

Stigmatizacija djece u tiskanim medijima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Perić, Ines

Doctoral thesis / Disertacija

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:142:950071>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-11-23**

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

SVEUČILIŠĆE
JOSIPA JURJA
SCROSSMAYERA
U OSIJEKU

FILozOFSKI
FAKULTEĆ

Ines Perić

STIGMATIZACIJA DJECE U TISKANIM MEDIJIMA U HRVATSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI

DOKTORSKA DISERTACIJA

Osijek, 2019.

SVEUČILIŠĆE
JOSIPA JURJA
ŠCROSSMAYERA
U OSIJEKU

FILOZOFSKI
FAKULTET

Ines Perić

STIGMATIZACIJA DJECE U TISKANIM MEDIJIMA U HRVATSKOJ I BOSNI I HERCEGOVINI

DOKTORSKA DISERTACIJA

Mentor: doc. dr.sc. Mirela Müller

Osijek, 2019.

J. J. STROSSMAYERA
UNIVERSITY
OF OSIJEK

FACULTY OF HUMANITIES
AND SOCIAL SCIENCES

Ines Perić

STIGMATISATION OF CHILDREN IN PRINT MEDIA IN CROATIA AND BOSNIA AND HERZEGOVINA

DOCTORAL THESIS

Supervisor: Mirela Müller, PhD

Osijek, 2019.

Podatci o mentorici:

Doc. dr.sc. Mirela Müller (rođ. Tolić) rođena je u Splitu, 28. rujna 1981. Na Sveučilištu u Zadru diplomirala je Pedagogiju i Njemački jezik i književnost u akademskoj godini 2006./2007., a doktorirala na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu u svibnju 2013. na temu *Mediji kao nositelji simboličkih poruka u odgojnom procesu*. Od listopada 2007. do 2010. godine na Sveučilištu u Zadru zaposlena kao znanstvena novakinja u sklopu projekta *Odgoj, vrijednosti i medijske manipulacije*, voditelja prof. dr. sc. Zlatka Miliše, s posebnim istraživačkim zadatkom o poticanju i integriranju medijske pedagogije u školski sustav. Od listopada 2010. godine zaposlena kao asistentica na Odsjeku za pedagogiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu. Od prosinca 2014. godine do danas zaposlena kao docentica na Odsjeku za pedagogiju, Filozofski fakultet Sveučilišta u Osijeku, a od 2015. postaje i koordinatoricom za znanost i visoko obrazovanje. Objavila je ukupno šest znanstvenih monografija, od toga četiri u inozemstvu, dva stručna priručnika, te dvadeset devet znanstvenih članaka. Aktivno je sudjelovala na više od trideset međunarodnih i domaćih znanstvenih i stručnih skupova, dobila je znanstvena priznanja od inozemnih sveučilišta (Sozialpädagogisches Fortbildungstitut, Berlin-Brandenburg i Medienwerkstatt Potsdam; Pädagogische Hochschule- Institut für Weiterbildung; Crown Block Consultants Scientific Review Committee), sudjelovala kao gostujući nastavnik na Johannes-Guttenberg Sveučilištu (Njemačka)- Institut za medijsku pedagogiju, te se znanstveno usavršavala na Institutu u Mannheimu i Sveučilištu u Bielefeldu (Njemačka).

Hvala mojim roditeljima na bezuvjetnoj ljubavi i potpori.

Ja sam stvarno sretno dijete.

Sažetak

Na temelju teorije socijalnog konstruktivizma rad daje pregled povijesnog razvitka djetinjstva i položaja djece u društvu te suvremenih dominantnih predodžbi o djeci. Predodžbe o djeci se dovode u odnos s medijima kao konstruktorima stvarnosti te se pregledom prethodnih međunarodnih istraživanja tog odnosa izvode generalizacije na kojima se zasniva vodeća ideja rada o djeci kao stigmatiziranoj i diskriminiranoj skupini u medijima. Cilj istraživanja je utvrditi pedagoške implikacije načina prikazivanja djece u dvjema najčitanim dnevničkim novinama u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini tijekom razdoblja od jedne godine, analizirati prisutnost stigmatizacije djece u tiskanim medijima te utvrditi razliku u načinu prikazivanja djece između dvije zemlje. U radu se koristi holistička, kombinirana metoda analize sadržaja medijskih objava te komparativna metoda. Analizom rezultata odgovoreno je na postavljena istraživačka pitanja: pridonosi li način prikazivanja djece u dnevničkim novinama stigmatizaciji djece u društvu, jesu li djeca u dnevničkim novinama diskriminirana na osnovu dobi i postoji li razlika u stigmatiziranju djece u dnevničkim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Predodžba o djetetu koja dominira u Hrvatskim i BiH medijima je antipod novoj pedagoškoj slici djeteta zbog čega pedagogija mora osvještavati i preispitivati dominantne personalne teorije kroz obrazovanje i izobrazbu nastavnika, ali i snažnije afirmirati predodžbu o kompetentnom djetetu u medijski diskurs.

Ključne riječi: socijalni konstruktivizam, mediji, stigmatizacija, diskriminacija, djeca u tiskanim medijima.

Abstract

Social constructionism is used as the theoretical framework for this thesis which primarily analyses the relationship between the media and the concept we have about children as a social group. Hence, the thesis begins with the introduction of the most significant theorists and fundamental ideas of social constructionism. The first idea is the process of social construction and deconstruction by which the products of society acquire the assumption of naturalness and objectivity. The second idea refers to the production of knowledge, that is, of what is experienced as objective knowledge in a society. The key element of the theory and one of the fundamental starting points of this thesis is the idea that an individual is an active participant in the construction of his reality. Social constructionists also give special importance to language and discourse in their theory and they identify power relations as an element that contributes to wider acceptance of a discourse.

Social constructionist perspective is also used to give an overview of the historical development of childhood as a period of life and the related changes in the position of children in society. Special emphasis is given to the emergence of romantic images of the child as a creative being and childhood as an integral developmental stage during the period of Romanticism as well as the creation of developmental psychology theory which in the 20th century empowered the image of the child as an adult in the making which was previously dominant in the Enlightenment period. Both images are still present in pedagogical theory and practice.

Further, fundamental ideas of the "new" social studies of childhood created as a space for the mutual collaboration of researchers from various disciplines of social sciences, are presented. Based on these ideas and recent research on child development, the leading contemporary pedagogical concept of the child is created according to which the child is a competent actor of his own development. This image of the child and the new paradigms of childhood also require changes in the process of education that needs to, in order to respond to these requirements, become extremely flexible, adapted to the specific possibilities, needs and interests of a child, as well as to the context and culture of the environment in which it takes place. But, the existence of the new understanding of the child and the new paradigm of childhood does not mean that

this discourse in the modern society is dominant. Ideas about children and childhood differ not only in spatial and temporal context, but also at the individual and institutional level within one society. Different disciplines, professions and environments construct different versions of childhood and images of children shaped by their theories, understandings and perspectives. The end of the 20th and the beginning of the 21st century bring ambivalence in discourse about children. One discourse in which a child is a competent social actor whose rights to self-determination and autonomy must be respected is shaped by the influence of the new understanding of the child and the new paradigm of childhood, while the other in which the child is viewed as an innocent victim to be protected from exploitation and manipulation, is a consequence and legacy of the Enlightenment image of the child. But this ambivalence does not include all the different ways in which children and childhood are constructed in modern society. Some of the other contemporary constructions are identified and explained in the second chapter.

Next, the media is viewed through the social constructionist prism as the contributor to the construction of reality so the dominant constructions of children in the media are identified using the findings of previous analysis of media content. Most of the previous research of media constructions about children identified a distinct duality in the way children are represented. On the one hand, they are shown as perpetrators of crimes, violent children, super-predators, while on the other they are constructed as passive, innocent and vulnerable. Duality is also visible between substantial interest in children when it comes to commercial motives and the complete lack of interest in the everyday reality, the problems and the wishes of children. Also, the construct of the "competent child" which is the result of new interdisciplinary research of children and childhood and dominantly present in pedagogical theory is virtually non-existent in media discourse. The main starting point of this thesis, that children in media are stigmatised, is based on the results of previous research and conclusions and generalizations drawn from it.

Chapter four introduces the theoretical basis of stigmatisation of children in the media by defining stigma and identifying the origin of stigmatisation. Stigmatisation is linked to social constructionism and stigma is defined as a social construct that does not refer to an attribute of the stigmatized person but to the relation of social surroundings

towards the attribute. Stigmatisation is based on preferences of members of a particular group who also share widespread stereotypes and evaluations that become the basis for exclusion or avoidance of people. Therefore, stigmatisation does not occur because people are negatively evaluated or possess a spoiled identity, but because they possess certain characteristic that is considered as a basis for exclusion in a particular community. Different types of stigma and its functions are presented using an extended model of Pryor and Reeder (2011), which divide stigma into public stigma, self-stigma, stigma by association, and structural stigma. The last part of the chapter defines and explains age stigma through the identification of the process of labelling of children and stereotypes that exist about children and which are often considered to be the logical basis for the belief that labelled persons differ significantly from those who do not carry the same label which makes the separation between “us” and “them” necessary. Separation and marginalization are reflections of social processes that suppress individuals or entire groups in lower status positions and separate them from the rest of the society.

The fifth chapter begins with an overview of EU and also Croatian and Bosnian and Herzegovinian anti-discrimination laws and continues to define discrimination and identify and explain the various forms of discrimination covered by laws, but also those that have been part of the academic debate and have only recently found their way into legal practice. After that, the chapter focuses on the narrow area of age discrimination and ageism that came into focus only twenty years ago, primarily as a result of accelerated aging of the population. Although the theory of ageism is applicable to children, there is a tendency to research discrimination against these two age groups separately, so the last part of the chapter focuses on age discrimination of children and adultism.

In chapter six the results of combined (quantitative and qualitative) content analysis are presented. The aim of the research was to determine pedagogical implications of the way children are presented in two most widely read daily newspapers in the Republic of Croatia and Bosnia and Herzegovina over a period of one year, to analyse the presence of stigmatization of children in print media and to identify the difference in the way children are presented in the two countries. The research answered set research questions: does the presentation of children in daily newspapers

contribute to the stigmatization of children in the society, are children in daily newspapers discriminated on the basis of their age and is there any difference in the stigmatization of children in daily newspapers in Croatia and Bosnia and Herzegovina. The construct of the child which dominates in Croatian and Bosnian and Herzegovinian media is an antipode to the new pedagogical image of the child, which is why pedagogy has to raise awareness and question dominant personal theories of people who work with children through education and training, but also it has to affirm more strongly the construct of the competent child in media discourse.

Keywords: social constructionism, media, stigmatisation, discrimination, children in print media.

Sadržaj

I. UVOD.....	1
II. TEORIJSKI PRISTUP	3
1. SOCIJALNI KONSTRUKTIVIZAM KAO TEORIJSKI OKVIR ZA RAZUMIJEVANJE ISTRAŽIVANOG PROBLEMA.....	3
1. 1. Teoretičari socijalnog konstruktivizma	4
1. 2. Temeljne ideje socijalnog konstruktivizma	6
1. 2. 1. Proces socijalnog konstruiranja i dekonstruiranja.....	6
1. 2. 2. Interakcija s okolinom i aktivna konstrukcija stvarnosti	9
1. 2. 3. Sociokonstruktivističko shvaćanje jezika	11
2. SOCIJALNA KONSTRUKCIJA DJECE I DJETINJSTVA	16
2. 1. Djeca i djetinjstvo kroz povijest.....	16
2. 1. 1. Pojava adolescencije i tinejdžera.....	27
2. 2. Novo shvaćanje djeteta i nove paradigme djetinjstva	29
2. 2. 1. Pedagogijske implikacije nove paradigme djetinjstva.....	34
2. 3. Ostale suvremene predodžbe o djeci	37
3. SOCIJALNI KONSTRUKTIVIZAM I MEDIJI	46
3. 1. Medijske predodžbe o djeci	50
3. 1. 1. (Ne)vidljivost djece u medijima	53
3. 1. 2. Predodžbe o djeci u medijima	55
4. STIGMATIZACIJA	67
4. 1. Porijeklo i definicija stigme	67
4. 2. Stigma kao socijalni konstrukt	70
4. 3. Vrste stigme i njene funkcije	74
4. 4. Dobna stigma	79
4. 4. 1. Razdvajanje i nizak status djece	88
5. DISKRIMINACIJA	92
5. 1. Zakonski okvir i oblici diskriminacije.....	92
5. 2. Dobna diskriminacija i ageizam.....	103
5. 3. Dobna diskriminacija djece i adultizam	108
III. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE	124
6. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA	124
6. 1. Predmet istraživanja	124
6. 2. Cilj istraživanja	125
6. 3. Zadatci istraživanja.....	125

6. 4. Vrste, metode i postupci istraživanja	126
6. 5. Uzorak	128
6. 6. Varijable	130
6. 7. Istraživačka pitanja.....	130
6. 8. Obrada podataka.....	131
6. 9. Očekivani znanstveni ili praktični doprinos	131
7. PRIKAZ I TUMAČENJE REZULTATA ISTRAŽIVANJA.....	132
7. 1. Analiza rezultata istraživanja	132
7. 1. 1. Izvori informacija	141
7. 1. 2. Zaštita privatnosti djece u tekstu	154
7. 1. 3. Zaštita privatnosti djece na fotografijama.....	163
7. 1. 4. Tematske karakteristike napisa	174
7. 1. 5. Tipske kategorije stigme	180
8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA	200
Popis literature	212
Životopis autorice	241

I. UVOD

Socijalni konstruktivizam se uzima kao teorijsko polazište ovog rada i okvir za razumijevanje odnosa medija i dominantnih društvenih predodžbi o djeci. Rad započinje predstavljanjem najznačajnijih teoretičara socijalnog konstruktivizma te prikazom temeljnih ideja teorije. Proces socijalnog konstruiranja i dekonstruiranja kojim proizvodi društva dobivaju pretpostavku prirodnosti i objektivnosti je jedna od tih ideja, a slijede teze o znanju odnosno onom što se u određenom društvu doživljava kao objektivno znanje i ključan element teorije socijalnog konstruktivizma i jedno od temeljnih polazišta rada, ideja da je pojedinac aktivan sudionik u konstrukciji svoje stvarnosti. Sociokonstruktivisti značajno mjesto u svojoj teoriji pridaju i jeziku i diskursu kao posebnom načinu predstavljanja pojava ili osoba, a odnosi moći se identificiraju kao element koji pridonosi širem prihvaćanju diskursa.

U drugom poglavlju se socijalna konstrukcija djetinjstva obrazlaže presjekom povijesnog razvoja djetinjstva kao životnog razdoblja i s tim povezanim promjenama položaja djece u društvu. Identificira se pojava romantičke predodžbe o djetetu kao stvaralačkom biću i djetinjstvu kao cjelovitoj razvojnoj fazi kao i razvoj ideja razvojne psihologije koja je u 20. stoljeću osnažila prosvjetiteljsku predodžbu djeteta kao odrasle osobe u postanku. Obje predodžbe su još uvijek prisutne u pedagojskoj teoriji i pedagoškoj praksi. Daje se osvrt i na razvoj diskursa o adolescenciji kao i na pojavu diskursa o tinejdžerima. Drugi dio poglavlja donosi temeljne značajke novog shvaćanje djeteta i novih paradigmi djetinjstva koje su produkt „novih“ društvenih studija djetinjstva kreiranih kao prostor međusobne suradnje istraživača iz raznih disciplina društvenih znanosti. Naglasak je stavljen na pedagojske implikacije te nove paradigme djetinjstva, a poglavlje završava pregledom ostalih suvremenih predodžbi o djeci koje su oblikovane teorijama i perspektivama različitih disciplina, profesija i okruženja, a manifestiraju se u različitim društvenim propisima.

Treće poglavlje sagledava medije kroz sociokonstruktivističku prizmu konstruktora stvarnosti te identificira dominante predodžbe o djeci u medijima. Kroz pregled prethodnih istraživanja analizira se prisutnost djece u medijima, dominantni medijski stereotipi o djeci kao i predodžbe o djeci identificirane u različitim istraživanjima medijskog sadržaja diljem svijeta. Na rezultatima prethodnih istraživanja i izvedenim zaključcima i generalizacijama temelji se i glavno polazište rada – da su djeca stigmatizirana skupina u medijima.

Četvrto poglavlje donosi teorijsku osnovu stigmatizacije djece u medijima definiranjem stigme i identificiranjem porijekla stigmatizacije. Stigma se dovodi u vezu sa socijalnim konstruktivizmom tj. definira kao socijalni konstrukt koji se ne odnosi na konkretan atribut stigmatizirane osobe nego na odnos prema njoj. Predstavljaju se različite vrste stigme i njene funkcije koristeći prošireni model autora Pryor i Reeder (2011) koji stigmom dijele na javnu stigmom, stigmom po povezanosti, strukturalnu stigmom i samo-stigmom. U zadnjem dijelu poglavlja definira se i obrazlaže dobna stigma kroz identifikaciju procesa etiketiranja djece, stereotipe koji postoje o djeci, načine na koje se djecu odvaja kao zasebnu kategoriju te njihov nizak status u društvenoj hijerarhiji.

Peto poglavlje započinje pregledom europskog zakonskog okvira i definiranjem diskriminacije, potom se identificiraju i objašnjavaju različiti oblici diskriminacije, a treći dio poglavlja se fokusira na dobnu diskriminaciju i ageizam koji u središte pozornosti dolaze tek prije dvadesetak godina primarno kao posljedica ubrzanog starenja stanovništva. Iako je teorija ageizma primjenjiva i na djecu postoji tendencija istraživati diskriminaciju prema tim dvjema dobnim skupinama odvojeno, pa se tako zadnji dio poglavlja orijentira na dobnu diskriminaciju djece i adultizam.

Šesto poglavlje donosi rezultate kombinirane analize sadržaja dviju najčitanijih dnevnih novina u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u razdoblju od jedne godine tijekom koje su se sustavno analizirale karakteristike napisa o djeci. Istraživanje je odgovorilo na postavljena istraživačka pitanja: pridonosi li način prikazivanja djece u dnevnim novinama stigmatizaciji djece u društvu, jesu li djeca u dnevnim novinama diskriminirana na osnovu dobi i postoji li razlika u stigmatiziranju djece u dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

II. TEORIJSKI PRISTUP

1. SOCIJALNI KONSTRUKTIVIZAM¹ KAO TEORIJSKI OKVIR ZA RAZUMIJEVANJE ISTRAŽIVANOG PROBLEMA

Socijalni konstruktivizam će poslužiti kao teorijski okvir za ovaj rad koji će se baviti prvenstveno suodnosom medija i predodžbe koju imamo o djeci² kao društvenoj skupini. Socijalni se konstruktivizam smatra odgovarajućim teorijskim polazištem koje može pridonijeti razumijevanju tog odnosa te uloge medija koji, kako će se utvrditi u radu, svakodnevno selektiraju, kreiraju i prenose određenu konstrukciju svijeta koja često nije objektivna, ali jest relevantna. Posebno je relevantna pri formiranju naših predodžbi o onim društvenim skupinama koje imaju najmanje moći te ne mogu utjecati na selekciju informacija o sebi. U takve skupine spadaju i djeca koja su u središtu ovog pedagoški orijentiranog i utemeljenog rada.

Ovaj rad ne tvrdi da su mediji *jedini* čimbenici koji formiraju društvenu predodžbu o djeci kao ni da ljudi neselektivno i bespogovorno upijaju medijske slike i samo i isključivo pomoću njih formiraju svoju predodžbu o svijetu. Socijalni konstruktivizam ljude promatra kao aktivne sudionike koji se, kada konstruiraju svoju predodžbu nekog pitanja, oslanjaju na one resurse koji su im dostupni. Ti resursi uključuju, s jedne strane „konvencionalne mudrosti” i iskustveno znanje, a s druge medijski diskurs (Gamson i sur., 1992; Miller i Holstein, 1993; Schmidt 1997; Luhmann, 2000).

Pripisivati dominantne predodžbe o djeci kao društvenoj skupini isključivo medijskom utjecaju posebno je problematično. Nužno je imati na umu da ljudi često prihvaćaju medijski diskurs samo do one mjere do koje je taj diskurs konzistentan s druga dva dostupna resursa- „konvencionalnim mudrostima” i iskustvom (Sasson, 1995; Luhmann, 2000). Dakle, uz medije, i kultura i iskustvo važni su faktori u formiranju svijesti o određenom problemu. Način na koji tretiramo djecu kao i osobna iskustva s djecom igraju značajnu ulogu u našoj predodžbi o njima. Te čimbenike također treba uzeti u obzir kako bi se sagledala šira slika

¹ Konstruktivizam je znanstveno shvaćanje da pojedinac sam sebe stvara ili konstruira kroz individualno iskustvo. Socijalni konstruktivizam, pak, naglašava ulogu socijalnog okruženja u odgojno-obrazovnom procesu, odnosno procesu konstrukcije pojedinca (Bašić, 2011).

² Prema Konvenciji o pravima djeteta, dijete je osoba od 0 do 18 godina, te kada se u radu spominje termin „dijete” on obuhvaća cijelu navedenu dobnu skupinu. Međutim, budući da su se djeca (0-12 godina) i adolescenti (13-18 godina) kako kroz povijest, tako i danas, uglavnom tretirali kao zasebne skupine, u određenim dijelovima rada će se naznačiti distinkcija.

istraživanog problema, pa će se tako govoriti i o socijalnoj konstrukciji djetinjstva kao i o načinima na koje odgojno-obrazovna praksa u obitelji i odgojno-obrazovnim institucijama konstruira našu predodžbu o djeci i djetinjstvu.

Dakle, uzimajući u obzir složenost konstrukcije ljudskih stavova i predodžbi, te aktivno kreiranje značenja uz pomoć raspoloživih izvora, ovaj će se rad fokusirati na jedan segment te konstrukcije - medije, koji svojom sveprisutnošću privlače pozornost većine društvenih znanosti pa tako i pedagogije.

1. 1. Teoretičari socijalnog konstruktivizma

Teorija socijalnog konstruktivizma ima svoje korijene još u 18. stoljeću, ali detaljna analiza njezina razvoja i rada najvažnijih teoretičara izlazi izvan okvira ovog rada. Ovdje će se spomenuti samo neki od najznačajnijih znanstvenika koji su pridonijeli razvoju modernog socijalnog konstruktivizma koji je imao značajan utjecaj na to kako društvene znanosti shvaćaju prirodu društvenih problema.

Može se započeti s talijanskim filozofom i povjesničarom Giambattistom Vicom koji se u svojim radovima usprotivio kartezijanskim i racionalističkim konceptima o umu i duhovnom ustrojstvu i konstruirao filozofiju utemeljenu na jeziku, retorici i pravu. Oспорavao je ideju da postoji univerzalna i konstanta ljudska priroda koju su zagovarali filozofi poput Hobbesa i Spinoze. Vico je, za razliku od njih, smatrao da su ljudska bića povijesna i da se ljudski um neprestano rekonstruira u nove forme tijekom vremena (prema Lock i Strong, 2010). Nakon Vicoa u 18. stoljeću, u 20. se stoljeću javljaju fenomenolozi poput Husserla koji je bio mentor Heideggeru čiji se rad, također, može povezati sa socijalnim konstruktivizmom. Na Husserlove ideje nadovezivao se i austrijski teoretičar Alfred Schutz koji je prvi razradio zaokruženu skicu socijalnog konstruktivizma. Schutz je stavljaо naglasak na svjesno iskustvo pojedinca te je tvrdio da pojedinci imaju određene perspektive o svijetu koje daju smisao njihovim iskustvima (Schutz, 1962). Njegova teorija u skladu je s idejama Georgea Herberta Meada što i sam Schutz priznaje. Pod utjecajem Schutza sociolozi Peter L. Berger i Thomas Luckmann 1966. su objavili knjigu o socijalnoj konstrukciji stvarnosti koja se bavila analizom procesa kojima bilo koje „znanje” postaje ustanovljeno kao „stvarnost” u društvu te se općenito smatra da su oni bili ti koji su uveli pojam socijalne konstrukcije u područje rasprave društvenih znanosti. Uz već spomenutog Heideggera socijalni konstruktivizam može pronaći poveznice i s drugim hermeneutičarima poput Gadamera, Ricoeura, Habermasa i Levinasa. Francuski filozof Foucault svoju je teoriju zasnivao na stajalištu da je znanje povijesno i

kulturno specifično (Foucault, 1979), a naglašavao je i konstruktivnu moć jezika. Njegove su ideje preuzeli i koristili u domeni analize diskursa brojni teoretičari u Velikoj Britaniji (npr. Parker), a njegov pristup je usvojio i Rose (1990) kako bi pokazao na koji se način pojmovi kao što su „znanost” ili „jedinka” socijalno konstruiraju. Uz već spomenute Bergera i Luckmanna, korijeni socijalnog konstruktivizma mogu se pronaći i u radu drugih velikih sociologa poput Harolda Garfinkela, Anthony Giddensa i Ervina Goffmana. Za Goffmana je društvena stvarnost mnogo više od riječi u razgovorima, već mi, igrajući naše društvene uloge, sudjelujemo u okvirima razumijevanja (prema Lock i Strong, 2010).

Ključni doprinos na području psihologije dali su Mary i Kenneth Gergen te Rom Harre i John Shotter. Mary i Kenneth Gergen bavili su se načinom na koji ljudi opisuju sami sebe konstruirajući pritom opise kao priče ili narrative dok je Shotter pozornost posvetio dinamici i interpersonalnim procesima konstrukcije. U Velikoj Britaniji, Harre je, oslanjajući se na (sociokonstruktivističke) ideje filozofa Wittgensteina, bio istaknuti zagovornik ideje da jezik uvjetuje načine na koje poimamo sebe i svijet oko sebe.

Kada govorimo o socijalnom konstruktivizmu u pedagogiji moramo napraviti distinkciju između konstruktivizma kao teorije o znanju i učenju proizašle iz razvojne psihologije čiji su predstavnici Dewey, Piaget, Bruner i Vygotski i socijalnog konstruktivizma. Konstruktivizam je znanstveno shvaćanje koje polazi od toga da pojedinac sam sebe konstruira kroz individualno iskustvo. Rođeni smo s određenim biološkim programom na temelju kojeg se naš mozak dalje sam, uz poticaje u fizičkom okruženju, nastavlja programirati. S druge strane, socijalni konstruktivizam u procesu konstrukcije naglasak stavlja na ulogu socio-kulturnog okruženja (Bašić, 2011). Teorija socijalnog konstruktivizma je u pedagogiju ušla kroz „nove” interdisciplinarnе studije djetinjstva u drugoj polovici 20. stoljeća koje su nametnule novu sliku djeteta iz koje su pak proizašle i nove paradigme djetinjstva sa značajnim implikacijama za odgoj o kojima će kasnije biti više riječi.

1. 2. Temeljne ideje socijalnog konstruktivizma

1. 2. 1. Proces socijalnog konstruiranja i dekonstruiranja

Već su Berger i Luckmann definirali procese kojima proizvodi ljudskog djelovanja dobivaju karakter objektivnosti. Izvanjštenje (eksternalizacija) i objektivacija procesi su u međusobnom odnosu. Treći je moment pounutrivanje (internalizacija) kojim se objektivni socijalni svijet sprema u svijest tijekom socijalizacije. Svaki od ovih momenata odgovara jednoj bitnoj karakterizaciji svijeta. „Društvo je ljudski proizvod” (izvanjštenje). „Društvo je objektivna zbilja (objektivacija).” „Čovjek je društveni proizvod. (pounutrivanje)” (Berger i Luckmann, 1992, 82). Ljudi eksternaliziraju kada djeluju na svijet stvarajući predodžbe ili praksu. Na primjer, ako imam neku ideju mogu je eksternalizirati, primjerice, pisanjem knjige. Onda ta ideja ulazi u društvenu domenu, drugi ljudi čitaju knjigu i ona počinje živjeti vlastitim životom. Ideja koju izražavaju postaje „objekt” svijesti ljudi u tom društvu (objektivacija) i razvija neku vrstu činjenične istine, postaje „objektivna” slika svijeta koja je „prirodna”, proistječe iz prirode svijeta. Pošto se sljedeći naraštaji rađaju u svijetu u kojem ta ideja već postoji oni je internaliziraju kao dio svoje svijesti, kao dio svog shvaćanja prirode svijeta. Ovo shvaćanje pokazuje kako se svijet može socijalno konstruirati društvenom praksom ljudi, a da oni istovremeno prirodu tog svijeta doživljavaju kao prethodno danu i utvrđenu (Burr, 1995).

Hacking (1999) objašnjava socijalnu konstrukciju kroz sljedeće teze:

Teza 0: U sadašnjem stanju stvari X se uzima zdravo za gotovo, X se čini neizbježnim.

Bez Teze 0 ne postoji temelj za razgovor o socijalnoj konstrukciji. Ako svi znaju da je X ishod društvenih dogovora onda nema smisla govoriti da je socijalno konstruiran. Na primjer, nitko ne govori o socijalnoj konstrukciji banaka ili novca zato što je poznato da su to institucionalni objekti i nitko ni ne sumnja da su rezultat socijalnih procesa. Stoga, nitko nema ni potrebu isticati da su socijalno konstruirani, oni su jednostavno dio društvene stvarnosti. Međutim, Teza 0 nije pretpostavka o X-u već predstavlja pretpostavku za socijalno konstruktivističku tezu o X-u.

A to je Teza 1: X ne treba postojati.

Ova je teza temelj za razgovor o socijalnoj konstrukciji X-a. Na primjer, djecu se u našem društvu promatra kao ovisne i pasivne primatelje znanja koje odrasli biraju za njih. Takva ideja o djeci uzima se zdravo za gotovo, čini se neizbježnom. Nitko na nju ne gleda kao na socijalni konstrukt već kao na prirodno stanje stvari. Dakle, ideja funkcionira. Jednom

kada imamo takvu predodžbu o djeci ta ideja postaje opredmećena (*objektivacija* kod Bergera i Luckmanna). Roditelji počinju razmišljati o svojoj djeci kao ovisnoj i pasivnoj, počinju s njima komunicirati na taj način. A budući da su djeca samosvjesna bića najčešće se prilagođavaju idejama koje vladaju o njima te se počinju i ponašati onako kako se od njih očekuje (Pigmalion efekt ili samoispunjavajuće proročanstvo).

Nakon što se utvrdi Teza 1, javlja se i Teza 2: *Ova kategorija nije posebno dobra.*

A iz nje proizlazi i Teza 3: *Bilo bi nam bolje bez nje.*

Promjena diskursa i ukazivanje da X, odnosno ideja o ovisnom i pasivnom djetetu ne treba postojati i da nije posebno dobra, otvara mogućnost razgovora o socijalnoj konstrukciji te ideje i uviđanja da naši stavovi, prakse i pravila uopće nisu neizbježni i da ih možemo promijeniti

Sam pojam „dijete” konstrukcija je nastala u profesionalnim i svakodnevnim diskursima i ne može se empirijski provjeriti. Budući da se u razumijevanju tog pojma uvijek kreće od predodžbe „normalnosti” zapravo govorimo o tome kakvo bi dijete trebalo biti, a ne kakvo ono jest (Bašić, 2011). Međutim i samo određivanje onoga što je normalno socijalno je konstruirano i pod utjecajem subjektivnih pogleda na svijet dominantnih skupina (Maleš i Kušević, 2011).

Jedno od temeljnih polazišta Bergera i Luckmanna jeste da se socijalni konstruktivizam ne bavi „samo empirijskom raznovrsnošću „znanja” u ljudskim društvima nego i procesom kojim se *bilo koji* korpus „znanja” društveno uspostavlja kao „zbilja”” (Berger i Luckmann, 1992, 17). Odnosno, bavi se onim što se u određenom društvu prihvaća kao znanje bez obzira na njegov krajnji ishod. Uzimajući u obzir da se sve ljudsko znanje razvija, prenosi i održava u društvenim situacijama nužno je razumjeti procese kojima se za pojedinca kreira stvarnost koju on smatra istinitom (Berger i Luckmann, 1992).

Vivien Burr (2001; 2003) upozorava da znanje nije pouzdano, odnosno, da socijalni konstruktivizam zahtijeva kritički stav prema ideji da naše promatranje svijeta može otkriti njegovu prirodu i suprotstavljanje stajalištu da se konvencionalno znanje zasniva na objektivnom, nepristranom opažanju svijeta. Takav se stav temelji na polazištu da objektivne činjenice ne postoje već je svako znanje proizašlo iz određene perspektive i određenog aspekta sagledavanja problema. Način na koji razumijemo određeni događaj ovisi o situaciji, mjestu i vremenu u kojem se nalazimo.

Dakle, jedna je od odlika socijalnog konstruktivizma antirealizam koji odbacuje tradicionalno shvaćanje znanosti da postoji jedna i prava stvarnost koju se (znanstvenim putem) treba otkriti i ističe konstrukciju određene verzije stvarnosti unutar kulture ili društva.

Zbog toga se socijalni konstruktivizam često tretira relativističkim. Naime, dok realizam smatra da vanjski svijet postoji neovisno o našim predodžbama putem percepcije, jezika ili slike (čak i ako te predodžbe nisu uvijek najtočnije), relativizam smatra da je takva stvarnost vanjskog svijeta, čak i ako postoji, nama nedostupna jer imamo pristup samo određenim predodžbama koje ne možemo smatrati realnošću (Burr, 2003). Iz toga proizlazi da je i pojam istine nepouzdan jer znanje proizlazi iz promatranja svijeta iz određene perspektive pa tako, na primjer, može biti u službi interesa neke društvene skupine.

Budući da je traganje za istinom jedan od temelja društvenih i humanističkih znanosti, socijalni konstruktivizam predlaže radikalnu promjenu perspektive u tom traganju. Rad Blumera (1970) i Spector i Kitsuse (1977), na primjer, pružio je kritiku konvencionalnih istraživanja društvenih problema zahtijevajući da se veći fokus stavi na procese stvaranja tih problema, odgovaranja na njih, te procese putem kojih se ti problemi održavaju tijekom dužeg vremenskog perioda. Društveni problem ne treba shvaćati kao objektivno stanje već radije kao skup tvrdnji od strane pojedinaca ili skupina koje su zatražile problematizaciju određenog stanja. Budući da socijalni konstruktivizam ističe i povijesnu i kulturnu specifičnost znanja, to mora vrijediti i za znanje do kojeg dolaze društvene znanosti. Iz toga proizlazi da je većina društvenih problema vremenski i kulturno ograničena i ne trebaju se shvaćati kao objektivno problematični uvjeti (O'Grady, Parnaby i Schickschneit, 2010). Konstruktivizam, dakle, „dovodi u pitanje stajalište da je konvencionalno znanje temeljeno na nepristranim opažanjima i da možemo lako razlikovati subjekt od objekta, percipirano i stvarno” (Ajduković, 2008, 397).

Možemo zaključiti da, ako sagledavamo svijet iz sociokonstruktivističke perspektive, prema svojim predodžbama moramo biti sumnjičavi imajući na umu da kategorije prema kojima shvaćamo svijet ne moraju nužno podrazumijevati objektivno znanje i istinu. Drugim riječima, linearno shvaćanje znanja kao objektivne reprezentacije realnoga svijeta se napušta, a znanje se promatra kao jedna od interpretacija realnosti koja stalno evoluira i koju socijalno konstruira svatko od nas u relacijama s drugima (Petrović-Sočo, 2011). U svijetlu toga može se sagledati i ideja djetinjstva koja, prema ovom tumačenju, nije unaprijed definirana ili prethodno postojeća već je mi stvaramo na temelju naših predodžbi, stečenih kroz svakodnevne interakcije i životna iskustva, o tome što dijete jest, ali i što ono može ili treba biti (Dahlberg i sur., 2007).

1. 2. 2. Interakcija s okolinom i aktivna konstrukcija stvarnosti

„Proces postajanja čovjekom zbiva se u međusobnom odnošenju s okolinom” (Berger i Luckmann, 1992, 68). Ta tvrdnja posebno dobiva na značenju ako uzmemo u obzir da okolina nije samo prirodna, nego i ljudska, kao i da je sama ljudskost sociokulturno varijabilna. Naše poznavanje i razumijevanje svijeta ne proistječe iz prave prirode tog svijeta nego je ljudski konstruirano. S druge strane, ni ljudska priroda nije biološki fiksirana već je određena brojnim sociokulturnim varijacijama. Ono što smatramo istinom o svijetu kao i o ljudskoj naravi, često je trenutačno prihvaćen način shvaćanja svijeta i čovjeka koji nije proizvod objektivnog promatranja već socijalnih interakcija u kojima su ljudi neprestano angažirani i koje im pomažu u konstrukciji stvarnosti (Berger i Luckmann, 1992; Burr, 2001; Lock i Strong, 2010). Ovo je shvaćanje antiesencijalističko te je, samim time, u suprotnosti s konvencionalnom znanosti i iz njega proizlazi da je pojedinac aktivni sudionik u konstrukciji svoje stvarnosti kao i u konstrukciji svojih predodžbi i pogleda na svijet. To je ključan element teorije socijalnog konstruktivizma te jedno od temeljnih polazišta ovog rada.

Dakle, dijete koje se razvija nije u uzajamnom odnosu samo s prirodnom okolinom, već i s određenim kulturalnim i društvenim poretkom koji mu posreduju „značajni drugi” (Berger i Luckmann, 1992, 69) zaduženi za njega. Ti „značajni drugi” mogu biti članovi uže ili šire obitelji, ali i osobe izvan obitelji koje imaju ulogu u odgoju i primarnoj socijalizaciji djeteta. Važno je imati na umu da značajni drugi svoj svijet konstruiraju u skladu sa svojim vlastitim mjestom u socijalnoj strukturi, te svojim individualnim specifičnostima. To stvara situaciju u kojoj ne postoji jedna realnost koja važi za sve već postoje brojne realnosti koje su određene njihovim tvorcima (Knežević, Miljenović i Branica, 2013). Dijete je sposobno stupiti u socijalnu interakciju već od samog rođenja i kroz zajedničke aktivnosti s drugom djecom i odraslima konstruirati svoja znanja, ne kao pasivni konzument onoga što mu posreduju odrasli već kao biće koje je u aktivnom odnosu s okolinom (Petrović-Sočo, 2011). No, djetetu treba druga osoba (posebno značajna druga) kao uzor odnosno kulturni i etički obrazac (Bašić, 2011).

Specifičnost primarne socijalizacije je da se ona odvija i pod emocionalnim okolnostima što olakšava i ojačava procese učenja i odgoja. Dijete se na različite emocionalne načine identificira sa značajnim drugima, a ta identifikacija dovodi do *pounutrivanja* uloga i stavova značajnih drugih čime oni postaju njegovi vlastiti. Time dijete stječe subjektivno koherentan identitet. Drugim riječima, njegov identitet je rezultat interaktivnog odnosa između samoidentifikacije tj. subjektivno usvojenog identiteta i identiteta koji je nastao kao

rezultat stava koji su značajni drugi zauzeli prema njemu. Dijete uči da ono jest ono čime ga nazivaju te zauzima njemu pripisano mjesto u svijetu usvajajući i svijet koji je kreator tog identiteta (Berger i Luckmann, 1992). „Osobni identitet postaje socijalni kroz interaktivne odnose s drugim ljudima, ali i putem nekog općeg diskursa koji se odnosi na ljude i društvene situacije” (Knežević, Miljenović i Branica, 2013). Ovo je posebno važno kada razmišljamo o objektiviziranoj slici djeteta u društvu. Ako je dijete identificirano na određeni način i još uz to se smatra da je taj način prirodan i jedini ispravan, onda je neizbježno da će i samo dijete sebe tako identificirati. Dakle, dijete se ponaša onako kako mi očekujemo od njega i to dodatno učvršćuje naše uvjerenje da je to ispravan i prirodan način i daje nam opravdanje za ponavljanje obrazaca ponašanja prema djeci.

Budući da pri selekciji „značajnih drugih” dijete nema izbora, njegova je identifikacija s njima instinktivna te je *pounutrivanje* njihove zbilje neizbježno. Zbog toga, dijete svijet značajnih drugih ne pounutruje kao jedan od mogućih svjetova već kao jedini postojeći svijet koji će i u budućnosti stajati u dječjoj svijesti mnogo čvršće od svih ostalih svjetova kojima će biti izložen u sekundarnim socijalizacijama (Berger i Luckmann, 1992). Neurobiologija i istraživanja dojenčadi ukazuju da struktura mozga i mišljenja ne slijede jednu individualnu ili kolektivnu razvojnu crtu nego zrcale iskustva iz sociokulturnog okruženja što kontekst odrastanja čini važnim za cjelokupni razvoj djeteta (Bašić, 2011). Dijete je u stalnoj interakciji sa svojim okruženjem te s njim ostvaruje dinamičan i recipročan odnos - dijete djeluje na okruženje i okruženje na nj. Upravo u tom složenom i aktivnom suodnosu dijete uči o svijetu koji ga okružuje i postupno prihvaća njegove vrijednosti, izgrađuje stavove i načine življenja u kulturi kojoj pripada (Petrović-Sočo, 2011). Znanje koje se pounutruje u primarnoj socijalizaciji gotovo se spontano prihvaća kao zbiljsko, dok je u sekundarnoj socijalizaciji usvajanje znanja nužno pojačavati određenim pedagoškim metodama (Berger i Luckmann, 1992).

Znanje i ljudsko djelovanje nerazdvojno su povezani, a društveni je poredak proizvod ljudskog djelovanja, mada se njegova objektivnost pojedincu često čini nediskutabilnom (Berger i Luckmann, 1992). Dakle, pojedinac i društvo u stalnom su interaktivnom odnosu. S jedne strane, društveni poredak konstruira i usmjerava pojedinca, dok je, s druge, taj isti društveni poredak u potpunosti ljudski konstrukt koliko god se društvena stvarnost često smatrala danom i nepromjenjivom (Berger i Luckmann, 1992). „Ono nema drugog postojanja osim onoga koji mu je dan od strane ljudske aktivnosti i svijesti. Ne može biti društvene stvarnosti odvojeno od čovjeka” (Kelly, 1983, 49). Kada sagledavamo društvene konstrukte poput djetinjstva važno je ne zaboraviti da su i oni proizvod ljudskog djelovanja, da nisu takvi

po „prirodi stvari” već smo ih mi takvima stvorili, što nam daje mogućnost da ih i promijenimo. Fokusiranje socijalnih konstruktivista na interakciju, društvenu praksu i dinamiku socijalne interakcije pomiče ciljeve istraživanja društvenih znanosti s pitanja u vezi s prirodom ljudi ili društva ka razmatranju načina na koje svi akteri u interakciji dolaze do određenih fenomena ili oblika znanja. Znanje se, dakle, ne promatra kao nešto što osoba ima već kao nešto što ljudi zajedno proizvode (Burr, 2001; Lock i Strong, 2010) u međusobnoj komunikaciji u kojoj posebnu važnost nose riječi koje izgovaramo i nazivi koje dodjeljujemo bićima i pojavama.

1. 2. 3. Sociokonstruktivističko shvaćanje jezika

Sociokonstruktivisti pridaju veliku važnost ulozi jezika te kao polazište svojih tvrdnji često uzimaju Sapir-Whorfov hipotezu da jezik nije samo sredstvo za izražavanje misli već i čimbenik pomoću kojeg percipiramo stvarnost. Burr (2001, 68) navodi da je „jezik preduvjet mišljenja”. Živimo u svijetu u kojem već postoje pojmovi i kategorije kojima se ljudi u našoj kulturi koriste. Ljudska bića, razvijajući svoju sposobnost uporabe jezika, usvajaju te pojmove i kategorije pa ih tako svi ljudi kojima su neka kultura i jezik zajednički reproduciraju svakog dana. To znači da pomoću tih kategorija i pojmova stvari i pojave koje nas okružuju dobivaju određena značenja što uvjetuje i naš način razmišljanja o svijetu.

Burr (2001) također navodi da je jezik i oblik društvenog djelovanja. Naime, budući da sociokonstruktivisti u središte pozornosti stavljaju svakodnevne interakcije ljudi koji se promatraju kao aktivni proizvođači znanja, iz toga proizlazi da i jezik mora biti nešto više od načina na koji izražavamo sami sebe. Jer, kada ljudi međusobno razgovaraju oni konstruiraju svijet, pa se iz toga korištenje jezika može shvatiti kao jedan oblik djelovanja. Jezik omogućava strukturiranje vlastitog iskustva o sebi i svijetu u kojem živimo, a pojmovi kojima se koristimo ne postoje neovisno o jeziku već ih upravo jezik čini mogućim. U okviru socijalnog konstruktivizma odbacuje se pretpostavka da je jezik samo medij koji naše misli i osjećaje čini dostupnima drugima.

Pedagoške su implikacije ovakvog shvaćanja jezika brojne. Iz te perspektive značenje koje pripisujemo pojmu „dijete” nije dio ljudske prirode koja bi postojala neovisno o jeziku. „Pojam djeteta ne predstavlja univerzalnu istinu, već kategoriju stvorenu jezikom koja zapravo može ograničiti i kontrolirati živote onih koji su „konstruirani” (i potencijalno onih koji su dio njihovog života)” (Cannella, 1997, 27). Mogućnost da se pomoću jezika različito

konstruiraju identiteti kao i druge predodžbe o svijetu u kojem živimo predstavlja sami temelj sociokonstruktivističkog shvaćanja.

Na primjer, način na koji odrasle osobe razgovaraju s djecom često implicira brojne pretpostavke o dječjoj prirodi, prirodi odraslih i pokazuje odnos moći između djece i odraslih. Zamislimo situaciju u kojoj odrasla osoba upućuje pitanje (na primjer: „Kako mu je u školi?”) roditelju o njegovom djetetu, u prisutnosti djeteta. Takva situacija obično neće biti shvaćena kao uvredljiva, ponižavajuća ili na bilo koji način ružna za dijete, bar ne u našoj kulturi (Burr, 2001). S druge strane, slična situacija s odraslom osobom (pitanje ovoga puta može biti: „Kako mu je na poslu?”) bi se shvatila kao uvreda. U takvoj situaciji automatski se mijenja značenje pitanja jer su se situacija i ljudi promijenili. Ovo je posebno značajno ako jezik promatramo kao područje na kojem se grade i održavaju (ili osporavaju) određeni, prirodno shvaćeni, identiteti. Jezik ima ključnu ulogu u promjenama, kako osobnim, tako i društvenim. Osoba može osjećati da je njen identitet koji se definira pojmom žene ili homoseksualca ili osobe s invaliditetom ograničava ili stavlja u potlačen položaj. Moramo osvijestiti da isto vrijedi i za pojam „dijete”. Djeca često znaju, u zanosu bijesa, reći: „nisam više dijete” ili „ne tretiraj me kao dijete”. Upravo to pokazuje da oni osjećaju da ih taj identitet ograničava i stavlja u potlačen položaj u svijetu u kojem se djeca smatraju nesposobnima za donošenje odluka, izražavanje mišljenja ili formiranje zrelih stavova. Onda nije ni začuđujuće da djeca u zapadnom društvu žele što prije odrasti.

U teoriji socijalnog konstruktivizma, jezik je glavno polje na kojem se identiteti mogu osporavati i mijenjati. Ako je naše iskustvo o nama samima i našim životima samo struktura određena jezikom i ako se značenja koja pridajemo pojmovima mogu mijenjati onda smo mi sami, naši životi i naša iskustva, otvoreni za bezbroj mogućih značenja ili konstrukcija. Značenje pojmova poput „žena”, „crnac” ili „dijete” može se transformirati i rekonstruirati, ali prije toga nužno je proći proces detektiranja problema, tj. osvještavanja da je jezik posljedica ili proizvod moći, kao i sredstvo za njeno reproduciranje (Foucault, 1979).

Ako nam jezik stavlja na raspolaganje mnogobrojne alternativne verzije događaja, onda to znači da o svakom objektu, pojavi ili osobi može postojati mnoštvo različitih diskursa koji ga različito predstavljaju svijetu. „Diskurs se odnosi na skup značenja, metafora, predstava, slika, priča, iskaza i tako dalje, koji, na neki način, zajedno proizvode određenu verziju događaja” (Burr, 2001, 83). Dakle, diskursi su poseban način predstavljanja pojava ili (vrste) osoba. Oni organiziraju naše iskustvo svijeta, upravljaju onime što vidimo kao istinu i kako razumijemo svijet i tako utječu na naše ideje, misli i akcije. Svaki diskurs ističe druge aspekte, pokreće druga pitanja i ima druge implikacije. U skladu s tim, diskursi, bilo da su

izrečeni, napisani ili na neki drugi način predstavljeni, služe konstruiranju fenomena našeg svijeta, a različiti diskursi konstruiraju te fenomene na različite načine istovremeno isključujući alternativne konstrukcije (Foucault, 1976; Parker, 1992).

Identitet se konstruira na osnovu diskursa kojima raspolažemo u okviru svoje kulture i na koje se oslanjamo u komunikaciji s drugim ljudima. Prema Eriksonu (2008) proces stjecanja identiteta odvija se tijekom cijeloga života, prolaskom ličnosti kroz određene stadije razvoja koji su praćeni krizama identiteta. Ako se te krize uspješno prevladaju, iz njih pojedinac izlazi s osjećajem većeg unutrašnjeg jedinstva. Identitet nastaje ispreplitanjem mnogobrojnih različitih „niti”, pa tako postoji „nit” uzrasta (djeca, zreli ljudi, starci), „nit” klasne pripadnosti (zanimanje, prihodi i nivo obrazovanja), etničke pripadnosti, spola, seksualne orijentacije itd. (Burr, 2001). Svaka od tih niti konstruira se kroz diskurse koji postoje u određenoj kulturi, te se potom međusobno isprepliću i proizvode ono što se naziva identitetom osobe. „Identitet, mada podrazumijeva kontinuitet i stabilnost, nije nešto apsolutno, statično, nepromjenjivo, već se mijenja s uzrastom, s iskustvom, s povijesnim i društvenim promjenama” (Erikson, 2008, 11). Dakle, identitet je kombinacija određenih verzija svih komponenti kojima raspolažemo. Različite komponente imaju različite implikacije. Diskursi uzrasta, na primjer, predstavljaju ljude u određenoj životnoj dobi. Postoji diskurs starosti koji tu životnu dob veže uz gubitak (osobnih sposobnosti kao što su pamćenje i motoričke vještine, ali i statusa i moći), opadanje i odsustvo razvoja. Ali, isto tako, postoji i alternativni diskurs koji starost prikazuje kroz prizmu mudrosti, ugleda i smirenosti. Slično tome, postoje i različiti diskursi mladosti. Jedan koji tu životnu dob predstavlja kao vrijeme napretka, razvoja i promjene i drugi koji mu daje obilježja krize identiteta, opasnosti i nekonformizma. Dominantni diskursi o djetinjstvu odražavaju se u kulturalnim uvjerenjima vezanim za razvoj djece, a čine konstitutivni dio dječjeg identiteta. Ne smije se zanemariti ni uloga vanjskih utjecaja na formiranje identiteta kao što su obitelj, mediji, obrazovanje i vršnjaci. Istraživanje Waldrona i Pikea (2006) ukazalo je na osobiti utjecaj medijskih koncepata za formiranje identiteta djece. Na odabir jednog diskursa u životu neke osobe mogu utjecati i diskursi vezani uz druge komponente poput etničke pripadnosti, spola, klase itd. Dakle, svi su vidovi ljudskog života okruženi raznovrsnim alternativnim diskursima i svaki od njih nudi različito viđenje značenja koje se podrazumijeva kad kažemo da je netko mlad, obrazovan, zaposlen itd.

Diskursi nisu apstraktne ideje već su usko vezani za način na koji je određeno društvo organizirano i način na koji se njime upravlja. Na primjer, društvo zapadne kapitalističke ekonomije i institucije kao što su zakoni, obrazovni sustav, brak, obitelj i crkva daju oblik i

sadržaj svakodnevnog života ljudi i nude različite socijalne položaje i statuse. Pa tako u našem društvu možemo biti radnici, poslodavci ili nezaposleni, oženjeni/udati, samci ili razvedeni, a važan dio našeg identiteta čini i jesmo li majke/očevi ili nemamo djece. Iz toga proizlazi da su diskursi koji formiraju naš identitet usko povezani sa strukturama društva i njegovom svakodnevnim praksom. Međutim, govoreći o diskursu važno je naglasiti dvije stvari. Prvo, potrebno je imati na umu da prevladavajući diskursi nisu zauvijek osigurali svoju dominantnu poziciju i da neki drugi diskursi koji se s njima trenutno natječu mogu uspješno prevladati. U posljednjem stoljeću došlo je do velikih promjena u diskursu o ženama, a posljednjih desetljeća se isto dešava s diskursom o muškarcima, a u određenim (znanstvenim i stručnim) krugovima i s diskursom o djeci i djetinjstvu. Umjesto „djeteta” ili „djetinjstva” kao univerzalnog bića i stanja koji čekaju da budu otkriveni i definirani javlja se ideja o postojanju brojnih i raznovrsnih djetinjstva vezanih uz određene vremenske i prostorne kontekste koje konstruiraju odrasli i sama djeca kroz diskurs. Iako djetinjstvo jest biološka činjenica, način na koji se ono shvaća konstruiran je unutar društvenog i povijesnog diskursa koji je varijabilan i relativan (James i Prout, 1997; Dahlberg i sur., 1999). Drugo, pojedini su diskursi široko prihvaćeni kao istina jer su u interesu relativno moćnih skupina i pridonose održavanju postojeće društvene strukture osiguravajući položaj moći određenim društvenim skupinama, a istovremeno zadržavajući druge u potlačenom položaju. Odnosi moći su važni i za raspodjelu znanja i iskustva koji postaju bitna sastavnica kulture i interakcije upravo kroz odnose moći (Knežević, Miljenović, Branica, 2013). „Moć se može shvatiti kao stupanj u kojem neka osoba ima pristup traženim resursima, na primjer, novcu, dokolici, dobro plaćenim poslovima i kao mogućnost da utječe na svijet oko sebe... da ima utjecaja na živote drugih ljudi” (Burr, 2001, 99). Po toj definiciji jasno je da neke skupine u društvu imaju više moći od drugih. Prema tome, može se reći da muškarci imaju više moći od žena te da prevladavajući diskursi i o muškarcima i o ženama podržavaju neravnomjernu distribuciju moći. Također, neravnoopravan odnos postoji i između obrazovane srednje klase i niže neobrazovane klase. Diskurs koji održava taj neravnoopravan odnos često govori o obrazovanju kao „vladavini zaslužnih”, a o karijeri kao „opstanku najспособnijih” tako predstavljajući kapitalizam i obrazovanje unutar njega kao nepristrano i za sve jednako. Diskursi koji obrazovanje i kapitalizam predstavljaju kao sisteme socijalne kontrole i eksploatacije imaju manje šanse biti široko prihvaćeni (Hollway, 1984). Taj proces, kojeg Foucault (1976) naziva „discipliniranje”, ojačava kulturalne pretpostavke i ideologije kroz koje se zadržava društveni poredak. Neravnoopravnost u raspodjeli moći karakterizira i odnos između odraslih i djece. Djetinjstvo se promatra kao razdoblje kada djeci treba zaštita zbog

njihove ranjivosti, no prema Mayall (2003) treba razlikovati biološku ranjivost koja zahtjeva zaštitu odraslih i socijalno konstruiranu ranjivost koja se odnosi na ideje i predodžbe o dječjoj društvenoj inferiornosti. „Djeca su ranjiva jer odrasli ne poštuju njihova prava. Oni nemaju političku, društvenu i ekonomsku moć” (Mayall, 2003, 9). Bez sumnje, odrasli u društvu imaju značajnu moć i kontrolu nad djecom. Dječji svakodnevni život i iskustva kao i njihovo vrijeme i prostor u kojem borave strukturirani su od strane odraslih pod utjecajem trenutno prevladavajućeg diskursa o djeci (James, Prout 1990; James i sur., 1998). Obrasci moći i odnosi između odraslih i djece imaju značajne implikacije i za teoriju i praksu odgoja i obrazovanja, pa je i sami pedagoški odnos određen na temelju nadmoći (ali i odgovornosti) odraslih za djecu (Bašić, 2011).

Često se odnosi moći doživljavaju prirodna i postojećim stanjem stvari te je zbog toga još i važnije ispitati načine na koji određena diskurzivna praksa služi stvaranju i podržavanju određenih oblika društvenog života. Diskursi nisu nepropusni ili diskretni. Štoviše, može se reći da „propuštaju” i da su „indiskretni” (Merttens, 1998). Potrebno je tragati za uvjetima koji su dopustili nekom diskursu ili znanju da se pojavi i otkriti te uvjete jer ako shvatimo porijeklo postojećih načina razumijevanja sebe i svijeta koji nas okružuje onda možemo početi i preispitivati njihovu legitimnost. Zbog toga je važno istraživati i razumjeti povijesne diskurse o djetinjstvu jer oni nastavljaju oblikovati naše predodžbe i teorije, ali i obrazovne politike i prakse. Pedagoška se praksa oblikuje na temelju dominantnih diskursa o potrebama i prirodi djece te utjelovljuje ideje i koncepcije koje prevladavaju u određenom kontekstu u određeno vrijeme (Dahlberg i sur., 1999).

2. SOCIJALNA KONSTRUKCIJA DJECE I DJETINJSTVA

2. 1. Djeca i djetinjstvo kroz povijest

Kako je već navedeno jedno je od načela socijalnog konstruktivizma da je shvaćanje svijeta povijesno i kulturno relativno (Burr, 2001). Dakle, načini na koje doživljavamo svijet, kategorije i pojmovi koje koristimo, povijesno su i kulturno specifični.

Djetinjstvo je tako univerzalna značajka ljudskog života da ga nediskutabilno promatramo kao prirodnu fazu razvoja. Uostalom, zar nije svako društvo koje je ikad postojalo imalo neke ljude koje je identificiralo kao „djecu” (Newman i O'Brien, 2013)? Međutim, pojam djetinjstva pretrpio je značajne promjene tijekom vremena što nam pokazuje da to nije samo biološka faza razvoja već socijalna kategorija koja proizlazi iz stavova, uvjerenja i vrijednosti određenog društva u određenom vremenskom razdoblju i podložna je promjenama. Ono što se nekad smatralo „prirodnim” za djecu promijenilo se isto kao što su se promijenila i očekivanja o tome što roditelji trebaju raditi za svoju djecu. Roditeljska privrženost djeci manje je pitanje instinkta a više pitanje načina na koji roditelji u određenoj kulturi ili povijesnom razdoblju doživljavaju svoje odgovornosti prema svojoj djeci (Newman i O'Brien, 2013). Lenzen (2002, prema Bašić, 2011) je postavio pitanje „što je dijete?” i došao do zaključka da definirati dijete znači konstruirati ga. „Dijete” je dakle definirano kao konstrukcija odraslih i tako je postalo raširena figura znanstvene argumentacije. Identificiranje prošlih i sadašnjih predodžbi o djeci i djetinjstvu može nam pomoći razumjeti i predodžbe koje su utjecale na odgojne prakse u određeno vrijeme i u određenome kontekstu (Bašić, 2011).

Pitanje socijalne konstrukcije djetinjstva nužno je započeti djelom Philippea Ariesa – *L'enfant et la vie familiale sous L'Ancien Régime* (1960) (*Dijete i obiteljski život za Staroga poretka*, u prijevodima na druge jezike *Stoljeća djetinjstva*). Aries je prvi govorio o socijalnoj konstrukciji i promjenjivosti odnosa prema djeci kroz povijest. Koristeći prvenstveno umjetnička i literarna djela kao izvore, zbog čega je bio kritiziran od strane povjesničara, njegovo djelo donosi presjek odnosa prema djetinjstvu i djeci od srednjeg vijeka do 20. stoljeća. Važno je naglasiti da Aries svoj povijesni presjek daje iz perspektive zapadne civilizacije, dok je djetinjstvo ne samo povijesno već i kulturalno varijabilno. Pojam djetinjstva i njegove socijalne implikacije uvelike variraju od društva do društva, kako u povijesti, tako i danas. Iako je Ariesovo djelo nakon objavljivanja dobilo brojne sljedbenike

(De Mause, 1976; Shorter, 1976; Stone, 1977), ali i izazvalo val polemika i kritika koje do danas nisu jenjale (Pollock, 1983; Macfarlane, 1986; Shahar, 1992; Cunningham, 1995; Ozment, 2001), Aries je nezaobilazna polazišna točka kada se govori o povijesti djetinjstva.

Srednjovjekovna umjetnost do 12. stoljeća nije prikazivala djetinjstvo što Aries objašnjava time da se ljudi u tom razdoblju nisu zamarali idejom o djetinjstvu. „Djetinjstvo je predstavljalo samo period tranzicije koji je brzo prolazio i bio jednako brzo zaboravljen” (Aries, 1962, 34). Ova njegova tvrdnja je kasnije izazvala brojne kritike. Shahar (1992) tvrdi da je koncept djetinjstva i tada postojao i da su roditelji i emotivno i materijalno mnogo ulagali u svoje potomke. S tim se slaže i Cunningham (1995) te se poziva na vjerske zapise koji su poticali majke da s ljubaznošću odgajaju djecu kao i bilješke u kojima se oplakuje gubitak djece. Međutim, Aries ne ulazi u pitanje emotivnog odnosa roditelja i djece u srednjem vijeku, već se njegov argument bazira na tome da su djeca već sa sedam godina ulazila u svijet odraslih što je djetinjstvo zaista činilo prolaznim razdobljem koje nije nosilo nikakva posebna obilježja (Clarke, 2004).

Od 13. stoljeća, u umjetnosti se može pronaći nekoliko „tipova” djece koji su bliži modernom konceptu djetinjstva: anđeo prikazan kao dijete, golo dijete i najčešće prikazivano dijete u povijesti umjetnosti - dijete Isus. Umjetničke slike iz srednjeg vijeka koje prikazuju različita okupljanja ljudi, u svrhu posla, odmora ili sporta, uvijek su uključivale i djecu. Aries iz toga zaključuje da su se djeca miješala s odraslima u svakodnevnom životu što je, kada se usporedi s razdobljem od 19. stoljeća do danas neobično, budući da danas imamo tendenciju odvajati svijet djece od svijeta odraslih. S druge strane, za razliku od danas, obiteljske slike djece bile su rijetkost. Visoka stopa smrtnosti među djecom zasigurno je jedan od razloga zašto roditelji nisu imali tendenciju raditi portrete djece, ali Aries ovom činjenicom potkrepljuje svoju tezu da je „djetinjstvo bilo nevažna faza koju nije trebalo posebno obilježavati” (Aries, 1962, 38). Ravnodušnost koja je bila prisutna prema djetinjstvu vidljiva je i kroz odijevanje toga vremena. Danas postoje ne samo specijalizirane trgovine dječje odjeće već i robne marke stvorene posebno za djecu, dok se u srednjem vijeku dječja odjeća nije razlikovala od odjeće odraslih osoba. Karakteristično je za srednji vijek i da seksualnost nije bila tabu tema u prisustvu djece. Seksualne geste i fizički kontakti bili su prihvatljivi, pa čak i u javnosti i to sve do razdoblja puberteta odnosno, prema srednjovjekovnim mjerilima, razdoblja odraslosti (Newman i O'Brien, 2013). Naime, vjerovalo se da je dijete mlađe od te dobi indiferentno prema seksu, pa aluzije nisu imale nikakvo značenje za njega te su samim time gubile seksualno značenje. A, značajno je i da u ovom razdoblju još nije postojala ideja o dječjoj nevinosti te se ista nije mogla ni „ukaljati” seksualnim referencama (Aries, 1962).

Iako se demografski uvjeti i stopa smrtnosti djece nisu značajno promijenili između 13. i 17. stoljeća, u 17. stoljeću počeo se stvarati novi senzibilitet prema djeci što se može povezati s povećanim utjecajem kršćanstva i rastom svijesti o tome da je i „dječja duša besmrtna” (Aries, 1962, 40). Aries smatra 17. stoljeće najvažnijim u evoluciji djetinjstva. Naime, tada, samostalni portreti djece postaju uobičajeni, a čak i obiteljski portreti imaju dijete u centru pažnje što je u skladu sa suvremenim odnosom prema djetetu kao centralnoj figuri svake obitelji. Dalje, u 17. stoljeću djeca, ili barem ona iz srednjih i viših klasa, više nisu bila odjevena kao odrasli- dobili su odjeću za svoju dobnu skupinu. Važno je naglasiti da se odnos prema djeci i djetinjstvu nije ravnomjerno mijenjao kroz sve slojeve društva. Naime, promjene su zahvaćale prvo više slojeve, što je i logično, budući da su siromašnim obiteljima djeca bila radna snaga koja je trebala osigurati prehranjivanje i preživljavanje obitelji te vjerojatno zbog toga djetinjstvo i nisu smatrali posebnim periodom - dijete je ulazilo u svijet rada čim je to bilo fizički moguće. Aries prvenstveno i govori o srednjoj i višoj klasi budući da niži slojevi društva nisu ni ostavljali za sobom povijesne izvore na koje se on poziva (umjetnička i literarna djela). Ipak, to ne umanjuje relevantnost njegovih nalaza jer većina promjena ima tendenciju širenja s viših na niže društvene slojeve. Uz klasne razlike, važno je naglasiti i da su dječaci bili prva „specijalizirana djeca” (Aries, 1962, 58) dok je za promjenu odnosa prema djevojčicama trebalo znatno duže vremena.

Krajem 16. stoljeća Aries bilježi začetak jedne jako značajne ideje. Naime, u ovom razdoblju raste svijest o „nevinosti djetinjstva” što se prvo očitovalo kroz „pročišćavanje” književnih klasika od „nepristojnih” sadržaja kako bi bili prikladniji za djecu i zabranjivanjem određenih knjiga. Ideja se dalje razvijala tijekom 17. stoljeća kada je koncept nevinosti postao općeprihvaćen te se zadržao do danas. Od ovog razdoblja usporedba djece s anđelima postala je uobičajena tema. Međutim, začetak modernog „lica” djetinjstva pratio je i začetak njegovog „naličja”. U ovom periodu se počelo govoriti i o slabosti i „imbecilnosti djetinjstva” što može biti posljedica razdoblja Prosvjetiteljstva i njegovog inzistiranja na razumu, ali, prema Ariesu to se može protumačiti i kao reakcija na sve značajniji položaj koji je dijete zadobilo kako unutar obitelji tako i unutar društva. Razvio se određeni „osjećaj iritacije...i prezira...” (Aries, 1962, 112) prema novootkrivenom periodu ljudskog života koji je do tada bio samo tranzicijski i bez ikakve važnosti.

Rezultat je ovih dviju struja bilo formiranje prosvjetiteljske predodžbe o djetetu koja je inzistirala na „slabosti” djetinjstva, ali je povezivala tu slabost s nevinošću koja se morala štititi. Naime, vjerovalo se da dijete posjeduje kognitivne sposobnosti, ali da ga je potrebno kultivirati i disciplinirati kako bi se u njemu, putem odgoja i obrazovanja, izgradila sustavno

uređena predodžba o svijetu. Pedagoški odnos je u ovom razdoblju bio određen s nadmoći odraslih, ali i njihovom odgovornosti za djecu. Biti dijete značilo je biti manjkav (zbog nedostatka odraslosti), ali i imati mogućnost razvoja koji se mogao realizirati jedino nastavom i odgajanjem. Odgoj i obrazovanje doživljavani su kao djelatnosti vođenja djeteta od stanja ne-odraslosti (manjkavosti) do stanja odraslosti (punoljetnosti, odgovornosti i sposobnosti) (Bašić, 2011). Ovakva predodžba o djetetu istovremeno je bila protiv sva tri tada prisutna, suprotstavljena pristupa: indiferentnosti prema djetinjstvu; pretjerano nježnog stava koji je djecu pretvarao u igračke za odrasle i ohrabrivao dječje hirove; te osjećaja prezira i iritacije prema djetinjstvu. Iz toga je proizašao stav da se djecu ne smije razmaziti i da ih se mora naviknuti na strogu disciplinu rano u životu, a poseban se naglasak stavlja na razvijanje skromnosti. Razum, samokontrola i ozbiljnost bile su poželjne karakteristike djeteta koje su se trebale jačati dok ga je, s druge strane, trebalo čuvati od onečišćenja života, a posebno od seksualnosti. Aries uočava kontradikciju u ovom konceptu jer se, s jedne strane, djeci pokušavaju dati osobine odraslih dok se, s druge strane, čuva njihova djetinjastost i nevinost. On tvrdi da kontradikciju vidimo samo mi, u suvremenom dobu, dok te dvije koncepcije nisu bile kontradiktorne u ranom novom vijeku. Međutim, iako ovu kontradikciju možda uočavamo, često ne vidimo da je i danas prisutna u pedagojskom diskursu. Naš cijeli odgojno-obrazovni sustav zasniva se na odvajanju djece od svijeta odraslih kako bi se očuvala njihova neiskvarenost dok se istovremeno stigmatiziraju dječje osobine kao nepoželjnosti koje treba što prije odbaciti. „Povezivanje djetinjstva s primitivizmom i iracionalnosti karakterizira moderni koncept djetinjstva” (Aries, 1962, 119). Ovakva je predodžba primjetna i u Rousseauovom *Emileu* (1762) u kojem se naglašava da je potrebno oblikovati i usmjeriti dječje impulse budući da su djeca dobra po prirodi, a društvo je to koje ih kvari.

U ovom periodu obrazovanje, čiji je zadatak bio štititi „neiskvarenost i slabost” djece, postavilo se na prvo mjesto ljudskih obveza. Srednjovjekovna škola nije pravila razliku između djeteta i odrasle osobe, ali to je bilo i u skladu s njenom funkcijom. Naime, u tom periodu cilj škole nije bilo obrazovanje djece već poučavanje svećenika (mladih ili starih). Ustvari, srednjovjekovno obrazovanje i ne možemo promatrati u terminima škole. Obrazovanje je, u biti, bilo šegrtovanje, a generacijska je transmisija znanja bila osigurana svakodnevnim sudjelovanjem djece u svijetu odraslih. Gdje god su odrasli radili ili se zabavljali djeca su bila među njima te su kroz svakodnevni kontakt učila umijeće življenja. Nije ih se štitilo od svijeta odraslih pa su, često već u dobi od sedam godina, napuštali svoje primarne obitelji i odlazili živjeti i raditi u obiteljima koje nisu bile njihove. Početkom ranog novog vijeka (15. st.) obrazovanje sve više postaje pitanje škole koja prestaje biti ograničena

samo na svećenike i postaje instrument socijalne inicijacije, razdoblje prijelaza od djetinjstva do odrasle dobi. Jedna od karakteristika obrazovanja u ranom novom vijeku bila je tjelesna kazna. Prvo se primjenjivala samo nad malom djecom, a poslije 16. stoljeća proširena je na cijelu školsku populaciju koja je često bila i punoljetna. Kada govori o tjelesnoj kazni, Aries (1962) radi zanimljivu poveznicu između najnižih, stigmatiziranih, slojeva društva (zločinaca, prosjaka itd.) i djece. Naime, on navodi kako je tjelesna kazna u ranom srednjem vijeku bila namijenjena za one koji su se na neki način ogriješili o društvene norme i zakone te zbog toga bili stigmatizirani i za djecu koja su, neovisno o svojoj klasnoj pripadnosti, bila podvrgnuta disciplinarnom šibanju. Degradirajući karakter tjelesne kazne za odrasle nije sprječavao da se ista primjenjuje na djecu te da ih se, takvim namjernim poniženjem, poistovjećuje sa stigmatiziranim slojevima društva. „Koncept odvojene prirode djetinjstva, njegove razlike od svijeta odraslih započeo je s elementarnim konceptom njegove slabosti, koja ga je spustila na nivo najnižeg sloja društva” (Aries, 1962). Ovaj fenomen se, doduše u izmijenjenom obliku, zadržao do danas o čemu će se govoriti u kasnijim poglavljima.

U 17. stoljeću djecu se počinje odvajati po dobi u razrede. Školsko odjeljenje tj. razred, od ovog razdoblja, pa sve do danas, postaje glavni simbol identifikacije djeteta. Naime, školovanje je omogućilo svima vidljivu podjelu djetinjstva na niz stadija kroz koje djeca prirodno napreduju što je povezano s uvjerenjem o postojanju standardiziranih ponašanja i karakteristika djece te s tim povezanih standardiziranih rješenja za sve situacije (Lowe, 2004). Budući da je dijete iste kronološke dobi kao i ostatak njegovog razreda zaključuje se da dijeli i ostale osobine sa svojim vršnjacima. Ovakvi zaključci se potkrepljuju nalazima razvojne psihologije, ali ako sagledamo problem iz sociokonstruktivističke perspektive, u mnogim aspektima škola je imala najdublji utjecaj na oblikovanje našeg razumijevanja djece. Masovno školovanje pridonijelo je univerzalnoj koncepciji djetinjstva jer je omogućilo socijaliziranje svih mladih ljudi na jednak način kao i distinkciju djece od ostalih generacija (Johnny, 2006). „Dobne skupine su u našem društvu organizirane oko institucija” (Aries, 1962, 329). U istraživanjima Mayall (2001) djeca, u određenim situacijama, smatraju da pripadaju svojoj dobnoj skupini (identificiraju se sa svojim kolegama u školi), dok u drugim smatraju da pripadaju djetinjstvu odnosno identificiraju se sa svim osobama mlađim od 18 godina.

Koncept obitelji koji se javlja u 16. i 17. stoljeću neodvojiv je od koncepta djetinjstva i obrazovanja toga razdoblja. Naime, u srednjem vijeku obitelj se nije temeljila na sentimentalnosti već na socijalnoj stvarnosti, posebno među ekonomski obespravljenima. Djeca su rano napuštala dom i obitelj i odlazila na šegrtovanje što je bilo u skladu s tadašnjim

potrebama društva. No, pojava škola je korespondirala i sa željom roditelja da se više skrbe za djecu i da se izbjegne napuštanje, pa makar i privremeno. Sve brojnije pohađanje škole je bio pokazatelj da se je obitelj počela orijentirati oko djeteta, a počela se javljati i sentimentalnost prema djeci i djetinjstvu. Može se reći da je moderna civilizacija utemeljena na skolastičkoj osnovi koja se konstantno učvršćuje sve duljim školovanjem mladih. Dakle, u razdoblju između kraja srednjeg vijeka i 17. stoljeća dijete je zadobilo mjesto pokraj svojih roditelja i postalo neophodan element svakodnevnog života i skrbi roditelja za njegovo obrazovanje, karijeru, budućnost itd (King, 2007). Obrazovanje je dugo bilo rezervirano samo za djecu iz viših klasa, a tek u 18. stoljeću se pojavljuju začeci formiranja dva tipa obrazovanja: jednoga za niže klase, a drugoga za srednje klase i aristokraciju. U ovom razdoblju možemo pronaći i začetke tretiranja djece kao potrošača, barem onih iz viših klasa. Naime, sa širenjem obrazovanja, pojavilo se i sve više proizvoda namijenjenih djeci. Obrazovne igračke, a posebno knjige napisane za djecu su imale svrhu ograničavanja dječje slobodne igre kako bi se stvorilo više mogućnosti za usmjeravanje i nadzor odraslih, ali to je svakako bio nastavak trenda specijalizirane odjeće za djecu iz 17. stoljeća što je otvorilo vrata za daljnji razvoj tržišta namijenjenog isključivo djeci (Stearns, 2005).

Početak 19. stoljeća obilježava pojava nove predodžbe o djetetu koja se javila pod utjecajem romantičkog pokreta. Prema njoj dijete je „prirodno i stvaralačko” biće, a djetinjstvo je cjelovita razvojna faza. Postati odrastao ne znači samo napredak i rast, kako je prikazano u još uvijek prisutnoj prosvjetiteljskoj predodžbi, nego znači i gubitak cjelovitog i stvaralačkog odnosa prema svijetu. Zadaća odgoja, prema ovom konceptu, jeste omogućiti slobodni razvoj djeteta ispunjen smislom, dok je u prosvjetiteljstvu odgoj trebao pripremati za društvo i prenositi vrijednosti generacije odraslih (Bašić, 2011). Iako su i prosvjetiteljska i romantička predodžba o djetetu još uvijek aktualne i međusobno se isprepliću u suvremenoj pedagoškoj teoriji i pedagoškoj praksi, nova paradigma djetinjstva se značajno oslanja na romantičku predodžbu o djetetu kao subjektu vlastitog razvoja. Naravno, nužno je uzeti u obzir da se razumijevanje djetetovog razvoja, njegove aktivnosti i odnosa koje uspostavlja sa svijetom značajno promijenilo od 19. stoljeća. No, unatoč tim razlikama suvremena predodžba o djetetu kao i usmjerenost na dijete nije u potpunosti nova paradigma u pedagogiji već se prije može promatrati kao novi razvojni stupanj već postojeće tradicije pedagoškog mišljenja koje je zagovaralo usmjerenost na dijete kao aktera individualnog razvoja (Montessori, Neal, Steiner, Freinet, itd.) (Bašić, 2011).

Prosvjetiteljska i romantička predodžba o djetetu rezultirale su probuđenom svijesti o potrebi ukidanja dječjeg rada koji je bio normalna pojava u industrijaliziranom društvu.

Naime, skoro polovica svih radnika u tvornicama bila su djeca ispod dobi od 11 godina. Djeca su radila jednako dugo i teško kao odrasli, ponekad čak i teže (Newman i O'Brien, 2013). Nova sentimentalnost prema djetinjstvu koja je naglašavala dječju nevinost, a ne izopačenost i potrebu za strogom disciplinom koja je bila prisutna u periodu prije prosvjetiteljstva uzrokovala je i pokrete koji su se zalagali za ograničavanje rada djece u tvornicama i rudnicima te proširenje privilegija obrazovanja i na djecu radničkih klasa. *The Factory Acts* iz 1833. u Engleskoj zahtijevali su „da se nijedno dijete mlađe od 9 godina ne smije zaposliti u mlinovima ili tvornicama pamuka i da se sati rada moraju limitirati na 8 sati dnevno za one mlađe od 13 godina i 12 sati za one mlađe od 18. Također su zahtijevali da vlasnici tvornica moraju osigurati osnovno obrazovanje... za svoje maloljetne zaposlenike” (Whole, 2000, 123). Prošlo je dosta vremena prije nego što su ove mjere bile prihvaćene kako od strane poslodavaca tako i od strane roditelja, a na to su utjecale i velike ekonomske transformacije, to jest, pomak od pretežno poljoprivrednog gospodarstva prema industrijaliziranom koje se ustoličilo tek sredinom 20. stoljeća. Do tada, dječja su primanja predstavljala nužan doprinos prihodu domaćinstva i radničke obitelji nisu mogle priuštiti neproduktivne članove. Za poslodavce je maloljetnički rad bio ekonomičan, a demografija 19. stoljeća pokazuje da je bio i nužan na makro nivou (Whole, 2000).

Kada su djeca prestala raditi prestala su biti i dio radne snage kojoj pripadaju i odrasli, a počela su se doživljavati kao odvojena društvena skupina. Također, prestala su biti čimbenik ekonomske stabilnosti obitelji, a postali njena ekonomska obveza (i opterećenje) što je promijenilo ulogu djeteta, ali i načine planiranja obitelji (Stearns, 2005). Naime, tada se je počela prepoznavati emocionalna važnost djece, što je rezultiralo manjim brojem djece u obitelji jer su roditelji više očekivali intimnost i emocionalnu privrženost od djece nego, na primjer, ekonomsku potporu u starosti (što je bio jedan od razloga rađanja djece u predindustrijskom društvu). Suvremena društvena vrijednost djece je, prema tome, ljubav i briga koju donose u obitelj, a ne njihov radni i ekonomski potencijal. To se očituje i u činjenici da je najpoželjnije dijete za usvajanje danas novorođenče. Osoba koja je živjela u ranijem razdoblju teško bi razumjela tu preferenciju i radije bi usvojila adolescenta koji bi mogao pridonijeti ekonomskoj sigurnosti obitelji (Newman i O'Brien, 2013). Prijelaz od cijenjenja djece iz ekonomskih razloga i njihove sposobnosti da pridonose obiteljskom dohotku na cijenjenje djece iz emocionalnih razloga bila je „vjerojatno najvažnija promjena u povijesti djetinjstva” (Cunningham, 1995, 177).

Dakle, položaj djece promijenio se od snažnog (profesionalnog) sudjelovanja djece s minimalnom zaštitom tijekom 18. i 19. stoljeća, do snažne zaštite djece s minimalnim

sudjelovanjem tijekom 20. stoljeća (Jans, 2004). Prosvjetiteljska i romantička slika djeteta još su u 19. stoljeću utjecale na stvaranje ideje da je djeci potreban zaštićeni prostor koji će ih štiti od negativnih utjecaja okruženja i društva odraslih. Odrasli su i prva predškolska ustanova (*kindergarten*) koju je 1837. osnovao Friedrich Froebel. S vremenom je uveden „pedagoški moratorij” koji podrazumijeva razdoblje tijekom kojeg su djeca izdvojena iz neposrednog sudjelovanja u životu odraslih i zarađivanja za život, kako bi vrijeme provodili u igri i učenju. Djeca, dominantnije u 20. stoljeću, počinju živjeti u pedagoškim ustanovama gdje im pedagoški kompetentni stručnjaci (koji predstavljaju društvene norme i kulturu) putem obrazovanja i odgoja prenose zahtjeve društva (Bašić, 2011). Iz prosvjetiteljske perspektive pedagoški je moratorij pripremni put za uspjeh, dok je iz romantičke to prostor za individualni razvoj i samoostvarenje.

Društvena reforma koja je nastupila u 20. stoljeću rezultirala je i značajnim državnim intervencijama u djetinjstvo. Majke su se obrazovale po pitanjima higijene i skrbi za dijete kako bi se smanjila smrtnost dojenčadi, dječje zdravlje postaje pitanje javnog interesa, što se zadržalo do danas, a povećao se i nadzor nad obiteljima, posebno siromašnim (Jans, 2004). Raste potreba za praćenjem razvoja djece što dovodi do njihovog neprekidnog nadziranja kako kod kuće tako i u odgojno-obrazovnim ustanovama koje postaju sve raširenije i obuhvaćaju značajan dio dječje populacije. Umjesto poznate sintagme Ellen Key da je 20. stoljeće „stoljeće djeteta” (Key, 1909) može ga se radije nazivati „stoljećem stručnjaka za djecu” (Stafseng, 1993), a disciplina koja je imala autoritet i dominaciju u stvaranju znanja potrebnih tim stručnjacima bila je razvojna psihologija (Mayall, 2001).

Uspostava obveznog javnog školovanja u zapadnim društvima, kao i brza industrijalizacija i urbanizacija stvorile su potrebu za znanjem o razvoju i mogućnostima djece određene dobi kako bi se o tome informirali nastavnici i drugi stručnjaci koji rade s djecom, ali i roditelji. Odgovor na to su pokušale dati i sociologija pomoću teorije socijalizacije Talcotta Parsonsa (1902.-1979.) i razvojna psihologija koja je dugo bila nesumnjivo najdominantnija znanstvena disciplina na ovom području, a najznačajniji njezini predstavnici jesu Lev Vygotsky (1896.-1934.), Jerome Bruner (1915.-2016.) i Jean Piaget (1896.-1980.) koji se smatra i utemeljiteljem razvojne psihologije.

Piagetov rad na kognitivnom i moralnom razvoju djece djetinjstvo razdvaja na kronološke faze kroz koje dijete mora uspješno proći kako bi postiglo krajnji cilj djetinjstva - odraslost. Biološke i psihološke karakteristike razlikuju djecu od odraslih osoba. Odrasli se promatraju kao zrele, racionalne i kompetentne osobe, dok su djeca nedovršena i nepotpuna (Jenks, 1996). Smatra se da tek po postizanju odraslosti djeca dostižu adekvatan nivo

percepcije i razumijevanja te mogu biti tretirani kao potpuni članovi društva. Vygotsky se, s druge strane, djelomično suprotstavlja Piagetovoj teoriji (samo)konstrukcije i naglašava važnost kulturnih čimbenika u razvoju kognitivnih sposobnosti djece, a Bowlby proučava važnost kvalitete odnosa između djeteta i majke što rezultira teorijom privrženosti. Unatoč razlikama, cijela se teorija razvojne psihologije stavlja pod „zajednički nazivnik” linearnog razvoja s različitim podfazama koje odgovaraju unaprijed definiranim razvojnim prekretnicama. Identificiranje univerzalnih obrazaca razvoja kroz detaljne izračune faza, kao i opsega i uzroka varijacija, bio je glavni cilj razvojnih istraživanja (Woodhead, 2005). Rezultati su tih istraživanja postavljeni kao biološki standard koji propisuje univerzalni razvoj djece (Aruldoss, 2011) što je imalo značajan utjecaj na profesionalnu, ali i javnu percepciju djetinjstva kao i na obrazovanje većine stručnjaka koji rade s djecom. Nastavnici, pedagozi, psiholozi, socijalni radnici, ali i odvjetnici i liječnici koriste teoriju razvoja u svom radu. Javna i privatna sfera 20. stoljeća informiranija je nego ikada prije o obilježjima zdravoga rasta, poželjnim društvenim ponašanjima u svakoj fazi, razvojno prikladnim odgojno-obrazovnim praksama, štetnim i poželjnim iskustvima, itd. (Woodhead, 1999). Stvara se cijela industrija i tržište koje se temelji na znanju kreiranom u okviru razvojne psihologije koje je predstavljeno kao znanstvena objektivna istina koja se može primijeniti na sva ljudska bića, bez obzira na kontekst. Sve to značajno utječe na socijalnu konstrukciju djece i djetinjstva u 20. stoljeću (Mitchell, 2007).

Razvojna psihologija, a posebno Piagetove ideje već su 70-ih godina 20. stoljeća bile podvrgnute snažnoj kritici, osobito s obzirom na njegov naglasak na dječje nedostatke (sposobnosti, vještina i znanja) odnosno njihovu „manjkavost” u svakom smislu, isticanje prirodnog razvoja djeteta, kao i na navodnu univerzalnost njegove teorije razvoja.

Ideje razvojne psihologije ojačale su prosvjetiteljsku sliku o djetetu kao osobi u postanku, a ne biću samom po sebi i djetinjstvu kao razdoblju pripreme za odraslu dob (James, Prout, 1997). Naglasak je stavljen na ono što djeca ne mogu i ne znaju što je posebno značajno kada se primjeni na odgojno-obrazovnu praksu i čime se legitimira zanemarivanje dječje perspektive kao i subjektivnih dimenzija djetinjstva (Sharma, 2014). Unaprijed određene razvojne faze postavljaju ljestvicu „normalnosti” koja dovodi do stereotipizacije jer, kako je već ranije rečeno, ono što se smatra normalnim u jednom društvu najčešće je vrijednosno obojeno i pod utjecajem pogleda na svijet dominantnih skupina, u ovom slučaju odraslih, čija se nadmoć razvojnom teorijom u potpunosti legitimizira.

Preveliki naglasak na prirodni razvoj djeteta zanemaruje ulogu vanjskih utjecaja na proces formiranja dječjeg identiteta. Djeca se razvijaju u relaciji s aktivnostima u

svakodnevnom životu koji se odvija u određenom kontekstu (Mitchell, 2007). Naglašavanje razvoja kao univerzalnog i prirodnog procesa djeteta koje progresivno prolazi kroz relativno stabilne stupnjeve razvoja obezvrjeđuje dječje iskustvo u obiteljima, školama i drugim okruženjima i svodi djetinjstvo na unaprijed propisan standard (Woodhead, 1999). Uz standardizaciju jedna od najčešćih kritika razvojnoj psihologiji upućena je zbog univerzalizacije djetinjstva. Naime, prva razvojna istraživanja bila su provedena u tada relativno statičnim europskim društvima, u vrijeme prije dubokih socio-kulturnih promjena koje su se pojavile ponajviše pod utjecajem migracija, masovnih medija i globalizacije (Sharma, 2014). Mogu li se i ti faktori zanemariti? S druge strane, djeca se homogeniziraju bez uzimanja u obzir individualnih, rodnih ili bilo kojih drugih razlika. Postoji povijesna tendencija da se rezultati istraživanja provedenih u zapadnoj Europi i Sjevernoj Americi primjenjuju kao univerzalni (Sharma, 2014). Brojni autori kritiziraju ideju da je iskustvo djetinjstva slično za svu djecu na svijetu, kao i da zapadnjačke ideje o tome što je dijete vrijede u svim dijelovima svijeta (Burman, 1994; Mayall, 1996; Dahlberg i sur., 1999; James i sur., 1998;).

Univerzalizam je povezan s biološkim pretpostavkama razvojne psihologije koja je rezultate istraživanja provedenih u jednom kontekstu (u potpunosti zanemarujući taj kontekst) protumačila kao prirodne i stoga univerzalno primjenjive (Mayall, 1996). Razvojne teorije su usko povezane s kulturnim pretpostavkama o djeci i odražavaju kontekst i ciljeve prijelaza djece od ovisnosti do autonomije unutar ekonomski bogatih, individualističkih, zapadnih društava iz kojih potječe većina istraživanja (Woodhead, 2005). S druge strane, istraživanje Whiting i Edwards (1988) u koje je bilo uključeno 12 zemalja pokazalo je da stil brige za dijete koji je prisutan u SAD-u globalno nije standardan, odnosno da odstupa od normalnosti unatoč činjenici da su ga razvojna istraživanja takvim prikazala.

Ideja univerzalnog djetinjstva zanemaruje razlike u kulturnim vrijednostima i položaju djece u kulturama širom svijeta (Burman, 1994, James, Prout, 1997) što stavlja u privilegirani položaj one koji udovoljavaju normaliziranim standardima, a marginalizira one koji standardima ne udovoljavaju ili posjeduju obilježja koja nisu standardizirana (Mitchell, 2007). Posljedično, razvojne teorije imaju malo sličnosti sa stvarnostima života milijuna djece na svijetu, a još manje s resursima koji su dostupni za poticanje njihova razvoja.

Ipak, važno je naglasiti da se kritike Piagetovog rada često više fokusiraju na (lošu) primjenu njegovih ideja u praksi, a ne na njegove teorije i istraživački rad koji je, iako je imao nedostataka, stvorio temelje za daljnji rast razvojne psihologije (Woodhead, 2009) koja se nastavila razvijati kao disciplina. Od 80-ih godina 20. stoljeća razvojni psiholozi sve se više

okreću temeljima koje je postavio Vygotski prema kojemu je razvoj djeteta kulturno koliko i prirodan. Suvremeni psiholozi kao što su Burman (1996, 2008) i Woodhead (1999; 2005; 2006) priznaju teoretske nedostatke i ukazuju na potrebu pomicanja konceptualnih granica dalje od biološkog i etnocentričnog fokusa. Ali razvojna psihologija i dalje ostaje relevantna jer je djetinjstvo po definiciji progresivno, ali je i socijalno konstruirano. Stoga je nužno proučavati i biološke promjene paralelno s utjecajem društveno-ekonomskog i kulturnog konteksta (Woodhead 2009) što je prisutno u suvremenoj paradigmi djetinjstva.

Uzimajući u obzir sve navedeno, bez obzira na kritike upućene Ariesu i njegovim sljedbenicima, promatranje našeg trenutnog poimanja djetinjstva kao modernog izuma čini se smislenim. Tek od 20. stoljeća svijet je postao opsjednut fizičkim, emocionalnim i moralnim potrebama djetinjstva. Brojne su se znanosti počele baviti problemima djetinjstva i prenositi svoja saznanja roditeljima putem popularne literature i medija (Lowe, 2009). Aries (1962) ovaj novi osjećaj koji se pojavio kao suprotnost ranijoj indiferentnosti prema djeci naziva „opsesivnom ljubavi”. Posljedica je tog osjećaja organiziranje obitelji oko djeteta, razvoj obveznog obrazovanja i preokupacija cijelog društva interesima djeteta što je rezultiralo prvo Deklaracijom o pravima djeteta (1959), pa potom i Konvencijom o pravima djeteta (1989). Djetinjstvo se nepovratno promijenilo, ovlasti društva u upravljanju i kontroli djetinjstva uvelike su ojačane i u cijelom tom procesu samo djetinjstvo je postalo nepovratno socijalno konstruirano. Koji god aspekt djetinjstva se ispituje, uvijek je važno imati na umu kontekst unutar kojeg djelujemo, ali i povijesne utjecaje na djetinjstvo. Ti su utjecaji još uvijek prisutni u percepciji djece od strane odraslih i samo-percepciji koju djeca stječu kroz odrastanje. Osvrt na povijest djetinjstva nužan je pri svakom pokušaju pravilnog razumijevanja onoga što znači biti dijete u dvadeset i prvom stoljeću (Lowe, 2009).

Prije detaljnijeg prikaza novog shvaćanja djeteta i djetinjstva nužno se osvrnuti na razvoj diskursa o adolescenciji kao i na pojavu diskursa o tinejdžerima budući da i oni, prema Konvenciji o pravima djeteta, pripadaju skupini „djece”, a time i u područje interesa ovog rada.

2. 1. 1. Pojava adolescencije i tinejdžera

Koncept adolescencije koji se pojavio u 18. stoljeću (Aries, 1962), u 19. je stoljeću, potpomognut medijima, doživio svoj procvat. U Engleskoj su novine često na živopisan način, opisivale ponašanja mladih iz radničke klase, što je izazivalo zgražanje među srednjom klasom (Pearson, 1983). U Australiji su, krajem 19. stoljeća, novine i parlamentarne debate obilovale javnim skandalima o mladima iz radničke klase koji su na ulicama uznemiravali prolaznike prostačkim jezikom, opstrukcijom ulica, odijevanjem, seksualnošću itd. Finch (1999) tvrdi da je većina ovih opisa bila samo mit. Međutim, to je vodilo strožim zakonima i većem broju uhićenja mladih, pa i stvaranju posebnih zatvora za mlade. Ti maloljetnički zatvori postali su povezani s promjenama u diskursu o mladima (Whole, 2000). Naime, znanstvenici 19. stoljeća odvajanjem adolescenata u posebne ustanove dobili su priliku za istraživanje i promatranje te populacije te su se, na temelju svojih rezultata, počeli zalagati za nužnost tretiranja mladih ljudi drugačije od odraslih. Buržoasko koncepte nevinosti djetinjstva počele su se po prvi put širiti na djecu „propadajućih i opasnih klasa” i uzrok njihove delinkventnosti je pronađen u „u nedostatku morala i vjerskog obrazovanja umjesto u urođenim sklonostima zlu” (Whole, 2000, 132). U diskursu se, dakle, vidi trend koji počinje među srednjom klasom i progresivno se proširuje na djecu radničke klase. Za razliku od ranijih perioda kada se smatralo da se djeca trebaju što prije uključiti u svijet odraslih i svijet rada, u 19. stoljeću preuranjena odraslost postaje problem. Prerano sazrijevanje je postalo uzrok poroka kojeg je trebalo iskorijeniti. Pedagogija se okrenula od mišljenja, recimo, Locke (1632–1704), koji je nalagao rano uvođenje mladih u svijet odraslih, prema mišljenju da je potrebno odgoditi odraslost koliko je to god moguće. Djetinjstvo se stoga produljuje i počinje obuhvaćati i razdoblje nakon ranog djetinjstva, a prije ulaska u svijet rada, a samim time i ideja da mladi ljudi nisu potpune osobe već tek ljudi u nastajanju izlazi iz okvira ranog djetinjstva (Mayall, 2001).

Do kraja 19. st. srednje škole je pohađalo većina djece iz više srednje klase. Populacija srednje klase sa srednjom školom je bila dovoljna kako bi se formirao „diskurs adolescencije”, ali mladi ljudi iz radničke klase nisu u tome sudjelovali sve do 20. stoljeća: diskurs adolescencije je na njih primjenjivan samo u kontekstu problema delikvencije. U tom razdoblju se u Njemačkoj pojavio pokret mladih (*German Youth Movement*) koji je romantizirao mladost te potakao razvoj „kulture adolescencije” diljem cijele Europe (Lesko, 2001). Mladenački je potencijal bio romantiziran, ali i problemi kroz koje mladi prolaze, a koji zahtijevaju veći nadzor i kontrolu u njihovim životima. Kako su kategorije prekršitelja i

mladih u nevolji kojima je potrebna pomoć bile nejasno razgraničene, diskurs je počeo obuhvaćati sve mlade ljude kao potencijalno delinkventne i u potrebi za bliskim nadgledanjem i kontrolom. Početkom 20. stoljeća formirao se diskurs koji je obuhvaćao sve mlade ljude (ne samo one iz radničke klase) kao delikvente. Ta ideja označava važnu prekretnicu u formiranju diskursa o mladima. Mladi su povezivani s rizičnim ponašanjima i tako su ostali definirani sve do danas. Jedna je od posljedica takvog diskursa dominacija esencijalističke logike koja svodi adolescente na masu čije je ponašanje biološki predodređeno i koja ima karakteristike koje je čine distinktivnom od ostalih skupina u društvu, dok je istovremeno unutar te skupine nemoguće razlikovati jednog pojedinca od drugog (Best, 2008). Takvom je diskursu pridonio, posebno na području SAD-a, i Stanley Hall koji je 1904. objavio svoje djelo „Adolescencija” koje mu je priskrbilo i naziv „otac adolescencije”. Stvarajući pod utjecajem Njemačkog pokreta mladih (Lesko, 2001, Heywood, 2001) i ideja razvojne psihologije popularizirao je shvaćanje adolescencije kao razdoblja „bure i oluje”, ali ga je i romantizirao dajući mu karakteristike idealizma i emocionalnosti, s posebnim naglaskom na nemiru (Hall, 1921).

Istraživanje Johna Petersona u zajednici Choctaw u SAD-u u 1960-ima dobar je pokazatelj kako je diskurs o adolescenciji u 20. stoljeću, prerastao u diskurs o tinejdžerima. Naime, prema Petersonu (1970) prije ustanovljenja srednje škole 1964. nije bilo prepoznatljivog grupiranja adolescenata u ovoj zajednici. To se počelo radikalno mijenjati zbog četiri glavna čimbenika: mehanizacija agrikulture i rast zapošljavanja u tvornicama, uvođenje automobila i s tim povezani rast mobilnosti i „deterioracija tradicionalnog obiteljskog života” (Peterson, 1970, 23), pristup masovnim medijima, i time izloženost američkom predstavljanju adolescencije i završavanje srednje škole u Choctawu. Termin „tinejdžer” (koji dolazi od engleskog *teenager*- sufiksom *teen* završavaju brojevi od 13 do 19) se pojavio u periodu nakon II. svjetskog rata u SAD-u, te označava novu samosvijest o statusu tinejdžera i iskazivanju tog statusa kroz glazbu, odjeću, i provođenje slobodnog vremena. „Ono što je tinejdžerima iz 50-ih godina 20. stoljeća dalo osjećaj grupnog identiteta, koji je ujedno bio neobično intenzivan i povijesno nov, bila je činjenica da je njihov generacijski status, njihova socijalna pozicija kao *tinejdžera*, pažljivo njegovana i snažno ojačavana od strane institucija odraslih oko njih. Na tržištu i u medijima, kod kuće i u školi, na tinejdžera se gledalo kao na posebnu vrstu koja zahtjeva posebno rukovanje. Odjednom društveno posebni i posebno socijalizirani, tinejdžeri iz 50-ih godina 20. stoljeća su iskusili iste stvari zajedno-kroz njima dodijeljeno mjesto u rastućoj potrošačkoj ekonomiji, u sve većoj uniformiranosti

javnog sustava školstva... i u nacionalnim medijima koji su ludovali o njihovim posebnostima” (Doherty, 1988, 76).

2. 2. Novo shvaćanje djeteta i nove paradigme³ djetinjstva

Ariesova teza (1960) o djetinjstvu kao kulturno i vremenski varijabilnom novovjekovnom otkriću označila je prekid s predodžbom djetinjstva kao razvojnom fazom koja je dominirala u psihologiji 20. stoljeća i služila kao teorijska osnova za pedagoško djelovanje (Bašić, 2011). Dinamične promjene u životima djece u drugoj polovici 20. stoljeća se reflektiraju i u pojačanom interesu za istraživanje uvjeta odrastanja u okviru pedagogije, ali i drugih znanosti. Psihologijska i pedagozijska istraživanja djeteta s jedne strane i sociološka, antropološka, povijesna, itd. istraživanja djetinjstva kao društvenog fenomena s druge, unatoč svojim razlikama, stvorili su dinamično interdisciplinarno istraživačko područje koje nazivamo studije djetinjstva.

Začetak studija djetinjstva može se pronaći u novom sociološkom pogledu na djetinjstvo koji se razvio tijekom druge polovice 20. stoljeća. Naime, djeca su u sociologiji bila proučavana unutar obiteljskog konteksta sve do sedamdesetih godina 20. stoljeća kada se sve više počinje tvrditi da je djetinjstvo socijalna konstrukcija i osporavati tradicijsku paradigmu prema kojoj je razvoj djece prirodan i univerzalan, a djeci nedostaje sposobnosti i racionalnosti (Qvortrup i sur., 1994, James i sur., 1998). Do osamdesetih i devedesetih godina 20. stoljeća artikulirala se oštra kritika razvojne teorije i istraživanja o djeci. James, Jenks i Prout 1998. u svojoj knjizi *Theorizing childhood* (Teoretiziranje djetinjstva) rade odmak od „čiste” sociologije djetinjstva i postavljaju paradigmu za „nove” društvene studije djetinjstva koje su otvorile prostor međusobne suradnje istraživača u raznim disciplinama društvenih znanosti. Posebno se naglašava potreba za odmicanjem od dihotomija djetinjstva poput one između prirodnog i društvenog, kao i od međusobnog suprotstavljanja psihologije i sociologije (Prout, 1995; 2011). Polazeći od postavke da tradicionalna istraživanja temeljena na disciplinama fragmentiraju dijete, interdisciplinarna istraživanja djetinjstva postaju „mjesto” susreta različitih perspektiva (Woodhead, 2006).

³ *Paradigma* dolazi od grčke riječi *paradeigma* što znači primjer, obrazac, uzorak, model (Klaić, 2004). Pojam je prvi koristio fizičar Thomas Kuhn (60-ih godina 20. stoljeća) a pod njim je podrazumijevao temeljni svjetonazor koji prevladava u određenoj znanosti u određeno vrijeme. Razvoj znanosti je promatrao kao niz različitih znanstvenih koncepcija (*paradigmi*) koje se međusobno izmjenjuju. Prema Kuhnu paradigma ima određeno vrijeme trajanja i s vremenom se broj njenih poklonika smanjuje te se, naposljetku, zamjenjuje drugom paradigmom. Takva definicija bliska je shvaćanju pojma paradigma u ovom radu u kojem se podrazumijeva da je to skup vrijednosti i obrazaca ponašanja prema djeci i djetinjstvu koji su važeći u određenoj kulturi i u određenom vremenskom razdoblju (prema Maleš i Kušević, 2011).

Zanimljiv doprinos istraživanju djetinjstva kao prostorno, vremenski i kulturalno varijabilnog društvenog fenomena dala je socijalna antropologija i to ponajviše kroz istraživački rad Margaret Mead „*Coming of Age in Samoa*” (*Sazrijevanje na Samoi*) koji je prvi put objavljen 1928. U radu je istraživana povezanost individualnog ponašanja i kulture kod samoanskih djevojaka, a Mead je zaključila da prijelaz iz djetinjstva u odraslu dob na Samoi prolazi glatko i nije obilježen emocionalnim poteškoćama kao što je slučaj u zapadnim zemljama. Kao objašnjenje navela je da samoanske djevojke pripadaju stabilnom, monokulturnom društvu u kojem su okružene uzorima i gdje im ništa nije sakriveno (poput informacija o snošaju, rođenju, tjelesnim funkcijama ili smrti) i nisu prisiljene birati između sukobljenih vrijednosti. No, tek 1973. Charlotte Hardman eksplicitno odbacuje promatranje djece kao pasivnih i bespomoćnih objekata u antropološkim istraživanjima i naglašava da su djeca jednako vrijedna proučavanja kao i bilo koja druga društvena skupina (prema Aruldoss, 2011; Morrow, 2011). Ovime se djetinjstvo uspostavlja kao valjano područje istraživanja na području antropologije, a ove su dvije autorice značajne i zbog ukazivanja na važnost dobnih i spolnih razlika u djetinjstvu.

Empirijska istraživanja iz psihologije i pedagogije ukazuju na značajne promjene u razvoju djece koje opravdavaju novu predodžbu djeteta unutar novih istraživanja djetinjstva. Neke od tih promjena uključuju *individualizaciju i akceleraciju razvoja* koje se očituju u odbacivanju postojećih razvojnih normativa budući da individualne varijabilnosti postaju tako velike da propisane norme samo vode do zabune. Više se ne možemo osloniti na klasične razvojne stupnjeve sazrijevanja (poput Piagetovih) koji nam, doduše, mogu poslužiti kao orijentacija, ali postaje sve očitije da se svako dijete razvija prema svom individualnom planu. Nepredvidivost, originalnost i proturječnost razvojnih procesa se posebno mora imati u vidu u pedagoškoj praksi na koju se možda ponajviše i odražava. Paralelno s individualizacijom javlja se i akceleracija tj. ubrzavanje razvoja. Korigiraju se ključne razvojne faze kod novorođenčadi koje nastupaju mnogo brže, a posebno je očito i prijevremeno stupanje u tjelesni pubertet, a u skladu s tim i ranija adolescentska kriza (Bašić, 2011). Dalje, suvremena istraživanja mozga pokazuju povećanje *emocionalne inteligencije* kao i *osjetilno iskustvo kao temelj djetetovog istraživanja i upoznavanja svijeta*. Ljudski se mozak sve više usmjerava na slikovito, emocionalno, intuitivno, integralno i osjetilno mišljenje što je povezano i s otkrićem da su prva djetetova iskustva osjetilne naravi. Stvarnost se uređuje pomoću osjetila, ali opažanje nadilazi samo aktiviranje osjetilnih organa već stvara i estetičke oblike. Ova otkrića potvrđuju pedagoška načela Montessori, Reggio i waldorfske pedagogije (Bašić, 2011). Promjene se očituju i kroz *doživljajno (sudjelujuće) opažanje* i razumijevanje odnosno su-

konstrukciju svijeta. Doživljajno opažanje ne odnosi se samo na opažanje okoline nego i na povezanost pojedinca i njegova okruženja. Važno je iskustvo za dijete uzimati stvarnost cjelovito, sa svim njezinim povezanostima. Djeca opažaju ono što i njihova sociokulturna sredina opaža, razmišljaju i argumentiraju na način koji je uobičajen u njihovoj kulturi. Obrazovni se proces ostvaruje uz sudjelovanje sociokulturne sredine, ali i vlastitim snagama. Istraživanja pamćenja potvrđuju da iskustva prelaze u dugoročno pamćenje tek uz proces prerade u kojem sudjeluju i emocije. Na primjer, Reggio pedagogija povezala je procese socijalne konstrukcije sa subjektivnim procesima razumijevanja (Bašić, 2011).

Interdisciplinarnost novih studija djetinjstva kao i novo shvaćanje djeteta rezultiralo je novim paradigmama djetinjstva čije su temeljne postavke (prema Maleš, 2011):

1. dijete je osobnost već od rođenja i treba ga ozbiljno shvaćati i uvažavati.

Ključna promjena koja je nastupila s „novim” društvenim istraživanjima djetinjstva bila je razumijevanje djeteta kao „bića” koje se treba promatrati s obzirom na ono što ono jest u sadašnjosti, a ne s obzirom na ono što će postati. Dakle, pristup djetetu iz perspektive pretpostavljenog nedostatka kompetencija, razuma ili značaja zamjenjuje se perspektivom onoga što dijete može, zna ili umije (Jenks, 1982; James i Prout, 1990; Qvortrup i sur., 1994; Mayall, 1996; Dahlberg i sur., 1999).

Na osnovu dualizma odrasli - djeca kao i dominantnih predodžbi o djetinjstvu u društvu zanemaruju se dječje perspektive, pa čak i onda kada se donose odluke koje ih se izravno tiču, jer mnogi odrasli koji kreiraju propise i prakse smatraju da djeca još nisu dovoljno razvijena i kompetentna da bi bila uvažena. Ona to jako često i nisu, ali samo iz razloga što dominantne predodžbe kao i stavovi odraslih utječu i na njihovu samopercepciju i djelovanje u društvu. Briga o djeci jeste nužna, ali se mora pronaći ravnoteža između zaštite djece i mogućnosti njihove društvene participacije (Mayall, 2002). Nova paradigma djetinjstva ima mnogo dodirnih točaka s Konvencijom o pravima djeteta pa tako i u uvjerenju da djeca imaju pravo da se čuju njihovi stavovi o događajima koji se odnose na njih.

2. dijete nije objekt u odgojnom procesu već je socijalni subjekt, koji participira, konstruira i u velikoj mjeri, određuje svoj vlastiti život i razvoj.

Nova istraživanja djetinjstva djecu promatraju kao aktivne socijalne aktere koji oblikuju svoje okruženje i čiji se društveni odnosi trebaju istraživati iz njihove vlastite perspektive (a ne iz perspektive odraslih) (James i Prout, 1990). Djeca se počinju promatrati kao „subjekti” ili „sudionici”, a ne „objekti”, a istraživanja „s” djecom postaju uobičajena praksa (Kellet, 2005). Umjesto fokusiranja na napredovanje od nezrelosti u zrelost i sposobnost, ova perspektiva gleda na djecu kao na već aktivne sudionike i kompetentne

tumače svog vlastitog svijeta. Kompetentnost se odnosi na sposobnost djece da upravljaju svojim društvenim okruženjem i da se uključe u smisleno društveno djelovanje u danim interakcijskim kontekstima (Cobb i sur., 2005). Dakle, predodžba o djetetu kao pasivnom i ovisnom ustupa mjesto djetetu koje je društveni akter i nositelj prava i čiji je glas vrijedan jednako kao i glas odrasle osobe (Qvortrup i sur., 1994, Mayall, 2002).

3. djetinjstvo nije samo pripremna faza za budući život već je životno razdoblje koje ima svoje vrijednosti i svoju kulturu.

Odrastanje se još uvijek smatra ciljem i krajnjom točkom pojedinačnog razvoja što opravdava uvjerenje da su djeca „prirodno” nekompetentna i nesposobna, u potrebi za zaštitom te da nemaju prava jer nisu racionalna. To je uvjerenje duboko oblikovalo i ograničilo dječje mogućnosti sudjelovanja u društvu. Možda najveća prepreka za promjenu razmišljanja o djetinjstvu skup je etiketa koje povezujemo s idejom djeteta i djetinjstva. Djeca se smatraju nesposobnima, nestabilnima, lakovjernima, nepouzdanima, emocionalnima. S druge strane, odraslima pripisujemo suprotne vrline. Smatramo ih kompetentnima, stabilnima, dobro informiranima, pouzdanima i racionalnima. To nam daje opravdanje da zaštitimo djecu u odgojno-obrazovnim ustanovama sve dok ne dostignu doba razuma (Mayall, 2001). Masovna je skolarizacija stvorila odvojen prostor za djecu koji se organizirao kao autoritativna struktura u kojoj su odrasli odgovorni za zaštitu i pripremu djece za odrasli život. Drugim riječima, školovanje je učvrstilo ideju da djeca trebaju imati odvojeno mjesto u društvu koje kontroliraju odrasli. Sama činjenica da su djeca isključena iz političke sfere potvrđuje da ih društvo i dalje smatra ovisnima o odraslima i državi (Johnny, 2006).

Za razliku od takvog etiketiranja i vrednovanja djece prema onome što će biti, nove društvene studije djetinjstva zainteresirane su za sadašnje vrijeme, ono što djeca doživljavaju u svom djetinjstvu sada (James i Prout, 1990; Mayall, 2002). U okviru ove paradigme djetinjstvo se promatra kao participativna, a ne samo pripremna faza života koja je usredotočena na odraslu dob kao „zlatni standard” (Tisdall i Punch, 2012).

4. djetinjstvo je proces socijalne konstrukcije, koji djeca i odrasli zajednički izgrađuju

Nove društvene studije djetinjstva (Qvortrup i sur., 1994, James i sur., 1998; James, Jenks i Prout 1998; Prout, 1995; 2011; Woodhead, 2006) naglašavaju socijalnu konstrukciju djetinjstva te razvoj djece kao društveni proces koji se odvija u određenom kontekstu oblikovanom uvjerenjima o tome kako se djeca trebaju tretirati i što znači biti dijete, kao i kada djetinjstvo započinje i završava (Woodhead, 2006). Postoji mnogo mogućih konstrukcija djeteta i djetinjstva jer je svaka konstrukcija mješavina tradicije, društvenih odnosa i tehnološkog razvoja (Qvortrup i sur., 1994), ali se naglašava da se djetinjstvo uglavnom

definira i oblikuje u kontekstu odnosa između odraslih i djeteta. Dominantna konstrukcija djetinjstva u određenom društvu upravlja načinom života i određuje propise i usluge koji se odnose na djecu (James i Prout, 1990; Qvortrup i sur., 1994; James i sur., 1998).

Unatoč naglašavanju socijalne konstrukcije, smatra se da djeca ipak dijele neke tipične karakteristike, neovisno o kulturi i vremenu. Socijalna konstrukcija djetinjstva i biološke osobine djece nisu po sebi suprotstavljene ideje. Nezrelost je djece biološka činjenica života, ali način na koji se ta nezrelost interpretira i na koji joj se daje značenje je kulturno određen i vremenski i prostorno varijabilan (James i Prout, 1990).

5. djetinjstvo je proces koji se kontekstualizira uvijek u relaciji s određenim prostorom, vremenom i kulturom (sociokonstruktivizam) te varira s obzirom na različitost uvjeta i kulture u kojima se događa. Stoga, kao što ne postoji univerzalno dijete, ne postoji ni univerzalno djetinjstvo

Djetinjstvo nije trajna, povijesno konzistentna i univerzalna konstrukcija, već je socijalno konstruirano i jedinstveno za svako dijete (James i Prout 1990). Bilo je različito shvaćano i regulirano u različitim društvima i razdobljima povijesti i diferencirano prema društvenom i zemljopisnom položaju djece, njihovu spolu, etničkoj pripadnosti, bogatstvu i drugim čimbenicima (Hendrick, 1992). Djetinjstvo se mijenja u vremenu i prostoru u skladu s potrebama i interesima dominantnog društva odraslih (Qvortrup i sur., 1994). Zapadna ideja „idealnog djetinjstva” koja promatra djetinjstvo kao razdoblje igre i obrazovanja snažno se diskutira jer gotovo potpuno zanemaruje globalni kontekst razvoja.

Zapadna je civilizacija konstruirala sliku djetinjstva kao razdoblja života koji se provodi u kontekstu obitelji i odgojno-obrazovnih ustanova gdje je naglasak na skrbi, igri i učenju i poučavanju sve do adolescencije kada društvene veze s vršnjacima dobivaju na važnosti. Ovaj jako uski kontekst djetinjstva predstavljen je kao standard za sve bez uzimanja u obzir raznolikosti dječjih života (čak ni unutar samih zapadnih društava) i složenih ekonomskih i društvenih promjena (Woodhead, 2005). Čak su i najvažniji dokumenti vezani uz djecu (poput Konvencije o pravima djeteta i Konvencije 138) kontekstualizirani u skladu s dominantnim zapadnim konceptima djetinjstva. Konvencija o pravima djeteta odnosi se na univerzalno dijete koje je na određenoj razvojnoj putanji, dok Konvencija 138 u cilju reguliranja dječjeg rada minorizira društva u kojima je dječji ekonomski doprinos kućanstvima od ključne važnosti (Mayall, 2001).

Oko 20% sve djece mlađe od 15 godina na svijetu radi i to im je primarna aktivnost, dok ih mnogo više kombinira rad i pohađanje škole. U to nije uključena pomoć kod kuće, rad na obiteljskim gospodarstvima kao ni povremeni rad u kojem sudjeluje većina djece

(Woodhead, 2005). Prema istraživanjima Boyden (1985; 1990) koja je uspoređivala djetinjstvo britanske djece s djetinjstvom djece iz Perua, u Velikoj Britaniji djeca između 6 i 14 godina starosti najčešće pohađaju školu dok je u Peruu mnogo djece u toj dobnoj skupini već na čelu obitelji i njen glavni hranitelj. Prijelaz iz djetinjstva u odraslu dob za djecu u Peruu mnogo je brži zbog ekonomske nužnosti, kulturnih normi i specifičnog društvenog konteksta. Ali, važno je naglasiti da se kulturalne razlike ne javljaju samo među različitim zemljama. Razlike se mogu promatrati i unutar granica jedne zemlje prema, na primjer, klasnoj pripadnosti, spolu itd. (Jans, 2004).

2. 2. 1. Pedagogijske implikacije nove paradigme djetinjstva

Na temelju polazišta novih društvenih studija djetinjstva i recentnih istraživanja dječjeg razvoja kreirana je i vodeća suvremena pedagogijska predodžba o djetetu prema kojoj je dijete subjekt tj. akter svog vlastitog razvoja (Bašić, 2011). Predodžba se razvila tijekom 70-ih godina 20. stoljeća paralelno s promjenama koje su nastupile i u ostalim znanstvenim disciplinama. Kako je već napomenuto, korijeni ove predodžbe nalaze se u romantičkoj slici djeteta, a njen odraz vidljiv je u waldorfskoj i Montessori pedagogiji.

U ovoj predodžbi dijete je konstruirano kao osoba koja su-kreira socijalne odnose, ali i svoj obrazovni proces te stvara vlastitu sliku svijeta posredstvom osjetilnih iskustava. Iz toga proizlazi da je obrazovanje kompleksan proces individualnog razvoja koji ne nastaje niti samo iz djetetovih mogućnosti niti samo iz sociokulturnih obrazaca. S jedne strane, dijete donosi vlastite potencijale, a s druge se ti potencijali nalaze u određenom kontekstu. Naglasak se stavlja na kooperacijski odnos djeteta s okruženjem, a ne samo na kvalitetu okruženja. Tako nastaje pluralizam mogućnosti dječjeg mišljenja i djelovanja. Ideja o samostalnosti djeteta i njegovoj aktivnoj ulozi u vlastitome razvoju nije nova, ali je doživjela značajnu promjenu (Bašić, 2011).

Neka od temeljnih obilježja nove pedagogijske slike djeteta (prema Bašić, 2011) mogu se svesti na nekoliko ključnih točaka:

- predodžba o djetetu socijalna je konstrukcija koja se, u skladu s teorijom socijalnog konstruktivizma, ne može nazvati činjenicom, ali je važna jer služi kao osnova za kreiranje socio-kulturnog konteksta kao i odgojno-obrazovnih praksi;
- ne postoji univerzalna priroda djeteta već ono što smatramo prirodom djeteta oslikava ono što jedno društvo smatra važnim;

- djeca se aktivno i kompetentno uključuju u socijalni kontekst i to sve više rade na potpuno individualne načine. Stoga su u obrazovanju važne zajedničke aktivnosti, ali i individualne strategije, interesi i nadarenosti;

- dijete ima vlastite teorije i strategije mišljenja koje treba uvažiti pa je važno podržavati mnogostrukosti, a ne težiti jedinstvenim kompetencijama; ne postoje jedinstveni putovi učenja već oni ovise o mogućnostima pojedinog djeteta ili grupe;

- dijete uči samoinicijativno, ali u socijalnim odnosima koji su istodobno i opći i individualni i kod kojih treba imati u vidu emocije koje odnosima daju značenje;

- odnosi uključuju spoznaju da je dijete subjekt koji na temelju vlastite biografije i iskustva razumije, doživljava i stvarima daje značenje;

- dijete je istraživač koje treba steći vlastita iskustva koja mu mijenjaju sliku svijeta. Dijete treba okruženje koje će ga poticati, ali i ono u kojem je sigurno i zaštićeno, u čemu su odrasli važan činitelj;

- za dijete svijet ima subjektivno značenje i upravo je to ključ odnosa prema svijetu i cjelokupnog odgojno-obrazovnog procesa;

- djeca trebaju drugu (odraslu) osobu koja će se povezati s njihovim iskustvima i biti mu uzor.

Ovakva pedagoška slika djeteta i nove paradigme djetinjstva zahtijevaju i promjene u procesu odgoja i obrazovanja koji bi, kako bi odgovorio na ove zahtjeve, morao postati izrazito fleksibilan, prilagodljiv konkretnim mogućnostima, potrebama i interesima djeteta kao i kontekstu i kulturi sredine u kojoj se odvija (Maleš, 2011).

Nameće se i potreba mijenjanja postojeće odgojno-obrazovne prakse kao i okruženja u kojima djeca žive kako u odgojno-obrazovnim ustanovama, tako i u obitelji (Maleš, 2011). Odgojno-obrazovna praksa je neraskidivo povezana sa mrežom pretpostavki koje su, ustvari, niz postojećih uvjerenja o prirodi ljudskih bića, njihovim kapacitetima i odnosu sa svijetom i drugima (Gergen, 2001). Nužno je razvijati odgojne institucije i obiteljske sredine kao okruženja koja njeguju dijalog i potiču učenje. To nije moguće ostvariti u odgojno-obrazovnoj ustanovi koja se temelji na tradicijskoj paradigmi, pa je nužno mijenjati cjelokupni ustroj ustanova i razvijati ih kao organizacije koje uče, istražuju i mijenjaju svoju odgojno-obrazovnu praksu i dijele to iskustvo s roditeljima i lokalnom zajednicom (Maleš, 2011)

Zadaća nastavnika koji se oslanja na novu pedagošku sliku djeteta nije u prenošenju znanja i vještina već u kreiranju socijalnih i prirodnih uvjeta za upoznavanje i razvijanje individualnih mogućnosti djeteta, te uspostavljanje aktivnog odnosa prema sebi i drugima (Maleš, 2011). U tradicijskoj paradigmi nastavnik je postavljen na poziciju moći u odnosu na

učenike koju imaju malo prava i sloboda u učionici. Nova paradigma prebacuje fokus s aktivnosti nastavnika na aktivnost djeteta. Nastavnik osnažuje dijete i nudi mu iskustva koja mu omogućuju osjećaj suglasnosti s fizičkim, socijalnim i kulturnim okruženjem. Taj osjećaj suglasnosti temeljni je odnos prema svijetu i ključni čimbenik zdravog razvoja koji pomaže u razvoju samopouzdanja i kompetentnosti nužne za rješavanje životnih problema (Bašić, 2011). No, da bi nastavnik osnažio djecu on mora postati osnaženi i aktivni praktičar koji sukonstruira kurikulum umjesto da ga samo provodi. Osnaživanje nastavnika kroz osposobljavanje za provođenje akcijskih istraživanja otvorilo bi im nebrojene mogućnosti za sakupljanje vlastitih podataka i rješavanje praktičnih odgojno-obrazovnih pitanja, a samim time i snažnije sudjelovanje u donošenju odluka. U tome pedagogija, kroz različite programe za stjecanje nastavničkih kompetencija, može odigrati značajnu ulogu.

Iako je učenje individualan proces, ujedno je i proces socijalne konstrukcije jer su iskustva druge djece i odraslih nužna za izgradnju djetetova znanja (Maleš, 2011). To zahtijeva odmak od već zastarjelih pristupa usmjerenih na sadržaj ili onih nešto novijih usmjerenih na dijete te primicanje pristupu usmjerenom na odnose u najširem smislu. Iako je usmjerenost na odnose u učionici tek početak mogućnosti za obrazovanje utemeljeno na odnosima važno je osvrnuti se na implikacije koje ova promjena paradigme ima za konkretnu nastavnu praksu. Dakle, u tradicionalnoj praksi fokus se stavlja na frontalni oblik rada i monološke metode, a tradicionalni pogled na znanje nameće striktnu podjelu između nastavnika i učenika. Nastavnik je taj koji „zna”, a učenici ne znaju te se njihovi umovi trebaju napuniti sadržajem. Međutim, usmjerenost na odnose iz kojih bi učenik izašao s povećanim sposobnostima i u kojima bi aktivno sudjelovao u kreiranju znanja zahtijeva promjenu i u metodama i u oblicima rada, ali i u odnosu nastavnika i učenika. Oblici poput kolaborativnog ili suradničkog učenja (Jenni i Mauriel, 2004; Felder i Brent, 2007; Laal i Laal, 2011) koje podrazumijeva permanentnu razmjenu među učenicima te učenje kroz angažiranje, uključivanje i kritičko istraživanje s drugima dolaze u prvi plan. Kroz takvu socijalnu interakciju razvijaju se vještine artikulacije i reagiranja i otvaraju nove mogućnosti konstrukcije svijeta. Također se potiče i relativiziranje granica među znanstvenim disciplinama (Gardner, 2005), te obrazovna praksa usmjerena na društveno relevantna pitanja. Iz toga proizlazi promjena i poželjnog obrazovnog rezultata - od pohranjivanja činjenica i teorija u pojedinačnim umovima do razvoja vještina za suočavanje sa stalno promjenjivim okolnostima.

Predodžba o djetetu kao aktivnom su-kreatoru stvarnosti za pedagogiju znači radikalnan preokret i na teorijskom nivou. Naime, proučavanje djece samo kao primatelja informacija

unutar okruženja propušta važnu interakciju koja se događa između djece i okoliša. Djeca su aktivni akteri, su-kreatori društvenog okruženja, a ne samo primatelji odabranih informacija, vrijednosti i stavova. Ne samo da okolina igra važnu ulogu u oblikovanju dječjeg ponašanja i razmišljanja već njihovo razmišljanje i ponašanje, isto tako, oblikuje okoliš. Na metodologijskoj razini to se odnosi na stavljanje dječje perspektive u fokus istraživanja.

2. 3. Ostale suvremene predodžbe o djeci

Postojanje novog shvaćanja djeteta i nove paradigme djetinjstva ne znači i da je taj diskurs u suvremenom društvu dominantan. Ideje o djeci i djetinjstvu se ne razlikuju samo na prostornoj i vremenskoj razini, već i na individualnoj i institucionalnoj razini unutar jednog društva. Određene discipline, profesije, okruženja i područja konstruiraju različite verzije djetinjstva i predodžbe o djeci koje su oblikovane njihovim teorijama, razumijevanjem i perspektivama, a manifestiraju se u društvenim propisima (Moss i Petrie, 2002; Morrow, 2011).

Kraj 20. i početak 21. stoljeća donosi ambivalentnost diskursa o djeci. Jedan diskurs, u kojem je dijete kompetentni socijalni akter čija se prava na samoodređenje i autonomiju moraju poštivati, oblikovan je pod utjecajem novog shvaćanja djeteta i nove paradigme djetinjstva, dok je drugi, u kojem se dijete promatra kao nevina žrtva koju je potrebno štititi od izrabljivanja i manipulacija, posljedica i ostavština prosvjetiteljske perspektive djeteta. Roditelji i društvo s jedne su strane skloni brizi i zaštiti, dok se s druge djeca sve više potiču na individualnost i samostalnost (James i sur., 1998; Percy-Smith, 1999; Prout, 2000). Ova se polarizacija najbolje može vidjeti na primjeru predodžbe o „djetetu u potrebi” odnosno „siromašnom djetetu” i „kompetentnom djetetu” tj. „bogatom djetetu” kako ga konstruiraju u ustanovama *Reggio Emilia*.

Predodžba o „siromašnom djetetu” (Moss i sur., 2000) ili „nevinom djetetu” (Sorin, 2005) rezultat je svih povijesnih promjena o kojima je ranije već bilo riječi koje su pridonijele uvjerenju u prirodnu dobrotu i nevinost djece. To je dovelo do protekcionističkih politika koje su nastojale ukloniti djecu iz odraslog svijeta rada i smjestiti ih u odgojno-obrazovne ustanove. Vlade su počele izrađivati propise i zakone koji su osiguravali veću brigu za dijete, a u tom procesu dijete je dobilo status „maloljetnika” što ga je nepovratno učinilo „nepotpunim” i „nezrelim”, u svojoj suštini različitim od odraslih. Djetetu je pripisano pripadajuće mjesto u obitelji, ali ne i u društvu. To je pridonijelo da predodžba o ranjivoj, nedužnoj i ovisnoj djeci bude još koherentnija i sveprožimajuća i da se uzima „zdravo za

gotovo” unutar trenutne politike i prakse (Johnny, 2006). Ta se predodžba nalazi i u središtu konvencionalnih autoritarnih odnosa između djece i odraslih koji reguliraju njihove živote. Djeca su percipirana kao nesposobna, nezrela i pasivna te u podređenom položaju u odnosu na odrasle što se manifestira u različitim praksama marginalizacije djece u društvu. To uključuje oblikovanje dječjih iskustava od strane odraslih, kontrolu nad njihovim aktivnostima, isključivanje iz odlučivanja, stroga očekivanja poslušnosti i malu mogućnost pregovaranja (Hendricks, 1997; Woodrow, 1999; Cannella, 2002; Bisht, 2008). U ovaj se diskurs rijetko uključuju glasovi djece ili se pokušava prikazati njihova perspektiva. Odrasli govore u ime djece jer fokusiranje na ranjivost i zaštitu od opasnosti legitimizira kontrolu i nadzor djece od strane odraslih (Buckingham, 2012). Iako je potreba za zaštitom djece vrlo stvarna briga u ovim nasilnim i terorističkim vremenima, postoji zabrinutost da zaštita ustvari postaje nadzor i kontrola, a da se djeci ne daju prava ili mogućnosti aktivnog djelovanja (Sorin, 2005). Ovaj diskurs prepreka je uključivanju djece i njihovom sudjelovanju u društvu jer je uvjerenje da djeca nemaju dovoljno mudrosti i sposobnosti da bi donosili odluke još uvijek duboko ukorijenjeno (Johnny, 2006).

Na temeljima ove predodžbe stvoren je jedan od najdominantnijih suvremenih diskursa o djeci koji je u određenoj mjeri ekstremni oblik predodžbe o „siromašnom/nevinom djetetu”- diskurs o „djeci u potrebi” (Moss i sur., 2000) ili „djetetu kao žrtvi” (Sorin, 2005). Taj je diskurs proizvod povijesno konstruiranog načina razmišljanja prema kojem je intervencija u obitelj, posebno prije nego dijete krene u školu, načelno nepoželjna i iznimna. Diskurs o „djeci u potrebi” opravdava intervencije za određene skupine djece i određene svrhe. Ovo je dijete okarakterizirano kao žrtva loše obiteljske i socijalne situacije, dijete koje živi u ratu ili teroru, gladi ili siromaštvu i konstruirano (putem jezika koji se koristi) kao nemoćno, jadno i subjekt milostinje, a koristi se kao „zaštitno lice” brojnih humanitarnih kampanja (Moss i sur., 2000). Njihove se fotografije izlažu javno kako bi izazvale sažaljenje, pa čak i krivnju prosječnih građana koji bi potaknuti tim neželjenim osjećajima, trebali pružiti financijsku pomoć. Međutim, djeca u potrebi/djeca žrtve postoje i u našim učionicama. To su siromašna i zanemarena djeca koja ne stvaraju probleme niti traže pozornost, a njihova se prisutnost često i ignorira. Zbog toga se mogu osjećati nepoželjnima, osuđivanima ili marginaliziranima u odgojno-obrazovnim ustanovama, ali su nemoćni bilo što napraviti po tom pitanju. Nastavnici bi u ovim slučajevima, umjesto osuđivanja i okrivljavanja roditelja ili djeteta, mogli pokušati dobiti bolji uvid u situaciju i razmotriti mogućnosti djelovanja (Sorin, 2005).

Kao suprotnost ovim predodžbama javljaju se i druge, manje dominantne, prvenstveno prisutne u obrazovnoj teoriji i praksi, uključujući predodžbu o „kompetentnom djetetu” i „bogatom djetetu” utjelovljenu u pristupu *Reggio Emilia*.

Kroz predodžbu o „kompetentnom djetetu” (Mansson, 2008) ili „djetetu akteru” (Sorin, 2005) kreira se diskurs o djetetu kao društvenom akteru koji je u interakciji sa svojim okruženjem od početka života na način da se dijete i okruženje međusobno oblikuju kroz djetetova iskustva i interakcije s drugima. Dijete se smatra su-konstruktorom znanja, identiteta i kulture, članom društvene skupine sa specifičnim glasom koji je potrebno slušati. Djetinjstvo se ne promatra samo u usporedbi s odraslom dobi nego i kao važno samo po sebi - to je vrijeme kada djeca stvaraju smisao svog svijeta kroz aktivnu interakciju s njim (Corsaro, 1997; Mitchell, 2007). U pedagoškoj praksi to bi značilo da se kurikulum su-konstruira kroz suradnju odraslih i djece. Odrasli vode proces učenja na temelju svojih vlastitih iskustava i resursa, a planiraju svoj rad na osnovu promatranja, bilježenja dječjeg jezika, ideja i interesa te razgovora s djecom. Evaluacija se temelji na portfolijima koji sadrže radove koje nastavnici i učenici zajedno odabiru, na razgovorima s djecom o njihovom učenju i na evaluaciji od strane vršnjaka (Sorin, 2005). Kroz ovu predodžbu djeca mogu djelovati, eksperimentirati i istraživati različite mogućnosti koje potvrđuju ili se suprotstavljaju njihovim idejama i zamislima.

Možda najbolje utjelovljenje predodžbe o „kompetentnom djetetu/djetetu akteru” kao i cjelokupnog novog shvaćanja djeteta i nove paradigme djetinjstva nalazi se u Reggio pedagogiji. Odgajatelji u Reggio odbacuju sliku „djeteta u potrebi” odnosno „siromašnog/nevinog djeteta”, te kao svoje polazište uzimaju „bogato dijete”. „Bogato dijete” je bogato potencijalom, snažno, moćno, kompetentno i povezano s odraslima i drugom djecom (Malaguzzi, 1993). Svjesni snage jezika, namjerno su odabrali korištenje ovih termina i ovog diskursa kako bi opisali svoj pristup djeci – to je njihova svjesna konstrukcija djece. Reggio pedagogija tvrdi da ako je dijete konstruirano kao bogato, onda su bogate i osobe koje rade s njima i njihovi roditelji, dok s druge strane, uz siromašno dijete i svi oko njega postaju siromašni (Moss i sur., 2000).

S obzirom na ovu dvojnost u našem suvremenom razumijevanju djetinjstva gdje su djeca istovremeno prikazana i kao kompetentni akteri i kao inferiorni i kontrolirani, odgoj postaje sve teži posao. Odrasli su podvojeni između želje da štite i njeguju djecu kroz djetinjstvo i da im daju prostor neovisnosti i slobode u kojem se mogu izražavati (Pugh, 2009). No, ove dvije tendencije ne moraju nužno isključivati jedna drugu, već ih treba shvatiti kao društveni fenomen koji je neodvojiv od odrastanja. Djeca istovremeno imaju potrebu za

zaštitom i za samostalnošću te nijednu od tih tendencija ne treba prenaplašavati. I djeca i odgojitelji se trebaju naučiti nositi s ovim dualizmom i prihvatiti ga (Jans, 2004).

Ali, ova ambivalentnost ne obuhvaća sve različite načine na koje su djeca i djetinjstvo konstruirani u suvremenom društvu. Još neke suvremene predodžbe o djeci uključuju:

„*Odrasla osoba u stvaranju*”- ova predodžba je, nakon predodžbe o „siromašnom/nevinom” djetetu, možda najprisutnija u suvremenom društvu, a ove se dvije predodžbe uglavnom i isprepliću u odgojno-obrazovnoj praksi. Dijete kao „odrasla osoba u stvaranju” podrazumijeva da je djetinjstvo samo priprema za odraslu dob, vrijeme razvijanja sposobnosti i stavova kroz pomno planirani odgojni proces. Djeca se kreću kroz razvojne faze (poput Piagetovih) sve dok ne dosegnu vrhunac što predstavlja odraslost, odnosno ravnopravno pridruživanje radnoj snazi i društvenom poretku. Djeca su konstruirana kao pasivna bića koja čekaju i pripremaju se za ulazak u „stvarni svijet” u čemu se vidi preklapanje s predodžbom o „nevinom djetetu“ (Woodrow, 1999). U odgojno-obrazovnoj praksi to se reflektira kroz fokus na pripremanje djece za postizanje dobrih rezultata na testovima, dopunsku i dodatnu nastavu kao i dodatne instrukcije usmjerene na školsko gradivo izvan škole, brojne izvannastavne i izvanškolske aktivnosti odnosno, planiranje i programiranje svakog djetetovog koraka u školi i izvan nje. Učenje kroz igru nije prioritet ove predodžbe, pa se čak smatra i „nedovoljno ozbiljnim”. Ukratko bi se moglo reći da je naša trenutna odgojna praksa (i u odgojno-obrazovnim ustanovama i u obiteljima) refleksija ove predodžbe. No, zadovoljavaju li se tako baš sve kognitivne, socijalne i emocionalne potrebe djece i jesu li visoki rezultati na testovima zaista mjerilo vrijednosti i uspjeha? Pedagogija bi trebala glasnije postavljati ta pitanja i nuditi alternative koje šira javnost možda nije svjesna ni da ima (Sorin, 2005).

„*Globalno dijete*” – djeca su danas, pod utjecajem globalizacije, izložena prethodno nepoznatim predodžbama i uzorima. Predodžba o *globalnom djetetu* odnosi se na univerzalni model djetinjstva koji promiče optimalni razvoj djeteta na temelju zapadnjačkih ideala. Djeca sa Zapada konstruirana su kao apolitična, vedra i u bezbrižnoj fazi života dok su djeca iz zemalja Trećeg svijeta prikazana kao disfunkcionalna (Ansell, 2005). Siromaštvo i fizička udaljenost nepremostive su zapreke za usvajanje predodžbe o globalnom djetetu, a i vrijednosti koje su dominantne u ovoj predodžbi teško su prenosive u siromašnije zemlje. Uglavnom, ova, najčešće medijski prenošena predodžba za većinu je djece na svijetu utopijska i nerealna jer predviđa da su primarne potrebe djece zadovoljene što zasigurno nije slučaj u svim kontekstima (Papadongonas, 2012).

„*Brend dijete*” – ova predodžba ima svoj korijen na početku 20. stoljeća kada su se marketinški stručnjaci počeli obraćati izravno djeci te su zbog toga nastojali razumjeti njihovu perspektivu i počeli konstruirati dijete kao neku vrstu autoriteta (Cook, 2004; Jacobson, 2004). U ovom diskursu djeca su osnaženi akteri koji razumiju medije i potrošnju i kojima se ne može manipulirati. Djeca imaju razvijenu potrošačku socijalizaciju, koja se definira kao „proces putem kojeg mladi ljudi stječu vještine, znanja i stavove relevantne za njihovo funkcioniranje kao potrošača na tržištu” (Ward, 1974, 2), te stoga postaju važan autoritet po tom pitanju. Ovaj diskurs se posebno naglašava od strane marketinških stručnjaka koji su i konstruirali novo „*brend dijete*” (Lindstrom i Seybold, 2003) koje je uvijek u stanju prosuditi koji *brendovi* „istinski i autentično” odgovaraju njegovim potrebama. „*Brend djeca*” jesu „*tweensi*” koji su opisani kao digitalna generacija koja govori novi jezik, ali je i opterećena različitim strahovima i tjeskobama koje može neutralizirati konzumacija *brendova* koji će zadovoljiti njihove brojne potrebe (Lindstrom i Seybold, 2003). Dakle, kada govorimo o potrošnji, „siromašno dijete” zamjenjuje se s „mudrim djetetom”, koje se predstavlja kao aktivno i medijski kompetentno te ga je stoga teško u nešto uvjeriti. Oni su skeptični prema tvrdnjama oglašivača i pronicljivi kada je u pitanju dobivanje vrijednosti za novac (The Impact of the Commercial World on Children’s Wellbeing, 2009). Takav diskurs ujedno opravdava i dječji marketing te ga zbog toga oglašivači rutinski koriste kao odgovor na zabrinutost javnosti te njime odbacuju bilo kakvu potrebu za reguliranjem tržišta. Za njih ovakva marketinška praksa osnažuje djecu koja primjećuju svoje potrebe, formiraju svoje vrijednosti, grade samopoštovanje i razvijaju samostalnost i autonomiju. Iz toga bi se moglo zaključiti da se dječja participativna prava s najvećim entuzijazmom promoviraju upravo od strane marketinških stručnjaka. Međutim, njihov interes je ograničen samo na dječje „pravo” na konzumiranje dok ovakva predodžba djeteta ima malo veze s djetetom kao građaninom ili autonomnim društvenim akterom kao i s idejom prava djeteta (Buckingham, 2012).

„*Dijete kao roba*” predodžba je također vezana uz marketing i medije, ali u kojoj dijete nije aktivni i kompetentni stručnjak. Upravo suprotno, ova djeca služe kao marketinški alati koji reklamiraju sve, od proizvoda za bebe do onih koji nemaju veze s djecom i djetinjstvom. Bebe na reklamama, djevojčice na izborima ljepote, djeca koja se pojavljuju u pornografiji primjeri su djeteta kao robe (Sorin, 2005). Proizvodi koji koriste dječje fotografije kako bi utjecali na sentimentalnost odraslih komodificiraju djetinjstvo. Mnoge od ovih fotografija djecu predstavljaju kao nevinu (male bebe u različitim kostimima i pozama), ali postoje i one koje seksualiziraju djecu (posebno djevojčice) koristeći izazovnu odjeću, pretjeranu šminku i seksualizirane poze. Dječji izbori ljepote su možda najnaglašeniji primjer

seksualiziranosti i korištenja djece radi interesa odraslih (Woodrow, 1999). U odgojno-obrazovnoj praksi ova je predodžba manje prisutna, ali ipak ju se može primijetiti u priredbama na kraju školske godine kada se djeca oblače i uče napamet riječi koje često ne razumiju kako bi zabavili roditelje i opravdali rad svojih odgojitelja. Isto tako, prisutno je korištenje dječjih fotografija na mrežnim stranicama škola ili prospektima kojima se (posebno privatne) škole reklamiraju. Davanje više mogućnosti izražavanja i djelovanja djeci (uz vodstvo, a ne uplitanje odraslih) u odgojno-obrazovnoj praksi pomoglo bi u prevenciji njihove komodifikacije (Sorin, 2005).

„*Plemenito dijete/dijete spasitelj*” jeste dobro dijete koje, u određenim situacijama, preuzima odgovornost odraslih i tako spašava druge od strašnih sudbina. Ova predodžba svoj korijen ima u iskonskom djetetu spasitelju - Isusu Kristu, ali je i danas prisutna, prvenstveno u (dječjoj) književnosti i medijima. Možda najpopularniji primjeri u posljednje vrijeme jesu junak serije dječjih knjiga *Harry Potter* koji se stavlja u opasnost za druge, unatoč osobnom gubitku i patnji, a u stvarnom svijetu to je Malala Yousafzai, pakistanska djevojčica koja se usprotivila talibanima koji su zabranili školovanje djevojkama te je zbog svog aktivizma dobila i Nobelovu nagradu za mir (2014.) kao najmlađa osoba u povijesti. To su i djeca koja u svakodnevnom životu preuzimaju odgovornosti roditelja u brizi za svoju mlađu braću i sestre ili u vođenju kućanstva, kada odrasli to ne mogu ili ne žele. U svijetlu trenutnih migracija i povećanog društvenog pluralizma djeca se mogu naći u situacijama u kojima su posrednici između roditelja i drugih odraslih (liječnika, nastavnika itd.) zbog jezičnih ili kulturoloških barijera. Nastavnici ovu ulogu ne bi smjeli očekivati od djece, no trebaju je biti svjesni i pomoći im nositi se njome (Sorin, 2005).

„*Zlo dijete*”- ova predodžba ima svoj korijen u kršćanstvu i uvjerenju da je dijete dokaz intimnosti svojih roditelja te se rađa obilježeno „istočnim grijehom”. Iz toga proizlazi da su djeca rođena zla te da se kontrolom, disciplinom i kažnjavanjem to zlo mora iskorijeniti iz njih. Ova se predodžba reflektira u strogim i ograničavajućim disciplinskim pravilima u školama u kojima se neka ponašanja potiču dok se od drugih obeshrabruje ili se kažnjavaju. „Zlo dijete” u razredu jeste ono koje se često „šalje u kut” ili ga se udaljava iz učionice kako ne bi „loše” utjecalo na ostalu djecu. Među starijim učenicima to su djeca kojima se propisuju disciplinske mjere i koji se šalju na „razgovore” kod stručnih službi. Vraćanje u učionicu i grupu vršnjaka uvjetuje se konformiranjem pravilima i očekivanjima odraslih. Nastavnici bi trebali razmotriti donosi li udaljavanje djeteta iz učionice dugoročno ikakvu korist i koji su drugi načini za rješavanje „disciplinskih” problema? Očekivanja i pravila škole i razreda

trebala bi se donositi u suradnji s djecom i odnositi se na sve članove školske zajednice podjednako (Sorin, 2005).

„*Razmaženo dijete*” nije zlo dijete, ali ono kontrolira odnos s odraslim osobama i to najčešće kroz izljeve bijesa kada nešto nije po njihovome. Ovu promjenu uloga treba razumjeti u kontekstu širih promjena u strukturi i iskustvu obiteljskog života. Naime, prosječna veličina obitelji opada, a unatoč tvrdnjama da djeca odrastaju sve brže, mladi ljudi napuštaju obiteljski dom, zapošljavaju se, stupaju u brak i osnivaju obitelj sve kasnije. Životni standard obitelji raste, iako visoke razine siromaštva i dalje postoje među pojedinim skupinama. Jedno od obilježja odnosa roditelj-dijete u postmodernom društvu postao je dogovor. Prostor dogovaranja formalno je stvoren kroz politički razvoj dječjih prava, ali još značajnije i kroz institucionalne promjene u obitelji u zapadnom svijetu: depatrijarhalizaciju, deinstitutionalizaciju i demokratizaciju, kao i smanjenje veličine i povećanje različitosti. Sve je to utjecalo na promjene ideja o odgajanju koje stavljaju veći naglasak na potrebu za dogovorom i dijalogom između roditelja i djece, umjesto nametanja roditeljskog autoriteta. Roditelji značajan dio odluka prepuštaju djeci, s njima se savjetuju o kupovini te su skloni složiti se s njihovim zahtjevima što se može sagledati kao oblik kompenzacije za roditeljsku krivnju zbog sve većeg „vremenskog pritiska”. Naime, roditelji provode s djecom manje vremena nego što vjeruju da bi trebali, pa onda u to vrijeme ulažu više i emocionalno, ali i financijski. Djeci kupuju stvari kao izraz ljubavi i davanja, ali i želje da zadovolje i oduševе. To je aspekt roditeljskog emocionalnog života na koji ciljaju i marketinški stručnjaci (*The Impact of the Commercial World on Children’s Wellbeing*, 2009). U takvome kontekstu dijete može zadobivati sve veću moć, a roditelj sve teže pronalaziti načine da vrati svoju. Ta se djeca smatraju „razmaženim derištima”, okruženim mnogim stvarima, ali nikada do kraja zadovoljnim i uvijek u potrazi za novim proizvodima. U odgojno-obrazovnim okruženjima, nastavnici mogu biti zbunjeni tvrdoglavošću i sebičnošću ove djece te pribjegavati različitim oblicima nagrađivanja i „mita” kako bi održali red u učionici. Međutim, iako takve metode mogu postići kratkoročni učinak to nije najbolji način za razvijanje dugoročnih obrazaca ponašanja (Sorin, 2005).

„*Dijete izvan kontrole*”- dok je razmaženo dijete još uvijek podnošljivo, a zlo dijete može biti dovedeno u red strogim disciplinskim mjerama, djeca izvan kontrole čine odrasle osobe bespomoćnima. Ova su djeca nasilna i autodestruktivna i etiketiraju se kao „problematična” i „delinkventna”. Često se mogu pronaći na stranicama novina, posebno crne kronike kao počinitelji zločina. Budući da za „dijete izvan kontrole” nema mjesta u strogo discipliniranom školskom okruženju jer ga se ne može konformirati udaljavanjem i

disciplinjskim mjerama, ova su djeca najčešće napuštena od sustava. Kroz osnovnu školu često ih se prebacuje iz jednog razreda u drugi ili iz jedne škole u drugu kako bi se odgovornost raspršila dok se dočeka njihov izlazak iz (obveznog) osnovnog školovanja. U srednje se škole ili ne upisuju ili ih se, nakon nekog vremena, iz njih isključuje. Oni se mogu okrenuti kriminalu ili drugim oblicima (samo)destruktivnog ponašanja poput ovisnosti što ih, s vremenom, pretvara u disfunkcionalne odrasle osobe koje padaju na teret zajednici. Odgojno-obrazovne ustanove za takav rezultat moraju preuzeti odgovornost, a ne svoje napuštanje ovakve djece opravdavati njihovim nedostatkom želje za obrazovanjem (Sorin, 2005).

„*Minijturna odrasla osoba*” predodžba je u kojoj su djeca prikazana kao i odrasli, a djetinjstvo se ne smatra posebnom fazom života. Ova predodžba je već spomenuta u povijesnom pregledu razvoja djetinjstva, a prvi ju je spominjao Aries (1962) opisujući djecu u srednjovjekovnoj umjetnosti koja su prikazivana zajedno s odraslima u svakodnevnom životu i koja se od njih po ničemu nisu razlikovala. Ova se predodžba odražava i u dječjem radu u rudnicima i tvornicama sve do industrijske revolucije gdje se njihovi uvjeti rada nisu nimalo razlikovali od uvjeta odraslih. Dječji rad je i danas prisutan u brojnim zemljama i to negdje jednako težak i nekontroliran kao i u ranijim stoljećima, a ova predodžba je vidljiva i u prikazu djece vojnika u afričkim zemljama. U odgojno-obrazovnoj praksi ova predodžba je rijetka iako se može reflektirati u učionicama koje su opremljene „odraslim” namještajem, neprilagođenom djeci ili u očekivanjima da djeca mirno sjede za stolom dulje vrijeme (Sorin, 2005).

Ovaj pregled predodžbi o djeci nas podsjeća da postoji mnogo načina razmišljanja i razgovora o djeci i djetinjstvu te da izbor predodžbi može imati značajne posljedice na obrazovnu politiku i pedagošku praksu, a samim time i izravno na živote djece u zajednici. Zbog toga je važno razviti svijest, ali i kritičniji pristup prema načinima na koje doživljavamo djecu, kako im se obraćamo, što od njih očekujemo te koja je svrha odgojno-obrazovnih ustanova i pedagogije (Moss i sur., 2000). Ta pitanja moramo prvo ozbiljno razmotriti i odgovoriti na njih unutar svoje struke, a zatim i šire društvene zajednice te ih uključiti u planiranje budućnosti našeg društva. Jer „lutanja” naše obrazovne politike, a možda još i više odgojno-obrazovne prakse su upravo rezultat nepostojanja konsenzusa oko onoga što želimo za našu djecu i što očekujemo od njih.

U međuvremenu, pojavljuju se i novi čimbenici poput televizije, filma i interneta koji su ponudili nove, vrlo utjecajne, predodžbe djece i djetinjstva o kojima će se detaljnije govoriti u sljedećem poglavlju. Dakle, ako je školovanje započelo proces standardizacije i stereotipiziranja djetinjstva i djece, mediji su ga proširili i potvrdili. Oni su stvorili konstrukte

koji su omogućili djeci predodžbu onoga što bi trebali biti, a svijetu odraslih predodžbu djetinjstva koja se smatra prihvatljivom i vrijednom (Lowe, 2009). Ne zanemarujući kompleksnost konstruiranja ljudskih stavova i predodžbi sljedeće poglavlje fokus stavlja na jedan segment te konstrukcije koji je, naglim razvojem i širenjem tehnologije, zauzeo dominantno mjesto u suvremenoj svakodnevnicu.

3. SOCIJALNI KONSTRUKTIVIZAM I MEDIJI

Nadovezujući se na rad Ervina Goffmana (1974), Gamson i sur. (1992) identificiraju da se ljudi, kada konstruiraju značenja i razumijevanje svijeta, oslanjaju na tri izvora ideja: konvencionalne mudrosti, iskustveno znanje i medijski diskurs. Često se radi o različitim kombinacijama ovih izvora, ali ono u čemu je većina autora (Shulz 1976; Merten, Schmidt i Weischenberg 1994; Schmidt 1997; Luhmann 2000) suglasna je da je uloga medija neprikosnovena. U postmodernom društvu mediji, zbog svoje sve veće dostupnosti, dobivaju i veći utjecaj na procese socijalizacije, posebno mladih (Miliša, Tolić, Vertovšek, 2009), te oblikuju odnos između kulture i memorije. Nije beznačajan njihov utjecaj ni na stvaranje i komuniciranje pojedinačnih i grupnih emocija. Može se reći da iz medija učimo „kako živjeti i kako umrijeti” (Langer, 1999, 79).

Pitanje koje se nedvojbeno postavlja je na koji način nam mediji pomažu u konstruiranju i razumijevanju svijeta te kakav je to svijet kojega konstruiramo na temelju medijskih izvora? Tim pitanjima su se bavili brojni autori (Shulz 1976; Merten, Schmidt i Weischenberg 1994; Luhmann, 2000; de Beer, 2011) i analizirali ovu problematiku s nekoliko aspekata.

Naime, primjenom socijalnog konstruktivizma u komunikacijskim znanostima došlo je do promjene istraživačke paradigme: od pitanja *predstavljaju* li mediji stvarnost i ako da, rade li to na istinit i objektivni način do pitanja na koji način mediji *konstruiraju* stvarnost? Schulz (1976) i kasnije Merten, Schmidt i Weischenberg (1994) su tvrdili da „mediji konstruiraju specifičnu, ali ne nasumičnu stvarnost koja ne može biti shvaćena kao zrcalna predodžba prave stvarnosti” (prema Donk, 2011, 27). Kao razlog tome navode da je iskustvo „stvarnosti” rezultat percepcije svakog pojedinca tj. da nema percepcije stvarnosti bez promatrača i njegovog subjektivnog gledišta. Luhmann (2000) u potpunosti odbacuje pozitivističku teoriju da mediji mogu izvještavati objektivno o stvarnosti ili pak da mogu *iskrivljavati* stvarnost kroz svoje izvještavanje. Takav bi pristup podrazumijevao postojanje objektivne stvarnosti koja je dostupna bez konstruiranja. Ali, socijalni konstruktivizam pretpostavlja da svijet nije objekt već horizont u fenomenološkom smislu te je, samim time, nedostupan znanstvenoj spoznaji.

Takvo shvaćanje stvarnosti u potpunosti mijenja ulogu medija. Dakle, funkcija masovnih medija ne može biti refleksija stvarnosti niti proizvodnja informacija, jedino što oni mogu jeste stvarnost kreirati i to selekcijom sadržaja te njegovim prenošenjem putem svojih

programa. Iako je ta stvarnost proizvedena i javnost je toga često svjesna, ona je ipak društveno relevantna jer se uzima u obzir pri razumijevanju i davanju smisla svijetu koji nas okružuje (Bechmann, Stehr, 2011). Prema sociokonstruktivističkom pristupu temeljni je zadatak medija kreacija određenih pretpostavki o stvarnosti na koje se ljudi oslanjaju u socijalnoj komunikaciji i iskorištavaju ih kao dodirne točke s drugim ljudima. Komunikacija zauzima najistaknutije mjesto u sociokonstruktivističkoj teoriji medija jer se kompleksnost suvremenog, postmodernog, društva komunikacijski može integrirati jedino putem medija (Luhmann, 2000). Za razliku od komunikacije *licem u lice*, masovnim je medijima teže odrediti ciljanu skupinu na koju usmjeravaju komunikaciju. Zbog toga svoj sadržaj usmjeravaju na „prosječnog” čovjeka koji je okarakteriziran na temelju pretpostavki i stereotipa. Pokušavaju „individualizirati i stvarati na generaliziranoj osnovi” (Bechmann, Stehr, 2011, 143) što je paradoks kojeg smo svjesni, a opet često imamo osjećaj da se mediji obraćaju upravo nama te se identificiramo s predodžbama koje nam se pružaju. Kako bi potaknuli tu identifikaciju te privukli pozornost mediji polaze od određenih pretpostavki te posreduju shvaćanja svijeta kako bi ispunili već postojeća očekivanja svoje publike (koja se temelje na iskustvenom znanju i konvencionalnoj mudrosti) te se ta shvaćanja i očekivanja potom stapaju u ideje i predodžbe o određenoj problematici. Dakle, mediji, u najboljem slučaju, mogu proizvesti komunikacijsku koherenciju između društvenih očekivanja i realnosti koju oni nude. „A ta vrsta koherencije će uvijek biti, barem jednim dijelom, utemeljena na fikciji” (Langer, 1999, 80).

Neizbježan preduvjet za održavanje komunikacije jesu „teme”. One održavaju vezu između medija i ostatka društva, čine memoriju komunikacije i osiguravaju njen nastavak. Uspjeh određenih medija se mjeri po prihvaćenosti tema koje su plasirane. Pri tome nije važno je li reakcija na teme pozitivna ili negativna, važan je samo pobuđeni interes koji se obično i temelji na tome da su oba stajališta moguća. Dakle, cilj nije postizanje konsenzusa o stvarnosti, već osiguravanje prostora za različite teme i suprotstavljena mišljenja kako bi se uključila što šira populacija. To je važna karakteristika medija koju oni često koriste kao dokaz svoje „objektivnosti” i „neutralnosti” međutim, ono što se ustvari cijeni komercijalni je uspjeh. U cijelom tom procesu mediji jako često i sami sebe diskreditiraju i demantiraju putem različitih komentara i rasprava. Sve to vodi ka zaključku da mišljenja i pojedinačne izjave nisu važne, važne su teme o kojima se govori (Luhmann, 2000). Mogućnost selekcije tema jedna je od najvažnijih značajki medija prema socijalnim konstruktivistima. Mediji ne funkcioniraju kao ogledalo ili kanal za javnost već generiraju vlastitu realnost kroz svoje selektivno djelovanje (Bechmann, Stehr, 2011). Teme su strukturalno važnije nego

pojedinačne informacije i mišljenja, u čiju istinitost se često sumnja, jer upravo njihovim oblikovanjem mediji utječu na javno mnijenje. Kriteriji selekcije jasno su vidljivi pri svakodnevnom konzumiranju medijskih sadržaja: preferiraju se konflikti, kao i događaji koji odstupaju od svakodnevnice prosječnog gledatelja, lokalne su informacije poželjne kao i ponašanja koja krše norme i standarde, posebno ako dosegnu nivo skandala. Poželjni su i neobični događaji i oni koji izazivaju moralnu prosudbu te se često koriste brojke koje je posebno lako prezentirati kao informacije jer su uvijek različite od drugih brojki te se sugerira da reflektiraju nešto novo. To su sve primjeri kako se događaji pretvaraju u informacije, a informacije u vijesti koje potom utječu na naš pogled na društvenu stvarnost. Važno je napomenuti i tendenciju plasiranja mišljenja kao vijesti. Ljude se može pitati za mišljenje ili ga oni mogu nametati, ali ni jedno ni drugo ne bi se uopće dogodilo da ne postoje masovni mediji (Luhmann, 2000).

Svijest o selekciji često se koristi za potkrepljivanje teze o medijskoj manipulaciji. Različite interesne skupine (komercijalne, političke) koje su nositelji moći se obično optužuje za kontroliranje masovnih medija, plasiranje svojih interesa i pristranost. Ponekad se sumnja da mediji žele promovirati određene ideološke opcije, poduprijeti političke težnje ili održavati društveni *status quo* pružajući distrakciju, ali ono s čim se većina autora slaže jeste da mediji, iznad svega, teže komercijalnom uspjehu (Luhmann, 2000; Postman, 2006; O'Grady i sur., 2010). Čak i kada se dokaže da su postojali neprimjereni utjecaji i da se je djelovalo pristrano, ništa se značajno ne dogodi. Jednostavno, ne postoji alternativa medijskom sustavu te je društvo prihvatilo njegove nedostatke. Također, u obzir se mora uzeti i da su ljudi aktivni sudionici medijske komunikacije a ne pasivni i neselektivni konzumenti svega što im se plasira (Hall, 1982; Katz, 1990; Sasson, 1995; Luhmann, 2000). Gamson i sur. (1992) naglašavaju da se, kada govorimo o konzumentima medijskog sadržaja, trebamo radije koristiti izrazom „čitatelj” nego „publika”. Naime, termin „publika” implicira da mediji sežu do homogene mase ljudi koja se sastoji od pasivnih jedinki koje primaju iste poruke i značenja od istih programa. Termin „čitatelj”, s druge strane, se odnosi na onoga koji „čita” odnosno dekodira ono što vidi i čuje. To je čitanje aktivan proces u kojem svaka informacija može biti prihvaćena ili odbijena kreirajući brojne mogućnosti daljnje komunikacije, a znanje koje se stječe putem masovnih medija se dalje spaja sa znanjem stečenim iskustvom i s konvencionalnim mudrostima. Također, proces je često interaktivan, događa se u komunikaciji sa drugim čitateljima koji mogu vidjeti drugačija značenja. Čak i kada bi cijela ova struktura bila stavljena pod sumnju još bi se uvijek morala koristiti kao polazna točka za naše razumijevanje svijeta. Prema tome, mišljenje da mediji namjerno manipuliraju te da

izravnom uzročno-posljedičnom vezom utječu na društvo uglavnom se odbacuje. Mediji zaista utječu na javno mišljenje, ali putem oblikovanja tema, a ne izravno. Prema Luhmannu (2000) ono što se dešava posljedica je funkcionalne diferencijacije društva. Dakle, temeljna funkcija medijskog sustava i nije širenje istine (zato što istina nije ni dostupna) već organiziranje protoka informacija i (svakodnevno) osiguravanje novosti.

Distinkcija između informacija i ne-informacija čini temeljni kod medijskog sustava. Sustav funkcionira na temelju informacija koje su pozitivna vrijednost dok je njihova suprotnost, to jest negativna vrijednost, ne-informacija. Bez ove distinkcije sustav bi bio izložen svemu što mu se nađe na putu i na taj način ne bi bio u mogućnosti razlikovati sebe od svoje okoline niti raditi selekciju reducirajući kompleksnost svijeta koji nas okružuje. Najvažnija je karakteristika ovog koda njegov odnos prema vremenu. Informacija se ne može ponavljati, čim informacija postane događaj ona postaje i ne-informacija. Vijesti koje se dva puta emitiraju još uvijek imaju svoje značenje, ali gube informativnu vrijednost. To znači da sustav konstantno i neizbježno transformira informacije u ne-informacije. Ta je transformacija ustvari dokaz da je funkcija medija konstantno stvaranje i prerađivanje podražaja a ne povećavanje znanja, socijaliziranje, obrazovanje pa ni manipuliranje ljudima. „Svježi novac i nove informacije dva su centralna motiva moderne socijalne dinamike” (Luhmann, 2000, 21). Gamson i sur. (1992) stavljaju veći naglasak na medijske predodžbe nego na same informacije. Predodžbe su suptilniji oblik konstruiranja značenja te nas taj termin podsjeća na važnost vizualnog, stilskih figura, slikovitih opisa i ostalih načina prenošenja šireg okvira značenja. Prema postmodernistima predodžbe, s jedne strane, mogu biti samo reprodukcije, ali, s druge strane, taj termin može obuhvaćati i mentalnu sliku nečega što nije stvarno ili prisutno. Baudrillard (1988; prema Gamson i sur., 1992) tvrdi da su dramatične promjene u tehnologiji reprodukcije dovele do pojave brojnih načina predstavljanja realnosti koji se sve manje temelje na iskustvu. Takve su medijske predodžbe slojevite u svojim značenjima te ih je teško interpretirati, posebno ako uzmemo u obzir da su neki dijelovi značenja „naturalizirani” - to jest dolaze do nas u formi pretpostavki koje se uzimaju zdravo za gotovo. Dakle, možemo reći da imamo određene medijski generirane predodžbe o svijetu koje koristimo kako bismo konstruirali značenja o političkim i društvenim temama. Te predodžbe nisu neutralne već su odraz moći i stajališta političkih i ekonomskih elita. S druge strane, cijeli taj proces nam se čini prirodnim, pa sama socijalna konstrukcija (p)ostaje „nevidljiva”. Prema Gamsonu i sur. (1992) takve predodžbe spadaju u neosporivu oblast medijskog diskursa (druga je osporiva, s različitim akterima koji nude konkurentna tumačenja iste predodžbe). U neosporivoj oblasti socijalna je konstrukcija često nevidljiva kako za čitatelje

tako i za one koji proizvode predodžbe. Čine se kao transparentni opisi realnosti, ne kao interpretacije, i izgledaju lišeni političkih implikacija. Novinari ne osjećaju potrebu prikazati različita gledišta radi objektivnosti kada govore o predodžbama u ovoj oblasti. Primjeri predodžbi iz neosporive oblasti jesu predodžbe o ranjivosti i „anđeoskom karakteru” djece kao i o „divljim adolescentima” koji trebaju društvenu kontrolu i zaštitu.

3. 1. Medijske predodžbe o djeci

Mediji kreiraju različite predodžbe djece čije nam identificiranje može dati uvid u mehanizme kreacije javnog mišljenja o djeci. Ako uzmemo u obzir ranije spomenutu tezu Gamsona i sur. (1992) o konstruiranju značenja i razumijevanja svijeta onda možemo zaključiti da se u suvremenom svijetu znanje odraslih o djeci temelji na njihovom direktnom iskustvu- kao djeteta i kao roditelja, konvencionalnim mudrostima koje se prenose „s koljena na koljeno”, a mogu se pronaći i u popularnoj literaturi te predodžbama o djeci i djetinjstvu koje se plasiraju u medijima. „Način na koji bilo koja nacija konceptualizira djetinjstvo, kako promatra ili stereotipizira mlade u smislu njihovih obrazaca ponašanja, kako tretira djecu u smislu zakona koji ih štite i politika u njihovu korist, sve ovisi o načinu na koji su djeca percipirana od strane svojih sunarodnjaka. Naravno, sve je to pod utjecajem informacija koje ljudi imaju o djeci općenito, a jedan od glavnih izvora tih informacija su upravo mediji” (Kunkel, Smith, 1999, 74). S druge strane, skoro svakodnevno sve odrasle osobe, u svojim različitim ulogama u društvu, donose određene odluke ili postupaju na određeni način te time oblikuju fizičko i socijalno okruženje u kojem odrastaju djeca. Ako se uzmu u obzir subjektivnost i nesistematičnost njihova znanja o djeci s jedne strane, a važnost odluka i djelovanja temeljenih na tom znanju s druge, primjetan je nevjerojatan jaz između važnosti koja se deklarativno daje djeci u javnosti i načina na koji su odrasli informirani o djeci (Korać, Vranješević, 2001). Važno je baviti se predodžbama djece u medijima budući da te predodžbe igraju značajnu ulogu u konstruiranju identiteta i pružaju indikaciju o tome gdje su djeca smještena u hijerarhiji odnosa moći u društvu (Children Now, 2001).

Kada govorimo o medijskoj ulozi u konstruiranju razumijevanja svijeta nužno je spomenuti Gerbnerovu kultivacijsku teoriju koja polazi od pretpostavke da oni koji provode mnogo vremena koristeći medije počinju promatrati svijet kroz medijsku prizmu, odnosno mijenjaju svoju sliku svijeta u skladu s prikazanim medijskim modelima. Veća medijska potrošnja, dakle, povećava šanse za razvijanje svjetonazora koji odgovara predodžbama koje mediji distribuiraju. Pojedinci „ekstrapoliraju” ili „kultiviraju” predodžbe koje percipiraju

putem medija u „stvarni svijet”, odnosno vjeruju da se određeni događaji, društveni odnosi i ponašanja koja se prikazuju u medijima slično manifestiraju u stvarnosti. Previše stereotipnih predodžbi može prema tome dovesti do integracije tih predodžbi u spoznajama medijskih potrošača. Kao posebno ranjiva kategorija, prema ovoj teoriji, izdvajaju se adolescenti koji su zbog nedostatka iskustva i formiranja svog vlastitog identiteta posebno prijemčivi za televizijske uzore i modele (Gerbner i sur., 2002). U adolescentskim godinama mediji mogu preuzeti socijalizacijsku ulogu od roditelja koji su, u mlađoj dobi, najvažniji akteri u životima svoje djece. Adolescenti zahtijevaju više neovisnosti što smanjuje roditeljski utjecaj a vanjski utjecaji dobivaju na značenju (Gerbner i sur., 2002).

Na temelju ove teorije, medijske predodžbe mogu imati neposredan i/ili posredan učinak na djecu. Neposredan se učinak stvara kroz proces identifikacije jer se djeca i poistovjećuju s određenim osobinama ili karakteristikama koje se, putem medijskih predodžbi, pripisuju njihovoj dobnoj skupini. To može biti pozitivno ako im se pripisuju pozitivne karakteristike, ali suvremeni mediji često posežu za konfliktnim, nesvakodnevnim i skandaloznim pričama koje često potiču širenje stereotipa o djeci. Takve stereotipizirane predodžbe s jedne strane mogu utjecati na njihovu sliku o sebi i samopoštovanje, dok s druge mogu formirati njihovo ponašanje. Adolescenti koriste medije kao određeni vodič na kojem temelje svoj identitet i konstruiraju sadašnje i buduće društvene uloge. Stoga stereotipne medijske predodžbe mogu utjecati na njihov način odijevanja i ponašanja te na izbor mjesta za druženje s prijateljima, a povezuju se i s nižim samopoštovanjem (Clark i sur., 2008). No, vrijedi i suprotno, pozitivne medijske predodžbe o određenoj društvenoj skupini kojoj osoba pripada povezane su s višim samopoštovanjem (de Beeck, 2014).

Posredan se učinak odnosi na utjecaj medijskih predodžbi o djeci na roditelje, odgajatelje i druge odrasle osobe koje neposredno rade s djecom, ali i na one koji nemaju izravan doticaj s njima, kao i na državne institucije. Mediji su za odrasle važan, a za neke od njih i jedini, izvor informacija o djeci i mladima (Children Now, 2001; Korać, Vranješević, 2001).

Način na koji odrasli doživljavaju djecu i djetinjstvo odražava se na cjelokupni odgoj i obrazovanje. Ranije je spomenuto kako svaka kultura ima brojna implicitna pravila i očekivanja o tome što dijete može i kako se treba prema njemu ponašati. Službena društvena slika o djetetu prisutna je u dokumentima kao što su nacionalni okvirni kurikulum, nastavni planovi i programi i drugi zakonski akti kojima se regulira odgoj i obrazovanje. No, postoje i neslužbene, „narodne pedagogije” (Bruner, 2000) koje i dalje opstaju, a i svaki odgajatelj ima svoju sliku ili teoriju u skladu s kojom djeluje i koja oblikuje njegova očekivanja prema

djetetu kao i cjelokupno njegovo ponašanje. Iako su odgajatelji obrazovani o mogućnostima i sposobnostima djece kao i o načinima ophođenja s njima, ne smije se zanemariti utjecaj „narodne pedagogije”, njihovog osobnog iskustva, ali i medijskih predodžbi u formiranju njihove „personalne teorije” (Mallaguzzi, 1994). Odgajatelji kreiraju odgojno-obrazovna okruženja kao i svoje odnose s djecom u skladu sa svojom predodžbom o djetetu. Bilo koja inovacija u odgoju i obrazovanju mora krenuti od preispitivanja i osvještavanja dominantnih personalnih teorija nastavnika (Vujčić, 2011).

No, uz stručnjake koji rade s djecom, odgoj i obrazovanje nikada nije neovisno od javnog mnijenja koje se, pak, u najvećoj mjeri formira pod utjecajem medija. Kao glavni izvor informacija za većinu ljudi, mediji imaju sposobnost ne samo pokretati javne rasprave, već i konstruirati mišljenja odraslih o određenim temama. Kako percipiramo djecu i kako stvaramo politiku i zakone koji utječu na njih uvelike ovisi o tome kako mediji prikazuju problematiku djece (Children Now, 2001). Javnost postavlja društvene prioritete u vezi s djecom, a utječe i na stavove, odluke i postupke odraslih prema njima (Korać, Vranješević, 2001). Međutim, sve više istraživanja pokazuje da mediji često prikazuju takvu predodžbu o djeci koja može ograničiti službene programe podrške djeci i mladima, utjecati na smanjenje spremnosti zajednice na ulaganje u bolje uvjete za njih i potkopati inicijative koje mogu pridonijeti ostvarivanju prava djece (Children Now, 2001; Heintz-Knowles, 2001; de Beek, 2014).

Istraživanje Guzmána i sur. (2003) ukazalo je na značajnu pogrešnu informiranost javnosti o osnovnim demografskim karakteristikama djece i njihovom društvenom i ekonomskom statusu. Njihovi rezultati ukazuju da javnost smatra da su okolnosti djece gore nego što službeni podaci pokazuju da jesu i nisu svjesni pozitivnih trendova i poboljšanja u životnim uvjetima djece. Više od polovice ispitanika navodi da je njihova percepcija djece i adolescenata u najznačajnijoj mjeri oblikovana osobnim iskustvima, ali ako se uzmu u obzir demografski pokazatelji prema kojima je sve manje obitelji s djecom, a u porastu su samačka kućanstva, te razdvajanje djece od ostatka populacije (u odgojno-obrazovne ustanove) onda se ovaj podatak mora uzeti s rezervom. S druge strane, manje od trećine ispitanika izjavilo je da je njihova percepcija djece i mladih oblikovana od strane medija što je u skladu s rezultatima drugih istraživanja (Miliša, Tolić, Vertovšek, 2009; Labaš, 2011) prema kojima ispitanici prepoznaju utjecaj medija na druge ljude, ali smatraju da mediji ne utječu na njihovu percepciju i konstrukciju svijeta. Rezultati ovog istraživanja potvrđuju i druge studije koje su otkrile negativne percepcije djece, a posebice adolescenata u javnosti kao i nedostatak informiranosti o pozitivnim pokazateljima vezanim uz djecu (Kaiser Family Foundation,

1998; Bostrom, 2000, Keintz-Knowles, 2000; Bales, 2001). Zbog ovakve percepcije javnost može vjerovati da se ne može ništa napraviti kako bi se poboljšala dječja situacija te stoga biti manje uključena u pitanja djece (Guzman i sur., 2003). Percepcija djece u javnosti utječe na politiku i ulaganja u djecu pa sve dok je ta percepcija negativna javna će politika nastaviti biti usredotočena na negativna ponašanja, a pokazivati manji interes za programe koji se fokusiraju na „odgoj za” pozitivna ponašanja.

Ipak, medijske predodžbe mogu imati i pozitivne učinke na stvarnost djece kroz podizanje svijesti i privlačenje pozornosti na neke od novih izazova s kojima se djeca suočavaju (poput *cyberbullyinga*). Nadalje, mediji mogu poticati prosocijalna ponašanja te pridonijeti pozitivnom predstavljanju djece te time djelovati na njihovo samopoštovanje, ali i na percepciju javnosti. Također, ključna je uloga medija u senzibiliziranju javnosti o pitanjima vezanim za djecu te o napretku i izazovima na području prava djece. Značajne mogućnosti u davanju glasa djeci i osnaživanju njihovog aktivnog mjesta u društvu gube se ako se mediji ne koriste na ovaj način (Kunkel, Smith, 1999; CRAE, 2009; Spinu, 2012; de Beeck, 2014).

3. 1. 1. (Ne)vidljivost djece u medijima

Jedno od najpoznatijih istraživanja medijskih predodžbi različitih skupina, uključujući i djecu, jeste projekt *Kulturnih indikatora* Georgea Gerbnera koji je započet sredinom 60-ih i trajao je sve do 90-ih godina 20. stoljeća. Gerbner i suradnici (1999) došli su do zaključka da je medijska vidljivost određene društvene skupine indikator važnosti koja se pridaje toj skupini u društvu odnosno da su one društvene skupine koje imaju najmanje moći i utjecaja u medijima zastupljene manje nego u stvarnosti što pridonosi održavanju njihovog niskog društvenog statusa. Dakle, mediji ne samo da odražavaju, nego i održavaju postojeću strukturu moći. Konzistentnost njihovih rezultata tijekom razdoblja od 30 godina jasno ukazuje da je slika svijeta koja se prikazuje u medijima nepotpuna i neobjektivna i to na način da reflektira društvenu hijerarhiju kao i važnost različitih društvenih skupina. Time se otvara mogućnost brojnim manipulacijama i zloupotrebama (Korać, Vranješević, 2001).

Uzimajući u obzir ove rezultate Gerbner i suradnici pripadnike su svih medijski nisko zastupljenih skupina nazvali „manjinama”. U tu su skupinu ubrojili žene, pripadnike svih rasa osim bijele, pripadnike nižih društvenih slojeva, starije osobe, osobe s posebnim potrebama, kao i djecu. Ono što ove grupe čini manjinama nije njihova brojnost, nego njihov status i vidljivost u društvu. Djeca, kao i bilo koja druga „manjinska” skupina, predstavljaju određeno

nepoznato područje u očima javnosti, a kada je nešto nepoznato najlakše je okrenuti se površnosti i stereotipima (Gerbner, 1999). Nevidljivost djece u medijima jedna je od značajki koja se, osim u Gerbnerovom istraživanju, pojavila i u brojnim drugim analizama medijskog sadržaja.

Korać i Vranješević (2001) u svojoj analizi srpskih medija došle su do saznanja da postoji izrazito rijetka zastupljenost tema vezanih za djecu u informativnim emisijama, TV emisije u kojima se djeca češće pojavljuju u perifernim su terminima, veličina je novinskih priloga koji su posvećeni djeci mala, a niska je zastupljenost tema vezanih za djecu u većim priložima u kojima se djeca spominju. Značajan je i podatak da je uključivanje stručnjaka koji se izravno ili neizravno bave djecom također rijetko - od svih vijesti o djeci stručnjaci su uključeni samo 16 % u tiskanim medijima, na radiju 10 %, a na televiziji 21 %. Uz sve to, Korać i Vranješević (2001) naglašavaju da je pojam djeteta u srpskim medijima najčešće sasvim uopćen i nediferenciran što ukazuje na površnost pristupa temama o djeci. Iste je godine Goonasekera analizirao azijske medije te došao do zaključka da se djeca i dječja pitanja općenito smatraju manje važnima od drugih tema te da postoji opće uvjerenje da djeca nisu vrijedna objavljivanja, a ako se i pojavljuju u vijestima onda to ovisi o njihovoj uključenosti u neki drugi događaj koji se smatra vrijednim objavljivanja. Goonasekera (2001) smatra da mediji odražavaju diskriminaciju djece u društvu koja najviše djeluje putem zanemarivanja problema povezanih s djecom. U SAD-u djeca su 2001. činila oko 26 % populacije, dok su dječje teme bile prisutne u samo 10 % svih vijesti (Children Now, 2001). U Južnoj je Africi Media Monitoring Project (MMP) proveo istraživanje prikazivanja djece u medijima tijekom tromjesečnog perioda 2003., te su došli do rezultata da se samo 6 % svih praćenih vijesti odnosilo na djecu. Djeca i dječja pitanja pokazala su se kao nevažan element u vijestima, a vijesti o djeci koje su bile objavljene bile su ekstremne i dramatične (Shreshta, 2003). Istraživanje provedeno u Singapuru 2008. godine (Ebbeck, Warriar, 2008) koje se bavilo analizom najčitanijih dnevnih novina u toj zemlji pokazalo je da je prisutnost djece u medijima niska u usporedbi s njihovom prisutnošću u sveukupnoj populaciji. Samo 3 % ukupnog medijskog prostora dodijeljeno je dječjim pitanjima u usporedbi sa 19 % djece u ukupnoj populaciji Singapura. Istraživanje Ponte (2007) koje je uključilo pet europskih dnevnih novina 2000. godine pokazalo je da su djeca rijetko uključena na naslovne stranice, a kada su uključena prikazana su kao pasivne žrtve vanjskih utjecaja. Rezultati istraživanja i u Hrvatskoj ukazuju da je izvještavanje o djeci marginalizirano u najčitanijim dnevnim novinama. Analiza Ciboci i sur. (2011) pokazala je da su teme o djeci u gotovo 42 % slučajeva obrađivane u kratkim člancima, odnosno izvještajima te u 23,9 % slučajeva kroz

formu kratke vijesti (do 10 redaka novinskog teksta). Takvi su prilozi objavljeni u veličini do jedne osmine (38,2 %) tj. jedne četvrtine stranice (18, 1%). Objavljeno je tek 3,7 % analiza i 3,9 % reportaža koje su se bavile detaljnijom i sustavnijom obradom tema o djeci. Također, prilozi o djeci se rijetko najavljuju na naslovnim stranicama dnevnih novina (9,6 %). Istraživanje Vlanić (2012) je također pokazalo da se teme koje se odnose na djecu smatraju nezanimljivima i irelevantnima te im se posvećuje manje novinskog prostora, a članci se objavljuju u danima kada su novine manje čitane.

Može se zaključiti da se je u većini istraživanja koja su se bavila medijskom predodžbom djece došlo do rezultata da su djeca, u odnosu na njihovu zastupljenost u cjelokupnom stanovništvu, izrazito slabo zastupljena u medijima, s tim da je zastupljenost adolescenata nešto veća od zastupljenosti mlađe djece, a djeca iz etničkih manjina i nižih društvenih slojeva još su slabije predstavljena nego djeca u cjelini (Gerbner, 1999; Kunkel, Smith, 1999; Korać i Vranješević, 2001).

3. 1. 2. Predodžbe o djeci u medijima

Osim slabe vidljivosti djece u medijima, kao glavni problem se ističe prisutnost stereotipnih predodžbi o djeci i djetinjstvu koje mediji reproduciraju. Često citirana analiza tiskanih medija u Velikoj Britaniji iz 1999. godine rezultirala je formiranjem „sedam smrtnih stereotipa” o djeci koji se pojavljuju u medijima. U istraživanje su bila uključena i mlađa djeca i adolescenti. Prema učestalosti pojavljivanja ti stereotipi su: 1. *djeca kao žrtve* (31,5 %) što je u skladu sa stereotipom o nevinosti, pasivnosti te potrebi za zaštitom. Manje je vjerojatno da će se u okviru ove predodžbe prikazati adolescenti; 2. *slatka djeca* (26,7 %) koja su prikazana bez nekog posebnog razloga, odnosno samo zato što su djeca što je također u skladu sa stereotipom o pasivnosti i nesposobnosti; 3. *mali vragovi* (10,8 %) je stereotip u skladu s crno-bijelim prikazivanjem (anđeli/vragovi) što potvrđuje da su stereotipi često ambivalentni i kontradiktorni, najčešće se odnosi na adolescente; 4. *iznimna djeca* (9,7 %) stereotip koji se može povezati s predodžbom o aktivnom i kompetentnom djetetu; 5. *djeca kao statusni simboli* (8,4 %) tj. vlasništvo roditelja, može se vidjeti na kalendarskim slikama, oglasima, u dječjoj pornografiji (Sorin, 2003); 6. *današnja djeca* (7,5 %)- stereotip koji izražava nostalgiju odraslih prema prošlosti, najčešće se odnosi na problematičnu djecu (Sankey, 2000); 7. *mali anđeli* (5,4 %) koji ne mogu napraviti ništa loše (za razliku od *malih vragova*) (Children’s Express, 1999). Prikazivanje djece kao žrtava, „slatkih” statusnih simbola ili kao potencijalno loših stvara ograničenu predodžbu o njima, hrani diskriminaciju i

predrasude te rezultira niskim statusom djece u društvu. Važno je ne zaboraviti i veliku većinu djece koja se ne uklapaju ni u jedan od ovih stereotipa, a koji medijima nisu zanimljivi pa, što se tiče njih, i ne postoje.

Slično ističe i Međunarodno udruženje novinara (IFJ) koje je ukazalo na to da medijsko prikazivanje djece pridonosi održavanju određenih mitova:

- obitelji u zemljama u razvoju, djeca koja žive u siromaštvu i žrtve rata i katastrofa gube svoju individualnost i ljudskost. Često ih se portretira kao bespomoćne, nesposobne za djelovanje, razmišljanje i govorenje za sebe;

- pisanje o dječjim pitanjima se često fokusira na ono senzacionalno dok se ignorira široki raspon problema s kojima se djeca suočavaju, a koji je prikazan u Konvenciji o pravima djeteta;

- medijski izvještaji o djeci su često jednokratne priče bez dublje analize i praćenja;

- tajnost djece se uvijek ne poštuje;

- kada se djeca pojavljuju u vijestima često su prikazana stereotipno kao „gladna djeca u Africi” ili „neodgovorni tinejdžeri”. Priče o zlostavljanju djece, djeca koja su uključena u zločine i djeca ulice dominiraju, dok se šira pitanja dječjih prava poput prava na igru, rekreaciju i sport ili prava da budu slobodni od diskriminacije često ne tretiraju kao vrijedna pozornosti. Rezultat je neuravnoteženi dojam „djece kao žrtava” ili „opasne djece” (Jempson, Barry, 2005).

Korać i Vranješević (2001) su u svojoj analizi medijskog sadržaja identificirali nekoliko dominantnih medijskih predodžbi o djeci, od kojih se dvije mogu pronaći u većini provedenih istraživanja. Prva i učestalija predodžba je ona o „*pasivnom djetetu*”, koja je kompatibilna s ranije spomenutom predodžbom „*siromašnog djeteta*”, a odnosi se na vijesti u kojima je dijete prikazano kao pasivni primatelj utjecaja iz svog okruženja. U okviru ove predodžbe Korać i Vranješević razlikuju četiri potkategorije: a) *ugroženo dijete*; b) *dijete kao objekt zaštite i brige odraslih*; c) *dijete u funkciji promocije odraslih*; d) *stereotipizirano dijete* tj. dijete predstavljeno kroz neki od uobičajenih stereotipa.

Predodžba o „*ugroženom djetetu*” je istovjetna s ranije spomenutom predodžbom „*djeteta u potrebi*” ili „*djeteta žrtve*”. Korijen ove predodžbe može se pronaći u „sindromu zlog svijeta” George Gerbnera prema kojemu zbog nasilnog sadržaja u masovnim medijima gledatelji vjeruju da je svijet opasniji nego što zaista jest. Ovaj sindrom je jedan od glavnih zaključaka već spomenute Gerbnerove kultivacijske teorije. Polazeći od ovog sindroma, predodžbu o „*ugroženom djetetu*” obilježava uvjerenje da je svijet opasno mjesto i da su djeca ugrožena ne samo jedni od drugih, već i od roditelja, drugih odraslih osoba i šireg okruženja.

Odrasle osobe su te koje su odgovorne i trebaju im bolji načini zaštite djece. Predodžba o "ugroženom djetetu" je najočitija u vijestima iz crne kronike, tematskom području u kojem djeca dobivaju najviše pozornosti. Ako se mediji ne bave vijestima o kriminalu i nasilju onda se bave informacijama o sigurnosti djece, nesrećama te zdravstvenim temama koje najčešće prikazuju mlade u rizičnim ponašanjima (samoubojstvo, alkohol, zlouporaba droga itd.). Sve to skupa stvara predodžbu djece u neposrednoj opasnosti i u potrebi za zaštitom od sebe samih i od okoliša što rezultira strogom regulacijom i kontrolom nad njihovim životima. Osim toga, dominacija ove predodžbe „istiskuje” druge važne probleme vezane uz djecu iz medijskog prostora i ne daje realan prikaz stvarnih obilježja djece u društvu (Children Now, 2001; FrameWorks Institute 2003). Ova predodžba će se, po uzoru na Korać i Vranješević (2001) sagledati u okviru predodžbe „pasivnog djeteta”.

U njihovom istraživanju (Korać, Vranješević, 2001) triju medija (televizija, radio i tisak) djeca su predstavljena dominantno pasivno (72 %). Predodžba o djetetu kao pasivnom je oko pet puta češća od predodžbe *aktivnog* djeteta (15 %). Što se tiče potkategorija najučestalije su djeca konstruirana kao ugrožena bića i/ili žrtve različitih nepovoljnih okolnosti (siromaštva, rata, katastrofa, bolesti, nasilja u obitelji, eksploatacije itd.), zatim druga najfrekventnija kategorija je predodžba o djetetu kao objektu zaštite i brige odraslih, dijete kao sredstvo u funkciji promocije odraslih pojavljuje se u 7 % slučajeva, a stereotipizirano dijete najrjeđe je u ovoj kategoriji (1 %). U skladu su s ovim nalazima i rezultati istraživanja provedenog u Južnoj Africi 2003. godine prema kojem su djeca predstavljena kao žrtve u 25 % praćenih vijesti. Uz tih 25 % djeca su prikazana kao ranjiva u 5% vijesti (kao siročad, ulična djeca ili izbjeglice) a u 3 % kao bolesnici što povećava broj vijesti u kojima su djeca konstruirana kao pasivna. Djeca su također identificirana u „pasivnim ulogama” poput dojenčadi čija se popularnost može pripisati privlačnosti koju izazivaju kod odraslih, kao i zbog ranjivosti i nevinosti koju predstavljaju. U ovim pasivnim ulogama dijete nije prepoznato zbog svojih individualnih karakteristika već često preuzima obilježja grupe. Predodžba o pasivnom djetetu kroz korišteni jezik i fotografije najčešće ima namjeru izazivanja sažaljenja ili šoka što je vidljivo i iz tema u kojima su djeca najčešće predstavljena - kriminal, zlostavljanje, katastrofe i nesreće. Rezultati ovog istraživanja također pokazuju da je skoro 50 % vijesti o djeci negativno. Mediji imaju tendenciju fokusirati se na dramatična pitanja, poput zlostavljanja djece, a ignorirati ostala dječja pitanja (Shreshta, 2003). Američko istraživanje iz 2001. također ukazuje da se djeca u vijestima najčešće prikazuju kao žrtve, i to u 69 % vijesti iz crne kronike (Children Now, 2001). Goonasekera (2001) navodi da su djeca u azijskim vijestima također najčešće predstavljena u

događajima poput nasilja ili nesreća kada se prikazuju kao žrtve, a takve se priče uglavnom senzacionaliziraju sa živopisnim izvještajima i fotografijama kojima se najčešće otkriva identitet djeteta. U istraživanju Ebbeck i Warriier (2008) djeca su bila prikazana kao pasivna (kao žrtve ili potencijalne žrtve ili u potrebi za brigom i zaštitom odraslih) u 64 % slučajeva, u 29 % slučajeva prikazana su kao objekt (modeli u oglasima od kojih je većina nepovezana s djecom), u 18,5 % ih se koristi kako bi se vijesti senzacionalizirale, a u istom postotku su djeca bila prisutna kako bi zabavila čitatelje. Zanimljivo je da je u ovome, a i u drugim istraživanjima (Korać, Vranješević, 2001; Ciboci i sur., 2011) pronađen jako mali broj vijesti koje su se bavile pravima djeteta. Iako su djeca prikazana kao pasivna, ranjiva i potencijalne žrtve, njihova prava, a i obaveze odraslih da ih zaštite, rijetko se spominju.

I u hrvatskim medijima djeca su najčešće prikazana kao pasivna. Tijekom 2010. godine hrvatski tiskani mediji prilikom pisanja o djeci najviše su izvještavali o *nesretnim slučajevima* pri čemu se najčešće radilo o prometnim nesrećama (Ciboci i sur., 2011; Jakopović, 2011). Također, prema istraživanju Vlainić (2012) najviše se piše o *kriminalnim aktivnostima počinjenima nad djecom* što obuhvaća članke koji govore o silovanju i seksualnom iskorištavanju djece, zanemarivanju djece, pljački i ubojstvu djece itd. Prema pravobraniteljici za djecu (2007; 2009) djeca su u hrvatskim medijima najčešće protagonisti crne kronike, žrtve nesreća, nasilja, zlostavljanja, bolesti ili likovi iz reklama koji bi čitatelje i gledatelje trebali potaknuti na kupnju. Vrlo rijetko u medijima nalazimo dječja mišljenja, njihove stavove o svijetu i ljudima koji ih okružuju. Češće se govori o ugroženosti djece te o potrebi da ih se zaštiti od nasilja.

Među najbrojnijim vijestima o djeci u bosanskohercegovačkim medijima pojavljuju se vijesti iz crne kronike, zdravstva i informacije koje potiču čitatelje na humanitarna davanja za pomoć djeci s ugroženim zdravstvenim ili materijalnim stanjem (Monitoring printanih medija u Bosni i Hercegovini, 2006). Istraživanje Šaćić iz 2007. godine također je pokazalo da je najveća prisutnost djece u crnoj kronici te da novinari imaju senzacionalistički pristup pri objavljivanju tekstova vezanih za djecu. Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine provela je analizu pisanja dnevnih novina i časopisa koja je pokazala da su djeca u tim tiskovinama uglavnom prikazana ili kao žrtve ili kao mali heroji koji mogu sve izdržati. Gotovo u svim tekstovima koji se tiču djece riječ je o kratkoj formi ili šturom izvještaju. Kada se prenose sadržaji o djeci iz stranih medija uglavnom se tretiraju senzacije. A posebno je zabrinjavajući nalaz da se djeca često koriste za promociju pojedinaca ili organizacija ili služe za izazivanje sažaljenja, ali i da se pojavljuju u reklamama čija je najvjerojatnija željena poruka da je ono što je dobro za dijete dobro i za odrasle (Djeca i zaštita dječjih prava, 2010).

Zanimljivo je da se djeca, češće od ostalih društvenih skupina, u tiskanim medijima pojavljuju na fotografijama. Prema odredbama Zakona o zaštiti osobnih podataka u RH fotografija se smatra osobnim podatkom iz čega proizlazi da je potrebno obavijestiti roditelje djece i zatražiti njihovu suglasnost prije objavljivanja fotografija i/li imena djece (NN 106/2012). No Zakon se često ne poštuje jer su fotografije moćan element izvještavanja i često imaju veći utjecaj nego pisana riječ i vjerojatnije je da će privući pozornost čitatelja. Fotografije djece se često koriste jer sažimaju nevinost i ranjivost u društvu, izazivaju emocije i potiču na reakciju. Međutim, takvo prikazivanje ojačava medijsku predodžbu pasivnog djeteta, te podržava stereotip prema kojem se djeca „trebaju vidjeti, a ne čuti” te je njihovo mišljenje nevažno, čak i u situacijama koje ih se tiču (Shreshta, 2003). Istraživanje najčitanijih hrvatskih tiskanih medija pokazalo je da se među istraživanim člancima o djeci nalazi 11 % članaka koji se sadržajno uopće ne odnose na djecu, ali su opremljeni fotografijama djece. Fotografije su djece korištene kako bi se ojačao imidž različitih kompanija, stvorio pozitivan imidž hrvatskih političara u očima javnosti, prilikom prikazivanja izvanrednih događaja (npr. prirodnih katastrofa) i političkih prosvjeda (Vlainić, 2012). Pri objavljivanju fotografija važno je paziti da se njima ne povrijedi djetetovo dostojanstvo i pravo na privatnost, posebno u slučajevima kada je identitet djeteta nužno zaštititi, kao što su slučajevi nasilja i zlostavljanja te nesreća s tragičnim posljedicama. Rezultati istraživanja Ciboci i sur. (2011) pokazali su da je u najvećem broju slučajeva identitet djece na fotografijama u hrvatskim tiskanim medijima bio zaštićen. Najčešći oblik zaštite jesu fotografije djeteta otraga (43,8 %) te zamagljeno čitavo lice (30,5 %). U znatno manjem postotku koristile su se crne trake preko očiju ili zamagljene oči, što je pozitivno, budući da takav način zaštite ponekad više otkriva nego štiti identitet djeteta. No, unatoč najvećem broju fotografija na kojima je identitet djece bio zaštićen, važno je primijetiti i skoro 18 % onih na kojima je njihov identitet bio otkriven iako je trebao biti zaštićen. Među tim slučajevima, najviše je onih u kojima su djeca bila žrtve ili počinitelji nasilja. Otkrivanjem identiteta djece želi se personalizirati žrtvu ili počinitelja i potaknuti emocije kod čitatelja. Unatoč zakonima i novinarskom kodeksu, novinari imaju tendenciju otkrivati podatke kako bi vijest učinili privlačnom i šokantnom (Jakopović, 2011). Malović (2007) ističe da se u tisku igra na kartu djece kada se želi podići naklada, naročito na brzinu i bez stvarnih razloga, dok Ružić (2011) tvrdi da i crnogorski mediji već odavno koriste djecu kao sredstvo za povećanje tiraže.

Još jedna značajka vijesti o djeci koja pridonosi predodžbi „pasivnosti” je da se u njima djecu rijetko pita za mišljenje. Već navedeno južnoafričko istraživanje je pokazalo da je

prosječan broj izvora po članku o djeci 2,4, a većina tih izvora su bili odrasli, dok se čak u 72 % vijesti djecu uopće nije pitalo za mišljenje. Djeca se direktno ili indirektno citiraju samo u 13 % vijesti (Shreshta, 2003). Američko istraživanje je pokazalo da odrasli govore u polovici vijesti o djeci (49 %), a djeca u manje od jedne petine vijesti (17 %) (Children Now, 2001). Korać i Vranješević (2001) dječje izjave najčešće pronalaze na televiziji (16 %), samo u 3 % slučajeva u novinama i samo jedan slučaj na radiju. U istraživanju Ebbeck i Warriier (2008) nijedna od analiziranih vijesti nije sadržavala dječje izjave. Hrvatski tiskani mediji su koristili djecu kao izvor informacija samo u 7,3 % istraživanih priloga (Ciboci i sur., 2011). Ovi podatci nisu iznenađujući uzimajući u obzir da cjelokupna predodžba prikazuje pasivno dijete koje treba biti zaštićeno i zbrinuto od strane odraslih što logično rezultira stavom da djeca nemaju što reći, niti mogu izreći svoje mišljenje i biti uključeni u donošenje odluka o pitanjima koja ih se tiču (Korać, Vranješević, 2001; Ebbeck, Warriier, 2008). No, postoji i niz zakona kojima se štiti interes djece u medijima pa uključivanje dječjeg glasa znači i veću odgovornost novinara i veće sankcije ako se neprofesionalno pristupi događaju. To je očito dovoljan razlog da se djeca kao izvori informacija praktički ignoriraju. Djeci se treba pružiti prilika za izražavanje mišljenja kako bi se spriječile potencijalne negativne posljedice poput stigmatizacije i osuđivanja od strane okoline. Osobitu pozornost treba obratiti na događaje s negativnim kontekstom koji stvaraju podlogu za kategoriziranje djece kao žrtava i simbola viktimizacije, posebno ako nije uključen njihov glas (Ciboci i sur., 2011). Zanemarivanjem djece kao izvora informacija ograničava im se mogućnost predstavljanja i korištenja svojih prava na participaciju (Shreshta, 2003). No, čak i kada se djecu nešto pita to je obično samo „dekoracija”. Sadržaj pitanja, način postavljanja pitanja, tretiranje odgovora i kontekst u koji se izjave stavljaju, rijetko omogućuje uvid u bilo što uistinu važno za dijete. Djeci se ne može pristupiti na jednak način kao i odraslima te se novinari trebaju obrazovati kako bi se otklonile pogreške u međusobnoj komunikaciji, a što bi ih potaknulo da češće koriste djecu kao izvore. Može se zaključiti da je medijski nastup djece u skladu sa člankom 12. Konvencije o pravima djeteta prema kojem dijete ima pravo na slobodno izražavanje svojih stavova o svim stvarima koje se na njega odnose, rijetka pojava (Korać, Vranješević, 2001). Djeci se ne daje prilika da budu akteri, da komentiraju i daju izjave što potvrđuje da su oni „najtiša populacija u društvu” (Hammarberg, 1997) koja se predstavlja u određenom svijetlu, a ne onako kako oni sami sebe percipiraju. Stoga je važno omogućiti im prostor za izražavanje mišljenja i pri tome voditi računa da se poštuju njihova prava. Takvim pristupom sprečava se njihova stigmatizacija i diskriminacija (Ciboci i sur., 2011).

Ograničavanje predstavljanja djece na ulogu žrtve i pasivne uloge šalje poruku o položaju koji djeca zauzimaju u društvu i pridonosi stvaranju stereotipa o „bespomoćnoj i ugroženoj” djeci. Ova predodžba djeteta kao nevinog, ranjivog i pod konstantnom prijetnjom od opasnog okruženja je kulturni fenomen kojeg mediji reflektiraju, ali i stvaraju, a time stvaraju i idealiziranu sliku odraslih osoba kao humanitaraca i brižnih spasitelja i skrbnika (Shreshta, 2003; Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu, 2009). Altheide (2002) u svojoj analizi američkih novina ukazuje kako su djeca i prostori koje oni okupiraju postali sve više uključeni u „diskurs straha” i kako se strah preselio iz rubrike vijesti o specifičnim događajima u druge dijelove novina iz kojih se i implicitno i eksplicitno širi opći, sveprožimajući, neodređeni strah. Predodžba pasivnog djeteta, osim što uvjetuje i proizvodi neadekvatan odnos društva prema djeci, može potaknuti drugu djecu na identificiranje ili uspoređivanje s prikazanim modelima ponašanja (Izvješće o radu pravobranitelja za djecu, 2007).

Uz to, djeca su često prikazana na način koji kompromitira njihova prava na dostojanstvo i privatnost. To je posebno očito u slučajevima zlostavljanja gdje djeca mogu proći kroz sekundarnu viktimizaciju kada se njihovi identiteti i detalji njihovih iskustava iznesu u tisku. Izvještaji, posebno o seksualnom zlostavljanju, mogu sadržavati živopisan jezik koji ima namjeru šokirati čitatelje, a ne prenijeti vrijedne informacije. Pri tome je dijete dodatno povrijeđeno i stigmatizirano nepoštovanjem njegove privatnosti i integriteta. Iako je pohvalno što društvena pitanja, poput zlostavljanja, dobivaju značajan medijski prostor, također je nedopustivo otkrivati identitete žrtava i ignorirati dječja prava na dostojanstvo i privatnost. U tom svijetlu, dužnost medija je oprez i osjetljivost kada se izvještava o djeci, posebno ako su uključena u kriminalne aktivnosti ili su žrtve kriminalnih aktivnosti (Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu, 2007; 2009). Izvješća o zlostavljanju djeteta postala bi vrijednija kada se ne bi bavila samo pojavom zlostavljanja nego kada bi analizirala fenomen i kontekst zlostavljanja. To bi podrazumijevalo poznavanje i uvažavanje prava djece, kao i zakona i konvencija koje štite djecu te istraživanje kršenja tih prava što bi imalo pozitivan utjecaj na problematiku. Mnogi smatraju da je dovoljna upotreba „zdravog razuma” kada se bave etičkim pitanjima što često rezultira samo reproduciranjem stereotipnih prikaza djece (Ponte, 2007). Snažan diskurs temeljen na pravima primarni je ključ razvoja snažne, samoodržive demokracije i proaktivnog civilnog društva (Shreshta, 2003). Iako je važno izvještavati o lošim stvarima koje se dešavaju djeci također je važno predstaviti djecu u različitim ulogama (ne samo kao žrtve) i uključiti pozitivan diskurs o djeci. Usvajanje pozitivnog diskursa može se postići povećanjem raspona tematike vijesti u kojima se djeca

pojavljaju čime bi se povećao i raspon uloga u kojima se djeca predstavljaju. Tek kada se fokus pomakne s dječje potrebe da budu zaštićena, na činjenicu da su sposobni članovi društva, moći će im se osigurati iskustva koja grade odnose, stimuliraju znatiželju, podupiru maštu i razvijaju intelekt (Carter i Curtis, 2003). U skladu s tim, druga predodžba koju Korać i Vranješević (2001) identificiraju u svojoj analizi predodžba je „*aktivnog djeteta*” koja se može povezati s ranije spomenutim predodžbama „kompetentnog djeteta” tj. „bogatog djeteta”, samo što ova predodžba uključuje sve teme u kojima je dijete prikazano kao aktivni sudionik u raznim područjima života (u obitelji, školi, lokalnoj ili široj zajednici), bilo s pozitivnim ili negativnim predznakom. Pa su tako potkategorije ove predodžbe: (a) uspješno dijete (b) dijete akter nasilja (c) proaktivno dijete – autonomni sudionik u životu obitelji, neposrednog ili šireg okruženja i (d) dijete u igri i slobodnom vremenu.

U njihovom istraživanju predodžba *aktivnog djeteta* u sva je tri istraživana medija (televizija, radio, tiskani mediji) mnogo manje prisutna od predodžbe pasivnog djeteta. Kada se dijete i prikazuje kao aktivno onda je to najčešće u kategoriji *igre i slobodnog vremena* u okviru koje je dijete veselo, radoznalo, aktivno, sudjeluje u igri, zabavi i kulturnim događanjima. *Uspješna djeca* pojavljuju se u 11 % slučajeva, a djeca *akteri nasilja* u 7 % slučajeva. Najrjeđa je kategorija ona *proaktivnog djeteta* tj. djeteta koje je autonomni akter vlastitog života i koje, sukladno svom razvojnem nivou i individualnim sposobnostima, preuzima odgovornost i donosi odluke. Takvo se dijete javlja samo u 3 % članaka o djeci. Dakle, predodžba „aktivnog djeteta” u medijima najčešće se odnosi na djecu koja se bezbrižno zabavljaju i igraju, ali koja nemaju nikakvu inicijativu i nisu stvarni, autonomni sudionici u životu svoje uže i šire zajednice (Korać i Vranješević, 2001). Do sličnih podataka došla je i Vlainić (2012) u svojoj analizi hrvatskih dnevnih novina gdje se kao druga najčešća tema o djeci pojavljuje *kulturna tema* gdje objavljeni članci govore o uspjehu djece na kulturnim natjecanjima, muzejima koji posjećuju roditelji i djeca, o rezultatima anketa u kojima su ispitanici bila djeca, o maturlnim putovanjima srednjoškolaca, tinejdžerskim zvijezdama, zoološkom vrtu, dječjem zboru itd (Vlainić, 2012). Ciboci i sur. (2011) također navode da su, prema njihovoj analizi, mediji često izvještavali o *obrazovanju* djece pri čemu se pod tim temama podrazumijevaju protokolarni aktivnosti koje se odnose na odgojno-obrazovne ustanove, dok teme poput dječjih postignuća i priloga o djeci kao sudionicima kulturnih manifestacija gotovo potpuno izostaju- pojavljuju se u manje od 2 % istraživanih priloga. Analiza bosanskohercegovačkih medija pokazuje da su među objavljenim člancima o djeci najbrojniji oni koje se tiču školskih aktivnosti i natjecanja (Monitoring printanih medija u Bosni i Hercegovini, 2006). Istraživanje europskih novina pokazuje da je obrazovanje bila

glavna tema vezana za djecu u istraživanom razdoblju. No, kao i u ostalim istraživanjima vijesti o obrazovanju su se uglavnom bavile organizacijskim pitanjima u koja se nisu uključivala perspektive djece, a često ih se prikazivalo i kao neupućene u pitanja o kojima se govori. Prikazivanje djece kao aktera u svom obrazovanju i njihovih postignuća gotovo u potpunosti izostaje (Ponte, 2007). U istraživanju Ebbeck i Warriier (2008) djecu se prikazuje kao aktivne u samo 7 % slučajeva, ali se dijete nijednom ne prikazuje kao proaktivno, uspješno i sposobno preuzeti odgovornosti u skladu sa svojim godinama ili donijeti odluke. Čak i kada se piše o „izuzetnoj” djeci, ne predstavlja ih se kao samostalne osobe s pravima. Pozitivne vijesti o djeci, koje ističu dječju osobnost, postignuća, mišljenja o pitanjima i situacijama koje ih se tiču i utječu na njih su u manjini (Spinu, 2012).

Iako se potkategorija *djeteta kao aktera nasilja* nije pokazala značajnom u istraživanju Korać i Vranješević (2001) brojna druga istraživanja bilježe značajnu zastupljenost ove kategorije što je rezultiralo i stvaranjem predodžbe „djeteta super-predatora”. Predodžba „super-predatora” ima svoj korijen u 90-im godinama 20. stoljeća u SAD-u kada su mediji počeli bilježiti epidemiju zločina počinjenih od strane adolescenata koji su bili prikazani kao amoralni, impulzivni i brutalno hladni maloljetnici koji ne prežu od nikakvih zločina. Ova predodžba o nasilnim, bezobzirnim adolescentima „super-predatorima” brzo je postao dio javnog diskursa (Gilliam, Iyengar, 2005). Kasnije medijske analize pokazale su da su nasilni zločini bili prenaplaćavani u vijestima te da su adolescenti bili pretjerano zastupljeni kao počinitelji. Međutim, predodžba „super-predatora” i dalje je ostala prisutna utječući na predodžbu javnosti o adolescentima, kreirajući dobne stereotipe i brojne represivne mjere (Krisberg, 2009). Istraživanje Gilliam i Iyengar (2005) pokazalo je da je veća izloženost predodžbi „super-predatora” u vijestima u pozitivnoj korelaciji s podrškom strožim zakonima o maloljetnicima.

Bauwens (2009) pojavu *nasilnog djeteta* objašnjava rezultatom spajanja dvaju predodžbi: već postojeće predodžbe „djeteta u potrebi” i nove predodžbe „kompetentnog djeteta”. Te dvije predodžbe dovela su do toga da dijete više nije prikazivano samo kao žrtva već i kao počinitelj nasilja. Istraživanje CRAE (2009) pokazuje da je velik dio medijskih priča o djeci negativan i usmjeren na neuobičajenu djecu i mlade ljude - one koji čine zločine i one koji imaju izvanredne vještine ili talente. Andersson i Lundstrom (2007) su analizirajući najčitanije novine u Švedskoj otkrili da su adolescenti prisutniji u medijima od mlađe djece i da su češće prikazivani kao počinitelji nego kao žrtve nasilja. Istraživanje Kunkel i Smith (1999) pokazuje da se adolescenti percipiraju kao prijetnja zajednici, a Shreshta (2003) navodi da je od deset najčešćih uloga u kojima se djeca pojavljuju u medijima, „dijete

prijestupnik” jedina u kojoj su djeca predstavljena u negativnoj, ali ne i u pasivnoj ulozi. Od svih istraživanih članaka o djeci u britanskim novinama, 71 % je bilo negativno, 14 % pozitivno i samo 15 % neutralno. U 48 % priča o kriminalu i nasilju mladi su ljudi bili prikazani kao počinitelji (Clark i sur., 2008). Druga i treća najzastupljenija tema u hrvatskim tiskanim medijima jesu *nasilje među djecom* i *zlostavljanje djece od strane druge djece* (Ciboci i sur., 2011). Rezultati ovog istraživanja također pokazuju da mediji najčešće izvještavaju negativno o djeci i to u čak 6 od 10 dominantnih tema među kojima su: nasilje i zlostavljanje nad i među djecom, seksualna zlostavljanja, djeca kao počinitelji kriminalnih aktivnosti, nesretni slučajevi, a objavljen je i velik broj priloga o maloljetničkoj prostituciji.

Medijski izvještaji često negativno prikazuju onu djecu koja se ne ponašaju u skladu s idealiziranom zapadnom koncepcijom djetinjstva koja snažno naglašava nevinost. Djeca koja se suprotstavljaju ovim duboko ukorijenjenim predodžbama djetinjstva kao vremena kada se od ljudi očekuje da budu pasivni, potrebiti i ovisni, često izazivaju snažne osjećaje prezira i neprijateljstva. To su djeca počinitelji zločina, djeca koja odbijaju pohađati školu, slikaju grafite, smetaju svojim susjedima, piju, zatrudne itd. Na drugom su kraju spektra oni koji vjeruju da su djeca rođena loša i da im je potrebna oštra kontrola, odnosno doživljavaju djecu kroz predodžbu „zlog djeteta”. Međutim i jedni i drugi - i oni koji vjeruju u nevinost djetinjstva i oni koji smatraju da su djeca nositelji izvornog grijeha- često pokazuju izljeve mržnje prema ovakvoj djeci bez obraćanja pozornosti na uzroke koji su doveli do njihovog rizičnog ponašanja (Hammarberg, 1997). Primjer je takvog medijskog izvještavanja dugotrajna kampanja koju britanski mediji vode protiv *hoodies*- adolescenata, pa čak i mlađe djece, koja nose majice s kapuljačama. Navodno, takve majice služe za prikrivanje identiteta problematične djece koja često dolaze iz siromašnijih i marginaliziranih skupina društva. Rasistički stavovi prema ženama u Ujedinjenom Kraljevstvu koje maramama prikrivaju lice izazvali su bijes i žestoku nacionalnu raspravu dok su upozorenja od strane skupina za prava djeca da se djeca ovakvom medijskom kampanjom stigmatiziraju i diskriminiraju prošla nezapaženo (Morrow, 2011). U hrvatskim medijima uočava se nerazumijevanje i ismijavanje zabrane tjelesnog kažnjavanja te zagovaranje strogog kažnjavanja i izoliranja djece počinitelja nasilja kao da je riječ o nepopravljivim nasilnicima. Takve vijesti stvaraju negativnu percepciju djece koja se agresivno ponašaju i povremeno nalikuju pozivu na linč, bez pokušaja da se utvrde uzroci događaja i uputi na mogućnosti prevencije nasilničkih ponašanja (Flego, 2011).

Istraživanje Krisberg (2009) pokazalo je da mediji ne prikazuju realnu sliku zločina u društvu općenito, a posebno ne zločina povezanih s djecom. Na sličnu situaciju i u našem

kontekstu upozorava u svojim godišnjim izvješćima i Ured pravobraniteljice za djecu. Naime, članci koji prikazuju adolescente kao počinitelje zločina ne koriste adekvatno stvarne podatke o kriminalitetu i ističu više senzacionalističkih aspekata priče umjesto konteksta. Mediji imaju tendenciju prikazivati uzak pogled na nasilje mladih i usredotočiti se na priče koje je lako ispričati umjesto da istražuju kontekst tih priča. Ciljaju na opći strah od nasilja, a posebno na strah od nasilne mladeži (Ponte, 2007; Krisberg, 2009). Pravobraniteljica za djecu upozorava na medijsko generaliziranje na temelju pojedinačnih slučajeva, prikazivanje djece kao opasne i okrutne ponekad diskutirajući zaslužuju li takva djeca svoja prava (Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu, 2009). Javnost precjenjuje učestalost nasilja adolescenata i prihvaća ideju da su maloljetnici odgovorni za većinu nasilnih zločina. Uobičajeno je da stope kriminaliteta osciliraju dok medijska izvješća uglavnom naglašavaju porast kriminaliteta, a minimaliziraju njegov pad (Krisberg, 2009). U Republici Hrvatskoj policijske statistike pokazuju da je kriminalitet na štetu maloljetnika u padu te da se smanjuje i broj kaznenih djela maloljetnika i broj maloljetnih počinitelja kaznenih djela. Unatoč tim podacima količina novinskih priloga o nasilju nad i među djecom u medijima svake se godine povećava (Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu, 2009). Davanje pretjeranog publiciteta pojedinačnim događajima (a ne samoj pojavi), posebno uz nerijetko preuveličavanje, može imati negativne posljedice poput prestrašenosti kod neke djece, odbojnosti prema određenim grupama djece, a ponekad može biti i poticaj na nasilno ponašanje kod dijela adolescenata te određena vrsta društvene inicijacije, pogotovo kada i najmanji incident može završiti u medijima i akterima donijeti „slavu” (Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu, 2009; Miliša, Tolić, Vertovšek, 2009; Flego, 2011).

U većini prikazanih istraživanja medijskih predodžbi o djeci vidljiva je izrazita dualnost u načinu na koji su djeca predstavljena. S jedne strane prikazani su kao počinitelji zločina, nasilna djeca, super-predatori, dok su s druge pasivna, nevinna i ugrožena djeca. Dualnost je vidljiva i između izrazitog interesa za djecu kada su u pitanju komercijalni motivi s jedne strane i potpunog nedostatka interesa za svakodnevnu stvarnost, probleme i želje djece, s druge strane (Bauwens, 2009; CRAE, 2009). Djeca i njihova simbolička vrijednost u društvu vječni su izvor priča za medije, ali onih priča koje održavaju postojeće mitove i stereotipe. Vijest može biti nešto drugačija, ali u njenom korijenu nalazi se isti stereotip, ista dominantna predodžba kao i u svim ostalim vijestima o djeci. Iz ove perspektive jasno je da kako bi se održala dominantna predodžba nevinog i pasivnog djeteta u suvremenom društvu, mora postojati i dijete „crna ovca”, ono koje je u sukobu sa zakonom tj. ono koje nije u skladu

sa zapadnim idealom djetinjstva kao vremena nevinosti i ovisnosti. S druge strane, predodžba „kompetentnog djeteta” nastala kao rezultat novih interdisciplinarnih istraživanja djeteta i djetinjstva i dominantno prisutan u pedagoškoj teoriji praktički je nepostojeći u medijskom diskursu. Uzmemo li u obzir važnost i ulogu medija u formiranju naših predodžbi i konstrukcija svijeta jasno je da je sustavno pedagoško istraživanje prisutnosti i načina prikazivanja djece u medijima nužno. S jedne strane, ono može pridonijeti otvaranju javne rasprave o postojećim medijskim predodžbama o djeci, kao i o nužnosti promjena tih predodžbi što bi otvorilo prostor pedagogiji da predstavi i afirmira predodžbu koju svakako nastoji implementirati u pedagoškoj praksi. S druge strane, nužno je otvoriti raspravu i o medijskoj odgovornosti, ali i o dječjim pravima koja su, kako smo vidjeli iz prethodnih istraživanja, jako rijetko spominjana medijska tema.

Mediji rijetko prepoznaju djecu kao poželjne potrošače i kreatore medijskog sadržaja. Novi mediji, poput *blogova* i društvenih mreža, otvorili su djeci prostor za izražavanje i prikazivanje njihovog svijeta na način na koji ga oni vide, a koji se rijetko prenosi u tiskanim medijima i na televiziji. Potrebno je raditi na podizanju svijesti novinara, ali i pripadnika šire javnosti da etički pristup izvještavanju i perspektiva koja uzima u obzir ljudska i dječja prava ne znači nestanak dobrog novinarstva i zanimljivih priča. Dijete predstavljeno kao pojedinac sa svojim pravima, ne kao žrtva ili počinitelj zločina, već kao potpuno oblikovano ljudsko biće koje ima pravo očekivati dostojanstven tretman, to je priča vrijedna objavljivanja (CRAE, 2009).

Može se zaključiti da dijete u medijima ima tretman manjine i to izrazito marginalizirane i stigmatizirane manjine. Ta manjina, doduše, ima simpatije javnosti, a deklarativno čak i izuzetno veliki značaj u društvu. U svemu drugom, međutim, riječ je o tretmanu tipičnom za manjinu: djeca su u medijima uglavnom nevidljiva, a kada su prikazana, prikazana su kao pasivna i ugrožena skupina, bez prava i bez glasa (Gerbner, 1999; Korać, Vranješević, 2001). Od svih društvenih skupina djeca imaju najmanje mogućnosti kontrolirati i diskutirati svoju predodžbu u javnoj domeni. Na rezultatima ovih prethodnih istraživanja i izvedenim zaključcima i generalizacijama ovaj rad i temelji svoje glavno polazište: da su djeca stigmatizirana skupina u medijima.

4. STIGMATIZACIJA

4. 1. Porijeklo i definicija stigme

Pojam stigme potječe još iz antičke Grčke u kojoj je tek oko 13 % stanovnika uživalo građanska prava i slobode koji se i danas uzimaju kao uzor, dok su čak 37 % populacije činili robovi. Ostatak populacije bili su manualni radnici za koje se smatralo da su neprikladni za ulogu građana. Kako bi vlasnici označili svoju imovinu i povećali mogućnost njenog vraćanja u slučaju bijega, robovi su bili tetovirani šiljastim instrumentom ili im je utiskivan znak užarenim metalom (Falk, 2001). Takav se znak nazivao stigmom, a ubrzo je njegova funkcija prerasla iz pukog obilježavanja vlasništva u znak koji razotkriva nešto neobično ili loše o moralnom statusu osobe. Pa su se tako, osim robova, označavali i kriminalci ili izdajice, to jest, okaljane ili nemoralne osobe koje je bilo potrebno izbjegavati (Goffman, 1974). Kasnije, u kršćanskim vremenima, još su dva značenja dodana ovom terminu: prvi se odnosio na tjelesne znakove svete milosti u obliku eruptivnih cvjetova na koži, a drugi je medicinska aluzija koja se odnosila na tjelesne znakove psihičkog poremećaja. Danas se taj termin rašireno koristi otprilike kao i u originalnom, doslovnom smislu, ali se primjenjuje više na samu sramotu nego na njene tjelesne dokaze (Goffman, 1974).

Stigmu kao socijalni fenomen prvi je, krajem 19. stoljeća, istraživao jedan od najvažnijih francuskih sociologa Emile Durkheim koji je tvrdio da je uspostavljanje osjećaja zajedništva unutar nekog kolektiviteta moguće tek postojanjem aktera u društvu koji nose stigmu i nazivaju se devijantnima. Dakle, zajedništvo nastaje tek ujedinjavanjem *protiv* onih koje se smatra zajedničkom prijetnjom društvenom poretku i moralu skupine. Durkheim je 1895. napisao: „Zamislite društvo svetaca, primjerni i savršeni samostan. U njemu zločini u pravom smislu riječi ne bi bili poznati, dok bi greške koje bi se običnom čovjeku činile oprostivima, tamo izazvale istu sablazan koju prava krivična djela izazivaju u svijesti običnih ljudi. Ako, dakle, ovo društvo bude raspolagalo vlašću da sudi i kažnjava, ono će takve radnje odrediti kao krivične i odnosit će se prema njima kao prema takvima” (Durkheim, 1999, 73). Unatoč Durkheimovom neosporivom doprinosu, većina teorija i istraživanja o stigmatizaciji započinje radom Ervina Goffmana koji je u svojoj knjizi *Stigma - Notes on the Management of Spoiled Identity* (1963), definirao stigmu kao „atribut koji je duboko diskreditirajući” i nije „u skladu sa stereotipom o tome kakav neki tip osobe treba biti” (1974, 3). Prema Goffmanu stigmatizacija je proces globalne devaluacije pojedinca koji posjeduje devijantni atribut. Taj

atribut se promatra kao središnji aspekt identiteta osobe, dok svi njegovi ostali atributi padaju u drugi plan. No, određeni atribut nije devijantan sam po sebi već ga takvim čini reakcija drugih na njega. Stigma se ne javlja samim postojanjem određenog atributa nego tek u socijalnoj interakciji kada stvarni društveni identitet pojedinca (kategorije i atributi koje ta osoba zaista posjeduje) ne ispunjava normativna očekivanja društva odnosno nije u skladu s društvenim pretpostavkama o tome kakva bi ta osoba trebala biti (njen virtualni društveni identitet). Prema tome, društveni je identitet pojedinca upropašten, te se smatra da osoba nije u stanju ispuniti zahtjeve uloge koja joj se daje u socijalnoj interakciji. Dakle, stigma se javlja kao „poseban oblik odnosa između atributa i stereotipa” (Goffman, 1974, 3). Također je važno naglasiti da nisu u pitanju svi nepoželjni atributi već samo oni koji se ne podudaraju s našim stereotipom o tome kakav bi određeni tip pojedinca trebao biti.

Nakon Goffmanovog poticajnog djela, brojni drugi autori bavili su se teorijom stigme, a definicije koje su ponudili znatno variraju. Na primjer, Elliott i sur. (1982) sugeriraju da je stigma oblik devijantnosti koji navodi druge da procjenjuju pojedince nelegitimnima za sudjelovanje u interakciji. Ljude se može smatrati nelegitimnima za interakciju jer nemaju sposobnosti ili vještine za obavljanje interakcije, ponašaju se nepredvidljivo ili nedosljedno, ili su prijetnja drugima ili samoj interakciji. Nakon što je osoba jednom klasificirana kao nelegitima za sudjelovanje u interakciji, ona je izvan zaštite društvenih normi i, kao takva, može biti isključena ili u potpunosti zanemarena (Elliott i sur., 1982). Posebno je utjecajna definicija Jones i sur. (1984) koji koriste Goffmanovo (1963) opažanje da se stigma može promatrati kao odnos između „atributa i stereotipa” te navode da je stigma obilježje (*atribut*) koje povezuje osobu s nepoželjnim karakteristikama (*stereotipima*). Ovi autori pojam stigme opisuju kao rezultat procesa diskreditiranja gdje se ciljana osoba doživljava kao moralno manjkava i pobuđuje gađenje. Dalje, Stafford i Scott (1986) navode da je stigma karakteristika osoba koja je u suprotnosti s normama društvene cjeline gdje je „norma” definirana kao zajedničko uvjerenje da se osoba treba ponašati na određeni način u određeno vrijeme. Ainlay i Crosby dodatno ukazuju na to da „stigma uključuje situacije u kojima pojedinac ili skupina tretira drugog pojedinca ili skupinu kao manje od potpuno ljudske” (1986, 17). Slično tome, Crocker i sur. (1998) tvrde da stigmatizirani ljudi posjeduju neki atribut ili svojstvo koje prenosi podcijenjeni socijalni identitet u određeni društveni kontekst. Prema ovim autorima, stigma proizlazi iz nečijeg članstva u skupini ili kategoriji koja se negativno vrednuje u određenoj situaciji. Može se još reći i da se stigmatizacija događa kada zajednička karakteristika kategorije ljudi konsensualno postane osnova za razdvajanje pojedinaca za koje se smatra da su članovi te kategorije (Leary, Schreindorfer, 1998).

Većina navedenih definicija dijeli pretpostavku da stigmatizirani ljudi posjeduju određeni atribut koji ih obilježava kao različite i obezvrjeđuje u očima drugih. Iz njih se može zaključiti da se stigmatizacija javlja kada je pojedinac negativno evaluiran. Međutim, negativne evaluacije su neizbježan dio društvenog života i ne predstavljaju uvijek primjere stigmatizacije. Stigma ne može uključivati samo kognitivne komponente etiketiranja i stereotipiziranja jer bi se, u tom slučaju, skupine poput pravnika i političara mogle smatrati stigmatiziranima. Tek uključivanjem moći, gubitka statusa i diskriminacije dobiva se definicija stigme koja je u koherenciji s trenutnim shvaćanjem toga što je stigmatizirana skupina. Stoga su Link i Phelan u svoju široko prihvaćenu definiciju stigme pokušali uključiti sve te komponente te utvrdili da stigma postoji kada se „elementi etiketiranja, stereotipiziranja, razdvajanja, gubitka statusa, i diskriminacije pojavljuju zajedno u situaciji moći koja ih omogućuje” (2001, 377). Uključenjem komponente moći možemo govoriti o stigmatizaciji jer ona, konačno, u potpunosti i ovisi o pristupu socijalnoj, ekonomskoj i političkoj moći koja omogućuje identifikaciju različitosti, konstrukciju stereotipa, odvajanje etiketiranih osoba u zasebne kategorije, i potpunu provedbu isključivanja i diskriminacije. Međutim, uloga moći u stigmatizaciji često se previdi jer se u mnogim slučajevima razlike u moći uzimaju kao dane, u tolikoj mjeri da se čak čine i prirodnima, kao što je, na primjer, razlika u moći između odraslih i djece. Kada se, recimo, sagledava mentalna bolest, pretilost ili maloljetnost fokus se stavlja na atribute koji su povezani s tim „stanjima”, a ne na razlike u moći između ljudi koji posjeduju određeni atribut i onih koji ga ne posjeduju. Bez uključivanja komponente moći koncept stigme bi bio preširok. Naime, i moćne (npr. srednjovječni bijeli muškarci) i nemoćne (npr. Romi) skupine mogu etiketirati i stereotipizirati druge, međutim, uvjerenja moćnije skupine će prevladati jer oni kontroliraju pristup resursima (Fiske 1993; Link, Phelan 2001). No, ne samo da stigma ovisi o pristupu moći nego igra i ključnu ulogu u proizvodnji i reprodukciji odnosa moći i kontrole u društvu. „Uzrokuje podcijenjenost nekih skupina dok se druge osjećaju...superiornima. U konačnici...stigma je povezana s djelovanjima društvene nejednakosti” (Parker, Aggleton, 2003, 16).

4. 2. Stigma kao socijalni konstrukt

Uz prethodno spomenute odnose moći stigma ima i druge značajke zbog kojih se smatra socijalnim konstruktom, pa brojni autori ukazuju na attribute, ponašanja ili skupine koje su se smatrale stigmatiziranim u različito vrijeme i u različitim kulturama (Jones i sur. 1984; Crocker i sur. 1998; Falk, 2001). Na primjer, u drugoj polovici devetnaestog stoljeća, smatralo se da ljudska fizička svojstva kao što su mala čela i velika lica otkrivaju kriminalnu prirodu ljudi koji ih posjeduju (Link i Phelan, 2001). S druge strane, dio autora fenomen stigmatizacije pripisuje evoluciji ukazujući na stigmatizirane attribute koji su zajednički različitim kulturama, a koje se smatra rezultatom ljudskih kognitivnih prilagodbi. Te prilagodbe nastaju iz različitih situacija poput *dijadne suradnje* odnosno izbjegavanja interakcija s pojedincima koji su loši partneri za socijalne razmjene ili ne ispunjavaju kriterije koji bi ih činili potencijalno vrijednim interakcijskim partnerima; *koalicijske eksploatacije* odnosno isključivanja pojedinaca iz članstva u određenoj skupini, ali i iskorištavanja isključenih pojedinaca i *izbjegavanja parazita* koje je imalo svrhu sprječavanja kontakta s onima koji bi mogli biti nositelji zaraznih bolesti (Neuberg i sur., 2000; Kurzban i Leary, 2001). Kognitivne su prilagodbe rezultat potrebe za diskriminiranjem pri odabiru partnera za određene vrste socijalnih interakcija jer tražimo pojedince koji su dobri potencijalni partneri u socijalnoj razmjeni, odnosno, izbjegavamo one koji to nisu. Pojedinci koje smo skloni izbjegavati uključuju one koji odaju dojam siromaštva, nemoći, starosti ili maloljetnosti, ali i one koji nemaju društveni kapital koji se smatra poželjnim (Phelan i sur., 2008).

Međutim, evolucijsko objašnjenje stigme ne može u potpunosti objasniti stigmatizaciju jer čak i ako postoje mehanizmi koji potiču isključivanje određenih socijalnih kategorija u različitim kulturama, ipak su kulturna vjerovanja ta koja određuju koji su atributi unutar tih kategorija stigmatizirani i koji stereotipi se nadodaju tim atributima (Park i sur., 2003). Phelan i sur. (2008) prihvaćaju evolucijsko objašnjenje samo za situacije koje uključuju izbjegavanje parazita. Svoje stajalište obrazlažu tvrdnjom da društvene skupine i danas imaju koristi od isključivanja i eksploatacije određenih skupina kao i kontroliranja devijantnog ponašanja, međutim, stigma vezana za izbjegavanje bolesti teško je objašnjiva u suvremenom društvu. Naravno i dalje je korisno izbjegavati osobe sa zaraznim bolestima, ali funkcija izbjegavanja osoba s nezaraznim bolestima ili fizičkim deformacijama nema jasnu svrhu. No, jake emocionalne reakcije na takve pojedince nam mogu sugerirati da se radi o evolucijskim procesima mada se to ne može sa sigurnošću utvrditi (Phelan i sur., 2008) jer

reakcije mogu značiti i da je stigma stvorena „u oku promatrača” (Gibbons, 1986) što je čini u potpunosti društvenom pojavom.

I Goffman (1974) je na stigmatizaciju gledao kao na postupak socijalne konstrukcije identiteta tijekom kojeg osobe koje se poveže sa stigmatizirajućim stanjem prelaze s „normalnog” na „diskreditirani” ili „diskreditirajući” socijalni status. Iako je Goffman u svoj rad o stigmatizaciji uključio i psihološke i socijalne elemente, njegove su ideje uglavnom korištene u analizi psihološkog učinka stigmatizacije na pojedince, a nedovoljno se razmatralo kako stigma mijenja društveni život i odnose. Identificiranje nekoga kao lošeg suradnika može biti poticaj za izbjegavanje blizine i međusobnih odnosa, dok identificiranje nekoga kao člana vanjske skupine može dovesti do njegovog sustavnog isključivanja iz ekonomskih i društvenih prednosti koje su dostupne članovima povlaštenih skupina. Stigmatizacija se s ovog aspekta odnosi na pojedince koji su identificirani kao članovi određene društvene skupine, a ne kao nositelji nekog stigmatiziranog atributa što je u skladu s Goffmanovom (1974) plemenskom stigmatizacijom i koalicijskom stigmatizacijom o kojoj govore Kurzban i Leary (2001). S ovom vrstom stigmatizacije povezuje se eksploatacija koja je važno obilježje međuljudskih odnosa u mnogim ekonomskim i političkim kontekstima i radi koje su određene (stigmatizirane) društvene skupine isključene iz ekonomskih i političkih prilika tijekom povijesti (Kurzban i Leary, 2001).

Uvjerenje da su stigmatizirane osobe „niže vrijedna bića” može se objasniti ranije spomenutim procesima socijalnog konstruiranja i dekonstruiranja (Berger i Luckman, 1992; Hacking, 1999). Jednom kada se razvije obrazac ponašanja možemo govoriti o funkcionalnim predrasudama koje olakšavaju snalaženje u neizvjesnoj okolini pa se nekritički koriste i konstantno ponavljaju. Ako ti obrasci postanu opće društveno prihvaćeni počinje ih se promatrati kao objektivnu zbilju. S vremenom se zaboravi da ih je stvorio čovjek te one ulaze u akumulirano društveno znanje i socijalizacijom se prenose na sljedeće generacije koje to znanje internaliziraju. Internalizacija društvenog znanja predstavlja posljednju fazu socijalne konstrukcije zbilje u kojoj se objektivizirani aspekt društvene zbilje shvaća u odrednicama prirodnog stanja stvari (Berger i Luckman, 1992). Tako se prenosi i znanje o stigmatizaciji pa možemo zaključiti da stigmatizacija vuku porijeklo iz društvenog znanja akumuliranog ljudskim djelovanjem. Osvještavanje socijalne konstrukcije stigmatizacije omogućuje prevladavanje uvjerenja da su stigmatizirane osobe objektivne i da se ne mogu mijenjati kao i uvjerenja da su stigmatizirane osobe prirodno inferiornije i da zaslužuju biti stigmatizirane. Dakle, prevladava ono što se ranije smatralo prirodnim i zadanim, a temelji se na društvenom znanju. Što pojedinac ima manje informacija o drugoj osobi, više će i nekritičnije posezati za konvencionalnim mudrostima. To

je i nužno jer kada bismo detaljno analizirali svaku osobu koju sretnemo to bi iziskivalo previše vremena i energije. Međutim, kada inzistiramo na tome da osoba posjeduje određeni atribut, za koji nas je društvo socijalizacijom naučilo da je povezan s tim tipom osobe, čak i onda kada su nam dostupne drugačije informacije, onda tu osobu stigmatiziramo (Hromatko i Matić, 2008).

Iako je već Goffman savjetovao da nam je potreban „jezik odnosa, ne atributa” (1974, 3), naknadna praksa je, kako je vidljivo i iz prethodno navedenih definicija stigme, uglavnom poistovjećivala stigmom s atributom osoba. Neke od definicija, doduše, uključuju interakcijske situacije (Elliott i sur., 1982; Ainlay i Crosby, 1986), ali tek se u radu Link i Phelan (2001) fokus u analizi stigme pomiče s negativne evaluacije k interpersonalnom razdvajanju. Samo njihovo korištenje riječi „etiketa” umjesto „atribut”, „stanje” ili „svojstvo” premješta težište s nečega što je *u osobi* na etiketu koju drugi stavljaju *na osobu*. Kada kažemo da osoba posjeduje određeni diskreditirajući atribut riskiramo zanemarivanje činjenice da je identifikacija i samo diskreditiranje tog atributa rezultat društvenih procesa. Suprotno tome, etiketa je nešto što je dodano i implicira da je valjanost te etikete otvorena za interpretaciju (Link i Phelan, 2001). Pojmovi koje koristimo mogu dovesti do različitih tumačenja o tome gdje leži odgovornost za „problem” i za posljedicu mogu imati različite recepte za djelovanje (Sayce, 1998). Zbog toga je važno naglasiti da je pojam stigme, kako ga danas koristimo, formalni koncept koji se odnosi na odnos prema stigmatiziranoj osobi, a ne na njen konkretan atribut (Scott i Marshall, 2005). Stigma ovisi o socijalnom kontekstu, pa ono što je stigmatizirajuće u jednom kontekstu ne mora biti stigmatizirajuće u drugom, a atribut koji stigmatizira jednu vrstu nositelja može potvrđivati običnost drugoga (Crocker i sur., 1998). Kroz jezik odnosa to znači da se ono što je „nenormalno” ili devijantno određuje u kontekstu onoga što je „normalno” ili očekivano, i obrnuto (Bos i sur., 2013).

Stigmatizacija se temelji na zajedničkim preferencijama pripadnika određene skupine koji, isto tako, dijele i široko rasprostranjene stereotipe i evaluacije koji postaju osnova za isključivanje ili izbjegavanje ljudi (Leary i Schreindorfer, 1998). Prema tome, ne stigmatizira se zato što su osobe negativno evaluirane ili posjeduju upropašten identitet, nego zato što posjeduju određenu karakteristiku koja se u određenoj zajednici smatra osnovom za isključivanje. Kao neki od razloga zašto ljudi stigmatiziraju druge navodi se: povećanje vlastitog samopouzdanja, poboljšanje društvenog identiteta, ili opravdanje određene društvene, ekonomske ili političke strukture (Crocker i sur., 1998). Promjena fokusa analize stigme od atributa do interpersonalnih odnosa zahtijeva sagledavanje mogućnosti kontakata koje se pružaju stigmatiziranim osobama.

Goffman (1974) je podijelio društvo na dvije dominante skupine: „stigmatizirane” i „normalne”. „Normalni” su sve one osobe koje uspijevaju zadovoljiti vrijednosne i normativne zahtjeve kulture i društva u kojima žive. Kontakt između „stigmatizirane” i „normalne” osobe Goffman naziva „miješanim”, a odnosi se na socijalne situacije u kojima su stigmatizirana i normalna osoba u neposrednom prisutstvu jedna druge. Pri takvim susretima obje se strane moraju izravno suočiti s prisutnošću stigme što ih može učiniti podjednako nesigurnima. Naime, stigmatizirani se pojedinac može osjećati nesigurno jer ne zna hoće li ga normalna osoba prihvatiti ili kakav će stav zauzeti prema njemu dok se normalne osobe čak i teže snalaze u miješanim kontaktima zbog nedostatka prethodnog iskustva (Goffman, 1974).

Druga vrsta kontakta je s osobama koje će stigmatizirane prihvatiti onakvima kakvi jesu i pristupati im bez etiketiranja. Takve se osobe dijele na „vlastite” i „mudre”. „Vlastiti” su oni koji dijele zajedničku stigmom, a „mudri” su osobe koje spadaju u skupinu „normalnih”, ali koje je osobno iskustvo učinilo empatičnima prema stigmatiziranim osobama. Jedan tip mudre osobe jesu oni koji rade u ustanovama za osobe s određenom stigmom ili se zauzimaju za prava stigmatiziranih osoba, dok drugi tip čine oni koji su povezani sa stigmatiziranom osobom kroz socijalne strukture. „Mudre” osobe imaju dvostruku ulogu u društvu, s jedne strane, moraju dijeliti težinu stigme sa stigmatiziranom osobom, dok s druge predstavljaju poveznicu s drugim „normalnima” jer kroz njihovo iskustvo i oni mogu doživjeti stigmatizirane osobe kao ljudska bića (Goffman, 1974).

4. 3. Vrste stigme i njene funkcije

Uvid u literaturu otkriva brojne podjele i kategorizacije stigme razvijene od strane različitih autora. Kako bi pregled te literature bio što jasniji ovdje će se kao osnova koristiti model autora Pryor i Reeder (2011) koji će se dodatno proširiti. Ovaj se model smatra dobrom početnom točkom jer je razvijen na temelju prethodnih teorija i opisuje četiri dinamički povezane manifestacije stigme.

U centru Pryor/Reeder modela nalazi se *javna stigma* koja predstavlja ljudske reakcije na nekoga za koga se smatra da je stigmatiziran. Osobe mogu biti stigmatizirane na osnovu fizičkih atributa - hendikepa (razni invaliditeti), ali i kulturom uvjetovanih i promjenjivih atributa (ružnoća, debljina i sl.). Isto tako, stigma može biti i karakternog tipa i obuhvaćati attribute karaktera kao što su nasilnost, ovisnost, lijenost, i sl., ali i saznanja o prošlosti osobe kao što je boravak u mentalnoj instituciji, zatvoru, homoseksualnost itd. (Goffman, 1974). U detaljnoj shemi Jones i sur. (1984), a kasnije i u radu Frablea (1993), ističu se dva osnovna faktora koja utječu na reakcije ljudi prema stigmatiziranim osobama: vidljivost i opasnost. Prema kriteriju vidljivosti Goffman (1974) stigme dijeli na diskreditirajuće i diskretne. Diskreditirajuća stigma je vidljiva okolini i samim svojim postojanjem uzrokuje neugodu u socijalnom kontaktu, a diskretna ili nije poznata okolini ili osoba koja je nosi misli da nije poznata. Osobe s diskreditirajućom stigmom pokušavaju izbjeći probleme ili ih barem ublažiti dok je osobama s diskretnom stigmom od ključne važnosti da njihova stigma ostane tajna (Goffman, 1974). Iz evolucijske perspektive, primarna funkcija javne stigme bila je izbjegavanje bolesti i drugih opasnosti. Naime, osobe koje su imale fizičke deformacije smatrane su nositeljima (zaraznih) bolesti, a i svi drugi oblici različitosti su izazivali strah od nepoznatog. Pa je tako socijalna isključenost različitih štitila od zaraznih bolesti i opasnosti i na taj način pridonosila opstanku (Kurzban i Leary, 2001; Phelan i sur., 2008). Reakcije na stigmatiziranu osobu mogu biti otvorene i manifestirati se kroz izbjegavanje, društveno odbacivanje, zanemarivanje i depersonalizaciju (Dovidio i sur., 2000, Bos i sur., 2013) ili suptilne u obliku neverbalnog izraza nelagode koji može rezultirati napetim socijalnim interakcijama (Bos i sur., 2013).

Druga je vrsta stigme *stigma po povezanosti* koju Kurzban i Leary (2001) nazivaju „koalicijskom stigmom”, a Goffman (1974) je dijeli na „plemensku stigmom” i „stigmom iz učtivosti”. Plemenska se stigma odnosi na pripadnost određenoj rasi, naciji, vjerskoj ili bilo kojoj drugoj skupini te, iako su svi tipovi stigme potencijalno prenosivi na osobe bliske stigmatiziranoj osobi, ovaj tip stigme se najlakše i najčešće, generalizacijom, proširuje sa

stigmatizirane osobe na sve koje su njoj slične (Goffman, 1974). S druge strane, stigma iz učtivosti uključuje podcjenjujuće reakcije na sve ljude koji su povezani sa stigmatiziranom osobom, a koji ne moraju biti pripadnici iste skupine. Takve se reakcije ne dešavaju samo kada postoji bliska povezanost (npr. obitelj i prijatelji) već i kada je ta povezanost površna i slučajna (Pryor, Reeder i Monroe, 2012). Kao rezultat toga javlja se niže samopoštovanje i psihološki stres među onima koji su povezani sa stigmatiziranim pojedincima, a često se ta povezanost pokušava i prikriti ili, u slučajevima kada je to moguće, potaknuti stigmatiziranu osobu da sakrije svoje stanje (Pryor i Reeder, 2011).

Treća vrsta stigme u Pryor/Reeder modelu jeste *strukturalna stigma* koja se definira kao „legitimacija i produljenje stigmatiziranog statusa od strane institucija društva i ideoloških sustava” (Pryor i Reeder, 2011, 795). U korijenu strukturalne stigme nalazi se psihološki proces *opravdanja sustava* kojim se postojeći uvjeti, bilo društveni, politički, ekonomski ili pravni, prihvaćaju, objašnjavaju i opravdavaju samo zato što postoje čak i nauštrb osobnih i grupnih interesa. Svako društvo utemeljeno na razdvajanju ljudi na klase, položaje ili statuse mora imati objašnjenja i opravdanja na kojima temelji to razdvajanje, a koja prihvaćaju svi oni koji sudjeluju u njima. Stereotipiziranje je jedan od načina opravdavanja postojećih nejednakosti na temelju kojeg se objašnjava uspjeh, status i moć jedne skupine nasuprot nemoći i podčinjenosti druge. Stereotipi se nalaze u temelju ideologija koje su toliko ukorijenjene da se te razlike ne čine samo legitimnima nego i prirodanima. Budući da nam povijest pokazuje da ideje dominantnih imaju tendenciju postati ideje dominiranih, sustav se opravdava i nastavlja postojati čak i kada je više onih koji ispaštaju od onih koji imaju koristi. Proces je najčešće cikličan budući da stereotipizirani ljudi imaju tendenciju birati društvene uloge i ponašati se u skladu sa stereotipnim očekivanjima koje drugi imaju od njih čime se osigurava njihova daljnja subordinacija. Dakle, stigma reproducira postojeće društvene nejednakosti i održava se provođenjem socijalne, ekonomske i političke moći koja je neophodna za proizvodnju stigme (Link i Phelan, 2001). Jednom kada su stigmatizirane skupine uvjerene u svoju vlastitu inferiornost, spriječene su od postizanja pozitivnih promjena što je idealno za održavanje *statusa quo* (Jost i Banaji, 1994). Važno je naglasiti da ljudi često nisu svjesni postojećih stereotipa niti svog djelovanja na temelju njih, ali možda je upravo dominacija implicitnog stereotipiziranja objašnjenje zašto se sustav opravdava čak i kada nam šteti. Budući da nismo svjesni da se etiketiranje i stereotipiziranje događaju, ne možemo ih ni diskutirati niti djelovati protiv njih kako bismo napravili da se cijeli proces odvija na svjesnom nivou. Dakle, strukturalna stigma ima dvije funkcije. Jedna je funkcija dominacije i eksploatacije stigmatiziranih osoba od strane osoba s više moći s ciljem

održavanja nejednakosti među skupinama. Neke skupine moraju obavljati neugodne i opasne zadatke kako bi osigurale radnu snagu ili imati manje moći i resursa kako bi druge skupine imale više. Ljudska povijest pokazuje tendenciju razvoja cijelih ideologija i ideoloških aparata koji su pokušali legitimirati i ukorijeniti ove nejednakosti. Upravo je ova funkcija u korijenu stigmatizacije žena, djece, ljudi niskog socioekonomskog statusa i etničkih manjina (Phelan i sur., 2008). Druga je njena funkcija provođenje društvenih normi jer se smatra da prijatnija od stigmatizacije potiče devijante da se ponašaju u skladu s normama (Kurzban i Leary, 2001; Phelan i sur., 2008). Istraživanje strukturalne stigme zahtijeva ispitivanje društvenog konteksta u kojem se ta stigma pojavljuje i lokalnih sustava znanja koji joj pridonose (Foucault, 1977).

Konačno, *samo-stigma* uključuje strah od izloženosti stigmatizaciji i potencijalnu internalizaciju negativnih predodžbi povezanih sa stigmatizirajućim stanjem. Samo-stigma može biti rezultat izravno stigmatizirajućih situacija, ali i onih koje stigmatiziraju na nesvjesnoj razini. Neke od tih situacija mogu biti: *negativno tretiranje i izravna diskriminacija, procesi koji potvrđuju očekivanja, automatska aktivacija stereotipa i prijatnije identitetu tj. internalizacija stigme* koja se odnosi na smanjenje osjećaja vlastite vrijednosti i prateći psihološki stres (Major i O'Brien, 2005; Herek, 2009).

Negativni tretman i diskriminacija uključuju ograničavanje pristupa važnim područjima života poput obrazovanja, rada, zdravstva i pravnog sustava te utječu na socijalni status, psihološku dobrobit i fizičko zdravlje stigmatiziranih. Nizak socijalni status koji je rezultat diskriminacije može, pak, izazvati daljnje diskriminacije (Link i Phelan 2001), a akumulirane institucionalne prakse mogu štetiti stigmatiziranima čak i u odsustvu individualnih predrasuda ili diskriminacije.

Procesi koji potvrđuju očekivanja odnose se na negativne stereotipe i očekivanja okoline od stigmatiziranih osoba koji izravno utječu na njihove misli, osjećaje i ponašanja čak i kada oni nisu svjesni tih očekivanja (Major i O'Brien, 2005). Jedan od takvih procesa je i samoispunjavajuće proročanstvo koje se javlja kada pojedinac djeluje na temelju svojih prvotno krivih uvjerenja o drugoj osobi na takav način da se ta uvjerenja potvrde ponašanjem te osobe. Na primjer, nastavnik koji vjeruje da određeni učenik ne može biti uspješan u školi može ignorirati učenikova pitanja i zahtjeve za pomoć ili smjestiti tog učenika u sporiju skupinu i samim time ga spriječiti da bude uspješan. Na kraju takvo ponašanje nastavnika može dovesti do toga da sam učenik smatra da ne može biti uspješan u školi. Samoispunjavajuće proročanstvo obično i rezultira time da se osobe počnu ponašati na način koji je u skladu s očekivanjima drugih, pa čak i adaptiraju svoju samopredodžbu u skladu s

tim očekivanjima. Kako bi se to dogodilo stigmatizirane osobe uopće ne moraju biti svjesne negativnih stavova drugih prema svojoj skupini (Crocker, Major, 1989).

Na razvoj samo-stigme može utjecati i *automatska aktivacija stereotipa* o skupini kojoj stigmatizirana osoba pripada. Naime, dominantni stereotipi o različitim skupinama u društvu su široko poznati i mogu utjecati na ponašanje stigmatizirane osobe i onda kada ne dođe do diskriminacije pa čak i onda kada druge osobe nisu prisutne u neposrednoj situaciji. Zbog asocijativnih veza u memoriji između stereotipa i ponašanja koje ti stereotipi impliciraju, aktivacija stereotipa može automatski dovesti do ponašanja koje se prilagođava stereotipu (Major i O'Brien, 2005).

Stigma može biti i *prijetnja identitetu* koji ovisi o svjesnosti stigmatiziranih osoba o percepciji svoje skupine u društvu te načinu na koji interpretiraju društveni kontekst. Okolina može oblikovati emocije, uvjerenja i ponašanja stigmatiziranih osoba dok, s druge strane, i oni mogu konstruirati okolinu na temelju svojih iskustava sa stereotipizacijom i diskriminacijom. Posjedovanje konsensualno podcijenjenog socijalnog identiteta bez sumnje povećava izloženost osobe potencijalno stresnim situacijama, ali na koji način će oni te situacije protumačiti, među ostalim, ovisi o *kolektivnim reprezentacijama, situacijskim znakovima i osobnim karakteristikama*.

Kolektivne reprezentacije odnose se na zajedničke interpretacije članova stigmatizirane skupine o svom položaju u društvu koje se temelje na njihovim prethodnim iskustvima. Također, uključuju i svijest o svojoj podcijenjenosti u očima drugih, poznavanje dominantnih kulturnih stereotipa o svojim stigmatiziranim identitetima i prepoznavanje potencijalno diskriminatornih situacija (Crocker i sur., 1998). Gotovo svi članovi jedne kulture, uključujući članove stigmatiziranih skupina, svjesni su kulturnih stereotipa čak i ako ih osobno ne podržavaju (Major i O'Brien, 2005). Članovi određene kulture također su svjesni dominantnih ideologija ili zajedničkih objašnjenja o tome zašto određene skupine zauzimaju određene statusne pozicije. Kolektivne reprezentacije mogu utjecati na ponašanje stigmatiziranih u odsutnosti očitih oblika diskriminirajućih ponašanja, pa čak i kada u neposrednoj situaciji nema drugih osoba (Major i O'Brien, 2005).

Situacijski znakovi također utječu na način na koji stigmatizirani doživljavaju i ocjenjuju potencijalno stigmatizirajuće situacije. Situacije se razlikuju prema svom potencijalu da netko u njima bude etiketiran, stereotipiziran ili diskriminiran zbog svog društvenog identiteta. Međutim, procjena situacije ne mora odgovarati objektivnim događajima. Na primjer, neki pojedinci ne primijete situacije u kojima su bili mete objektivne diskriminacije dok drugi percipiraju diskriminaciju čak i kada se ona ne dešava (Major i sur.,

2003). Na to utječe mnoštvo osobnih, situacijskih i strukturnih čimbenika. Na primjer, pojedinci u većoj mjeri opažaju diskriminaciju protiv svoje skupine kao cjeline nego protiv sebe osobno i u situacijama u kojima su znakovi diskriminacije jasni, a ne dvosmisleni (Major i sur., 2003). Interpretacija društvenog konteksta ima važnu ulogu u razvoju pojma o sebi jer je ono što nam drugi kažu o nama značajan dio našeg identiteta.

U razvoju samospoznaje važan je i princip *reflektirane procjene ili zrcalnog odraza* prema kojem se pojam o sebi razvija kroz interakcije s drugima i odraz je njihovih procjena o nama. Ti „drugi” mogu biti ili određeni pojedinci s kojima osoba komunicira ili „generalizirani drugi” (Major i O'Brien, 2005), to jest, „...rezultat koji se dobije kada određeni pojedinac sve pojedinačne stavove drugih prema sebi spoji u jedan stav ili stajalište koje se može nazvati „generalizirani drugi”” (Finlay, 1999, 46). Ovaj princip sugerira da pripadnici stigmatiziranih skupina mogu razviti negativan pojam o sebi ili zato što određeni pojedinci s kojima su u interakciji (na primjer, vršnjaci ili nastavnici) imaju negativne stavove prema njima ili zato što su članovi njihove skupine općenito podcijenjeni u široj kulturi što posebno može biti vidljivo u medijima. Drugi važan princip u razvoju samospoznaje odnosi se na *važnost učinkovite interakcije s okolinom*. Naime, pojam o sebi ne stječe se pasivno već se „zarađuje kroz vlastite kompetentne akcije” (Crocker, Major, 1989, 610). Osoba uči da može kontrolirati i manipulirati svoje okruženje te na taj način dobiva perspektivu sebe kao kompetentne i uspješne što utječe i na razvoj njenog pojma o sebi. S druge strane, budući da članovi stigmatiziranih skupina imaju ograničene mogućnosti za kontroliranje i manipuliranje okolinom postoji opasnost da razviju negativan pojam o sebi (Crocker, Major, 1989.).

Implikacije za samo-koncept osobe ovise o mjeri u kojoj osoba dijeli kulturni sustav vjerovanja koji stigmatizira njeno stanje ili je zabrinuta zbog onog što drugi ljudi misle, te tumači njihovo ponašanje u interakcijama kao reakciju na svoju stigmatu (Goffman, 1974, Crocker i Major, 1994). Jedan od razloga zašto stigma ima središnju ulogu u konstrukciji svijeta stigmatizirane osobe je i taj što one zauzimaju položaj s manje moći u društvu i osjećaji koje stvaraju u drugima vjerojatno su homogeni i manje se lako prikrivaju pa su tako često i svjesnije kako ih drugi doživljavaju (Jones i sur., 1984, Crocker i Major, 1994). „...Stigmatizirana je osoba u prvom redu, kao i svatko drugi, naučena na tuđe poglede na osobe poput sebe...” (Goffman, 1974, 160).

Čak i kada pripadnici stigmatiziranih skupina nisu izloženi otvorenoj i neposrednoj diskriminaciji mogu internalizirati negativne prikaze svojeg statusa (Goffman, 1974). To može dovesti do gubitka samopouzdanja i smanjene vjerojatnosti da će osporavati svoj podcijenjeni status. Međutim, u skladu s teorijom socijalnog konstruktivizma, važno je

izbjegavati pojednostavljenu perspektivu koja tretira stigmatizirane ljude kao pasivne žrtve društvenih sila i uzeti u obzir činjenicu da tamo gdje je moć može biti i potencijal za individualni ili kolektivni otpor. U određenim uvjetima stigmatizirane osobe mogu osporiti, čak i transformirati, stigmatizirajuće predodžbe i postupke (Campbell i Deacon, 2006).

4. 4. Dobna stigma

Prema već navedenoj definiciji Link i Phelan (2001) stigma nastaje kada se elementi etiketiranja, stereotipiziranja, razdvajanja, gubitka statusa i diskriminacije javljaju u situaciji moći. U ovom dijelu rada identificirati će se proces etiketiranja djece, stereotipi koji postoje o djeci, načini na koje se djecu odvaja kao zasebnu kategoriju te njihov nizak status u društvenoj hijerarhiji. Diskriminacija djece na osnovu dobi obradit će se u sljedećem poglavlju.

Teorija etiketiranja proistekla je iz socioloških istraživanja devijantnog ponašanja, ali je kasnije primjenu našla i u drugim kontekstima. Frank Tannenbaum (1938) i George Herbert Mead (1934) obično se imenuju kao preteče ove teorije, a drugi su značajni predstavnici Lemert (1951), Kitsuse (1962), Erikson (1962) i Becker (1963). Teorija etiketiranja spada u skupinu teorija društvene reakcije koje objašnjavaju razvoj određene vrste ponašanja kao posljedicu utjecaja društva i okoline, posebno formalnih institucija kao što su sudovi ili škole, ali i neformalnih kao što su roditelji, vršnjaci i susjedi. Prema tim teorijama, društvene reakcije određuju koje se ponašanje smatra prihvatljivim, a koje ne, te time stvaraju mogućnost stigmatizacije pojedinaca (Majdak, Kamenov, 2009).

Društvene etikete čine dio kulturnog okvira koji ljudi koriste za definiranje i kategoriziranje socijalnog okruženja. Etiketiranje počinje s rođenjem i traje cijeli život. Dijete se potencijalno etiketira na osnovu njegove rase, roditeljskog socioekonomskog statusa, mjesta rođenja ili fizičkog izgleda. Međutim, najvažnija etiketa koju ono dobiva u trenutku rođenja jest etiketa „djeteta” koja će ga pratiti, uz djelomičnu modifikaciju u etiketu „adolescenta”, sve do 18. godine života, a u određenim socijalnim kontekstima još i duže. Etiketiranje može biti pozitivno ili negativno, ali u oba slučaja ima učinak na socijalni identitet osobe koji ona nosi cijeli život (Garcia, 2013). Pozitivno se etiketiranje obično veže uz pripisivanje pozitivnih karakteristika etiketi koju i sami nosimo, ali može se odnositi i na pozitivne stereotype vezane uz druge etikete (npr. muzikalnost i atletizam crnaca). Teorija etiketiranja uglavnom je usmjerena na etikete koje su stavljene na pojedince zato što se ne uklapaju u društvene norme te implicira da je identitet koji je pripisan pojedincu namjerno

izmijenjen kako bi ga se diskreditiralo zbog navodne devijacije. Iako određeno ponašanje može u početku proizlaziti iz različitih uzroka i uvjeta, nakon što se osobama pripíše određena etiketa oni se često suočavaju s novim problemima koji proizlaze iz njihovih reakcija i reakcija drugih na negativne stereotipe koji su dodani etiketi (Knutsson, 1977). Stigmatizacija je posljedica negativnog etiketiranja (Goffman, 1974). Da bi se etiketa održala važno je da etiketiranje zadovolji neke preduvjete: prvo, dijete i njegovo društveno okruženje moraju prepoznati etiketu kao dio njegova karaktera, drugo, ponašanje osoba iz društvenog okruženja treba signalizirati da je djetetu pripisana etiketa i treće, dijete mora (svjesno ili nesvjesno) razumjeti i prihvatiti etiketu i ponašati se u skladu s njom (Majdak i Kamenov, 2009). Jednom dodane etikete teško je promijeniti, pogotovo ako su vezane za rasu, spol ili dob.

Teorija etiketiranja podrazumijeva da određeno ponašanje nije samo po sebi „devijantno” ili „normalno” već takvo postaje tek kada se etiketira od strane društvene zajednice. Društvena zajednica je ta koja konstruira pravila i primjenjuje ih na osobu. Te etikete igraju važnu ulogu u načinu na koji ljudi komuniciraju jedni s drugima. Pod društvenu zajednicu može spadati društveno okruženje općenito ili određeni agenti društvene kontrole, npr. policija ili nastavnici (Garcia, 2013). Etiketiranje može biti formalno (od strane društvenih institucija) i neformalno (od strane roditelja, vršnjaka i drugih važnih osoba iz djetetove okoline). Formalno etiketiranje uglavnom ima indirektnu posljedice poput otuđenja od šire društvene zajednice, druženja samo s osobama koje dijele istu etiketu, nedostupnost pogodnosti konvencionalnog života itd. (Majdak i Kamenov, 2009). Ono utječe na kasniji razvoj djeteta prvenstveno jer aktivira etiketiranje i stigmatizaciju u svakodnevnom socijalnom okruženju (Knutsson, 1977). Formalno i neformalno etiketiranje povezano je, ali se smatra da je neformalno značajnije jer se radi o etiketiranju od strane važnih drugih s kojima je osoba češće i više u kontaktu (Harris, 2006).

Proces etiketiranja ima dvije posljedice. S jedne strane, mijenja se socijalna situacija osobe, dok se, s druge strane, mijenja njegova slika o sebi. Etiketirana osoba mora napraviti „racionalizaciju svog položaja u društvu” (Inderbitzen, 2003, 340) i naučiti živjeti s etiketom neovisno o tome jeli ta etiketa zaslužena ili istinita. Jednom dobivena etiketa neke generalizirane kategorije, poput kategorije djeteta, ograničava raspon izbora uloga u društvu (Inderbitzen, 2003), a stereotipi povezani s etiketom postaju očekivanja koja pojedinac mora ispuniti (Garcia, 2013). Etiketiranje može dovesti i do socijalne isključenosti i to kroz dva odvojena procesa (Bernburg, 2009). Prvo, konvencionalni drugi, uključujući članove zajednice i agente društvene kontrole (npr. nastavnici i poslodavci) mogu odbiti ili devaluirati etiketiranu osobu. Drugo, etiketiranje može dovesti do socijalnog povlačenja etiketiranih

osoba zbog očekivanja odbijanja ili devaluacije. Goffman (1974) tvrdi da socijalna interakcija „normalnih” i stigmatiziranih pojedinaca često predstavlja nelagodu, zbunjenost i nejasnoće. „Samo iščekivanje takvih kontakata može...navesti i normalne i stigmatizirane da organiziraju život kako bi ih izbjegli” (Goffman, 1974, 13). S druge strane, izbjegavanje može rezultirati ograničenim socijalnim mrežama (Bernburg, 2009) kao i grupiranjem s drugim osobama s istom etiketom. Jednom kada osoba postane član takve skupine njegov etiketirani identitet se ojačava (Hamlin, 1990) što izaziva kontraefekt jer istraživanja pokazuju da ćemo manje stigmatizirati one pojedince s kojima imamo prilike biti u osobnom kontaktu (Ericson, 1977).

Jedna od osnovnih ideja teorije etiketiranja pretpostavlja „da društvena reakcija u obliku etiketiranja odnosno službene tipizacije i posljedične stigmatizacije, dovodi do promijenjenog identiteta osobe, što zahtijeva rekonstrukciju sebe.” (Davis, 1972, 460). Ranija istraživanja (Pettit i Western, 2003, Braman, 2008) pokazuju da je negativno etiketiranje povezano sa slikom o sebi. Slika o sebi obuhvaća sveukupnost doživljaja o sebi i svojem identitetu, pojam o sebi (način na koji razmišljamo o sebi u različitim aspektima) koji nazivamo samopoimanje, te doživljaj vlastite vrijednosti (prihvatanje i cijenjenje sebe) koji nazivamo samopoštovanje (Majdak i Kamenov, 2009). „Pojam o sebi” jedno je od najvažnijih područja osobnog i socijalnog razvoja, te označava psihološki konstrukt koji se može definirati kao fenomenološka organizacija iskustva individue i ideja o njoj samoj u svim aspektima njenog života (Combs, 1981). Slika o sebi, pod utjecajem etiketiranja, može postati upravo onakva kakva je i etiketa koja joj je pripisana. „Osoba postaje onakva kakva je opisana da jest” (Inderbitzen, 2003, 337). Dakle, pojedinac internalizira svoju etiketu te ona postaje samo središte njegova karaktera. Internalizacija podrazumijeva da pojedinac određenu ideju učini djelom svojih stavova, vjerovanja i akcija (Garcia, 2013). Procesi putem kojih se mijenja slika o sebi (poput principa reflektirane procjene i samoispunjavajućeg proročanstva) detaljno su opisani u dijelu o manifestaciji stigme kroz samo-stigmu. Ponašanje u skladu s percepcijom drugih može navesti mlađu djecu na ponašanje koje umanjuje njihove sposobnosti i naglašava nemoć, a adolescente na buntovno i devijantno ponašanje. Istovremeno, percepcija adolescenata kao „problematičnih” može značajne odrasle osobe iz njihove okoline, poput nastavnika, ravnatelja ili roditelja, potaknuti na kažnjavanje, isključivanje ili negativnu procjenu (Majdak i Kamenov, 2009).

Stereotipi čine relativno trajnu kognitivnu shemu o zajedničkim, češće negativnim nego pozitivnim, značajkama cijele skupine, nacije, rase (Aronson i sur. 2005). Šiber ih je definirao kao „generalizirana shvaćanja o osobinama pripadnika pojedinih društvenih grupa”

(1998, 117). Stvoreni su kako bi olakšali obradu informacija iz složene socijalne okoline i omogućili jednostavnije snalaženje u njoj (Pennington, 1997). Naš um traži okolinske znakove čija će se percepcija uklopiti u naš sustav razmišljanja i vjerovanja što služi kao održavajući mehanizam našim stavovima, stereotipima i predrasudama (Aronson i sur. 2005). Lakše se prisjećamo informacija koje su konzistentne sa stereotipom kojeg već imamo jer ih lakše uklapamo u njega (Wye i Srull, 1989). Kada prvi put susretnemo neku osobu kategoriziramo je na temelju njenih vidljivih obilježja poput rase, spola, dobi i sl., a potom generaliziramo na osnovu onoga što znamo o toj kategoriji. Stereotipi nam pomažu na način da smanjuju količinu informacija koju trebamo znati i olakšavaju funkcioniranje tvorbom pretpostavki o tome što možemo očekivati od tog tipa osobe. Dakle, oni su jedna vrsta mentalnih prečaca (Allport, 1954). Pretpostavka da osoba posjeduje neke attribute samo zato što pripada određenoj društvenoj skupini može rezultirati osjećajem isključenosti kod pojedinaca koji se ne uklapaju u stereotip, ali i potrebom za konformiranjem stereotipu. Postojanje stereotipa nije nužno preduvjet za diskriminaciju, ali ako zbog njih ne vidimo individualne razlike među ljudima, mogu biti potencijalno nepravedni i diskriminatorni (Aronson i sur., 2005).

Ne stereotipiziraju se samo nepoznate, vanjske skupine, već stereotipne ideje i predodžbe, i pozitivne i negativne, možemo imati i o svojoj vlastitoj skupini. Za razliku od „vanjskih skupina”, svojoj skupini imamo tendenciju pripisivati pozitivne stereotipe i na taj način je romantizirati (Macionis i Plummer, 2005). Ali, iako se pozitivni stereotipi čine bezopasnima oni pojednostavljuju kompleksnu društvenu stvarnost te također mogu biti štetni i patronizirajući. Primjer je pozitivnog stereotipa: „sva djeca imaju mnogo energije i mašte”. S druge strane, i pozitivni i negativni stereotipi ponekad mogu postojati o istoj skupini u isto vrijeme. Stereotipi su često ambivalentni i kontradiktorni i bez logične veze između komponenti. Određena se predodžba uklapa u određenom trenutku, ali ako se suprotna počne percipirati prikladnijom, oslanjamo se na nju. Te su predodžbe mobilne pa možemo tvrditi za određenu skupinu da je i dobra i loša, i civilizirana i primitivna, i ružna i atraktivna (Cohen, 1980; Hall, 1997). Pa tako za djecu možemo tvrditi da su „puna energije”, „entuzijastična” i „željna učiti”, ali i da su „glasna”, „uznemirujuća” i „razmažena”.

Korištenje jezika može biti ključno u stvaranju stereotipa i oblikovanju međuljudskih odnosa. Riječi nose značenja i insinacije koje nadilaze njihovu rječničku definiciju. Utjecaj stereotipa uvelike ovisi o situaciji u kojoj se koristi. Nije isto kada pojedinac ima određeni stereotip i kada ga imaju institucije poput medija ili moćni pojedinci poput političara. Kada mediji pišu o „problemima adolescencije” ili političar poziva na „kontrolu problematičnih

adolescenata” utjecaj je mnogo veći. Riječi, kada su potvrđene od strane utjecajnih ljudi i institucija, imaju moć. Jezik stereotipa prenosi ideje koje opravdavaju stav da su neke društvene skupine manje vrijedne od drugih. Pojedinaac može osjećati da je njegov stereotip o određenoj skupini sasvim racionalan i nemati potrebu preispitati nejednake međusobne odnose. Jezik koji koristimo može pridonijeti isključivanju skupine na temelju stereotipa (Bourdieu, 1991; Fowler, 1991). Na primjer, izraz „djeca” asocira na brojne predodžbe, vrijednosti i ideje, a ne samo na jedno jednostavno razumijevanje dobne skupine. S druge strane, mediji često koriste pejorativne izraze kako bi opisali djecu, a posebno adolescente. U Ujedinjenom Kraljevstvu koristi se riječ „*hoodies*” za djecu koja nose majice s kapuljačama smatrajući da tako prikrivaju svoj identitet jer planiraju napraviti, ili su već napravili, nešto loše. U SAD-u se često izraz „*delinkventi*” koristi za cijelu populaciju adolescenata, dok u zemljama istočne Europe izraz „*devijanti*” služi istoj svrsi.

Dob, rasa i spol važne su dimenzije kategorizacije osoba, jer ih se može vizualno percipirati, brzo aktivirati i kulturalno su značajne. Već od djetinjstva počinjemo razumijevati kategorijalnu različitost između pojmova mlado i staro i vežemo uz te pojmove određena vjerovanja koja se integriraju u naš mentalni sklop i za njihovu je aktivaciju dovoljna prisutnost člana određene kategorije (Stein, Blanchard i Hertzog, 2002). Iako je svaka od kategorija unutar „velike trojke” dobi, rase i spola dobila značajnu pozornost u istraživanjima stereotipa (Fiske, 1998), do sada su se istraživanja o stereotipima na temelju dobi bavila uglavnom stereotipima prema starijim osobama (Fiske i sur., 2002; Nelson, 2002; Wagland, 2004; Dozois, 2006).

Fiske i sur. (2002) u svom modelu sadržaja stereotipa analizirali su stereotipe prema starijim osobama. U modelu se navode dvije ključne dimenzije grupnih stereotipa. To su toplina (npr. dobroćudan, prijateljski) i kompetencija (npr. inteligentan, pouzdan). Starije su osobe percipirane visoko u dimenziji topline, ali nisko u dimenziji kompetencije. Takvu percepciju Fiske i sur. (2002) objašnjavaju kao način da privilegirane skupine zadrže prednost nad podređenim nekonkurentnim skupinama u koje spadaju starije osobe, a u nju možemo smjestiti i djecu. Članovi podređenih skupina često su prikazivani kao topli ali nekompetentni, što znači da ne predstavljaju nikakvu kompetitivnu prijetnju i nekonkurentni su u borbi za resurse s drugim skupinama (Fiske i sur., 2002).

Kasnije su Cuddy, Fiske i Glick (2007) istraživali načine na koje sadržaj stereotipa utječe na ponašajne ishode te su proširili model sadržaja stereotipa i formirali mapu BIAS (*Behaviors From Intergroup Affect and Stereotypes*) tj. mapu ponašanja iz međugrupnog utjecaja i stereotipa. Ova mapa predviđa da će „tople mete”, kao što su starije osobe doživjeti

aktivno olakšavanje (tj. pomoć). Međutim, budući da se na njih gleda kao na nekompetentne, također će doživjeti i pasivnu štetu (npr. isključivanje). Iako se aktivno olakšavanje može činiti bezopasno, ako ne i pozitivno, istraživanja pokazuju da je i jedno i drugo štetno. Preljubazan ili patronizirajući govor može se koristiti u pokušaju da se pomogne starijima u razgovorima. To može uključivati pojednostavljen govor, pretjeranu visinu glasa, ponižavajući emocionalni ton ili nisku kvalitetu sadržaja (Giles i sur. 1994). Također, skupine percipirane visoko u dimenziji topline, a nisko u dimenziji kompetencije obično izazivaju sažaljenje (Dozois, 2006). Ovakva ponašanja su povezana s nekoliko negativnih ishoda kod starijih osoba uključujući sniženo samopoštovanje i komunikacijsku kompetenciju kao i proces samoispunjavanja proročanstva (Nussbaum i sur., 2005). Izrazi sažaljenja od strane zdravstvenih djelatnika povezani su s povećanom bespomoćnosti i samoinduciranom ovisnosti kod pacijenata (Cuddy, Norton i Fiske, 2005). Pokazalo se da je učinkovitije starijim osobama dati više odgovornosti, nego im previše ugađati (Infurna i sur., 2011). Ovaj obrazac topline u kombinaciji s konstantnom percepcijom nekompetentnosti također je vidljiv kod žena, a u kontekstu naše teme može ga se primijeniti i na djecu kao na još jednu društveno podređenu skupinu.

North i Fiske (2013) razlikuju deskriptivne i normativne stereotipe u percepciji osoba. Deskriptivne stereotipe definiraju kao one koji opisuju uvjerenja o određenoj društvenoj skupini, na primjer, kakvi su tipično adolescenti. Kao što je već spomenuto, percepcije topline i nekompetentnosti uobičajene su komponente tih stereotipa (Fiske i sur., 2002). Deskriptivni stereotipi rezultiraju pozitivnom diskriminacijom dok negativna diskriminacija proizlazi iz normativnih dobnih stereotipa zbog kojih se djeca koja krše stereotipe o tome kako se trebaju ponašati suočavaju s posljedicama u obliku zazora (North i Fiske 2013).

Članstvo u dobnoj skupini dolazi s propisanim skupom očekivanja o tome kako se treba ponašati i kako treba izgledati. Stereotipi o djeci rezultat su svih ideja, koncepata i vrijednosti povezanih s prirodom djeteta i djetinjstva koji su se konstruirali tijekom povijesti o čemu je detaljnije bila riječ u drugom poglavlju. „U dvadesetom stoljeću...Djetinjstvo na zapadu postalo je razdoblje života okarakterizirano društvenom ovisnošću, aseksualnošću, te obvezom djeteta da bude sretno, a djeca imaju pravo na zaštitu i osposobljavanje, ali ne i na društvenu ili osobnu autonomiju” (James, Jenks i Prout, 1998, 62).

Već spomenuti stereotip o „nevinosti” djeteta koji se pojavio u 16. stoljeću (Aries, 1962) zadržao se do danas te je postao jedan od dominantnih konstrukata u teoriji i praksi ranog djetinjstva (Woodrow, 1999; Branscombe i sur. 2000). U 19. stoljeću stereotip o nevinosti povezo se s osjećajem odgovornosti i dostojanstva te potrebom stavljanja djeteta u

centar pozornosti. Taj „mitološki idealizirani pogled” na djecu (Hilton, 1996, 14) promatra ih kao nesposobnu, bespomoćnu i u potrebi za zaštitom odraslih, a djetinjstvo kao vrijeme pasivnosti tijekom kojeg djeca primaju znanja i iskustva koja se smatraju nužnima za uspješan prelazak u odraslu dob, a koje za njih izabiru odrasli. „Nevinost” podrazumijeva da djeca nemaju dovoljno izgrađen karakter kako bi uspjela u „okrutnom” svijetu, pa tako djetinjstvo postaje razdoblje u kojem je stvarni svijet seksualnog, ekonomskog i javnog djelovanja odgođen sve dok djeca ne postanu dovoljno odrasla da se nose s njim (Wyness, 2011).

Nevinost se može povezati s još jednim stereotipom o djetinjstvu: igrom. Dječja igra je sinonim za nevinost i nepostojanje odgovornosti od kojih su djeca pošteđena zbog svoje moralne i društvene krhkosti. Uz igru vezemo i predodžbu „sretne djece” pa tako ona postaje ključna značajka djetetovog svijeta koji je, zbog svoje vlastite zaštite, izdvojen iz odgovornog svijeta rada u kojem sudjeluju odrasli. Već je ranije spomenuto da su djeca ekonomski pridonosila svojoj obitelji sve do 19. stoljeća. Međutim, stereotip o „djetetu koje se igra” nije samo povijesno nova već i kulturno specifična predodžba. I u 21. stoljeću mnoga djeca imaju ekonomske odgovornosti koje imaju prioritet nad igrom („dječji rad” u Aziji, Africi i Južnoj Americi) (Wyness, 2011). Uz nevinost se veže i aseksualnost, naivnost i pasivnost (Kitzinger, 1997) što implicitno djecu stavlja u marginalan položaj i banalizira mogućnosti svakog osnaživanja za otpor, konstruktivan razgovor o seksualnosti i, konačno, uzimanje u obzir dječjih stavova o pitanjima koja ih se tiču (ne samo onima vezanim za potrošnju).

Granice između djetinjstva i adolescencije i adolescencije i odrasle dobi oduvijek su bile nejasne i ustvari predstavljaju fiktivne granice koje su, u zapadnom društvu, rezultat miješanja pravnih, medicinskih i političkih prosudbi. Danas se donja granica adolescencije, pod utjecajem medija i potrošačkog društva, pomiče prema sve mlađoj dobi, pa je teško definirati s koliko godina dijete postaje adolescent (Wyness, 2011).

Od pojave adolescenata do danas ta društvena skupina se vezuje uz lošu sliku u društvu i tretira se kao rizična. Svaka nova generacija suočava se sa svijetom koji je jedinstven i različit od svijeta prethodne generacije. Zbog toga dolazi do „generacijskog jaza” ili percipirane razlike u načinu života i vrijednostima između starije i mlađe generacije. Te se razlike obično smatraju negativnima te su upravo one jezgra dominantnih društvenih predodžbi i stereotipa o adolescentima. Međutim, iako adolescenti neporecivo prolaze kroz izazove i promjene, većina ih ne pokazuje oblike asocijalnog ponašanja i uspješno prelazi u odraslu dob (Bostrom, 2000). Suvremena percepcija adolescenata oblikovana je kulturnom dinamikom i tradicionalnim konceptualnim okvirom o njihovom razvoju kojeg karakterizira terminologija poput „bure i oluje” (Hall, 1921) za opis promjena koje se događaju tijekom

adolescencije (Santrock, 1993). Ovakav je okvir oblikovao način na koji razmišljamo o adolescenciji te je to razdoblje i ponašanja adolescenata svrstao u područje socijalne patologije. Stereotipi ograničavaju analizu učinka socijalnog konteksta na karakteristike i ponašanja adolescenata kao i primjenu odgovarajućih strategija za rješavanje problema. Tek se je u posljednjih nekoliko desetljeća uobičajena karakterizacija adolescenata kao buntovnih, rizičnih, i ćudljivih počela identificirati kao stereotip. Buntovništvo je, prema istraživanju Holmbeck i Hill (1988), najčešća asocijacija na adolescente i najučestalija stereotipna karakteristika adolescenata. Tijekom posljednjih godina 20. stoljeća društvene znanosti su postupno počele odbacivati stereotipe povezane s adolescencijom, što je utjecalo i na promjene u načinu na koji razmišljamo o adolescentima, što očekujemo od njih te kako se oni zaista ponašaju. Postoje brojni primjeri pozitivnih aspekata i doprinosa mladih, međutim, prevladavajući negativni stereotipi vezani uz ovu dobnu skupinu i dalje postoje.

Važno je osvijestiti da suvremeno društvo ustvari kreira vrstu adolescenata koji su mu potrebni. Danas većina adolescenata živi u obiteljima i financijski ovise o svojim roditeljima. Njihov je život formiran oko odgojno-obrazovnih ustanova u kojima se moraju prilagođavati postavljenim pravilima. Obeshrabruje ih se od stvaranja stabilnih ljubavnih veza i preuzimanja drugih odgovornosti (osim onih školskih) jer se smatra da nisu spremni za njih. U tako kreiranim okolnostima jasno je zašto prevladava stereotip o nezrelom, ćudljivom i lijenom adolescentu koji je neodgovoran i nesposoban za preuzimanje odgovornosti (Public Agenda, 1999; Graham, 2004). Odrasli opisuju ponašanje adolescenata kao „divlje” i povezano s promiskuitetom, konzumiranjem droga i nasiljem (Bostrom, 2000; Bolzan, 2003). Stereotip o nasilju jedan je od najzastupljenijih i odrasli vjeruju da je nasilje mladih u porastu, dok službeni podaci pokazuju upravo suprotno (Youth Law Center, 2001; NASW, 2002). „Mnogi odrasli priznaju da kada vide skupinu muških adolescenata da im se približava, njihova prva misao je da će biti napadnuti” (Graham, 2004, 92). Ovaj je stereotip dominantno medijski konstruiran kroz senzacionalizaciju vijesti o nasilju nad i među djecom i adolescentima kao i površnim bavljenjem ovom problematikom.

Stereotipi o adolescentima mogu stvoriti zapreke u komunikaciji između mladih i odraslih osoba kao i mladih i dijelova sustava s kojima su u interakciji (NASW, 2002) što je posebno značajno ako se uzme u obzir da odrasli članovi zajednice koji poznaju mlade ljude kroz „značajne” odnose i kontakte imaju pozitivnije mišljenje o njima (Bolzan, 2003) što je u skladu s ranije spomenutim istraživanjem Ericsona (1977). Značajni su odnosi oni koji uključuju bliske i stalne kontakte s adolescentima u (relativno) pozitivnim okruženjima i okolnostima. Sami adolescenti izvještavaju o pozitivnim iskustvima značajnih odnosa u

kojima su se osjećali afirmirano i cijenjeno od strane odraslih (Bolzan, 2003). Međutim, paradoksalno je da čak i odrasli koji imaju pozitivne značajne odnose s adolescentima često mogu prihvatiti negativne medijske stereotipe o njima kao točne prikaze adolescenata u cjelini (za razliku od onih adolescenata s kojima imaju odnose) (Bolzan, 2003). Uz to, stavovi zajednice imaju značajan utjecaj na stavove adolescenata o području na kojem žive što potom može utjecati na njihov odnos prema lokalnom okolišu, što pak ponovno utječe na stavove zajednice, i tako dalje. Uz stavove zajednice i opća uvjerenja o prirodi adolescencije mogu utjecati na manifestiranje onih ponašanja koja se (stereotipno) očekuju od adolescenata (Gross i Hardin, 2007). Sve u svemu, uz određene iznimke, adolescenti vide svoje institucionalne odnose s odraslima kao nejednake, problematične i utemeljene na stereotipima o njihovim osobinama i sposobnostima (Graham, 2004; Devlin, 2006).

Postoje ohrabrujući pokazatelji o transformaciji naših predodžbi i konstrukcija o djetinjstvu. Kako je već rečeno, svijet odraslih proizvodi onakvu djecu i adolescente kakvi su mu potrebni, a zadatak pedagogije je identificirati koje su to potrebe suvremenog društva na koje mogu odgovoriti odgoj i obrazovanje i na koji način. Nova istraživanja djetinjstva prepoznaju potrebu odgajanja djece kao kompetentnih, kreativnih i aktivnih osoba umjesto pasivnih, neodgovornih i nesposobnih kakve sada ((ne)svjesno) nastojimo „proizvesti” (James, Jenks i Prout, 1998; Holloway i Valentine, 2000; Prout i James, 2006). Jedan od ohrabrujućih pokazatelja jesu i već spomenute promjene u roditeljstvu i obiteljskom životu koji postaju sve demokratičniji što nedvojbeno osnažuje djecu i smanjuje njihovu potrebu za konformiranjem stereotipima (Graham, 2004).

U ranije spomenutim istraživanjima medijske predodžbe o djeci vidljivo je da medijskim prostorom dominira predodžba „nevinog” i „pasivnog” djeteta dok je predodžba „aktivnog” i „kompetentnog” djeteta znatnije manje prisutna. Kako bismo transformirali naše predodžbe i konstrukcije o djeci nužno je „pridobiti” medije, a to se može napraviti samo sustavnim pedagojskim istraživanjem i identificiranjem stereotipnih sadržaja, a potom podizanjem svijesti medijskih djelatnika kroz davanje smjernica i alternativnih predodžbi. Uobičajena strategija za borbu protiv negativnih stereotipa je isticanje pozitivnih. Međutim, brojni autori tvrde da takva praksa dugoročno nije od pomoći (Braithwaite, 2002; Cuddy i Fiske, 2002; Dozois, 2006). Umjesto toga, i pozitivne i negativne stereotipe treba osporavati individualiziranim informacijama o djeci i adolescentima. Proces odrastanja raznolik je i kompleksan, a djeca i adolescenti nisu homogena skupina te je važno isticati varijabilnost njihovih karakteristika, interesa i sposobnosti (Dozois, 2006).

4. 4. 1. Razdvajanje i nizak status djece

Etikete i stereotipne karakteristike koje se vežu uz njih se često smatraju logičnom podlogom za uvjerenje da se etiketirane osobe značajno razlikuju od onih koji nisu nositelji iste etikete što razdvajanje „nas” od „njih” čini nužnošću. Kada postoji uvjerenje da su etiketirane osobe značajno različite stereotipi su lako održivi jer se pripisivanje loših karakteristika „njima” ne smatra problematičnim (Link i Phelan, 2001). Već spomenuta BIAS mapa ponašanja potaknutih stereotipima (Cuddy, Fisk i Glick, 2007) predviđa da će „tople mete” koje se smatra nekompetentnima, poput djece, doživjeti pasivnu štetu koja se često manifestira kroz razdvajanje i isključivanje.

Ključna karakteristika modernog djetinjstva njegova je orijentacija na budućnost, ideja da je djetinjstvo razdoblje igre te da su djeca osobe u razvoju s osobnostima i socijalnim i moralnim predispozicijama koje tek treba oblikovati kako bi bili spremni za odraslu dob (Yelland i Kilderry, 2005). Ovakav pristup djetinjstvu pridonosi tretiranju djece kao nezrelih i nepotpunih članova društva koji zahtijevaju stalnu pozornost i regulaciju od strane odraslih. Ta regulacija se postiže institucionalizacijom djece (primarno u odgojno-obrazovnim ustanovama) koja ograničava njihov prostor kretanja na onaj koji se nalazi pod strogom kontrolom odraslih. Rezultat je toga razdvajanje djece od ostatka društva pod izlikom da ih se na taj način štiti od nesigurne okoline ali i od samih sebe što pridonosi praksi njihovog ignoriranja i isključivanja iz procesa odlučivanja o pitanjima koja se odnose na njih. To je posebno dominantno u odnosu prema adolescentima koji se s jedne strane smatraju društvenom skupinom povezanom s rizikom, dok su s druge strane prezaštićeni i infantilizirani od strane društva koje im ne daje priliku pokazati što zaista mogu. Stoga ne začuđuje da ulaskom u adolescentsko razdoblje djeca počinju najviše vremena provoditi sa skupinom vršnjaka smatrajući da stariji od njih očekuju samo nevolje što ih čini „odvojenom generacijom” koja je otuđena od ostatka društva i koja se smatra mnogo nezrelijom nego što u stvari jest (Graham, 2004). Odvojenost dobnih skupina posebno je zabrinjavajuća kada se uzme u obzir već spomenuti podatak da odrasli koji poznaju adolescente kroz „značajne” odnose imaju pozitivnije mišljenje o njima (Bolzan, 2003).

Rastuća podjela na dobne skupine u postindustrijskim društvima oduzima djeci mogućnosti za koristan doprinos društvu i ograničava smislenu interakciju između djece i odraslih, te tako sprječava našu sposobnost nadilaženja simplističkih ”mi i oni” distinkcija (Hagestad i Uhlenberg, 2005). Mnogi stereotipi o maloj djeci i adolescentima se javljaju zbog činjenice da većina odrasle populacije nema mnogo kontakta s njima. Kako je već spomenuto,

to je u suprotnosti s razdobljem srednjeg vijeka kada je bilo uobičajeno da se djeca miješaju s odraslima u svakodnevnom životu (Aries, 1962). Socijalna struktura suvremenih zapadnih društava segmentira životni vijek i usmjerava osobe koje su u različitim životnim fazama prema odvojenim društvenim institucijama. Životni je vijek podijeljen na tri dijela: prvi je usmjeren na pripremu i obrazovanje, drugi na izgradnju obitelji i rad, a posljednji na mirovinu. Ovakva segmentacija vodi do prostornog, institucionalnog i kulturnog razdvajanja osoba koje se nalaze u različitim životnim fazama (Dozois, 2006). To se odražava i u načinu na koji svaka od ovih dobnih skupina provodi svoje dane. Djeca i adolescenti usmjereni su u predškolske ustanove i škole, gdje provode veći dio dana sa svojim vršnjacima. Odrasli provode dane u radnim okruženjima koji isključuju mlade i stare, a od starijih ljudi, koji imaju ograničen pristup i školama i radnim mjestima, očekuje se da će mirovinu provoditi u dokoličarenju (Hagestad i Uhlenberg, 2005). Slobodno vrijeme nije izuzeto iz te separacije, pa tako postoje centri za mlade i centri za starije osobe.

Ovakvo je razdvajanje štetno za svaku dobnu skupinu, posebno kada se uzmu u obzir i promjene koje su zahvatile obitelji koje sve rjeđe obuhvaćaju više od dvije generacije. Djeca zbog toga nemaju priliku povezivanja sa starijima zbog čega se mogu razviti stereotipi jednih prema drugima, a nedostatak kontakta s osobama s više iskustva može biti jedan od razloga zašto djeca često nisu spremna za svijet odraslih (Ageism in America, 2006). Mijenjanje ovakve dobne dinamike zahtijeva značajniju međugeneracijsku interakciju. Brojni autori sugeriraju da kontinuirani i smisleni međugeneracijski kontakt može učinkovito umanjiti stereotipe i spriječiti diskriminaciju, pod pravim uvjetima (Hale, 1998; Gaertner i Dovidio, 2000; Pettigrew i Tropp, 2006; North i Fiske, 2012). Mnogi postojeći programi ne pružaju dovoljno pažnje stvaranju smislenih interakcija. Površni jednokratni susreti vjerojatno neće pomoći, a mogu čak i pojačati stereotipe. Kako bi međugeneracijska interakcija bila uspješna, moraju se ponuditi mogućnosti za međusobno razumijevanje i zajedničko rješavanje problema iz različitih perspektiva (Hagestad i Uhlenberg, 2005). Korak k tome bilo bi kreiranje prostora gdje se djeca, osobe srednjih godina, i stariji ljudi iz svih sfera života mogu upoznati, razviti odnose i izgraditi međusobno poštovanje (Braithwaite, 2002). Osim stvaranja međugeneracijskog kontakta na individualnoj razini, nužno je razmišljati o tome kako na socio-kulturnom nivou, stvoriti heterogenost društvenih grupiranja i prilika (Dozois, 2006).

Razdvajanje i marginalizacija odraz su društvenih procesa koji potiskuju pojedince ili cijele skupine na niže statusne položaje te ih odvajaju od ostatka društva. Opći nizak položaj osobe u statusnoj hijerarhijigotovo je neposredna posljedica negativnog etiketiranja i stereotipiziranja. Čim se osoba povezuje s nepoželjnim karakteristikama njen status u društvu

je umanjen. Ljudima je svojstveno stvaranje hijerarhija unutar zajednice, a sociološka istraživanja pokazuju da čak i neznanci formiraju prilično stabilne statusne hijerarhije. Naime, vanjski statusi, kao što su rasa i spol (iako dob nije uključena u istraživanje ona spada pod vanjski status) oblikuju statusne hijerarhije u skupinama ljudi koji se ne poznaju od prije, pa čak i kada vanjski status nije relevantan za izvršavanje zadatka koji je skupina dobila. Muškarci i bijelci govore češće, njihove ideje se lakše prihvaćaju, te je vjerojatnije da će biti izglasani vođama skupine, za razliku od žena i crnaca (Mullen i sur. 1989; Drisskel i Mullen, 1990). Možemo pretpostaviti kakav bi rezultat bio da su u skupinu bili uključeni, recimo, adolescenti. Ovo istraživanje pokazuje kako podcijenjeni status u društvu može dovesti do nejednakosti i diskriminacije koju nije uvijek lako uočiti (Link i Phelan, 2001).

Dobna hijerarhija duboko je ukorijenjena u tradiciju te ima snažan utjecaj na kulturne vrijednosti i uvjerenja o odgoju. U kršćanstvu, na primjer, peta Božja zapovijed zahtijeva od djece da poštuju svoje roditelje, a i druge religije imaju slične upute u različitim oblicima. S druge strane, odrasli su dužni štiti i brinuti se za djecu. Uloge roditelja i djece u potpunosti su različite po pitanju obveza, odgovornosti i, iznad svega moći, što njihov odnos čini nejednakim i neravnopravnim (Shier, 2012). Takva neravnoteža u statusu i moći dovela je do konfliktnih međugeneracijskih odnosa koji često stavljaju djecu u nepovoljan položaj upravo zbog njihova niskog statusa i nedostatka utjecaja na javnu politiku. Status djece u društvu definiran je političkim kontekstom djetinjstva i odnosima moći između djece i odraslih. „Dječje funkcioniranje treba shvatiti kao rezultat ukupnosti odnosa moći u koje je uronjeno” (Ingleby, 1974, 72).

Kako je već ranije spomenuto, stereotipi o djeci kao nevinim i ranjivim bićima koje je potrebno štiti i braniti mijenjaju se nakon što djeca dosegnu adolescenciju. Tada se protekcionistički stav odraslih mijenja u stav sklon kriminalizaciji te se uz adolescente veže stereotip neodgovornosti i nedostatka kontrole. Tako konstruirani identiteti „djeteta u potrebi” i „problematičnih adolescenata” djeluju uzajamno kako bi opravdali sustav nadmoći i kontrole nad djecom i adolescentima. Kroz predodžbu „djeteta u potrebi” preuveličavaju se rizici i prijetnje djeci i legitimira se „nadmoć odraslih” kao „temeljno uvjerenje da odrasli imaju moralni autoritet da kontroliraju mlade” (Delgado, 2008, 29). S druge strane, moralna panika o navodnom valu kriminala među adolescentima služi održavanju stereotipa i njihovog niskog društvenog statusa. Umjesto vrednovanja djece i adolescenata kao ravnopravnih članova društva sa specifičnim, ali značajnim perspektivama, odrasli i dalje djecu smatraju manje vrijednim građanskih prava i sloboda. Upravo je ovakav stav naveo Ured za dječja

prava Ujedinjenog kraljevstva da proglasi djecu obespravljenom skupinom „skoro” građana, bez javnog glasa (Abood, 2009).

Dob je karakteristika koja je najmanje istražena po pitanju etiketiranja, stereotipiziranja, razdvajanja i gubitka statusa ili jednom riječju stigmatizacije. Kako je ranije navedeno, kada i postoje istraživanja o ulozi dobi, onda se to odnosi na starije osobe, rijetko na adolescente, a skoro nikada na malu djecu. Djeca su među posljednjim skupinama u društvu čije je obespravljenje nevidljivo. Nužan uvjet za promjenu je priznanje postojanja i nepravdnosti stigmatizacije koje se, za ovu skupinu, još nije dogodilo (Graham, 2004). Važnu ulogu u istraživanju ovog fenomena kao i u podizanju svijesti o njegovom postojanju mora odigrati pedagogija. Stereotipne karakteristike pripisane djeci, njihov položaj i status u društvu su pedagoška kao i pedagoška pitanja koja se neupitno odražavaju u odgojno-obrazovnoj praksi.

5. DISKRIMINACIJA

5. 1. Zakonski okvir i oblici diskriminacije

Nakon zločina Drugog svjetskog rata u Europi došlo je do znatnog podizanja svijesti i želje da se isprave nepravde, ali i prevenirano ponovno kršenje temeljnih ljudskih prava kao i mogućnost zakonskog legitimiranja diskriminatornih praksi. Zbog toga je nastalo antidiskriminacijsko zakonodavstvo u Europi koje je danas jedno od najrazvijenijih europskih područja prava (Zekić Eberhard, 2014). Prva formulacija načela zabrane diskriminacije kreirana je 1948. kada je usvojena *Opća deklaracija o ljudskim pravima* koja u Članku 7. navodi „svi su pred zakonom jednaki i svi imaju pravo na jednaku pravnu zaštitu, bez ikakve diskriminacije. Svi imaju pravo na jednaku zaštitu od bilo kakve diskriminacije kojom se krši ova Deklaracija, kao i od svakog poticanja na takvu diskriminaciju” (NN 12/2009). Iako nije pravno obvezujuća, Opća je deklaracija općeprihvaćena i predstavlja temelj međunarodnog prava i njegovih načela koja su obvezujuća za sve države. Zabrana je diskriminacije zatim potvrđena 1950. usvajanjem *Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* čiji se članak 14. odnosi na zabranu diskriminacije te navodi „uživanje prava i sloboda koje su priznate u ovoj Konvenciji osigurat će se bez diskriminacije na bilo kojoj osnovi, kao što je spol, rasa, boja kože, jezik, vjeroispovijed, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, pripadnost nacionalnoj manjini, imovina, rođenje ili druga okolnost” (NN 6/1999). Ključna promjena nastupa 1997. usvajanjem Amsterdamskog ugovora koji u europsko pravo prvi put uvodi nove diskriminacijske osnove: rasno ili etničko podrijetlo, vjeru ili uvjerenje, invaliditet, dob i spolnu orijentaciju (Zekić Eberhard, 2014). Na temelju su toga 2000. godine usvojene i dvije ključne direktive (Direktiva Vijeća 2000/43/EZ koja se odnosi na rasno ili etničko podrijetlo i Direktiva Vijeća 2000/78/EC koja se odnosi na dob, invaliditet, spolnu orijentaciju i vjeru) koje su imale za cilj svim osobama na teritoriju Europske unije osigurati zaštitu od diskriminacije te je njihovo usvajanje značajno podiglo stupanj zaštite (Vasiljević, 2011). Iste je godine usvojen i Protokol 12 *Konvencije za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda* koji zaštitu od diskriminacije proširuje na sva zakonom propisana prava i obaveze. Zabranu diskriminacije moguće je izraziti na tri načina: kao općeppravno načelo, koje se odnosi na ostvarivanje svih drugih prava, kao pomoćno pravo koje nije moguće ostvariti pojedinačno, nego samo u kombinaciji s nekim drugim pravom (na

primjer zabranu diskriminacije kod pristupa obrazovanju) i kao posebno pravo - pravo jednakosti, odnosno pravo da se ne bude diskriminiran.

Pravo na jednakost zaštićeno je zabranom diskriminacije pa je stoga cilj većine zakona o zaštiti od diskriminacije omogućiti svim pojedincima jednake i pravedne šanse za pristup prilikama koje nudi društvo. Postoji distinkcija između pojmova *jednakost* pod kojom podrazumijevamo isti tretman za sve i *jednakopravnost* koja se odnosi na postojanje jednakih mogućnosti za sve. Jednakopravnost se odnosi na pravnu ili formalnu jednakost koja znači da smo svi jednaki pred zakonom, da imamo ista prava, obaveze i tretman kao i pravo na zaštitu svojih prava. Pravna jednakost ili jednakopravnost ne mora nužno značiti i istinsku jednakost (Petković i Kodovšek, 2011). Kako bi se zaštitila pojedinačna i zajednička prava, anti-diskriminacijski zakoni u pravilu imaju dva elementa. Prvi je element zahtjev da se prema pojedincima u sličnim situacijama postupi slično, a ne manje povoljno zbog neke karakteristike koju posjeduju (poznato pod nazivom zabrana izravne diskriminacije). Dok se drugi element odnosi na zahtjev da se prema pojedincima koji su u različitim situacijama postupi različito u mjeri u kojoj je to potrebno kako bi im se omogućio jednak početni položaj u ostvarenju određenih mogućnosti (poznato pod nazivom zabrana neizravne diskriminacije) (Liebel, Luhamaa i Nauts, 2015).

Republika Hrvatska ulaskom u Europsku uniju 2013. godine usvojila je europski antidiskriminacijski zakonodavni okvir koji se smatra jednim od najnaprednijih zakonodavnih okvira u svijetu. RH je i stranka potpisnica svih najznačajnijih antidiskriminacijskih međunarodnih dokumenata koji su u skladu s Ustavom dio pravnog poretka Republike Hrvatske te su po pravnoj snazi iznad zakona (Genov, Živković i Đaković, 2011). Člankom 3. Ustava Republike Hrvatske propisane su najviše vrednote ustavnog poretka među kojima je jednakost, no to su i nacionalna ravnopravnost i ravnopravnost spolova. U članku 14. zabranjuje se diskriminacija proglašavajući da svatko u Republici Hrvatskoj ima prava i slobode „neovisno o njegovoj rasi, boji kože, spolu, jeziku, vjeri, političkom ili drugom uvjerenju, nacionalnom ili socijalnom podrijetlu, imovini, rođenju, naobrazbi, društvenom položaju ili drugim osobinama” (NN 85/2010) pri čemu je značajno primijetiti da se lista diskriminacijskih osnova ostavlja otvorenom. Hrvatsko antidiskriminacijsko zakonodavstvo, do donošenja Zakona o suzbijanju diskriminacije, sastojalo se od nekoliko zakona s antidiskriminacijskim odredbama. Među njima su Ustavni zakon o pravima nacionalnih manjina, Zakon o radu, Zakon o ravnopravnosti spolova, Zakon o istospolnim zajednicama, Zakon o državnim službenicima te Kazneni zakon (Horvat, 2008).

Zakon o suzbijanju diskriminacije, donesen 2008., u članku 1. stavku 1. navodi čak 17 diskriminacijskih osnova (među kojima je i dob), točno definira postupanja koja se smatraju diskriminatornim (oblici diskriminacije) i daje objašnjenja takvih postupanja. Diskriminacija kao pravni pojam podrazumijeva postojanje postupanja koje Zakon naziva oblikom diskriminacije i to po nekoj od zakonom navedenih diskriminacijskih osnova (Genov, Živković i Đaković, 2011). Zakon donosi i generalnu definiciju kojom diskriminaciju određuje kao „...stavljanje u nepovoljniji položaj bilo koje osobe po osnovi iz stavka 1. ovoga članka...” (NN 85/2008). U skladu s europskim zakonodavstvom, postojanje diskriminacije ovisi o usporedbi sa zamišljenim tretmanom osobe koja nema određeno obilježje (diskriminacijsku osnovu), a nađe se u usporedivoj situaciji kao i osoba s obilježjem. To znači da se kategoriziraju zabranjena ponašanja, umjesto da se diskriminacija shvaća kao umanjivanje ili povreda dostojanstva osobe (Horvat, 2008). Oblici diskriminacije koje zakon navodi jesu: izravna diskriminacija, neizravna diskriminacija, seksualno (spolno) uznemiravanje, uznemiravanje, propuštanje razumne prilagodbe, poticanje na diskriminaciju, segregacija, viktimizacija te teži oblik diskriminacije (višestruka, ponovljena, produžena ili koja posljedicama posebno teško pogađa žrtvu diskriminacije). Diskriminacija je zabranjena u svim pojavnim oblicima, ali iznimno se ne smatra diskriminacijom stavljanje u nepovoljniji položaj u određenim slučajevima među koje se ubraja i pogodovanje djeci i mladeži, određivanje najniže dobi kao uvjeta za zasnivanje radnog odnosa ili stjecanje drugih pogodnosti vezanih uz radni odnos, zaštita prava i interesa djece (NN 85/2008).

Obveza Bosne i Hercegovine na primjenu najviših međunarodnih standarda za zaštitu ljudskih prava proizlazi iz Daytonskog mirovnog sporazuma. U Ustav Bosne i Hercegovine, koji je sastavni dio tog sporazuma, ugrađeni su gotovo svi najvažniji međunarodni dokumenti za zaštitu ljudskih prava što osigurava visok stupanj poštivanja prava i osnovnih sloboda „bez diskriminacije po bilo kojoj osnovi kao što je spol, rasa, boja, jezik, vjera, političko ili drugo uvjerenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, vezivanje za neku nacionalnu manjinu, imovina, rođenje ili drugi status” (Ustav BiH, Članak II/4). Kao i u Ustavu RH lista diskriminacijskih osnova završava neograničavajućim „drugim statusom”.

Bosna i Hercegovina podnijela je formalni zahtjev za članstvo u EU 2016. godine što je obvezuje da domaće zakonodavstvo u potpunosti uskladi sa zakonodavstvom Europske unije. Direktivama EU uspostavljaju se osnove za zaštitu od diskriminacije na nivou zemalja članica kao i potencijalnih zemalja članica, dok je praktična primjena ostavljena za detaljniju razradu u zakonodavstvu svake zemlje pojedinačno. Do sada je BiH usvojila brojne direktive kojima se zabranjuje diskriminacija po različitim osnovama, te se obvezala svoje nacionalno

zakonodavstvo uskladiti s principom ravnopravnog tretmana i standardima zaštite predviđenim u anti-diskriminacijskim direktivama, što uključuje, između ostalog, izmjene različitih zakona i uredbi (ICVA, 2010). Ustavna odredba o zabrani diskriminacije bila je pretpostavka za uvrštavanje antidiskriminacijskih odredbi u nekoliko zakona, između ostalih u Zakon o ravnopravnosti spolova i Zakon o radu. Međutim, prepoznata je potreba za donošenje jedinstvenog Zakona o zabrani diskriminacije u BiH koji bi omogućio uvođenje jedinstvenih i jasnih standarda za prepoznavanje diskriminacije i njeno pravovremeno sankcioniranje. Njegovim usvajanjem 2009. godine omogućena je djelotvorna sudska zaštita diskriminiranih osoba (Petković i Kodovšek, 2011).

Zakon o zabrani diskriminacije (*Službeni glasnik BiH, br. 59/09*) Bosne i Hercegovine uspostavlja okvir za ostvarivanje jednakih prava i mogućnosti svim osobama u BiH i uređuje, do tada rascjepkani, sustav zaštite od diskriminacije. Isprva je u Članku 2. navedeno 14 osnova diskriminacije, međutim izmjenama i dopunama zakona iz 2016. izmijenjeno je ili nadodano još nekoliko osnova i to invaliditet, dob, seksualna orijentacija, rodni identitet i spolne karakteristike (*Službeni glasnik BiH, br. 66/16*). Ovim zakonom diskriminacija je definirana kao „svako različito postupanje uključujući svako isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti utemeljeno na stvarnim ili pretpostavljenim osnovama prema bilo kojem licu ili grupi lica i onima koji su s njima u rodbinskoj ili drugoj vezi...” (*Službeni glasnik BiH, br. 59/09, Službeni glasnik BiH, br. 66/16*). Nejednako postupanje za posljedicu ima stavljanje jednih osoba u bolji položaj, dok se istovremeno druge stavlja u gori čime su jedni privilegirani u odnosu na druge koji su u tom slučaju obespravljani (ICVA, 2010). Oblici diskriminacije navedeni u Zakonu BiH uključuju neposrednu i posrednu diskriminaciju, uznemiravanje, seksualno uznemiravanje, mobing, segregaciju, izdavanje naloga drugima za vršenje diskriminacije, poticanje na diskriminaciju te teži oblik diskriminacije (višestruka, ponovljena i produžena diskriminacija). Kao i u Republici Hrvatskoj postoje iznimni slučajevi stavljanja u nepovoljniji položaj koje se ne smatra diskriminacijom, a to uključuje mjere osmišljene za sprečavanje ili nadoknađivanje štete nanesene ugroženim skupinama (u koje spadaju i djeca) te zaštitu prava i interesa djece pri uređivanju prava i obveza iz obiteljskog odnosa (*Službeni glasnik BiH, br. 59/09*). Važno je naglasiti da unatoč sofisticiranom zakonodavstvu ne možemo biti sigurni kolika je prisutnost diskriminacije jer je riječ o pojavi koja se najčešće ne prijavljuje.

No, iako je zabrana diskriminacije ključno obilježje svih zapadnih pravnih sustava, niti jedan od gore spomenutih najvažnijih sporazuma o ljudskim pravima ne definira što je diskriminacija, pa tako ni ne postoji jedna pravna definicija diskriminacije. Pojam je definiran

u određenim međunarodnim dokumentima na nekoliko različitih načina, a nacionalne definicije također se razlikuju što je vidljivo i iz primjera Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine. Općenito, pravne definicije diskriminacije se razlikuju od definicija koje se koriste u drugim disciplinama i od značenja koja joj se pripisuju u svakodnevnom jeziku. Stoga ni ne iznenađuje brojnost definicija diskriminacije, posebno u društvenim znanostima. Pa tako, finski znanstvenik Makkonen, član Europske mreže neovisnih stručnjaka u području zabrane diskriminacije, definira diskriminaciju kao svako razlikovanje, isključivanje, ograničavanje ili davanje prvenstva koje se zasniva na bilo kojoj osnovi kao što su rasa, boja, spol, jezik, vjera, političko ili drugo mišljenje, nacionalno ili društveno podrijetlo, imovina, rođenje ili drugi status, a koje ima svrhu ili učinak ukidanja ili narušavanja prepoznavanja, uživanja ili ostvarivanja svih prava i sloboda od strane svih osoba, pod jednakim uvjetima (Makkonen, 2002). Feagin i McKinney (2003) mnogo sažetije diskriminaciju definiraju kao radnje koje proizlaze iz institucija i pojedinaca i koje neproporcionalno i sustavno štete pripadnicima socijalno marginaliziranih skupina. U našem kontekstu, pučki pravobranitelj RH u svom Izvješću o pojavama diskriminacije za 2009. godinu isti pojam definira kao svako nedopušteno i neopravdano razlikovanje osoba na osnovu nekih njihovih osobnih karakteristika, dok Vasiljević (2011) diskriminatornim smatra postupak kojim se prema jednoj osobi ili skupini ljudineopravdano ponaša nepovoljnije u odnosu na drugu osobu ili skupinu ljudi i to na temelju dobi, rase, boje, nacionalnog ili etničkog podrijetla, spola, trudnoće ili bračnog stanja, invaliditeta, vjere, spolne/seksualne sklonosti ili neke druge karakteristike pojedinca. Možda najsvieobuhvatnija definicija je ona Ujedinjenih naroda u kojoj se diskriminacija općenito shvaća kao, „čin kojim se nepravedno postupa prema ljudima zbog njihove pripadnosti određenoj društvenoj skupini. Postoje različiti oblici diskriminirajućeg ponašanja, no svi podrazumijevaju neku vrstu isključivanja ili odbijanja” (Liebel, 2015, 114).

Ljudi su rijetko diskriminirani zbog onoga tko ili što oni uistinu jesu, a mnogo češće zbog onoga što se vjeruje da predstavljaju. Etikete i stereotipi koji se vezuju uz određene kategorije ljudi značajno su povezani s njihovom diskriminacijom. Stoga je nužno imati na umu razliku između stvarnih i pripisanih osobina i socijalnu konstrukciju tih kategorija o čemu je bilo govora u ranijim poglavljima.

Osnovna ideja iza zaštite ljudskih prava i antidiskriminacijskog zakonodavstva, iako često neartikulirana, jeste da ljudi mogu biti diskriminirani uglavnom na osnovu jednog faktora u jednom trenutku, te da se te osnove mogu tretirati odvojeno u pravnim

instrumentima, kao i u političkom djelovanju (Makkonen, 2002). Pa se, na osnovu toga, i diskriminacija najčešće dijeli na izravnu i neizravnu.

Izravna diskriminacija (u Zakonu BiH naziva se i neposrednom) odnosi se na situacije u kojima je osoba ili skupina namjerno stavljena u nepovoljniji položaj zbog nekog vidljivog ili pripisanog obilježja te posljedično nema jednak status, jednak pristup resursima, jednake mogućnosti odlučivanja ili ostvarivanja prava. Odnosi se na situaciju u kojoj se osoba tretira negativno izravno na temelju zabranjene osnove (Makkonen, 2002). Prema Zakonu o suzbijanju diskriminacije RH (NN 85/2008) izravna diskriminacija postoji kada se s jednom osobom postupa nepovoljnije nego što se postupa s drugom osobom u usporedivoj situaciji. Dakle, sastoji se od nepovoljnog postupanja uvjetovanog nekom od diskriminacijskih osnova poput dobi, spola, vjere, nacionalnog podrijetla, spolne orijentacije itd. Također, ono što čini neku odluku izravno diskriminatornom je njena uvjetovanost razlogom koji u nepovoljni položaj može dovesti samo osobe jedne zaštićene skupine (Genov, Živković i Đaković, 2011). Zabrana izravne diskriminacije često se doživljava temeljem jednakosti pa je prisutna u svim glavnim dokumentima za zaštitu ljudskih prava. Da bi se ukinula formalna diskriminacija potrebno je osigurati da ustav jedne države, njezini zakoni i dokumenti ne diskriminiraju na zabranjenim osnovama. Izravna se diskriminacija temelji na pojmu jednakosti u smislu dosljednosti. Jednakost se ostvaruje ako se s objema osobama jednako dobro postupa no, jednakost je isto tako ostvarena ako se prema objema osobama jednako loše postupa te nije moguće utvrditi da je prvi način postupanja poželjniji od drugoga (Freedman, 2002). Primjeri izravne diskriminacije su zabrana ulaska u restoran ili trgovinu; isplata manje plaće ili mirovine; izlaganje verbalnom zlostavljanju ili nasilju; nemogućnost ostvarivanja nasljednih prava; isključivanje iz obrazovnog sustava; zabrana nošenja vjerskih simbola i slično (Liebel, Luhamaa i Nauts, 2015).

Međutim, u stvarnosti diskriminacija najčešće poprima suptilniji oblik društveno dopuštenog, prihvaćenog i široko rasprostranjenog ponašanja koje je utemeljeno na tvrdokornim stereotipima i predrasudama u tolikoj mjeri da većina ljudi uopće nije svjesna da se radi o diskriminaciji (Genov, Živković i Đaković, 2011). Upravo zbog toga zabranjena je i *neizravna* (ili posredna) *diskriminacija* koja se odnosi na situacije u kojima se neki zakoni, propisi, mjere ili društvene norme čine neutralnima i jednako primjenjivima na sve, ali zapravo imaju štetan učinak na osobu ili skupinu, ili se takve posljedice pojavljuju u njihovoj provedbi (Makkonen, 2002). Takve situacije stavljaju osobu u nepovoljniji položaj u usporedbi s drugom osobom, osim ako se ne mogu opravdati legitimnim ciljem, sredstva za postizanje kojega su prikladna i nužna (NN 85/2008). Kod neizravne diskriminacije nije

potreban dokaz o diskriminirajućoj namjeri, za razliku od slučajeva koji uključuju izravnu diskriminaciju. Sama činjenica da je postupak, praksa ili odluka dovela do situacije u kojoj se skupina stavlja u nepovoljan položaj jest dovoljna (Makkonen, 2002). Prepoznavanjem neizravne diskriminacije pokušava se nadići jednakostupanje sa svrhom postizanja jednakih rezultata kao i jednakih mogućnosti. Diskriminacija ne mora nastati samo u situacijama kada se različito postupa s ljudima u sličnim situacijama, već i jednako postupanje s ljudima koji su u različitim situacijama može biti diskriminatorno. Jednako postupanje nije dovoljno da bi se riješile sve nejednakosti u društvu. Štoviše, u mnogim situacijama jednako postupanje produbljuje razlike. Proučavanjem učinka naizgled neutralnih postupaka i kriterija otkriva se u kojoj se mjeri favorizira dominantna kultura (Freedman, 2002). Koncept *afirmativne ili pozitivne akcije* koji se ponekad neprimjereno naziva i pozitivnom diskriminacijom odnosi se na specifične mjere usmjerene na kompenziranje nedostataka koji su povezani s diskriminacijskim osnovama. Mjere pozitivne akcije usmjerene su na postizanje pune jednakosti u praksi te nadilaze koncept jednakog postupanja prema svima. Cilj postizanja stvarne jednakosti često je prepoznat kao legitimno opravdanje za pravljenje razlika (Makkonen, 2002).

Osim izravne i neizravne diskriminacije, može se govoriti i o *institucionalnoj diskriminaciji*. Ona se odnosi na prakse ili procedure u tvrtci ili ustanovi, pa čak i u društvu u cjelini, koje su strukturirane na takav način da imaju tendenciju proizvoditi diskriminacijske učinke. U pravilu pogađaju veći broj ljudi ili sve pripadnike neke skupine. Institucionalna diskriminacija često je nenamjerna, ali može biti i namjerna, a u tom slučaju se može govoriti o institucionaliziranoj diskriminaciji (Makkonen, 2002; Petković i Kodovšek, 2011).

Zakoni o diskriminaciji RH i BiH, uključuju i druge oblike diskriminacije. Pa se tako *uznemiravanje* smatra oblikom diskriminacije, a uključuje svako neželjeno ponašanje čiji je cilj ili učinak povreda dostojanstva osobe i kojim se stvara okolina u kojoj je prisutan strah, netrpeljivost, ponižavanje ili vrijeđanje (Horvat, 2008). To je širi pojam od seksualnog uznemiravanja koje je također prisutno u zakonodavstvu RH i BiH, a može se odnositi primjerice na seksističke komentare muških radnika upućene ženskim kolegicama. Uznemiravanje u širem smislu uključuje i rasno, etničko i druge vrste uznemiravanja. Ovaj oblik diskriminacije uključuje i ponašanje koje se čini neutralnim, ali ima namjeru osobu emocionalno i psihološki poniziti zbog neke njene karakteristike tj. pripadnosti određenoj skupini. Takvi prividno neutralni postupci mogu biti kleveta, umanjivanje vrijednosti kvalitete rada, isključivanje iz postupaka odlučivanja, učestalo kritiziranje i slično (Genov, Živković i Đaković, 2011).

Potrebno je napraviti razliku između *uznemiravanja* i *mobinga* kao oblika diskriminacije koji je naveden u Zakonu o zabrani diskriminacije BiH. Mobing je širi pojam od uznemiravanja te će u Hrvatskoj, koja ga nije uključila u Zakon o suzbijanju diskriminacije, mobing samo u određenim slučajevima biti uznemiravanje i tako biti obuhvaćen Zakonom. Prema Zakonu BiH-a o zabrani diskriminacije mobing je „oblik nefizičkog uznemiravanja na radnom mjestu koji podrazumijeva ponavljanje radnji koje imaju ponižavajući učinak na žrtvu čija je svrha ili posljedica degradacija radnih uvjeta ili profesionalnog statusa zaposlenog” (*Službeni glasnik BiH, br. 59/09*). Ključna razlika u odnosu na uznemiravanje je da kod mobinga nije presudna veza s nekom diskriminacijskom osnovom propisanom Zakonom. Dakle, osoba trpi mobing samo zbog svog statusa zaposlenika a ne nekog drugog osobnog svojstva. Na primjer, radnik može biti izvrgnut mobingu ne na osnovu dobi, spola, vjeroispovijesti već, na primjer, na osnovu toga što je zadnji došao u radnu sredinu (Genov, Živković i Đaković, 2011).

Poseban je oblik diskriminacije i *segregacija* koja predstavlja prisilno i sustavno razdvajanje osoba po nekoj od diskriminacijskih osnova (Genov, Živković, Đaković, 2011). To znači da je skupina ljudi koju povezuje određena karakteristika ili identitet (na primjer etnička pripadnost ili socijalni položaj) odvojena od dominantne društvene skupine na određenom području društvenog života. Segregacija pridonosi stvaranju odvojene zajednice za jednu grupu ljudi u kojoj im je često ograničeno služenje jezikom, kulturom i načinom života dominantne društvene zajednice, a dostupni su im samo ona dobra i usluge koji su prisutni unutar njihove zajednice (Petković i Kodovšek, 2011). Primjeri segregacije su odvajanje romske od ne-romske djece u školama, odvojene škole za djecu s posebnim potrebama, getoizacija manjinskih skupina koja najčešće nije izravna već je posljedica naizgled neutralnih državnih ili lokalnih propisa ili mjera. Prema Zakonu o suzbijanju diskriminacije RH (NN 85/2008) da bi se razdvajanje po zabranjenoj osnovi moglo nazvati segregacijom ono mora biti prisilno i sustavno. Prisilno je razdvajanje ono koje je popraćeno nekim neželjenim učinkom koje ograničava mogućnost izbora. Na primjer, u slučaju segregacije romske djece u školama, činjenica da će u slučaju da roditelji romskog etniciteta ne prihvate da njihovo dijete pohađa nastavu odvojeno od hrvatske djece, djetetu biti odbijen upis u osnovnu školu, predstavlja jasnu prisilu. Isto tako, sustavno razdvajanje se ne mora odnositi na namjerno i ciljano razdvajanje osoba po njihovoj etničkoj (ili drugoj) pripadnosti, već može uključivati trajnu primjenu nekog kriterija (na primjer, poznavanje jezika) koja dovodi do razdvajanja osoba različite pripadnosti (Genov, Živković i Đaković, 2011). Primjer

segregacije u Bosni i Hercegovini su „dvije škole pod jednim krovom” u kojima se djeca razdvajaju na temelju etničke, vjerske i nacionalne pripadnosti.

Poticanje na diskriminaciju, ako je počinjeno s namjerom zakonski, smatra se diskriminacijom (NN 85/2008). To omogućava potencijalnim žrtvama diskriminacije da djeluju prije nego što do diskriminacije zaista i dođe. Pa tako do poticanja na diskriminaciju može doći ako osoba svojim ponašanjem ili čak samo toleriranjem diskriminirajuće atmosfere prešutno da do znanja svojim podređenima da nije sklona pripadnicima određene skupine. „Izdavanje naloga drugima za vršenje diskriminacije” koje je uključeno u BiH Zakon o zabrani diskriminacije (*Službeni glasnik BiH, br. 59/09*) je uži pojam od „poticanja na diskriminaciju”. Iako oba pojma impliciraju namjeru, „poticanje” ne ovisi o odnosima moći među sudionicima, dok „izdavanje naloga” ovisi (Horvat, 2008).

Zabrana viktimizacije osigurava da nitko ne smije biti doveden u nepovoljniji položaj zbog tog što je prijavio diskriminaciju, odbio diskriminatorno postupati prema drugima, svjedočio diskriminaciji i sl. To uključuje osobe koje su žrtvi pružile određenu vrstu podrške, a osobito one koje su žrtvu savjetovale o njenim pravima i mogućim oblicima zaštite, kao i osobe koje su, na primjer, upozorile poslodavca na njegove ili diskriminirajuće postupke njegovih zaposlenika bez obzira jesu li i same bile žrtve tih postupaka (Genov, Živković i Đaković, 2011). Prema Zakonu, bilo koji oblik nepovoljnog postupanja, a ne samo otkaz, smatra se viktimizacijom (NN 85/2008).

Zabrana propuštanja razumne prilagodbe kao oblik diskriminacije naveden u hrvatskom Zakonu o suzbijanju diskriminacije (NN 85/2008) temelji se na porastu svijesti o tome da je društvena diskriminacija osoba s invaliditetom koju često prihvaćamo kao objektivnu, razumnu, pa čak i pravednu tek socijalni konstrukt. To je odraz stajališta da su društveni odnosi i raspodjela društvenih prilika nepravedni jer su uređeni u skladu s potrebama, mogućnostima i načinom života prevladavajuće skupine koja posjeduje više moći u određenom društvu. Diskriminacijom se u ovom slučaju smatra propust da se osobama s invaliditetom omogući korištenje javno dostupnih resursa, sudjelovanje u javnom i društvenom životu, pristup radnom mjestu i odgovarajući uvjeti rada, prilagodbom infrastrukture i prostora, korištenjem opreme i na drugi način koji nije nerazmjerni teret za onoga tko je to dužan omogućiti (NN 85/2008). Sintagmu „pristup radnom mjestu” pritom valja shvatiti ne samo kao fizičku dostupnost zgrada, nego i kao praktičnu mogućnost ostvarivanja zapošljavanja (Horvat, 2008). Uvjet razumnosti izraz je želje određenog društva da nađe ravnotežu između interesa osoba s invaliditetom za uključenost u sve društvene

odnose i interesa privatnih i javnih ustanova da učinkovito obavljaju svoje dužnosti (Genov, Živković i Đaković, 2011).

Zakoni o diskriminaciji u obje zemlje uključuju i zabranu *asocijativne diskriminacije* kao i *diskriminacije temeljem pogrešne predodžbe*. Asocijativna diskriminacija se odnosi na osobu koja sama ne posjeduje određenu karakteristiku, ali je ipak diskriminirana jer je (rodbinskim ili ostalim vezama) vezana uz osobu koja takvu karakteristiku posjeduje dok se diskriminacija na temelju pogrešne predodžbe odnosi na pogrešno uvjerenje o postojanju pojedinog obilježja kod određene osobe (na primjer, pretpostavka da je osoba musliman jer ima arapsko ime). Ti oblici se dalje klasificiraju prema pojavnim oblicima na izravnu, neizravnu i druge oblike diskriminacije (Horvat, 2008).

Iako se dominantno razumijevanje diskriminacije uglavnom fokusira na pojedinačne događaje gdje su jedna ili više osoba diskriminirane po nekoj od zabranjenih osnova, iz objašnjenja svih ovih oblika diskriminacije vidljivo je da je to puno složeniji fenomen. Stoga se pristup usmjeren na pojedinačan događaj sve češće odbacuje i zamjenjuje pristupom usmjerenim na proces. Taj pristup promatra diskriminaciju u njenom povijesnom i društvenom kontekstu i polazi od ideje da ljudi mogu pripadati različitim skupinama u nepovoljnom položaju u isto vrijeme i trpjeti specifične oblike diskriminacije kao posljedicu (Makkonen, 2002). Povijesno gledano, diskriminacije na temelju spola, etničkog ili rasnog podrijetla doživljavale su se kao odvojena pitanja, iako su uglavnom bile tretirane na paralelan način. Međutim, primijećeno je da određene situacije mogu uključivati diskriminaciju temeljenu na nekoliko osnova u isto vrijeme. Taj je koncept prvi put prepoznat i nazvan "višestrukom" ili "intersekcijom" diskriminacijom krajem 80-ih i početkom 90-ih godina 20. stoljeća, a nastao je iz iskustva afroameričkih feministkinja u SAD-u koje su istaknule da tradicionalno shvaćanje rasne diskriminacije ne uključuje iskustva koja su specifična za afroameričke žene, a koja se značajno razlikuju od iskustava diskriminacije kako afroameričkih muškaraca tako i bijelih žena općenito. Iz toga se razvilo shvaćanje da sve osnove diskriminacije mogu biti u međusobnoj interakciji i proizvoditi specifična iskustva diskriminacije (Makkonen, 2002). Na primjer, dijete može biti ženskog spola, može biti osoba s invaliditetom, crne rase, islamske vjeroispovijesti, a može biti i sve to u isto vrijeme te doživljavati vrlo složene oblike diskriminacije.

Ova rasprava je dugo bila dominantno akademska te se je i sam koncept shvaćao kao izrazito teoretski i neprimjenjiv u praksi, međutim krajem 90-ih godina 20. stoljeća njegova važnost i korisnost postala je sve prepoznatljivija u području ljudskih prava na međunarodnoj razini, a kasnije se počeo uključivati i u zakonske akte na nacionalnoj razini (u Hrvatskoj i

Bosni i Hercegovini je naveden pod težim oblikom diskriminacije). Međutim, koncept još nije iskoristio sav svoj potencijal što je posebno vidljivo u činjenici da je većina organizacija za ljudska prava formirana na takav način da su ili posebno usredotočene na samo jednu od osnova diskriminacije ili se bave sa svim osnovama u isto vrijeme, ali ne na „intersekcijski” način (Makkonen, 2002).

Budući da je i sam koncept definiran na nekoliko različitih načina nastala je značajna terminološka dvosmislenost. U akademskim krugovima najčešće se koristi sintagma „intersekcijaska diskriminacija”, dok se u području ljudskih prava češće koristi „višestruka diskriminacija”. Već spomenuti finski stručnjak Makkonen je prvi (2002.) kategorizirao obilje terminologije koje se pojavilo na tom području te su njegove podjele i definicije široko prihvaćene. On okuplja pojmove „višestruke”, „složene” te „intersekcijske” diskriminacije u užem smislu pod skupnim nazivom „intersekcijaska diskriminacija” u širem smislu.

Višestruka diskriminacija se odnosi na situacije u kojima jedna osoba trpi diskriminaciju po nekoliko osnova, ali na način na koji se diskriminacija po svakoj osnovi odvija zasebno. Pojam „višestruka” prikladan je jer se odnosi na akumulaciju diskriminacije u različito vrijeme ili na različitim mjestima. Kao primjer može se navesti žena s invaliditetom koja je diskriminirana na temelju spola u pokušaju napredovanja u svojoj karijeri, a po osnovi svog invaliditeta diskriminirana je tako što joj je otežan pristup nekoj zgradi. Naglasak je na odvojenosti različitih diskriminacija pa se ovaj pojam ne bi trebao koristiti za situacije u kojima različite osnove djeluju istovremeno (Makkonen, 2002).

Složena diskriminacija odnosi se na situacije u kojima se više osnova za diskriminaciju slažu jedna na drugu u istoj situaciji; diskriminacija po jednoj osnovi dodaje se na diskriminaciju po drugoj, tako stvarajući dodatni teret. U jednoj određenoj situaciji u igri može biti dvije ili više osnova diskriminacije. Kao primjer navodi se podjela poslova na tržištu rada na muške i ženske, ali i na poslove za imigrante i one za autohtono stanovništvo. U takvoj situaciji izgledi žene imigrantice za pronalazak posla znatno su smanjeni zbog složene diskriminacije (Makkonen, 2002). Ovakvo objašnjenje složene diskriminacije sadržajno odgovara *višestrukoj* diskriminaciji u Zakonima u RH i BiH (NN 85/2008, Službeni glasnik BiH, br. 66/16).

Intersekcionalna diskriminacija, u užem smislu, treba biti korištena za situacije koje uključuju specifičnu diskriminaciju koja se temelji na nekoliko osnova koje djeluju i međusobno komuniciraju u isto vrijeme i tako proizvode vrlo specifične vrste diskriminacije. Na primjer, žene iz manjinskih skupina kao i žene s invaliditetom se suočavaju sa specifičnim vrstama diskriminacije koje ne doživljaju muškarci iz njihove skupine, a ni žene općenito.

Neki se ljudi nalaze u položaju u kojemu se sijeku dvije diskriminacijske politike (Makkonen, 2002). Ovako objašnjena intersekcionalna diskriminacija nema usporedivu odredbu u Zakonima RH i BiH.

Makkonen (2002) predlaže i četvrtu kategoriju koju naziva *preklapajućom* diskriminacijom. To se odnosi na situacije u kojima je osoba diskriminirana na nekoliko osnova u jednoj situaciji, ali te osnove djeluju samostalno. Na primjer, tvrtka ne želi zaposliti imigrante ni osobe s invaliditetom, pa je u toj situaciji imigrant s invaliditetom diskriminiran na dvije osnove koje djeluju istovremeno, ali pojedinačno. Važnost borbe protiv ovakvih, ne toliko uočljivih oblika diskriminacije, posebno uzimajući u obzir njihovu suptilnost i ukorijenjenost u društvenoj strukturi, mora postati prioritet. Oni ne mogu biti uklonjeni fokusiranjem na pojedinačna ponašanja, kao što je trenutno prisutno u Zakonima RH i BiH, već interdisciplinarnim istraživanjima, koja bi dala osnovu za kreiranje novih nacionalnih antidiskriminacijskih politika.

5. 2. Dobna diskriminacija i ageizam

Dob kao diskriminacijska osnova nije dio uvriježenih međunarodnopravnih dokumenata kojima se zabranjuje diskriminacija, a u europsko pravo ulazi već spomenutim Amsterdamskim ugovorom (1997) kojim se u tadašnji članak 13. Ugovora o Europskoj zajednici (danas članak 19 UFEU) po prvi puta uvode nove diskriminacijske osnove u pravo EU: raso ili etničko podrijetlo, vjera ili uvjerenje, invaliditet, dob i seksualna orijentacija. Taj je članak omogućio donošenje Direktiva (2000/43 i 2000/78) koje su dale okvir za borbu protiv diskriminacije na ovim osnovama. Prije toga borba protiv diskriminacije u pravu EU-a bila je ograničena na borbu protiv diskriminacije na osnovu spola i državljanstva (za radnike unutar Europske unije) (Šimonović Einwalter i Selanec, 2015). Dob je kao jedna od diskriminacijskih osnova navedena i u hrvatskom Zakonu o suzbijanju diskriminacije od samog njegovog donošenja 2008. godine, dok je u bosanskohercegovački Zakon dodana tek Zakonom o izmjenama i dopunama Zakona o zabrani diskriminacije iz 2016. godine (Službeni glasnik BiH, br. 66/16).

Dakako, implicitno se podrazumijevalo da se osnove po kojima je zabranjeno nepovoljnije postupanje definirane u međunarodnim dokumentima o ljudskim pravima, odnose na sve ljude, bez obzira na njihovu dob. Ali se pri donošenju tih dokumenata nije izričito pomišljalo da diskriminacija može biti vezana isključivo uz dob određene osobe ili društvene skupine. Iako se diskriminacija na osnovu dobi u stručnoj literaturi pojavljuje još

30-ih godina 20. stoljeća, u središte pozornosti dolazi tek prije 20-ak godina i to kao posljedica demografskih promjena i ubrzanog starenja stanovništva (Macnicol, 2006). Zanimljivo je da je većina zahtjeva za tumačenje antidiskriminacijskih direktiva koje su nacionalni sudovi država članica Europske unije uputili Europskom sudu u Luksemburgu vezana upravo za diskriminaciju temeljem dobi (Pučki pravobranitelj, 2011).

Dob je snažan diskriminator u modernim društvima, a uz spol i rasu je i jedna od tri ključne komponente strukturne nejednakosti koje su povezane zajedničkom temom nepravednog tretmana. Od te tri komponente, dob je možda i najkompleksnija osnova diskriminacije zbog velike vjerojatnosti da će se prihvatiti kao normalna i neizbježna, pa ju je stoga vrlo teško definirati, kvantificirati i osporavati (Macnicol, 2006). Važno obilježje diskriminacije na osnovu dobi je da je to jedina vrsta nepravednog postupanja kojoj možemo svi biti izloženi, a jedino o čemu ovisi je naš životni vijek. Međutim, iako se dobna diskriminacija može odnositi i na mlade osobe, kada se ona spominje u gore navedenim dokumentima, pa i općenitije u javnosti, gotovo uvijek se misli na starije osobe te o potrebi da ih se zaštiti i omogući puno sudjelovanje u društvenom životu (Liebel, 2015).

Neki autori (Birren, Cunningham, 1985; Schroots, Birren, 1988; Settersten, Ulrich Mayer, 1997) sugeriraju da kronološka dob nije pouzdan pokazatelj nečije „starosti”, posebno s obzirom da razlike među osobama slične dobi rastu s godinama, te da su potrebne alternativne mjere koje bi bile osjetljivije na individualne razlike. Pa se tako govori o tri različite vrste dobi: 1. biološka dob koja se definira kao trenutni položaj osobe u odnosu na njen potencijalni životni vijek. Biološka dob može biti manja ili veća od kronološke dobi; 2. psihološka dob, koja se odnosi na ponašajne kapacitete pojedinaca da se prilagode promjenjivim zahtjevima. Ona uključuje korištenje adaptivnih sposobnosti pamćenja, učenja, inteligencije, vještina, osjećaja i samoregulacije i 3. socijalna dob koja se određuje prema pojedinčevim ulogama i navikama u odnosu na ostale članove društva kojem pripada. Pojedinaac može biti stariji ili mlađi od svoje kronološke dobi, ovisno o mjeri u kojoj pokazuje dobno definirano ponašanje koje od njega očekuje određeno društvo ili kultura (Settersten i Ulrich Mayer, 1997). Socijalna dob se odnosi na društveno pripisane dobne norme, ponašanja u skladu s dobi i dob kao socijalni konstrukt. Upravo je socijalna dob ta koja je suptilno utkana u naše obrasce razmišljanja kao jedan od načina razumijevanja svijeta. Kroz odgoj i obrazovanje nam se ukazuje na dobne podjele i razlike i njihov značaj u hijerarhijama moći koje nas okružuju (Macnicol, 2006). Djeca jako brzo shvate da se nalaze na samom dnu hijerarhijske ljestvice zbog čega, često već od najranije dobi, žele što brže odrasti.

Socijalna je dob značajan element (još uvijek) dominantne paradigme promatranja ljudske dobi i života koja se naziva teorijom *životnog ciklusa* prema kojoj se život dijeli na ravnomjerno raspoređene faze. Životni ciklus se odnosi na trajanje života i na obilježja koja su usko povezana s određenom dobi, a malo se razlikuju s obzirom na vrijeme i mjesto. Ova perspektiva je nastala kao rezultata „praktičnog” etiketiranja i stereotipiziranja koji nam pomaže dati smisao iskustvu života i starenja kroz prepoznatljive životne faze („djetinjstvo”, „adolescencija”, „mladost”, „srednja dob”). Međutim, krajem 20. stoljeća pojavljuje se nova multidisciplinarna paradigma koja daje drugu perspektivu ljudske dobi i života unutar društvenog konteksta, a naziva se teorijom *životnog tijeka*. Ta teorija obuhvaća ideje iz niza disciplina, a proučava vezu između pojedinačnih života i povijesnog i socio-ekonomskog konteksta u kojem se ti životi odvijaju. Sam koncept životnog tijeka definiran je kao „slijed društveno određenih događaja i uloga koje pojedinac igra tijekom vremena” (Giele i Elder, 1998, 22). Ti događaji i uloge ne moraju se nužno odvijati po određenom slijedu, već predstavljaju ukupan zbroj iskustava osobe. Naglašena je važnost vremena i konteksta za ljudski razvoj pa se unutar ove teorije proučava ukrštavanje društvenih i povijesnih čimbenika s osobnom biografijom i razvojem, a starenje i razvojne promjene promatraju se kao kontinuirani procesi koji se odvijaju tijekom cijeloga života (Mitchell, 2003). Ova se perspektiva smatra manje *ageističkom* od perspektive životnog ciklusa jer ne nameće norme, očekivanja i stereotipe osobama koje se nalaze u određenoj životnoj fazi već uzima u obzir njihova individualna iskustva i razlike (Macnicol, 2006).

Pojavu koju nazivamo „ageizam” (kod nas i „dobizam”) možemo identificirati kao strukturnu pozadinu dobne diskriminacije. Za početak je korisno napraviti razliku između ageizma i dobne diskriminacije, iako se to dvoje često koristi kao sinonim. Ageizam se odnosi na primjenu stereotipa o nekoj dobnoj skupini na pojedinca, bez obzira na stvarne osobne karakteristike tog pojedinca. Uključuje pripisivanje nižeg socijalnog statusa ljudima isključivo ili uglavnom na temelju njihove kronološke dobi, a može biti usmjeren protiv ljudi bilo koje dobi, ali se najčešće odnosi na starije osobe (Macnicol, 2006). Općenito, predstavlja socijalno-psihološki proces kojim se osobni atributi ignoriraju, a pojedinci su etiketirani u skladu sa stereotipima temeljenim na grupnoj pripadnosti (McGowan, 1996). S druge strane, dobna je diskriminacija konkretan diskriminatorni postupak (na primjer u zapošljavanju) na osnovu nečije dobi koji tu osobu stavlja u nepovoljniji položaj od osobe koja ne pripada toj dobnoj skupini. Naravno, ageizam i dobna diskriminacija su najčešće isprepleteni, na primjer, stereotipi koje poslodavci imaju o starijim osobama mogu utjecati na njihovu politiku zapošljavanja i učiniti je diskriminatornom (Macnicol, 2006).

Pojam *ageizam* prvi je skovao Robert Butler 1968. s namjerom da iskoristi sličnost s pojmovima rasizam i seksizam koji su se pokazali učinkovitima za identificiranje problema i promoviranje promjena u stavovima. U svojoj klasičnoj definiciji ageizma Butler navodi da je to proces sustavnog stereotipiziranja i diskriminacije osoba zato što su stare, ali napominje da se taj proces može kretati i u drugom smjeru (od starijih prema mladima) (Butler, 1975). Ageizam se djelomično može objasniti dubokim, iracionalnim strahom od starenja, ali i potpuno racionalnim isključivanjem djece i starijih osoba iz podjele društvenih resursa, što pogoduje osobama srednje dobi (Butler, 1975). U suvremenom društvu dobne se skupine izmjenjuju u mogućnosti pristupa resursima, pa tako djeca počinju s vrlo malo resursa te ovise o skrbnicima i društvu koje im ograničava slobode (vožnja, pravo glasa itd.). Ljudi u srednjim godinama ubiru najviše resursa što uključuje zapošljavanje, prihod, medijsku pokrivenost, vodeće pozicije u društvu, utjecaj itd. Ulazeći u stariju dob resursi počinju nestajati, a starije osobe gube status te su prisiljene mladima ustupiti svoje pozicije i povući se na one niže i marginalizirane koje ih, u određenoj mjeri, ponovno vraćaju na početnu poziciju s vrlo malo resursa koju dijele s djecom (North i Fiske, 2012).

S druge strane, ageizam se djelomično može objasniti i neznanjem koje rezultira oslanjanjem na etikete i stereotipe o osobama određene životne dobi koji postoje i djeluju bez svjesne namjere ili kontrole (Macnicol, 2006). Implicitno su ugrađeni u naše obrasce razmišljanja pa se često manifestiraju na prikrivene i suptilne načine kao što su neizgovorene pretpostavke, mitovi, popularne predodžbe (epiteti, crtani filmovi, vicevi) i izbjegavanje kontakta, ali i kroz eksplicitnije, diskriminatorne postupke poput uskraćivanja usluga, onemogućavanja ostvarivanja pojedinih prava, nezadovoljavanja potreba specifičnih za osobe određene životne dobi (North i Fiske, 2012). Posljedica je toga sve veća podijeljenost društva na dobne skupine što je ujedno i uzrok međusobnog nepoznavanja i neznanja koje nas prisiljava na oslanjanje na stereotipe.

Kako je već napomenuto, u fokusu ageizma obično se nalaze starije osobe, mada sam termin uključuje sve osobe stereotipizirane i diskriminirane zbog svoje dobi - u bilo kojoj životnoj dobi. Ageizam je općenito nedovoljno istražen (posebno kada ga se usporedi sa seksizmom i rasizmom), a još je manje istraženo potpodručje ageizma usmjereno na mlade osobe i djecu. Rodham (2001) tvrdi da je prenaplašavanje starijih osoba u literaturi o ageizmu rezultiralo stvaranjem „ageističke literature o ageizmu“. Zaista se rijetko razmišlja o tome da osobe mogu biti diskriminirane ili se naći u situaciji ovisnosti zbog niskog društvenog statusa koji proizlazi iz njihove maloljetnosti (Liebel, 2015). No, nije li upravo ta činjenica odraz ageističke prirode našeg društva?

Potrebno je razmotriti postoje li osnove za ograničavanje pojma ageizma samo na starije osobe i koje su sličnosti i razlike između ovih dviju dobnih skupina. Na primjer, Fredman (2003) smatra da dobna diskriminacija djece nije relevantna jer će oni prerasti svoju dobnu skupinu i na taj način „pobjeći” od diskriminacije, dok stariji ljudi ne mogu „pobjeći” od svoje dobi i diskriminacije koja se veže uz nju. Prema tome, starost je nepromjenjiva, a samim se time i samo ageizam vezan za starije osobe može povezati s rasizmom i seksizmom s kojima dijeli tu značajku. S druge strane, Wagland (2004) postavlja pitanje zašto je važno što djeca imaju budućnost lišenu diskriminacije na osnovu dobi (barem, sve dok ne dosegnu stariju dob), a nije važno što su stariji imali prošlost koja je bila slobodna od takvih iskustava (barem dok su bili u srednjoj dobi)? Ako se ageizam protiv mladih isključuje iz „izama” samo na temelju svoje nestalnosti i promjenjivosti, taj argument vrijedi i za onaj usmjeren na starije osobe.

Međutim, čini se da se između ovih dviju dobnih skupina ipak može povući više paralela nego pronaći različitosti. Već je ranije spomenuto da je starenje kontinuirani proces koji nije vezan samo za jednu dobnu skupinu te je različit za svakog pojedinca. Isto tako, ne postoji jedna kronološka točka u kojoj završava djetinjstvo, a počinje odrasla dob kao što ni ne postoji točka u kojoj počinje starost. Potpuno usvajanje teorije životnog tijeka promijenilo bi našu perspektivu gledanja na život i ageizam učinilo suvišnim.

Obje navedene dobne skupine često su podvrgnute moralnim panikama. Trenutno je prisutna panika zbog sve starijeg stanovništva u zapadnim zemljama koje se „usuđuje” sve duže živjeti i tako trošiti resurse za koje se smatra da im ne pripadaju. To naravno pada na leđa „običnih” radnika pa često možemo čuti kako „jedan umirovljenik živi od rada sve manje radnika” čime se obezvrjeđuje činjenica da je taj umirovljenik desetljećima sam radio za svoju mirovinu. S druge strane, mlade se ljude često percipira kao potencijalnu prijetnju društvenom poretku i moralu, ali i kao nezrele, nekulturne, idealistične i bez uvida u to kako stvarni svijet funkcionira (Wagland, 2004). U posljednje vrijeme prisutna je panika zbog navodnog „oglupljivanja” djece kao posljedice digitalnog doba koje ih, uz to, čini i nepismenima i asocijalnima. Zanimljivo je da je 2008. u SAD-u jedna od nagrađenih knjiga bila i ona Marka Bauerleina pod nazivom *Najgluplja generacija: Kako digitalno doba otupljuje mlade Amerikance i ugrožava našu budućnost (Ili, ne vjerujte nikome ispod 30)*, što je zanimljiv odraz ageističkog sentimenta usmjerenog na djecu i mlade.

Još jedna sličnost između mladih i starih jest da se obje skupine smatra ugroženima od eventualnih loših namjera drugih, ali i ovisnima o drugima zbog zadovoljenja svojih potreba. Pa tako često iz medija čujemo kako su starije osobe bile žrtve različitih prevara ili nas se

podsjeca na njihovu usamljenost (posebno u doba blagdana) i siromaštvo, dok nas, s druge strane skupine koje predstavljaju interese djece redovito podsjećaju na siromaštvo i zlostavljanje koje doživljavaju mnoga djeca (Wagland, 2004). Ova karakteristična ugroženost i ovisnost obiju skupina povezana je i s paternalizmom i nedostatkom autonomije što je posebno značajna paralela za fenomen ageizma. Rijetka istraživanja diskriminacije djece i mladih ukazuju da se oni suočavaju s usporedivim fenomenima kao i starije osobe poput patronizirajućeg govora i ograničenih sloboda (Children's Rights Alliance for England, 2007; Masson i sur., 2015).

Ageizam je sustav od kojeg očito nitko nema koristi jer su svi nekada bili djeca, a svatko (tko preživi) će na kraju biti stara osoba. Sustav u kojem samo odrasle osobe (određene dobi) imaju prava i privilegije koje su uskraćene i mladim i starijim osobama i dalje opstaje i dominira (Itzin, 1986) djelomično i iz razloga što su djeca i stariji ljudi često okrenuti jedni protiv drugih u borbi za (ograničene) resurse (Mayall, 2002). Iako to ni u kojem slučaju ne bi trebao biti razlog zašto teorija ageizma ne bi bila primjenjiva i na mlade ipak postoji općenita tendencija istraživati ta dva vremenska dijela ljudskog života kao različite entitete izolirane jedan od drugoga. Pa su tako istraživači koji se bave ageizmom usmjerenim na mlade skovali i novi termin- adultizam.

5. 3. Dobna diskriminacija djece i adultizam

Adultizam je prvi definirao psiholog Jack Flasher 1978. godine, a kasnije su termin preuzeli i koristili i drugi znanstvenici kako bi opisali nepovoljan položaj djece u društvu i paternalističke ideje koje ih okružuju (Bell, 1995; Roche, 1999; Watts i Flanagan, 2007; Burman, 2008; LeFrancois, 2013). Termin se često koristi kao sinonim za dobnu diskriminaciju djece, no kao i za ageizam, prije bi se moglo reći da se radi o pojavi koja se nalazi u pozadinskoj strukturi dobne diskriminacije djece te koja je s njom neraskidivo povezana. Pa se tako adultizam može definirati kao uvjerenje da su odrasli najbolji stručnjaci za mlade - njihove probleme, snove, strahove i sposobnosti te uključuje „...ponašanja i stavove koji se temelje na pretpostavkama da su odrasli bolji od mladih te da imaju pravo utjecati na mlade bez njihova pristanka...” (Bell, 1995, 1). Tim se pojmom također opisuje ugnjetavanje djece i mladih od strane odraslih (Roche, 1999), odnosno zlouporaba položaja odraslih nad djecom (Flasher, 1978) što je usporedivo s rasizmom ili seksizmom. Uključuje i društveno-političke razlike u statusu i moći karakteristične za odnose između odraslih i djece (LeFrancois, 2013) pa se može definirati i kao pojava koja koči razvoj djece, posebno njihovo

samopoštovanje te njihovu sposobnost da uspostave pozitivne odnose s odraslim osobama ili da uopće odrasle osobe doživljavaju kao svoje saveznike (Liebel, 2015). Alternativni termini za ovu pojavu, čije je značenje slično adultizmu ali su nedovoljno teorijski utemeljeni, uključuju „privilegiranje odraslih”, „adulthija” ili „adultocentrizam” (Bonnichsen, 2011), *childism* („dijetizam”), transgeneracijska diskriminacija i *parentiarchy* („parentiarhija”) (Willems, 2012).

U literaturi se može razlikovati „internalizirani”, „institucionalizirani” i „kulturalni” adultizam. *Internalizirani adultizam* (koji se može povezati sa *samo-stigmom*) se odnosi na sumnju djece i mladih u svoje vlastite sposobnosti da naprave nešto značajno te među njima potiče „kulturu tišine” (Chekaway, 1998). Karakterizira ga autoritarnost odraslih prema djeci i orijentacija na perspektive odraslih u interakciji s djecom i njihovo razumijevanje dječjih iskustava (LeFrancois, 2013). Dosljedno adultističko nepoštivanje i loše tretiranje djece može rezultirati njihovim narušenim samopouzdanjem i samopoštovanjem, osjećajem bezvrijednosti, nemoći, nevoljenosti ili neželjenosti te povećanim destruktivnim i autodestruktivnim djelovanjem (Bell, 1995).

Institucionalizirani adultizam (kao posljedica *strukturne stigme*) očituje se kroz nametanje formaliziranih ograničenja ili zahtjeva djeci i mladima koji se temelje isključivo na njihovim godinama. Ta se ograničenja često provode prisilom, društvenim nadzorom i sustavnim ugnjetavanjem. Mehanizmi usađivanja i održavanja adultizma mogu biti politike, zakoni orijentirani na odrasle, pravila i procedure koje su ugrađene unutar društvenih struktura i institucija, a koje negativno utječu na svakodnevni život djece i rezultiraju nepovoljnim položajem i opresivnim društvenim odnosima (LeFrancois, 2013; Liebel, 2015).

Kulturalni adultizam (koji se može povezati s *javnom stigmom*) mnogo je neodređeniji, ali i učestaliji od institucionaliziranog. Često je skriven iza izraza koji odražavaju mitove o odraslosti poput „bolja sposobnost rasuđivanja odraslih” ili „mudrost koja dolazi s godinama” (Liebel, 2015). Odnosi se na bilo kakvo ograničavanje ili iskorištavanje ljudi zbog njihove mladosti, a koje nije u skladu s njihovim sposobnostima, mogućnostima i razumijevanjem. Temelji se na uvjerenju da su odrasli superiorniji od djece, a to uvjerenje je pak utemeljeno na predodžbi djeteta kao objekta, a ne nositelja prava. Tradicionalni (i u zapadnim društvima već zastarjeli) oblik takve predodžbe promatra dijete kao vlasništvo roditelja i izvor jeftine radne snage, dok ga moderne predodžbe pretvaraju u objekt socijalne intervencije koja je „u njegovom najboljem interesu” bez prilike za stvaranje i izražavanje svojih vlastitih mišljenja ili uzimanja u obzir individualnih razlika i specifičnih potreba djece (CRAE, 2009). Oni su bezlična masa koja dijeli iste karakteristike te za sve

vrijedi isti tretman, potrebno ih je poučavati, disciplinirati, kažnjavati i voditi u svijet odraslih (Bell, 1995; Danby i Farrell, 2004). Kulturalni adultizam je prisutan u našem jeziku, stavovima i idejama. Riječi koje koristimo, nastavni planovi i programi koje kreiramo, metode i oblici rada u nastavi, odnosi koje imamo s djecom i mladima, sve je pod utjecajem adultizma. Čak i međunarodne konvencije koje su naklonjene djeci i mladima implicitno prakticiraju adultizam čime omogućavaju zadržavanje statusa odraslih i odgađaju postizanje ravnopravnosti djece. Nedovoljno razmišljanje o diskriminaciji djece u međunarodnim ugovorima o ljudskim pravima navodi na pitanje jesu li ljudska prava zapravo samo „prava odraslih” (Wintersberger, 1994).

Naime, „dob” kao osnova diskriminacije nije uopće spomenuta u Konvenciji o pravima djeteta kao najvažnijem dokumentu koji promiče jednakost djece. S jedne strane to je iznenađujući propust, no s druge se strane vjerojatno činilo očiglednim da će Konvencija koja definira prava djece imati učinak na smanjenje nepovoljnog postupanja na temelju njihove dobi (Ludbrook, 1995). Također, UN-ov Odbor za prava djeteta često u svojim „Zaključnim primjedbama” koje upućuje državama potpisnicama spominje dobnu diskriminaciju i poziva na njeno ukidanje, a isto tako sugerira i konstantno provjeravanje dobnih granica s obzirom na njihovu prikladnost i cilj pružanja zaštite (Liebel, 2015). Može se reći i da je dobna diskriminacija sadržana u članku 2. Konvencije pod sintagmom „neke druge okolnosti”, ali isto tako taj se propust može shvatiti i kao odraz adultističkih principa same Konvencije.

Nediskriminacija jest jedno od temeljnih načela zaštite dječjih prava, ali se često doživljava kao zabrana diskriminatornog postupanja *među* djecom, a ne kao jednakost između djece i odraslih (Masson i sur., 2015; Liebel, 2015). Diskriminacija djece od strane odraslih već je prihvaćena društvena norma pa se tako i načelo nediskriminacije shvaća na način da se djeca moraju tretirati kao međusobno jednaka, ali ne i nužno da se tako moraju tretirati i djeca i odrasli. Kada se to usporedi s općim shvaćanjem načela nediskriminacije na temelju rase ili spola, paradoks postane očit. Na primjer, zabrana diskriminacije na osnovu spola ne odnosi se samo na to da se sve žene moraju tretirati kao međusobno ravnopravne, već da muškarci i žene moraju biti ravnopravni i imati jednak status u društvu (Masson i sur., 2015).

Značajan koncept za pitanje jednakosti može se pronaći i u Članku 5. Konvencije o pravima djeteta koji navodi da se od roditelja ili skrbnika očekuje da osiguraju odgovarajuće usmjeravanje i vođenje djeteta u ostvarivanju prava, a u skladu s razvojnim sposobnostima djeteta (Maleš (ur.), 2001). Sintagma na koju je potrebno obratiti pozornost u ovom članku je „razvojne sposobnosti djeteta” koja ukazuje na to da se, iako sama Konvencija jamči ista prava za svu djecu, prava moraju tumačiti i ostvarivati drugačije na različitim stupnjevima

razvoja. Sasvim mala djeca imaju malo prostora za samostalno donošenje odluka te značajno ovise o „odgovarajućem usmjeravanju i vođenju” (koje se doživljava jednosmjerno, bez očekivanja dječjeg doprinosa) kao i o brizi i zaštiti odraslih. Međutim, kako djeca odrastaju, potreba za usmjeravanjem i vođenjem se smanjuje, a prostor za samostalno donošenje odluka se povećava, tako da stariji adolescenti mogu (i trebaju) ostvarivati većinu prava kao i odrasli (Lansdown, 2005). Ovdje je važno imati na umu ranije spomenutu teoriju životnog tijeka koja ljudsku dob smješta unutar društvenog i individualnog životnog konteksta umjesto da je sortira u usko definirane faze koje ne uzimaju u obzir vrijeme, mjesto ni individualne razlike. Stoga, nije moguće odrediti točnu dob u kojoj će sve osobe, bez iznimke, dosegnuti zrelost jer to ovisi o kontekstu, iskustvu, kulturi, obrazovanju i drugim individualnim čimbenicima. Koncept „razvojnih sposobnosti” nema ekvivalent u diskursima o drugim manifestacijama nejednakosti, kao što su spol i rasa, a trenutno korištene dobne granice, koliko god bile praktične, su često nepravedne i diskriminirajuće te bi ih trebalo argumentirano raspraviti, a po potrebi i ukinuti.

Postoje i druge međunarodne Konvencije sa sličnim diskriminatornim učincima na djecu poput Konvencije 138 - Konvencije o najnižoj dobi za zapošljavanje čije su stranke i Republika Hrvatska i Bosna i Hercegovina na temelju notifikacije o sukcesiji. Pristup najniže dobi ima svoje korijene u 19. stoljeću (već spomenuti *The Factory Acts* iz 1833.) i buđenju nove sentimentalnosti prema djetinjstvu koja je bila u suprotnosti s tretiranjem djece u industrijskoj Europi. Ključnu ulogu u postavljanju standarda zapošljavanja djece koji su zabranjivali određene oblike rada (poput tvorničkog), već na početku 20. stoljeća, odigrala je Međunarodna organizacija rada (*International Labour Organization*- ILO). No tek 1973. Na Općoj konferenciji Međunarodne organizacije rada donesena je Konvencija 138 te su dotadašnje selektivne zabrane proširene na gotovo apsolutnu zabranu zapošljavanja djece u svim oblicima rada, određujući najnižu dob od 15 godina (ili dob za završavanje obveznog školovanja gdje je ona viša) ispod koje se ni jedna osoba „ne smije zaposliti i ne smije joj se dopustiti rad u bilo kojem zanimanju” (NN 3/2002). Toj odredbi su i RH i BiH prilagodile svoje Zakone o radu.

„Rad” je u toj Konvenciji tako definiran da se odnosi na gotovo sve gospodarske djelatnosti pa čak i one neplaćene ili koje se izvode kod kuće, uključujući i mnoge poslove tradicionalne za djecu pa čak i smatrane dijelom prihvatljivog odgoja. Rad i škola prikazani su kao nespojivi u razvoju djece, razlike između štetnih i korisnih oblika rada su zanemarene, a po prvi put sam rad je, za jednu skupinu ljudi, u potpunosti ukinut. Konvencija 138, doduše, dopušta da države stranke odrede „lakše poslove” za osobe od 13 do 15 godina starosti koji

neće biti štetni za njihov razvoj i neće ugrožavati njihovo školovanje, ali isto nije dopušteno za mlađu djecu, a proces određivanja „lakšeg posla” obično je tako kompliciran da se i ne koristi. Rezultat je toga da je čak i samo jedan sat rada tjedno tehnički protuzakonit (McKechnie i Hobbs, 1999). Takav pristup nije prilagođen suvremenoj stvarnosti djece koja rade te odražava paradigmu koja pretpostavlja da djeca imaju koristi od toga što su isključena iz rada. Međutim, postoji jako malo dokaza koji to podupiru. Mnoge sociološke i pedagoške analize rad ne samo da ne smatraju po sebi negativnim, iako sigurno može biti štetan u određenim okolnostima, već tvrde da donosi pozitivne učinke, pa i da ima odgojnu vrijednost (Miliša, 1999; Mortimer, 2003; Hobbes i sur, 2007).

Općeprihvaćena je pretpostavka da su rad i škola međusobno konkurentni te da rad dovodi do nepohađanja škole i lošeg školskog uspjeha (Bourdillon, White i Myers, 2009). Međutim, u mnogim slučajevima odnos je suprotan te su, ustvari, problemi sa školom, poput troškova školovanja, nedostupnosti škola, zanemarivanja nastavnika i loše kvalitete nastave, ti koji „tjeraju” djecu na rad (Mortimer, 2003). S druge strane, škole su formirane na način da se obiteljski i dječji životi moraju u potpunosti prilagoditi školskom sustavu. Veća bi fleksibilnost sustava omogućila individualizirano obrazovanje prilagođeno potrebama i mogućnostima svake obitelji i svakog djeteta koje bi iz toga profitiralo mnogo više nego na postojeći način u kojem se svi drugi, iznimno raznoliki dijelovi života stavljaju u drugi plan te se djecu iz svih mogućih konteksta, obiteljskih, gospodarskih i životnih, stavlja u istu učionicu, pred istu ploču i istog nastavnika s ciljem da postignu iste rezultate. Pripisivanje obrazovnog neuspjeha pojedine djece njihovim (radnim) obvezama kod kuće i izvan nje simplificira ovaj slojeviti problem te odgovornost pomiče od školskog sustava.

Druga pretpostavka na kojoj se temelji Konvencija 138 jest da rad ometa dječji zdrav razvoj. Naravno, istina je da određeni oblici rada ugrožavaju dječju sigurnost, zdravlje i obrazovanje kao i da su djeca podložnija opasnostima i zlouporabama, ali to ne znači da je svaki rad nezdrav, loš ili neprirodan za djecu (prvenstveno jer je ta ideja socijalno konstruirana) niti postoje dokazi da se djeca bolje razvijaju u okruženju koje je oslobođeno odgovornosti rada i posvećeno školovanju i igri (Bourdillon, White i Myers, 2009). Djeca napreduju u vrlo raznolikim djetinjstvima uključujući i ona s radnim odgovornostima. U mnogim se društvima smatra da je rad sastavni dio odgoja djece koji nadopunjuje školovanje tako što djecu uči životnim i profesionalnim vještinama poput roditeljstva ili poljodjelstva (Mortimer, 2003). Također, rad osigurava kontakt između različitih društvenih skupina što sprječava njihovo razdvajanje i posljedičnu stigmatizaciju.

Uzimajući u obzir da su djeca u riziku od iskorištavanja, kriminalizacija dječjeg rada u potpunosti onemogućava njegovo kontroliranje i reguliranje jer tjera rad djece u ilegalu. Time se otežava situacija i djeci koja ne mogu priuštiti prestanak rada, pa se uz to još moraju nositi i s posljedicama njegove kriminalizacije. Iako postoji pretpostavka da dječji rad održava siromaštvo (Bourdillon, White i Myers, 2009) ne postoje dokazi da to čini siguran i zaštićen rad koji je kompatibilan sa školovanjem. Rad može spriječiti djecu u ostvarivanju određenih prilika, ali im isto tako može i omogućiti da ih ostvare. Mnoga djeca rade kako bi pomogla platiti svoje školske troškove koji znaju biti značajna prepreka siromašnim obiteljima (Bourdillon, 2006). Bolji pristup za sprečavanje siromaštva bilo bi smanjenje ili subvencioniranje troškova školovanja za siromašne obitelji, te poboljšanje njegove kvalitete i dostupnosti umjesto zabrane sudjelovanja u radu koji omogućava preživljavanje. Zanimljivo je uzeti u obzir i činjenicu da se nejednake plaće mladih (za jednak rad) toleriraju i potiču u većini država (pa tako i u RH i BiH) bez obzira na njihovu očitu diskriminatornu prirodu. Jednaka plaća za jednak rad smatra se temeljnim načelom u našem društvu za koji su se dugo borile i žene. Mnogi argumenti koji su korišteni kako bi se ženama uskratila jednaka plaća koriste se i za djecu i mlade: „nisu tako dobri radnici”, „potrebno im je više obuke”, „ne treba im novac”, „nemaju uzdržavane članove obitelji” itd. Zabrana dobne diskriminacije često ne uključuje niže plaće za mlade radnike što ne izaziva društvenu reakciju prvenstveno iz razloga što djeca i mladi nemaju političku ni glasačku moć koja bi ih zaštitila od nejednakog tretmana (Ludbrook, 1995).

Sve u svemu, brojni autori (McKechnie i Hobbs, 1999; Miliša, 1999; Mortimer, 2003; Talib, 2003; Hobbes i sur, 2007; Bourdillon, White i Myers, 2009) rad doživljavaju kao zdrav i vrijedan razvojni kontekst za djecu, ali ne zanemaruju važnost zaštite od iskorištavanja i zloupotrebe. Djeca često, iz različitih razloga, ne nalaze smisao u školi i od nje odustaju u ranim adolescentskim godinama. Takvoj djeci rad može pružiti smisao koji im politika najniže dobi oduzima i tjera ih na pronalazak drugih, često destruktivnih i nasilnih aktivnosti. Istraživanje dječjih stavova ukazuje da rad pridonosi njihovoj kvaliteti života i gradi im samopouzdanje (Liebel, 2003) što nas tjera na preispitivanje naših kulturalnih ideala o djetinjstvu.

Postoji mnogo manifestacija svih navedenih oblika adultizma koje mogu biti u rasponu od izravne diskriminacije do neizravnog ograničavanja i odbacivanja mišljenja. Liebel (2015) navodi četiri kategorije diskriminacije koje se odnose na djecu kao pojedince i društvenu skupinu:

1. mjere koje su usmjerene protiv nepoželjnih ponašanja djece koja se kod odraslih toleriraju ili smatraju prihvatljivima;

2. mjere opravdane potrebama djece za zaštitom, ali koje dovode do nepovoljnog položaja djece;

3. ograničen pristup djece pravima, dobrima i uslugama;

4. nedovoljno uzimanje u obzir djece kao društvene skupine pri odlučivanju na političkoj razini.

Diskriminacija zbog nepoželjnih ponašanja se odnosi na zabranjivanje i kažnjavanje ponašanja koje se smatra nepoželjnim za djecu, a prikladnim za odrasle i može se povezati s predodžbom o „zlom djetetu” ili „djetetu izvan kontrole”. U to, s jedne strane, spadaju ograničenja i zabrane boravka na javnim mjestima kao i mjere nametnute kako bi se izbjegla nepoželjna ponašanja poput „lutanja”, bježanja od kuće ili s nastave. S druge strane, to uključuje i one oblike ponašanja koji bi se inače smatrali „normalnima” i prihvatljivima za djecu da, u određenim slučajevima, ne uznemiruju odrasle. Na primjer, buka koju stvaraju djeca smatra se remećenjem mira pa se djeci zabranjuje da se igraju na javnim mjestima, a kako bi se to spriječilo u određenim stambenim četvrtima zabranjuje se gradnja dječjih igrališta. Također se može pronaći i oglašavanje godišnjih odmora bez djece ili čak takozvane „zone bez djece” koje su prisutne u restoranima, hotelima i lječilištima, a u Velikoj Britaniji je razvijen i koncept „sela bez djece” (Liebel, 2015). Jednostavna internetska pretraga otkriva rang liste kojima se preporučuju najbolji (američki) gradovi za život „slobodan” od djece (gradovi s niskim udjelom djece u populaciji)⁴ kao i rasprave o kreiranju potencijalnih zajednica bez djece i o mogućnosti da se u ugovore o iznajmljivanju stana uključi obvezna stavka „bez djece” (što je već prisutno na nekim područjima)⁵. Posljednja kontroverza vezana za ovako izravnu diskriminaciju djece odnosi se na uvođenje zone bez djece (ispod 12 godina) na letovima velike indijske avionske kompanije 2016. godine. Taj potez je s jedne strane izazvao brojne kritike prvenstveno od strane roditelja, dok su s druge strane mnogi podržali tu odluku u nadi da će isti trend prihvatiti i druge avionske kompanije. To pokazuje i anketa koju je provela mrežna stranica za rezervaciju hotelskog smještaja LateDeals.co.uk na 1,108 ispitanika iz Ujedinjenog Kraljevstva od kojih 39 % smatra da „zone bez djece” trebaju postojati na dugim letovima, a dodatnih 30 % da takve zone treba uvesti na svim letovima,

⁴<http://www.estately.com/blog/2013/08/14-best-u-s-cities-for-childfree-living/> (1.4.2017.)

⁵https://www.reddit.com/r/childfree/comments/3az443/do_you_think_its_realistic_to_hope_for_childfree/?st=j14r96x8&sh=f558d11 (1.4.2017.)

neovisno o njihovom trajanju. 35 % ih je čak spremno i platiti dodatno ako bi im to osiguralo putovanje avionom u kojem će biti samo odrasle osobe⁶.

Sličan diskriminatorni učinak imaju i elektronske naprave poput alarmnog sustava *Mosquito* (koji se koristi u europskim državama i Australiji) ili *Sonic Screen* (u SAD-u i Kanadi). Naime, te naprave emitiraju zvuk veoma visoke frekvencije koji uglavnom mogu čuti samo osobe mlađe od 25 godina budući da sposobnost percepcije zvukova visoke frekvencije s godinama slabi. Koriste se kao uređaji za sigurnost kojima se sprečava okupljanje mladih ljudi na javnim mjestima (ispred trgovina ili u blizini stanica za javni prijevoz), ali prema riječima Povjerenika za djecu u Engleskoj (2008) takve mjere „demoniziraju djecu i mlade” i „stvaraju opasan i sve širi jaz” između mladih i starijih osoba. *Mosquito* ima diskriminatoran učinak na sudjelovanje djece i mladih u životu zajednice i pridonosi stvaranju negativne slike o njima u društvu. Također je zabrinjavajuće što uređaj utječe na svu djecu i mlade, a buku mogu čuti i bebe, mala djeca ili djeca s posebnim potrebama koja ne mogu o tome upozoriti svoje staratelje (Children’s Rights Alliance for England, 2007; Liebel, 2015). Vijeće Europe je pozvalo na zabranu uređaja još 2010. godine navodeći da njegovo korištenje može predstavljati povredu ljudskih prava na slobodu kretanja i mirnog okupljanja, ali uređaj se i danas koristi.

Druga popularna mjera protiv okupljanja mladih ljudi na javnim mjestima, posebno u Ujedinjenom Kraljevstvu, je upotreba ružičaste rasvjete koja čini akne i druge nedostatke na koži vidljivijima. Na taj način se pokušava iskoristiti samosvijest i nesigurnost mladih zbog fizičkog izgleda kako bi ih se odbilo od okupljanja na određenim područjima⁷. Trend je i puštanje klasične glazbe na mjestima gdje se okupljaju adolescenti kako bi se spriječilo njihovo zadržavanje, ali i „buka” koju proizvode (Hirsch, 2007). Ova se metoda koristi u Australiji, Velikoj Britaniji, Kanadi i SAD-u pod opravdanjem sprečavanja kriminala i huliganstva na javnim mjestima, ali su je počeli koristiti i neki poznati trgovački i prehrambeni lanci (poput McDonaldsa⁸) s izravnom namjerom da spriječe okupljanje adolescenata u noćnim satima. Ideja je da će adolescentima biti neugodno slušati klasičnu glazbu pred prijateljima te da će smatrati da mjesto s takvom glazbom nije „cool”. Na taj se način iskorištava njihova potreba za pripadanjem vršnjačkoj skupini i uklapanjem u društvo.

⁶<http://www.travelweekly.com.au/article/Travellers-want-child-free-zones-on-planes/> (1.4.2017.)

⁷<http://www.bbc.com/news/uk-wales-17260959> (1.4. 2017.)

⁸<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/australiaandthepacific/australia/10464764/McDonalds-restaurant-turns-to-opera-to-drive-out-loitering-teenagers.html> (1.4.2017.)

Česti je argument za ovakve mjere (koje odobrava i policija kao mjere protiv „antisocijalnog ponašanja“) da djecu treba „odgojiti“ i da im se moraju postaviti „ograničenja“. Na taj se način mlade ljude svodi na bića koja još nisu civilizirana i kojih se zato treba bojati jer bi nas mogli uznemiravati ili ugroziti (Liebel, 2015). Rezultat je tjeranje adolescenata iz javnih prostora, „guranje“ jedne cijele populacije u sferu „nevidljivosti“ što bi, u slučaju bilo koje druge skupine (zamislimo ovakav tretman žena, pripadnika crne rase ili neke vjerske skupine) izazvalo ogorčenje i burne reakcije koje bi zahtijevale jednak tretman svih ljudi. Kada su u pitanju djeca i adolescenti reakcija izostaje, možda iz razloga jer ih ne smatramo u potpunosti ljudskima i jer njihovo ponašanje mjerimo prema adultističkim i paternalističkim standardima koje postavljaju odrasli i projiciraju na djecu. Pa stoga i gore navedene pasivno-agresivne mjere imaju smisla jer se rješenje do kojeg smo došli svodi na „guranje problema pod tepih“ sve dok se ne dosegne magična dob od 18 godina kada će se maloljetnici, preko noći, pretvoriti u odrasle osobe vrijedne svih prava i sloboda.

Diskriminacija kao posljedica zaštite djece odnosi se na diskriminaciju „iz dobre namjere“ odnosno na neželjenu posljedicu pokušaja da se djeca zaštite što najčešće uključuje propisivanje ograničenja, a može se povezati s predodžbom o „ugroženom djetetu“ tj. „djetetu u potrebi“. Ta ograničenja se s jedne strane opravdavaju potrebom da se djeca zaštite od sebe samih jer nemaju potrebne vještine kojima mogu predvidjeti posljedice svojih odluka, a s druge se priznaje da osobe iste dobi mogu imati potpuno različite sposobnosti i biti na različitim nivoima razvoja te stoga dobne granice mogu biti samo gruba mjera. No, individualne razlike između djece rijetko se uzimaju u obzir jer je takav pristup neučinkovit i zahtijeva vrijeme i resurse. Odrediti univerzalnu dob zrelosti koja vrijedi za sve mnogo je efikasnije budući da se lako kontrolira i provodi (Liebel, 2015).

Mjere zaštite djece zasnivaju se na paternalističkom i protekcionističkom vjerovanju da općenito odluke o djeci trebaju donositi odrasli koji su superiorni po svim pitanjima te najbolje znaju što je u interesu djece (Danby i Farrell, 2004). Prema ovom vjerovanju, djeca se zbog nedostatka sposobnosti moraju oslanjati na odrasle osobe koje preuzimaju potpunu odgovornost za njihove fizičke, moralne i društvene potrebe. Problem nastaje u ograničenom doživljavanju dječjih potreba, pa im se, na primjer, osiguravaju osnovna ekonomska prava i zaštita, ali se ne uzima u obzir dječja potreba za samoodređenjem i sudjelovanjem u odlukama koje ih se tiču. Djecu se promatra kroz predodžbu „odrasle osobe u nastajanju“ kojima je potrebna zaštita kako bi se nesmetano razvijale do zrelosti, čime se previđa djetetov trenutni značaj i mjesto u zajednici. To dovodi do njihove pasivnosti i nesudjelovanja u javnom životu kao i osjećaja izoliranosti, tjeskobe, otuđenosti i nepripadanja (Abood, 2009). No,

paternalističko društvo to ne vidi kao svoju odgovornost već kao odraz konstantne deterioracije mladih naraštaja što se pak uzima kao dokaz potrebe za sve snažnijom kontrolom i ograničavanjem.

Djeca nesumnjivo ovise o zaštiti odraslih, pogotovo u mlađoj dobi, pa je dobna diferencijacija opravdana tamo gdje se namjerava osigurati posebna zaštita za djecu i mlade ili kompenzirati nedostatke koji su povezani s njihovom fizičkom nezrelosti, nedostatkom životnog iskustva ili njihovom osjetljivosti na eksploataciju. Ali, postoje zakoni koji su stvoreni kako bi zaštitili, a imaju učinak stavljanja u nepovoljniji položaj i izlaganja nerazumnim kaznama ili ograničenjima koja se ne bi primjenjivala na odrasle na takav način. (Ludbrook, 1995; Danby i Farrell, 2004; Human Rights and Equal Opportunity Commission, 2000). „Zaštita djece zapravo postaje dobna diskriminacija gdje relativni nedostatak iskustva ili kompetencije služi da bi se opravdali određeni propisi čiji je cilj produžiti ovisnost djece o odraslima do nepotrebnih granica ili im ograničiti slobodu ili opseg aktivnosti” (Liebel, 2015, 125).

Dobne su granice prihvatljive jedino kada se može dokazati da je odabrana dob točan indikator sposobnosti ili potreba određene skupine, međutim one se često postavljaju proizvoljno kako bi se pojednostavnilo stvaranje ili provođenje zakona koji utječu na veliki broj ljudi. U kategoriju zaštitnih dobnih granica spadaju propisi koji zabranjuju uključivanje djece u oružane sukobe, minimalna dob pristanka na spolni odnos, minimalna dob za sklapanje braka, za legalno konzumiranje alkohola, za posjedovanje vozačke dozvole ili oni propisi koji određuju na kojim sjedalima u automobilu djeca smiju sjediti. Obično se pretpostavlja da su dobne granice najbolji način za postizanje takve zaštite djece. Ostale dobne granice definiraju građanska prava i odgovornosti poput minimalne dobi za glasovanje i kandidiranje na izborima (Human Rights and Equal Opportunity Commission, 2000; Liebel, 2015). Minimalna dob za glasovanje u svim državama članicama Europske Unije je navršenih 18 godina (isto vrijedi i za Bosnu i Hercegovinu) osim u Austriji, gdje je ona navršenih 16 godina. Minimalna dob za kandidaturu na izborima u većini je zemalja (uključujući i Bosnu i Hercegovinu) također navršenih 18 godina, dok su iznimke Belgija, Bugarska, Cipar, Češka, Estonija, Irska, Latvija, Litva, Poljska i Slovačka (21), Rumunjska (23) te Italija i Grčka (25). Minimalna dob za glasovanje najčešće je diskutirana dobna granica za koju se smatra da treba biti revidirana jer osobe mlađe od 18 godina predstavljaju značajan dio stanovništva te bi takva promjena mogla pridonijeti smanjenju diskriminacije na temelju dobi. Naime, glasačka moć mlade populacije osigurala bi njihovu političku relevantnost što bi ih uključilo i u javne rasprave i procese donošenja odluka. Rasprava o minimalnoj dobi za glasovanje trenutno je

posebno aktualna u Ujedinjenom Kraljevstvu nakon referendumske odluke o izlasku iz Europske Unije (popularno nazvanoj *Brexit*). Naime, 75 % mladih ljudi između 18-24 godine je glasovalo za ostanak u Europskoj uniji u usporedbi sa 39 % onih starijih od 65. Općenito, što je dobna skupina bila starija to je više glasovala za napuštanje Unije.⁹ Takav je rezultat izazvao reakcije onih koji se već duže vrijeme zalažu za spuštanje dobne granice za glasovanje na 16 godina kako bi se u donošenju odluka uključilo i više od 1,5 milijuna 16 i 17-godišnjaka koji žive u Ujedinjenom Kraljevstvu. Ovaj je referendum zorno pokazao kako ključne odluke o budućnosti zemlje i ljudi u njoj prvenstveno donosi stariji dio populacije koji će u toj budućnosti kraće živjeti i čiji životi neće biti toliko snažno pogođeni odlukom kao što je bila ova u Ujedinjenom Kraljevstvu (mladi ljudi su ti koji su mobilniji, više putuju zbog užitka, ali i zbog zaposlenja, globalno su orijentirani i povezani, prihvaćaju i žive različitost (Salopek, 2003; Weiss, 2003; Eisner, 2004)).

Druga dobna granica koja izaziva diskusiju odnosi se na već spomenutu najnižu dob za zapošljavanje koja čitavoj dobnoj skupini uskraćuje pravo samostalnog zarađivanja novca ili pomaganja u uzdržavanju obitelji. To stavlja djecu, koja iz različitih razloga rade, u „ilegalu” i onemogućuje njihovu zaštitu i ostvarivanje prava na poslu te ih čini lakim metama za izrabljivanje i loše postupanje, ali i zakonski progon. Čak i kada djeca i mladi navrše dovoljno godina za legalan rad, temeljno načelo jednake plaće za jednak rad, na njih se ne primjenjuje (Ludbrook, 1995; Liebel, 2015).

Razumno je tretirati djecu drugačije i ograničavati njihove slobode radi sigurnosti i zaštite, ali postoji jasna potreba za detaljnom revizijom svih zakona koji postavljaju dobna ograničenja. Takvi se zakoni mogu opravdati samo dokazivanjem štete koju bi djeca i mladi trpjeli kada ta ograničenja ne bi postojala, a mnogo ih spada u tu kategoriju (Ludbrook, 1995). No, brojna postojeća ograničenja osobnih sloboda bi se na taj način otvorila za raspravu i eventualno ukidanje ili smanjenje dobnih granica što bi omogućilo značajno suzbijanje dobne diskriminacije.

Dobna ograničenja pristupa pravima, dobrima i uslugama odnose se na povrede prava dodijeljenih djeci Konvencijom o pravima djeteta, poput prava na mirno okupljanje i izražavanje mišljenja, ali i na povrjeđivanje njihova ljudskog dostojanstva uskraćivanjem različitih dobara i usluga. Ova ograničenja imaju svoj korijen u ispreplitanju predodžbi „siromašnog djeteta” i djeteta kao „odrasle osobe u stvaranju”, ali i predodžbe o „zlom

⁹ <http://www.newstatesman.com/politics/staggers/2016/06/how-did-different-demographic-groups-vote-eu-referendum> (1.4. 2017.)

djetetu". Djeca su praktički jedina skupina u modernom društvu koja ne može ostvariti zakonom zajamčena prava na političke i društvene resurse niti imaju samostalna prava na socijalne usluge (Liebel, 2015).

Pravosudni sustavi diljem svijeta ograničavaju prava djeci na saslušanje u sudskom postupku ili čak izričito zabranjuju sudjelovanje u sudskom postupku prije punoljetnosti ili su pak postupci složeni i neprilagođeni djeci. U mnogim zemljama djeca ne sudjeluju u donošenju odluka koje ih se tiču na obiteljskim sudovima. Dječja građanska i politička prava krše se zabranom njihovog sudjelovanja u organiziranim udrugama (npr. sindikatima), uskraćivanjem prava glasa, prava na državljanstvo (ili državljanstvo djeteta ovisi o državljanstvu roditelja), na slobodu vjeroispovjedi, a postoje i slučajevi (kao u Kolumbiji) da neoženjeni maloljetnici nisu priznati kao roditelji svoje djece (Liebel, 2015). Uz to što su ovo primjeri diskriminacije djece, ograničavanje pristupa pravima stvara podlogu za daljnje diskriminacije jer svodi djecu na „nepotpune” članove društva koji ne zavrjeđuju prava koja imaju svi ostali. To se očituje u nepravедnom i štetnom postupanju u različitim okruženjima uključujući i pristup dobrima i uslugama gdje su djeca često izravno diskriminirana na osnovu njihove dobi.

Različita istraživanja otkrivaju najčešća područja na kojima se djeci potpuno uskraćuju dobra i usluge ili ih se stavlja u manje povoljan položaj u odnosu na odrasle. Adolescenti imaju manje povoljan tretman na području zdravstvenih usluga od odraslih osoba, pa čak i od mlađe djece, a često ih se ne uzima ozbiljno ni kada pozivaju i traže pomoć od hitnih medicinskih službi (Joint Chief Inspectors 2005; 2008; Garnelas, 2007). Adolescente se također stavlja u nepovoljniji položaj od mlađe djece na području socijalne skrbi te im se uskraćuju usluge na temelju implicitnih pretpostavki da su na neki način sami krivi za zlostavljanje ili druge situacije kroz koje prolaze (Evans, Houghton-Brown i Rees, 2007; Garnelas, 2007; Rose i Barnes, 2008). Na području djelovanja policije istraživanja pokazuju da djeca i mladi ne očekuju da će ih policija shvatiti ozbiljno te stoga zločine kojima su svjedoci ili žrtve često ne prijavljuju. Kada zločin i prijave policija kasnije rijetko razgovara izravno s njima i ne tretira ih kao relevantne svjedoke. Također doživljavaju nepravедne optužbe od strane policije te smatraju da se od njih očekuje da će se ponašati destruktivno i opasno za okolinu (Scottish Executive, 2001; Gorin, 2004; Garnelas, 2007; Metropolitan Police Authority, 2008).

Djeci se često nepravédno ograničava pristup javnim službama kao što su knjižnice, centri za slobodno vrijeme, muzeji, umjetničke galerije, sportski objekti, ali i restoranima i trgovinama. Zabilježeni su slučajevi tijekom 2015. i 2016. godine u kojima su restorani brze

hrane *KFC* i *McDonald's*, u Engleskoj¹⁰ i SAD-u¹¹, ponukani tučama među adolescentima i savjetom policije, zabranili svoj djeci (do 18. godine) ulazak u restorane bez pratnje odraslih osoba. 2008. godine ravnatelj jedne škole u Wimbledonu, Engleska, pozvao je na bojkot trgovina u centru grada koje su zabranile ulazak djeci u školskim uniformama. Ravnatelj je izrazio zabrinutost zbog kriminalizacije i alijenacije djece koju se nepravredno tretira samo zbog njihovih godina¹². Iste je godine zabilježen slučaj zabrane ulaska djeci u trgovinu igračkama¹³, a 2011. trgovački lanac *Lidl* zabranio je tinejdžerima bez pratnje odraslih ulaz u svoju trgovinu u Yateu u Engleskoj, pod objašnjenjem da većina tinejdžera krade¹⁴. Oko 80 trgovačkih centara u SAD-u uvelo je neku vrstu zabrane ulaska ili kretanja djeci i adolescentima¹⁵, dok trgovački centri u Brazilu, nakon pojave fenomenarolezinhos¹⁶, prakticiraju rasno i dobno profiliranje, na temelju kojeg mnogim mladima iz siromašnih četvrti zabranjuju ulazak. Zabrana ulaska u trgovačke centre djeci i mladima krši pravo na slobodu mirnog okupljanja i udruživanja i pravo na slobodno vrijeme, igru i kulturne aktivnosti (Human Rights and Equal Opportunity Commission, 2000). U istraživanju Garnelas iz 2007. koje je uključilo fokus grupe s djecom između 12 i 17 godina, ispitanici su izvijestili o sljedećim iskustvima: na izlasku iz trgovina provjeravani su jesu li nešto ukrali, u trgovinama su ih poslužili tek nakon odraslih iako su bili prije na redu, nije im dopušten ulazak u trgovinu kada su bili u školskim uniformama, bili su prisiljeni ostaviti torbe ispred trgovina kako ne bi krali, nije im dopušteno jesti u kafiću unutar trgovine, već su kupljenu hranu mogli konzumirati samo ispred trgovine, nije im dopušten ulazak u trgovine u kojima je dopušteno ulaziti s psima, ograničavanje broja djece koja smiju u jednom trenutku biti u trgovini, trgovine s natpisima „zabranjen ulazak djeci”. Do sličnih saznanja su došli i Danby i Farrell (2004). Iako je većina ovih mjera usmjerena na adolescente, nije rijetkost niuskraćivanje usluga obiteljima s manjom djecom što pokazuje primjer kafića u Londonu koji zabranjuje ulazak bebama i maloj djeci (pa su asocijativno diskriminirani i roditelji)¹⁷.

Djeca se s diskriminacijom suočavaju i u javnom prijevozu pa tako tvrde da ih vozači javnog prijevoza tretiraju negativno, odbijaju zaustaviti vozilo kada vide da samo djeca

¹⁰ <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/teenagers-banned-from-entering-kfc-alone-a6905071.html> (5.4.2017.)

¹¹ <http://www.eater.com/2015/4/28/8508115/pennsylvania-mcdonalds-bans-teens-kids-need-adult-chaperone> (5.4.2017.)

¹² http://www.yourlocalguardian.co.uk/news/2030531.boycott_town_centre_shops_says_wimbledon_head/ (5.4.2017.)

¹³ http://www.yourlocalguardian.co.uk/news/2286501.kids_banned_from_toy_shop/ (10.4.2017.)

¹⁴ http://www.gazetteseries.co.uk/news/9403864.Father_s_anger_after_teenagers_are_banned_from_entering_supermarket/ (5.4.2017.)

¹⁵ <https://www.yahoo.com/news/teens-are-getting-banned-from-malls-107347372697.html> (5.4.2017.)

¹⁶ U prijevodu „male šetnje”, dok se kao fenomen pojam odnosi na susrete velikog broja (mladih) ljudi na javnim mjestima, prvenstveno u trgovačkim centrima, koji su dogovoreni putem interneta.

¹⁷ <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/london-cafe-condemned-by-parents-for-banning-babies-and-small-children-a6730321.html> (5.4.2017.)

čekaju na stanici i zatvaraju vrata kada pokušaju ući (Danby i Farrell, 2004; Garnelas, 2007; Children's Rights Alliance for England, 2008). Sličan tretman doživljavaju i roditelji s manjom djecom koji imaju poteškoća u pristupu javnom prijevozu te se žale na bezobzirno osoblje i nedostatak prikladnih sadržaja (Mother and Baby/Transport 2000, 2006).

Već spomenuto načelo „razvojnih sposobnosti djeteta” iz članka 5. Konvencije o pravima djeteta kojim se naglašava poštivanje odgovornosti i prava odraslih zapravo se često uzima kao opravdanje dobne diskriminacije djece. Da bi se to promijenilo, fokus mora biti na onome što djeca *moгу*, a ne na onome što *ne mogu*, te je na toj osnovi nužno preispitati postojeće kriterije kompetentnosti (Liebel, 2015). Poštivanje pravila ponašanja, pristojnost i bonton koji se traže od djece se ne smiju zasnivati na implicitnoj pretpostavci da su djeca niža klasa u društvu (Ludbrook, 1995), „nepotpune” osobe kojima je nužno postavljati granice koje se ne bi smatrale prihvatljivima ni za jednu drugu skupinu. „Dobne granice koje otvaraju vrata dobnoj diskriminaciji ne bi više trebalo određivati, već bi djeci trebalo povjeriti mogućnost i dati priliku da ostvaruju svoja prava što je ranije moguće i u što većoj mjeri” (Liebel, 2015, 128).

Generacijska diskriminacija opisuje se kao nedostatak međugeneracijske pravde odnosno kao pojava u kojoj djeca kao manjina trpe višestruku diskriminaciju od većinske odrasle populacije. Može se promatrati i kao oblik društvene nejednakosti koji proizlazi iz pravnog i socijalnog statusa maloljetnika koji im ne daje mogućnost utjecanja na političke odluke niti ostvarenje ekonomskih i socijalnih prava (Liebel, 2015). Generacijska diskriminacija se često ne primjećuje i smatra se prirodnom jer proizlazi iz socijalno konstruiranog generacijskog poretka. Odražava se u kulturalno specifičnim sintagmama poput „djecu treba vidjeti, ali ne i čuti” (prisutna na engleskom govornom području) koja se koristi kako bi se naglasilo da se djeca trebaju pristojno ponašati i biti tiha, dok je kod nas prisutno „šuti dok odrasli pričaju” sa sličnom porukom, ali s većim naglaskom na dječji podčinjen položaj u odnosu na odrasle. Ovakvi se izrazi nalaze u pozadini ideja da djeca trebaju dati prioritet odraslima te da se djecu koja glasno zahtijevaju svoja prava etiketira kao bezobrazne i drske „pametnjakoviće” (Ludbrook, 1995). Generacijska je diskriminacija toliko isprepletena u našu predodžbu o svijetu da je prisutna i u jednom od ključnih pravnih izvora za suzbijanje diskriminacije djece, u Konvenciji o pravima djeteta. Naime, formulacija da će se stavovi djece „uvažavati u skladu s dobi i zrelošću djeteta” (članak 12) omogućuje proizvoljno ocjenjivanje „zrelosti” pri čemu se kao kriterij uzima odrasla osoba što omogućuje trajno zadržavanje odraslih u povlaštenom položaju (Warming, 2015).

Jedan je od načina suzbijanja generacijske diskriminacije „generacijski osviještena politika” prema kojoj bi se sve političke odluke u zemlji promatrale iz perspektive njihovog učinka na buduće naraštaje, a djeca i mladi sustavno poticali na sudjelovanje u svim poslovima koji ih se tiču. Takvu politiku dosada provodi samo Austrija koja je kao svoj glavni politički cilj navela jednake mogućnosti i prava za svu djecu (Liebel, 2015). Značajnu ulogu u promoviranju pozitivnih stavova prema djeci i mladima te poboljšanju odnosa između generacija može odigrati i škola. Stvaranje partnerskih odnosa s roditeljima i lokalnom zajednicom te razvoj međugeneracijskih projekata koji bi poticali toleranciju, međusobno razumijevanje i poštovanje između odraslih i djece bi pomoglo razvitku inkluzivne kulture škola te od njih napravilo centre oko kojih bi se okupljale cijele zajednice (Children’s Rights Alliance for England, 2007).

Rasprava o ljudskim i dječjim pravima dosada se vrlo malo bavila problematikom dobne diskriminacije, no porastom osviještenosti o ovom fenomenu sve značajnije raste i ovo istraživačko područje. Dosadašnja stratifikacija dobnih skupina, njihovo razdvajanje i posljedična subordinacija maloljetništva dovode se u pitanje kao socijalni konstrukti za koje postoje alternative. Jedan od najznačajnijih uzroka ove novootkrivene svijesti o dobnoj diskriminaciji i djeci kao podčinjenoj skupini procvat je komunikacijskih tehnologija koje djeca usvajaju i koriste brže i bolje nego odrasli što značajno mijenja njihovu ulogu u obitelji i školi, ali i našu percepciju njihove sposobnosti i zrelosti. Razvojem novih pismenosti i kompetencija djeca sve manje ovise o odraslima u svom okruženju kao jedinom izvoru znanja i iskustva jer im odrasle u tom smislu zamjenjuju računala i telefoni pred kojima nisu u opasnosti od patroniziranja i moraliziranja u slučaju postavljanja neugodnog pitanja. Samim se time nepovratno mijenja i uloga odraslih, a sve je manje aktivnosti koje se mogu nazvati tipičnima samo za jednu dobnu skupinu. Odrasli uživaju u igranju video igrica jednako kao i djeca, dok djeca postaju učitelji i pomagači odraslima u usvajanju novih (tehnoloških) znanja. Zbog svega navedenog djeca se sve više percipiraju kao subjekti, ali i dalje ne mogu dobiti odgovarajući socijalni status koji bi im dao veće mogućnosti djelovanja i veći utjecaj (Liebel, 2015).

Jedan od čimbenika održavanja niskog socijalnog statusa djece u društvu kroz njihovu stigmatizaciju i diskriminaciju su i masovni mediji. Kako smo vidjeli u prethodnim istraživanjima mediji su otkrili formulu za povećanje gledanosti i prodaje putem senzacionalizacije vijesti o djeci, njihovim stereotipiziranjem i širenjem adultističkih mitova čime kreiraju i održavaju određene pretpostavke o stvarnosti na koje se ljudi oslanjaju u

socijalnoj komunikaciji. Zbog toga postoji potreba za njihovim sustavnim praćenjem i istraživanjem, a potom i adekvatnim reagiranjem na temelju dobivenih rezultata. Jer, tek implementacijom novih predodžbi o djetinjstvu i djeci kao društvenoj skupini u medijski diskurs (kao sve važniji čimbenik odgoja i obrazovanja) moći će se stvoriti preduvjeti za radikalnije izmijene pravnog i socijalnog statusa djece u društvu.

III. EMPIRIJSKO ISTRAŽIVANJE

6. METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

6. 1. Predmet istraživanja

Predmet ovog istraživanja je stigmatizacija djece u tiskanim medijima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Kroz teorijsku analizu prethodnih istraživanja o predodžbama o djeci u društvu općenito te naročito u medijskom prostoru, izvode se zaključci i generalizacije da su djeca stigmatizirana skupina u medijima. Stoga se istražuje način prikazivanja djece u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini koji se dovodi u vezu sa stigmom kao socijalnim konstruktom.

U prvom dijelu istraživanja predmet istraživanja predstavljati će identificiranje etiketiranja, stereotipiziranja, razdvajanja, gubitka statusa i diskriminacije djece kroz analizu općih značajki napisa, izvora informacija u napisima, zaštite privatnosti djece te tematskih karakteristika napisa. Drugi dio istraživanja usmjeren je na kvalitativnu analizu napisa kroz koju se identificira prisutnost Goffmanovih (1974) tipskih kategorija stigme u načinu prikazivanja djece koje se dovode u vezu s dominantnim društvenim predodžbama o djeci, detaljno izloženim u teorijskom dijelu rada. Pa se tako fizička stigma, koja obuhvaća fizičke attribute koji osobi otežavaju funkcioniranje u društvu, dovodi u vezu sa predodžbom o „siromašnom“ ili „nevinom“ djetetu gdje su djeca stigmatizirana zbog svoje mladolikosti i fizičke nemoći. Karakterna stigma koja se kod Goffmana odnosi na negativne osobine poput nasilnosti i lijenosti se povezuje sa dvije suprotstavljene predodžbe koje naglašavaju stereotipne osobine kod djece- predodžbu o „plemenitom djetetu“ ili „djetetu spasitelju“ i predodžbu o „razmaženom djetetu“ ili „djetetu izvan kontrole“. Treća kategorija stigme kod Goffmana je plemenska stigma koja se povezuje s pripadnošću određenoj društvenoj skupini odnosno, u slučaju djece, dobnoj kohorti, gdje se obilježja pojedinih pripadnika skupine pripisuju svim njenim članovima. Uz ove tri Goffmanove kategorije, nakon uvida u analizirani uzorak, dodana je i kategorija „aktivno dijete“ koja je u skladu s istoimenom predodžbom o djeci koja je definirana u teorijskom dijelu rada. Dalje se kvalitativno analizira intenzitet, kontekst i stil napisa kao i poštivanje načela novinarske struke u napisima.

Rezultati istraživanja pružiti će prikaz implikacija koje način prikazivanja djece u dnevnim novinama ima za stigmatizaciju djece u društvu i razlika između načina prikazivanja djece u dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. Ignoriranje dječjeg glasa u pitanjima koja ih se tiču, nepoštivanje njihove privatnosti, inzistiranje na tematici koja djecu, na različite načine, povezuje sa kriminalnim aktivnostima (što zasigurno nije svakodnevica prosječne hrvatske i bosanskohercegovačke djece) su samo neki od načina kako tiskani mediji etiketiraju, stereotipiziraju, razdvajaju i diskriminiraju djecu.

6. 2. Cilj istraživanja

Cilj istraživanja je utvrditi pedagoške implikacije načina prikazivanja djece u najčitanim dnevnim novinama u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, sustavno analizirati prisutnost stigmatizacije djece u tiskanim medijima te utvrditi razliku u načinu prikazivanja djece između dvije zemlje.

6. 3. Zadatci istraživanja

Iz cilja istraživanja proizlaze zadatci istraživanja. U ovom istraživanju postavljeni su slijedeći zadatci istraživanja:

1. Utvrditi zastupljenost napisa o djeci u istraživanom uzorku dnevnih novina.
2. Utvrditi karakteristike izvora informacija u napisima o djeci.
3. Ispitati učestalost i načine zaštite privatnosti djece u napisima o djeci.
4. Ispitati tematske karakteristike napisa o djeci.
5. Ispitati kvalitativne karakteristike napisa o djeci.

6. 4. Vrste, metode i postupci istraživanja

Temeljno polazište rada o djeci kao stigmatiziranoj skupini u medijima verificira se na osnovu podataka prikupljenih u neposrednom (medijskom) okruženju te se stoga ovo istraživanje može nazvati *empirijskim*. Određena teorija ili hipoteza ostaje samo opće saznanje sve dok se njen značaj ne verificira, a što je veći broj empirijskih istraživanja u skladu s nekom teorijom to je vjerojatnije da je ona točna (Knežević Florić i Ninković, 2012). Empirijska istraživanja temelje se na promatranim i izmjerenim fenomenima na osnovu kojih se izvode zaključci pa je samim time i ovo istraživanje po svojoj prirodi empirijsko jer nastoji doći do podataka koji se statistički obrađuju te se na osnovu njih dolazi do određenih saznanja (Babbie i Mouton, 2004).

Budući da ovo istraživanje nastoji prikupiti podatke o količini i kvaliteti pomoću statističkih numeričkih podataka, pristup je stoga kvantitativan i kvalitativan odnosno *mješovit* što je u društvenim istraživanjima posljednjih nekoliko desetljeća sve češće (Creswell, 2009). Neki od razloga za taj trend su što istraživački problemi društvenih znanosti postaju sve kompleksniji, istraživanja su sve više interdisciplinarna, a i sama kvantitativna i kvalitativna istraživanja postaju sve razvijenija što daje kredibilitet za njihovo miješanje (Sekol i Maurović, 2017). Kvantitativni pristup se temelji na metodama koje omogućuju brojčano iskazivanje pojava te generaliziranje zaključaka na cijelu populaciju, dok se kvalitativni ne oslanja na statističke zaključke već nudi nebrojčani opis pojave koja se istražuje. Nedostatci kvantitativnog pristupa se odnose na nemogućnost „dubljeg“ razumijevanja konteksta i istraživane pojave, a nedostatci kvalitativnog su usmjereni na pitanja vjerodostojnosti i objektivnosti zaključaka i generalizacija (Mejovšek, 2013). Kako bi se prevladali ti nedostatci ovi pristupi se sve više kombiniraju tj. miješaju.

U skladu s tim, u radu se koristi holistička, kombinirana metoda analize sadržaja medijskih objava te komparativna metoda. Iako se analiza sadržaja u dijelu literature definira kao kvantitativna metoda (Poindexter i McCombs, 2000, Neuendorf, 2002, Milas, 2009), brojni istraživači joj pripisuju i kvalitativan karakter kada se koristi za utvrđivanje značenja poruka, a sve češće se ističu prednosti kombiniranja kvantitativnog i kvalitativnog pristupa (Chermak, 1997, Berger, 2000, Gilliam, 2003) što je primijenjeno i u ovom istraživanju. „Istraživanja kombiniranom metodologijom...su ona u kojima se kvantitativne i kvalitativne metode istraživanja isprepliću i nadopunjuju, odnosno proučavane pojave i kvantificiraju i opisuju“ (Verčić, Ćorić, Vokić, 2010, 12).

Suprotstavljanje kvantitativnog i kvalitativnog pristupa istraživanjima u društvenim znanostima, među ostalim, iznjedrilo je i nastojanjima da se ta dva pristupa komplementarno primjenjuju kako bi se iskoristile njihove prednosti što omogućuje dobivanje kvalitetnijih rezultata (Punch, 2000; Patton 2002). Dakle, kvantitativni i kvalitativni oblik analize sadržaja se trebaju promatrati kao dva dijela jednog kontinuuma, a ne kao dva suprotstavljena postupka (Manić, 2014). Takav pristup unaprjeđuje postojeća istraživanja i otvara nove mogućnosti holističkog pristupa sadržajima, a posebno onim medijskim. U skladu s tim, u analizi je djelomično korištena i UNIDU metoda analize sadržaja medijskih objava (Obradović, 2011) prema kojoj je analiziran intenzitet napisa, kontekst, stil izvještavanja i pristup u odnosu na osnovna načela novinarske struke. Kombinirana metoda analize sadržaja omogućuje složenije interpretacije tekstova i prepoznaje da svako tumačenje mora biti dano iz određene perspektive (Ahuvia, 2000).

Kod kombinirane analize sadržaja polazi se od kompleksnih pojmova ili kategorija koje su uglavnom složenije od onih koje se koriste kod kvantitativne analize, a manje složene od onih kod kvalitativne analize sadržaja. Za prepoznavanje tih kategorija potrebni su obučeni istraživači umjesto kompjutorskih programa koji se učestalo koriste za kvantitativnu analizu. Kategorije se identificiraju u tekstu, te se mjeri njihova učestalost, korelacija s drugim kategorijama itd (Manić, 2014).

Komparativna metoda je široko rasprostranjena u društvenim znanostima, a odnosi se na postupak uspoređivanja činjenica, pojava, procesa i odnosa, odnosno utvrđivanja njihovih sličnosti i razlika (Zelenika, 2000). Komparacija omogućuje stavljanje informacija u kontekst u kojem se mogu ocijeniti i interpretirati, što omogućuje dolazak do raznih uopćavanja i novih zaključaka koji omogućuju spoznaju (Burnham i sur., 2006).

Postupak istraživanja se može podijeliti u četiri faze. Prva faza uključila je izradu instrumenta istraživanja tj. analitičke matrice koja sadrži 20 istraživanih varijabli i 137 klasifikacijskih kategorija. Analitička matrica je modifikacija matrice korištenih u istraživanjima Kanižaj, I. (2010) i Ciboci, L. i sur. (2011). U matricu su uključene i varijable za UNIDU metodu analize sadržaja medijskih objava (Obradović, 2011) prema kojoj je analiziran intenzitet napisa, kontekst, stil izvještavanja i pristup u odnosu na osnovna načela novinarske struke. Jedinica analize je napis s naslovnom cjelinom i ilustracijama. Analitička matrica se nalazi u prilogu.

Druga faza istraživanja obuhvatila je proces prikupljanja podataka. Praćena su tiskana izdanja analiziranih dnevnih novina te selektirani napisi za analizu. U trećoj fazi napravljena je obrada i kontrola podataka tijekom koje su iz uzorka isključeni oni napisi za koje je

dodatnom provjerom utvrđeno da se ne uklapaju u kriterije selekcije. Četvrta faza uključila je detaljnu analizu prikupljenih napisa te komentiranje dobivenih rezultata.

6. 5. Uzorak

Analizirani uzorak su dvije najprodavanije dnevne novine u Republici Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini u razdoblju od jedne godine (od 1. srpnja 2013. do 30. lipnja 2014.) što se prema Neuendorf (2002) smatra dostatnim za utvrđivanje trendova u medijskom sadržaju. Iako je relevantnu analizu moguće napraviti prateći i kraće vremensko razdoblje (Korać, Vranješević, 2001; Parker i sur., 2001) jedna godina omogućuje utvrđivanje sezonskih promjena i godišnjih događaja koji su važni za identificiranje predodžbe o djeci u medijima. Vremenski period od jedne godine korišten je i u brojnim drugim istraživanjima medijskog sadržaja (Sercombe, 1996; Blood i sur., 2001; Reynolds White, 2008; Ciboci i sur., 2011).

Tiskano izdanje dnevnih novina odabrano je zbog svoje trajnosti, što nije karakteristika prolaznih slika u elektroničkim medijima. Naime, dnevne su novine često trajni i službeni registar događaja koji se čuva u knjižnicama i arhivima i dostupan je istraživačima i široj javnosti (Reynolds White, 2008). Također, unatoč ekspanziji elektronskih medija u posljednjem desetljeću i smanjenim tiražama tiskanih izdanja, dnevne su novine ipak zadržale čitanost i društveni utjecaj. No, opstanak na tržištu zahtijevao je i prilagođavanje tržišnim trendovima, pa je tako prema podacima Hrvatske gospodarske komore (2012.), najčitaniji dnevni list u Hrvatskoj bio *24 sata* (što se zadržalo, bez prekida, do 2016. godine). Na popularnost tih potpuno komercijaliziranih i tabloidiziranih novina uvelike utječe njihova niska cijena i besplatno podijeljeni primjerci te ga to izdvaja iz konkurencije ostalih dnevnih listova. Zbog toga su, za uzorak dnevnih novina iz Hrvatske, odabrane druge i treće najčitanije novine- *Večernji list* i *Jutarnji list* koji su, uz prisutnost komercijalnih sadržaja, zadržali i neke karakteristike analitičkih novina što ih čini i prikladnijima za usporedbu s najčitanijim bosanskohercegovačkim dnevnim novinama *Dnevnim avazom* i *Oslobođenjem*. Oba hrvatska lista su naizgled slične vizualne prezentacije, pripadaju različitim vlasnicima i karakterizira ih drugačija uređivačka politika (Vlainić, 2012). *Dnevni avaz* je najčitanija dnevna novina u Bosni i Hercegovini koja je počela izlaziti 1995. godine dok je *Oslobođenje* najstariji informativno-politički dnevnik u BiH koji se izdavao i za vrijeme Jugoslavije. Već duži niz godina zauzimaju prva dva mjesta na ljestvici najčitanijih dnevnih novina u Bosni i Hercegovini (posljednje istraživanje TNS MIB, 2015). Sve četiri istraživane dnevne novine mogu se svrstati u polutabloidni tisak.

Polutabloidna forma i uređivačka politika koja teži komercijalnom uspjehu često u drugi plan stavljaju etičnost, a posebno kada su u pitanju one društvene skupine koje su pri dnu ljestvice društvene moći te zbog toga ne mogu reagirati i diskutirati svoju medijsku predstavljenost. Zbog toga je važno da su novinari, uz Kodeks časti hrvatskih novinara, odnosno Kodeks za štampu i online medije BiH, upoznati i sa načelima etičkog izvještavanja o osjetljivim društvenim skupinama u koje su uključena i djeca. U tu svrhu je UNICEF izdao Etičke smjernice - načela za etičko izvještavanje o djeci, a preporuke je objavio i Ured pravobraniteljice za djecu RH. Važno je naglasiti potrebu obrazovanja novinara po pitanju dječjih prava što posebno naglašava Pravobraniteljica za djecu. Prava djece i etička pitanja je nužno ugraditi u programe studija novinarstva, a moraju biti i djelom novinarske profesionalne izobrazbe. Urednici i novinari bi mogli dati značajan doprinos stvaranju uvjeta za najbolje razvojne interese djece kada bi dogovorno kreirali pravila izvještavanja o djeci naglašavajući primjere dobre prakse i redovito se konzultirajući sa stručnjacima na ovom području (Preporuka pravobraniteljice za djecu o medijskom izvještavanju o djeci, 2006). Koliko se te smjernice i preporuke poštuju i slijede u istraživanom uzorku biti će vidljivo u analizi rezultata istraživanja.

Usporedba Hrvatske i Bosne i Hercegovine zanimljiva je kako zbog zajedničke povijesne pozadine te kulturološke, jezične i teritorijalne povezanosti, tako i zbog različitih pozicija u kojima se ove dvije zemlje trenutno nalaze. Naime, Hrvatska je 1. srpnja 2013. postala zemlja članica Europske unije (što koincidira s početkom ovog istraživanja) dok je Bosna i Hercegovina prema istraživanju Eurostata 2013. godine bila najsiromašnija zemlja u Europi. Obje su zemlje postale države stranke Konvencije o pravima djeteta temeljem notifikacije o sukcesiji od republike Jugoslavije te su se time obvezale da će poštivati djecu kao nositelje prava. Međutim, način prikazivanja djece u medijima nedovoljno je istražen u obje zemlje te se smatra zanimljivim utvrditi podrazumijevaju li gospodarski napredak i političke promjene usklađivanje medijskog tržišta sa međunarodnim Konvencijama.

Iz navedenih tiskovina su izdvojeni napisi u kojima su djeca od 0 do 18 godina glavna ili jedna od glavnih tema odnosno oni napisi koji su posvećeni pojedinačnom djetetu ili skupini djece ili su se bavili pitanjima i temama povezanim s djecom. Članci su prikupljeni i praćeni u tiskanom obliku, a tamo gdje je to bilo moguće sačuvani su i u elektroničkoj formi. Ukupno je analizirano 2620 napisa s naslovnom cjelinom i ilustracijama.

6. 6. Varijable

U ovom istraživanju stigmatizacije djece u tiskanim medijima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini istraživane su sljedeće varijable: zastupljenost napisa o dječjim pravima u najčitanim dnevničkim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, mjesec objave napisa o djeci, veličina napisa o djeci, vremenski slijed odnosno vremensko porijeklo događaja o kojem se izvještava u napisu, broj izvora informacija u napisima o djeci, karakteristike izvora informacija, zastupljenost djece kao izvora informacija, glavni izvori informacija, zaštita identiteta djece u tekstu, način predstavljanja dječjeg identiteta u tekstu, zastupljenost napisa s fotografijama u ukupnom broju napisa o djeci, broj fotografija po napisu, zaštita identiteta djece na fotografijama, način zaštite identiteta na fotografijama, dominantne teme u napisima o djeci, prisutnost tipskih kategorija stigme, intenzitet napisa o djeci, kontekst u napisima o djeci, stil izvještavanja i načela novinarske struke.

6. 7. Istraživačka pitanja

U istraživanju su postavljena sljedeća istraživačka pitanja:

ISTRAŽIVAČKO PITANJE 1: Pridonosi li način prikazivanja djece u dnevničkim novinama stigmatizaciji djece u društvu?

POTPITANJE 1. 1: Koriste li se fotografije djece uglavnom kao „dekoracija“ tekstu gdje su neidentificirana djeca stavljena u poziciju i kontekst koji doprinosi stereotipnim obilježjima djece?

POTPITANJE 1. 2: Koje su najprisutnije teme u napisima o djeci?

POTPITANJE 1. 3: Može li se većina napisa kategorizirati u jednu od tri tipske kategorije stigme (fizička, karakterna ili plemenska stigma)?

POTPITANJE 1. 4: Koja kategorija stigme dominira u napisima o djeci?

ISTRAŽIVAČKO PITANJE 2: Jesu li djeca u dnevničkim novinama diskriminirana na osnovu dobi?

POTPITANJE 2. 1: Koja je najučestalija veličina napisa o djeci?

POTPITANJE 2. 2: Koliko često se djeca navode kao izvori informacija u napisima o djeci?

ISTRAŽIVAČKO PITANJE 3: Postoji li razlika u stigmatiziranju djece u dnevničkim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini?

6. 8. Obrada podataka

Mjerena pojava se opisala i analizirala deskriptivnom statistikom na razini skupa prikupljenih podataka. Cilj deskriptivne analize bio je opisati izmjereni skup podataka i preciznije ga numerički okarakterizirati navođenjem frekvencija i postotaka te ih slikovno i tablično prikazati. Od postupaka deskriptivne statistike primijenjeno je kodiranje, odnosno kvantificiranje gore spomenutih nominalnih varijabli koje, većinom, nisu unaprijed kvantificirane, odnosno pretvaranje opisnih vrijednosti u brojeve i njihovo unošenje u tablicu s podacima. Tablice su organizirane unutar računalnog programa Microsoft Excel. Određena je frekvencija (učestalost) rezultata te postotak koji predstavlja omjer frekvencije i ukupnog broja podataka. Rezultati su prikazani tablično i grafički (dijagrami u obliku stupaca) (Bubić, 2013).

6. 9. Očekivani znanstveni ili praktični doprinos

Znanstveni doprinos ovog rada je u identificiranju i razumijevanju stigmatiziranosti djece u društvu sa stajališta pedagoške znanosti. Identificirati djecu kao stigmatiziranu skupinu otvara prostor za potpunu promjenu paradigme u načinu na koji je odgoj, kao predmet istraživanja pedagogije, promatran, razumijevan i istraživ. Daljnja pedagoška istraživanja iz ove perspektive bi značila identificiranje i prozivanje adultističkih praksi koje su duboko ukorijenjene u društvo što bi doprinijelo rušenju *statusa quo* i pozicioniranju pedagogije kao proaktivne, participativne i progresivne znanosti, što nije pozicija koja joj se trenutno pripisuje.

Praktični doprinos rada je u mogućnosti utjecaja na formiranje novih pedagoških pristupa za osvještavanje i preispitivanje dominantnih medijskih predodžbi o djeci. Pedagoškoj praksi se otvara prostor za istinsku promjenu dječjeg položaja u društvu koja se ne bi svodila samo na ograničeno odgojno djelovanje u odgojno-obrazovnim ustanovama nego na dugoročnu dobrobit generacija koje dolaze. Osvještavanje i promjena načina na koji promatramo djecu kao društvenu skupinu, načina na koji se ponašamo prema njima i što očekujemo od njih praktično može dati značajan doprinos napretku društva. Rezultati ovog istraživanja mogli bi utjecati na potrebu odbacivanja stigmatizacije i snažnijeg afirmiranja i implementiranja alternativnih, pedagoški osjetljivih predodžbi kako u medijski diskurs tako i u pedagošku teoriju i pedagošku praksu.

7. PRIKAZ I TUMAČENJE REZULTATA ISTRAŽIVANJA

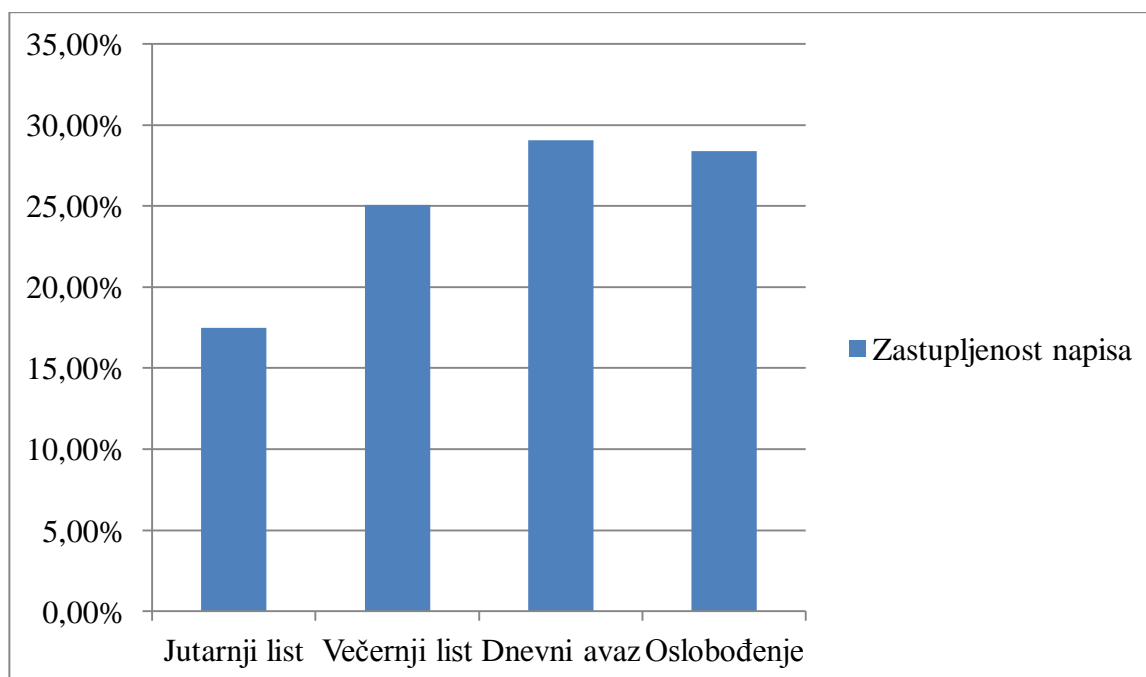
7. 1. Analiza rezultata istraživanja

Sustavno praćenje i istraživanje prisutnosti i načina prikazivanja djece u medijima prvenstveno mora započeti s općim, kvantitativnim značajkama objavljenih napisa koje su značajan pokazatelj pristupa i načina izvještavanja o određenoj temi. Naime, novinari i urednici svojim odlukama o zastupljenosti napisa o određenoj problematici, dužini napisa, njihovoj grafičkoj opremljenosti, vremenskom razdoblju tijekom kojeg će se određena tema pratiti i kada će se o nečemu izvještavati svjesno utječu na naš doživljaj relevantnosti tema i konstrukciju naših predodžbi o svijetu koji nas okružuje.

Tablica 1. Zastupljenost napisa o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Dnevne novine	Jutarnji list	Večernji list	Dnevni avaz	Oslobođenje	Ukupno
f	459	656	761	744	N =2620
%	17,5	25,05	29,05	28,4	100

Grafikon 1. Zastupljenost napisa o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: ■ Zastupljenost napisa o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini)

U istraživanom razdoblju u četiri dnevne novine pronađeno je 2620 napisa u kojima su djeca bila glavna ili jedna od glavnih tema, napisa posvećenih pojedinačnom djetetu ili skupini djece i onih koji su se bavili pitanjima i temama povezanim s djecom. Najviše takvih napisa je pronađeno u Dnevnom Avazu (29,05 %), a potom u Oslobođenju (28,4 %) što ukazuje da bosanskohercegovačke novine nešto više (57,4 %) pišu o djeci i temama koje se tiču djece od hrvatskih novina. Najmanje napisa o djeci tijekom istraživanog razdoblja objavio je Jutarnji list (17,5 %).

Tablica 2. Zastupljenost napisa o dječjim pravima u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Dnevne novine	Jutarnji list	Večernji list	Dnevni avaz	Oslobođenje	Ukupno
f	4	6	11	13	N=34
%	0,9	0,9	1,5	1,8	1,3

U prethodno referiranim istraživanjima (Goonasekera, 2001; Korać i Vranješević, 2001; Ebbeck i Warriier, 2008; Ciboci i sur., 2011) dječja prava su se pokazala kao tema koja se rijetko spominje u medijima što potvrđuje i ovo istraživanje. Najčitanije hrvatske dnevne novine su se tijekom godinu dana dječjim pravima bavile u manje od 1 % vijesti o djeci, dok su bosanskohercegovačke novine pokazale nešto bolji, ali i dalje porazan rezultat od samo 1,5 % vijesti u Dnevnom avazu i 1,8 % u Oslobođenju.

Uvidom u navedene napise jasno je da kada se o dječjim pravima i piše to se radi površno i usputno, onda kada su dječja prava povezana s drugim temama. Pa se tako u Jutarnjem listu 18. 7. 2013. pod naslovom „Crkvi je vlasništvo jače od prava djeteta“ nalazi komentar novinarku na kritike novog Obiteljskog zakona gdje se stječe dojam da se dječja prava spominju, i to u naslovu teksta, samo kako bi se kritizirala Crkva. Budući da je rasprava oko novog Obiteljskog zakona u RH trajala praktički tijekom cijelog istraživanog razdoblja, oba hrvatska dnevna lista su dječja prava spomenula u tom kontekstu. Također su se osvrnuli na izbor nove pravobraniteljice za djecu 2014. godine (14. 4. 2014. „Moje ovlasti su nikakve“ - Jutarnji list) te neke od njenih prvih poteza (25. 5. 2014. „Pravobraniteljica za djecu zove djecu i mlade da se prijave za njenu Mrežu mladih savjetnika“ - Večernji list).

Razlog zbog kojeg su se u bh. dnevnim novinama prava djece spominjala nešto češće se može pronaći u problematici obrazovanja bošnjačke djece iz Konjević-Polja i Vrbanjca u Republici Srpskoj. Naime, tijekom cijele školske godine 2013./2014. roditelji i djeca (prvenstveno iz Konjević-Polja) prosvjedovali su zbog nemogućnosti da se bošnjačka djeca obrazuju na bosanskom jeziku i pohađaju nacionalnu skupinu predmeta u Republici Srpskoj.

Oba dnevna lista su se tom temom bavila s više aspekata, pa i s aspekta dječjih prava, ali bez dublje analize koja je, eventualno, mogla imati pozitivan utjecaj na problematiku. Zanimljivo je da su oba lista prenijela pismo UNICEF-u učenika Osnovne škole iz Sarajeva koji su se obratili toj organizaciji za pomoć u ostvarenju prava njihovih vršnjaka iz Konjević-Polja (25. 12. 2013. „Djeci iz Konjević-Polja treba vaša pažnja“ (Oslobođenje) i „Usmjerite svoju pažnju prema Konjević-Polju“ (Dnevni avaz)). Obje novine su prenijele i odgovor UNICEF-a što je pozitivan primjer kako se i djeca mogu uključiti u raspravu koja ih se tiče.

Kako će biti vidljivo iz daljnje analize, djeca su u tiskanim medijima najčešće prikazana kao ranjiva i pasivna, te je stoga još i više zabrinjavajuće da se njihova prava, ali i obveze odraslih prema njima, tako rijetko spominju. Tek kada se u dnevnim novinama diskurs o djeci bude zasnivao na pravima i činjenici da su djeca sposobni članovi društva čije su mišljenje i komentar nužni u pitanjima koja ih se tiču, pedagogija će moći prestat upozoravati na stigmatizirani položaj djece u medijima i njihovu dobnu diskriminaciju. No, značajnija zastupljenost napisa o dječjim pravima u dnevnim novinama bi zahtijevala i značajnije poznavanje i uvažavanje prava djece kao i istraživanje kršenja tih prava.

Tablica 3. Mjesec objave (od srpnja 2013. do lipnja 2014.) napisa o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Mjesec	Jutarnji list		Večernji list		Dnevni avaz		Oslobođenje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
siječanj	45	9,8	62	9,5	71	9,3	69	9,3
veljača	35	7,6	44	6,7	58	7,6	56	7,5
ožujak	37	8,1	53	8,1	56	7,4	59	7,9
travanj	47	10,2	45	6,9	72	9,5	57	7,7
svibanj	17	3,7	60	9,1	65	8,5	55	7,4
lipanj	13	2,8	45	6,9	53	6,9	51	6,8
srpanj	38	8,3	38	5,8	46	6	31	4,2
kolovoz	23	5,1	45	6,9	43	5,7	49	6,6
rujan	55	12	65	9,9	82	10,8	89	11,9
listopad	52	11,3	60	9,1	69	9,1	66	8,9
studeni	44	9,6	58	8,8	59	7,8	67	9
prosinac	53	11,5	81	12,3	87	11,4	95	12,8
Ukupno	N=459	100	N=656	100	N=761	100	N=744	100

U sve četiri istraživane dnevne novine najviše napisa je objavljeno u rujnu, listopadu, prosincu i siječnju dok je najmanje objavljeno u ljetnim mjesecima (od lipnja do kolovoza) što je u skladu s rezultatima prethodnih istraživanja (Ciboci i sur., 2011). Ovakva raspodjela je i razumljiva budući da ljetni mjeseci obično ne obiluju događajima, posebno ne onima koji su povezani s djecom koja su tada na školskim praznicima. To se mijenja dolaskom rujna i

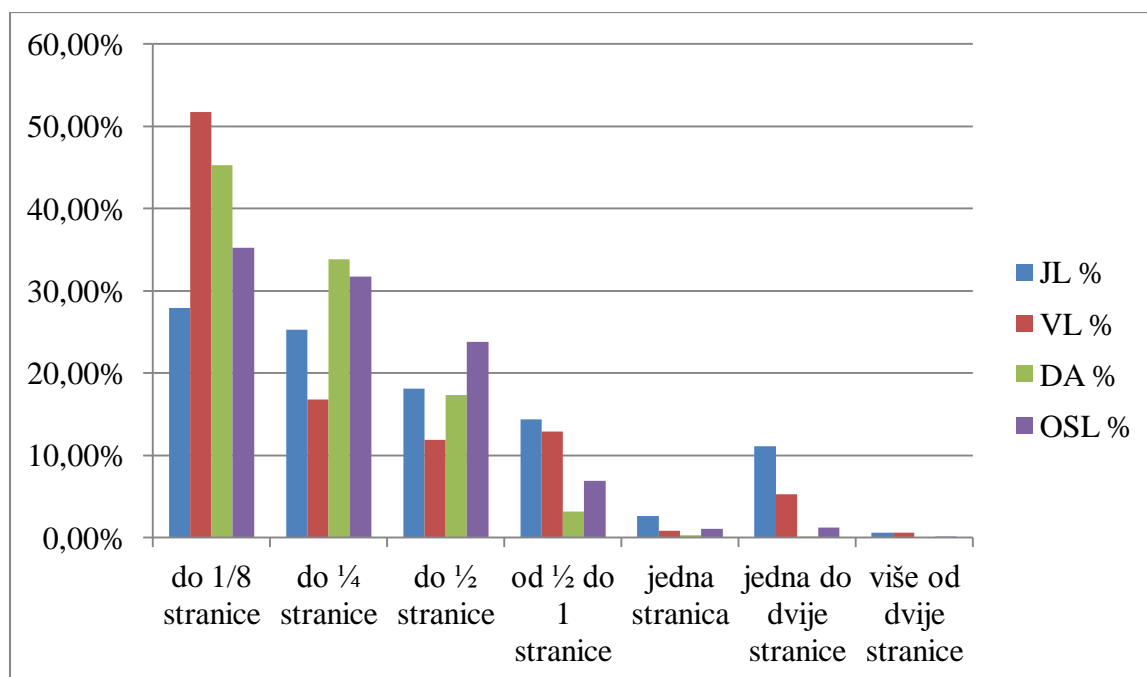
nove školske godine kada se dnevne novine okreću obrazovnim temama pa se tako Jutarnji list ponajviše bavio školskom infrastrukturom (4. 9. 2013. „Zgrada se urušava, u tri škole prevoziće učenike“ i „Kći mi je u grupi sa 50 djece, odveo sam je kući“; 6. 9. „Učionica je izgledala kao da je pala bomba“), a Večernji list aktualizira stare javne rasprave (14. 9. 2013. „Prepućavanja oko građanskog odgoja: zašto ništa nema o Domovinskom ratu?“). U Bosni i Hercegovini dnevne se novine također bave standardnim rujskim „školskim“ temama poput: „Učenici prodaju i mijenjaju udžbenike“ (2. 9. 2013., Oslobođenje) ili „U klupe sjelo oko 60 hiljada učenika“ (3. 9. 2013., Oslobođenje), no tada počinje i praćenje problematike učenika iz Konjević-Polja („Svi čuju roditelje iz Konjević Polja, ali pomoći još nema“- 17. 9. 2013., Dnevni avaz). Kako je vidljivo iz naslova, sve dnevne novine početak školske godine koriste kako bi se bavile obrazovnim temama čime se, naizgled, daje značaj prostor djeci. Međutim, uvidom u analizirane napise iz rujna i listopada jasno je da se novine bave uglavnom organizacijskim i ceremonijalnim pitanjima u obrazovanju u kojima ponovno glavnu riječ vode odrasli dok su djeca stavljena u pasivnu ulogu „primatelja“ obrazovanja o kojem, u njihovom ime, raspravljaju odrasli.

Nakon školskih tema koje se protežu kroz rujna i listopada, napisi o djeci ponovno nešto značajnije počinju zauzimati novinske stranice u prosincu i siječnju dok traje „blagdanska groznica“. Bh. novine su se u tom razdoblju dominantno bavile humanitarnim akcijama namijenjenim djeci. Neki od naslova iz Dnevnog avaza su: „Darivana 481 beba“ i „Pomoć djeci oboljeloj od autizma“ (25. 12. 2013.), „Pokloni za mališane“ (26. 12. 2013.), a slično je i u Oslobođenju: „Srce za djecu“ (22. 12. 2013.), „Djeca željna hljeba i vatre“ (25. 12. 2013.), „Spahić se družio sa djecom sa posebnim potrebama“ (29. 12. 2013.) itd. S druge strane hrvatske novine, iako se nedvojbeno bave i humanitarnim akcijama („Đaci za stradale kolegice skupljajući boce prikupili 2500 kuna“- Večernji list, 23. 12. 2013.), nešto veći naglasak stavljaju na nesreće koje se djeci događaju za vrijeme blagdana. Pa tako Jutarnji list 24., 27. i 31. 12. objavljuje slične priče: „Petardom ranio djevojčicu (14) i zaradio prijavu“; „Dječak (8) petardom si ranio ruku“; „Djetetu (7) barut u prahu ozlijedio lice“. Vidljivo je kako sve ove vijesti pridonose fizičkoj stigmatizaciji djece kreirajući konstrukt „djeteta žrtve“ odnosno „djeteta u potrebi“ kojem opasnosti „prijete iza svakog ugla“- od urušenih školskih zgrada do petardi i baruta, a kada nisu u životnoj opasnosti onda su u potrebi za humanitarnom pomoći i zaštitom.

Tablica 4. Veličina napisa o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Veličina napisa	Jutarnji list		Večernji list		Dnevni avaz		Oslobođenje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
do 1/8 stranice	128	27,9	339	51,7	345	45,3	262	35,2
do ¼ stranice	116	25,3	110	16,8	257	33,8	236	31,7
do ½ stranice	83	18,1	78	11,9	132	17,3	177	23,8
od ½ do 1 stranice	66	14,4	85	12,9	24	3,2	51	6,9
jedna stranica	12	2,6	5	0,8	2	0,3	8	1,1
jedna do dvije stranice	51	11,1	35	5,3	1	0,1	9	1,2
više od dvije stranice	3	0,6	4	0,6	0	-	1	0,1
Ukupno	N=459	100	N=656	100	N=761	100	N=744	100

Grafikon 2. Veličina napisa o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: ■ Jutarnji list, ■ Večernji list, ■ Dnevni avaz, ■ Oslobođenje)

Kada se napisi analiziraju s obzirom na njihovu veličinu vidljivo je da u svim istraživanim dnevnim novinama napisi o djeci zauzimaju tek do 1/8 ili do ¼ stranice. Najviše napisa u veličini do 1/8 stranice objavio je Večernji list, čak 51,7 %, a slijedi ga Dnevni avaz sa 45,3 %. Dnevni avaz je objavio i najviše napisa do ¼ stranice (33,8 %) što znači da je čak 79,1 % napisa o djeci koje je objavio Dnevni avaz zauzimalo tek do ¼ stranice. Slijedi ga Večernji list sa 68,5 % napisa, potom Oslobođenje sa 66,9 % te Jutarnji list sa 53,2 %. Ovim rezultatima odgovara se na istraživačko potpitanje *Koja je najučestalija veličina napisa o djeci?* Vidljivo je da većina napisa o djeci zauzima do ¼ novinske stranice čime se umanjuje važnost tema o djeci i za djecu.

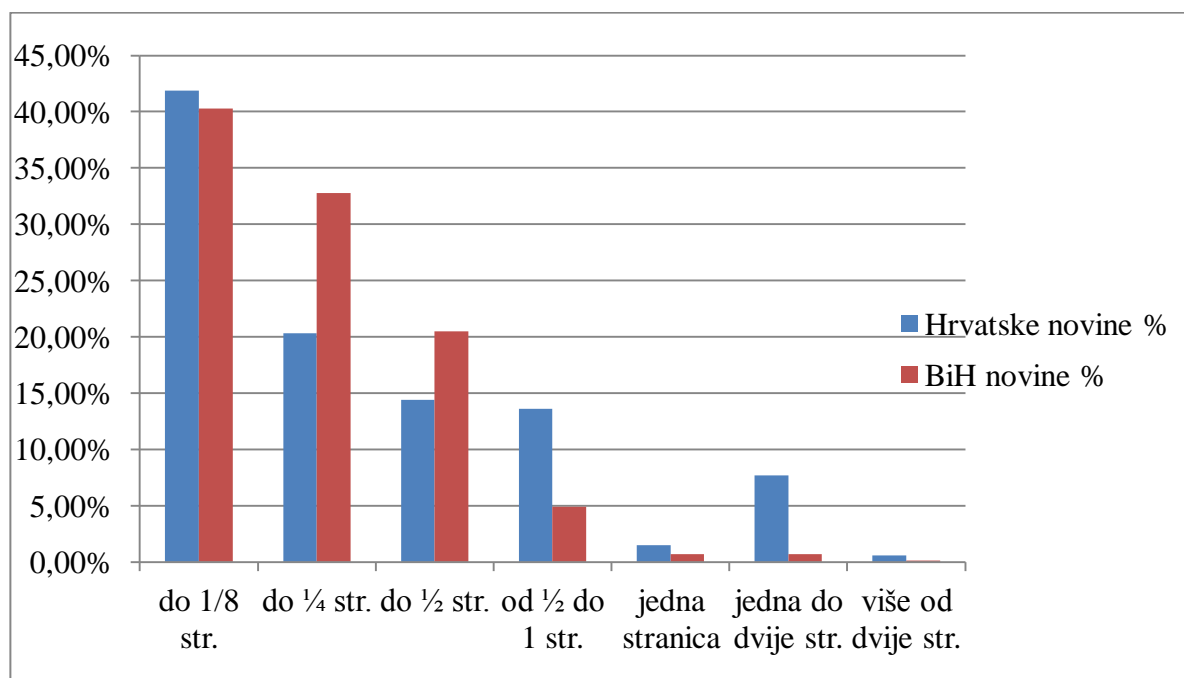
Uz najmanji broj napisa do $\frac{1}{4}$ stranice, Jutarnji list je imao i najviše napisa od jedne do dvije stranice (11,1 %), dok ih je najmanje imao Dnevni avaz, tek 0,1 %. Napisi o djeci na više od dvije stranice u hrvatskim dnevnim novinama i Oslobođenju pojavili su se u manje od 1 % slučajeva dok u Dnevnom avazu nije zabilježen nijedan takav napis.

Ovi rezultati su u skladu s rezultatima prethodnih istraživanja u kojima se također pokazalo da se teme koje se odnose na djecu smatraju nezanimljivima i irelevantnima te im se posvećuje manje novinskog prostora (Korać, Vranješević, 2001; Ciboci i sur., 2011; Vlanić, 2012). Dakle, napisi o djeci su svedeni na niz kratkih vijesti u kojima se zanemaruje važnost objašnjavanja pozadine, analize i komentara događaja (Malović, 2007). Ako se uzme u obzir ranije spomenuti zaključak Gerbnera i sur. (1999) da je medijska vidljivost određene društvene skupine pokazatelj važnosti koja se pridaje toj skupini u društvu, ovi podatci jasno ukazuju na nizak društveni status te nedostatak moći i utjecaja djece kao društvene skupine u hrvatskom i bosanskohercegovačkom društvu. Mala zastupljenost djece i dječjih tema u novinskom prostoru zasigurno rezultira i time da djeca predstavljaju određenu nepoznanicu u očima šire javnosti koja se, stoga, oslanja na površne i stereotipne predodžbe koje im se serviraju.

Tablica 4. 1. Usporedba veličine napisa o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Veličina napisa	HR novine		BiH novine	
	f	%	f	%
do $\frac{1}{8}$ str.	467	41,9	606	40,3
do $\frac{1}{4}$ str.	226	20,3	494	32,8
do $\frac{1}{2}$ str.	160	14,4	308	20,5
od $\frac{1}{2}$ do 1 str.	152	13,6	74	4,9
jedna stranica	17	1,5	11	0,7
jedna do dvije str.	86	7,7	11	0,7
više od dvije str.	7	0,6	1	0,1
Ukupno	N=1115	100	N=1505	100

Grafikon 3. Usporedba veličine napisa o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

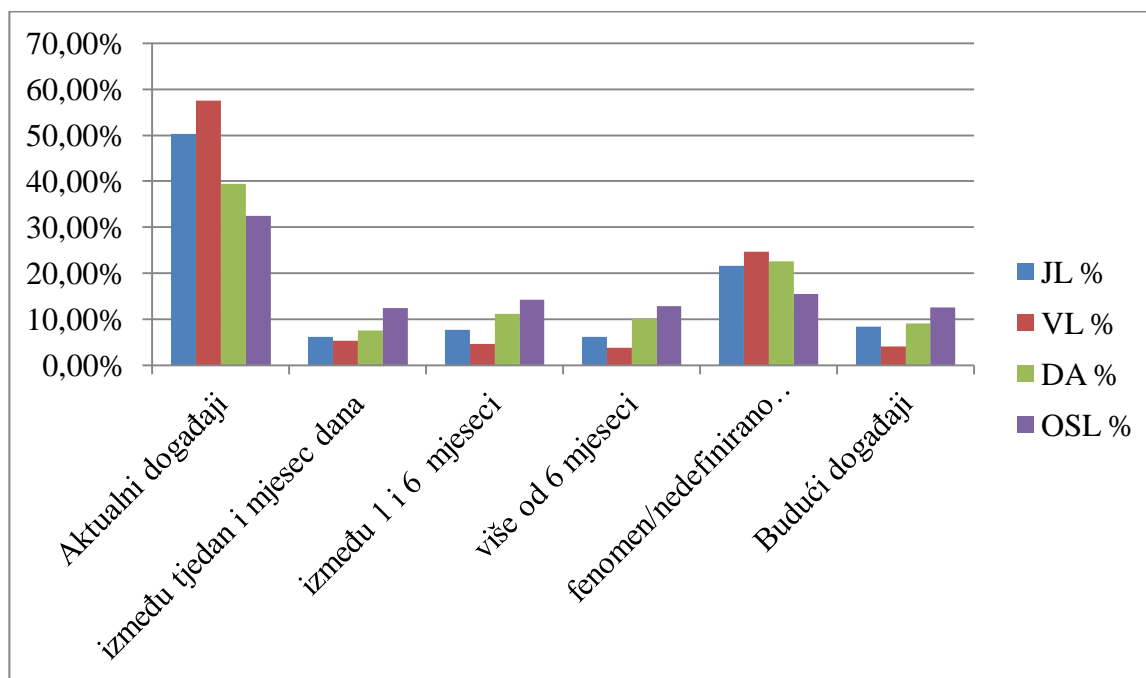
(Legenda: ■ Hrvatske novine, ■ BiH novine)

Kada se napravi usporedba hrvatskih i bh. novina po pitanju veličine napisa uviđa se da bh. novine objavljuju nešto manje članke o djeci od hrvatskih novina. Naime, iako su po pitanju napisa do 1/8 stranice novine iz obje zemlje poprilično izjednačene (41,9 % u hrvatskim novinama u usporedbi sa 40,3 % u bh. novinama), ako se pogledaju ukupno svi napisi do 1/4 stranice hrvatske novine objavile su 62,2 %, a bh. novine 73,1 % napisa te veličine. Ako se tome pribroje i napisi koji zauzimaju do 1/2 stranice u to spada čak 93,6 % napisa objavljenih u bh. novinama u usporedbi sa 76,6 % u hrvatskim novinama. *Može se zaključiti da su napisi o djeci objavljeni u bh. novinama manji od napisa o djeci objavljenim u hrvatskim dnevnim novinama.*

Tablica 5. Događaji s obzirom na vremensko porijeklo u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Vremensko porijeklo događaja	Jutarnji list		Večernji list		Dnevni avaz		Oslobođenje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Aktualni događaji	231	50,3	378	57,6	301	39,5	242	32,5
između tjedan i mjesec dana	28	6,1	35	5,3	57	7,5	92	12,4
između 1 i 6 mjeseci	35	7,6	30	4,6	85	11,2	106	14,2
više od 6 mjeseci	28	6,1	24	3,7	77	10,1	95	12,8
fenomen/ nedefinirano porijeklo	99	21,6	162	24,7	172	22,6	115	15,5
Budući događaji	38	8,3	27	4,1	69	9,1	94	12,6
Ukupno	N=459	100	N=656	100	N=761	100	N=744	100

Grafikon 4. Događaji s obzirom na vremensko porijeklo u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: ■ Jutarnji list, ■ Večernji list, ■ Dnevni avaz, ■ Oslobođenje)

Analizirati vremenski slijed događaja koji se obrađuju u napisima, odnosno njihovo vremensko porijeklo, važno je jer se na osnovu toga može uočiti obrađuju li se teme u istraživanim dnevnim novinama pretežno površinski ili dubinski. Naime, ako se novine u većoj mjeri bave aktualnim događajima, nastalim u posljednjih tjedan dana, može se zaključiti da je u tim novinama slabo zastupljeno istraživačko novinarstvo za koje je potrebno određeni događaj pratiti i istraživati kroz duži vremenski period.

Uzimajući to u obzir podatci dobiveni u ovom istraživanju pokazuju da se analizirane dnevne novine većim dijelom temama o djeci bave površinski, odnosno izvještavaju samo o aktualnim događajima i tako organiziraju protok informacija i svakodnevno osiguravanje novosti što je ranije identificirano kao temeljna funkcija medijskog sustava prema Luhmannu (2000). Večernji list u 57,6 % vijesti o djeci izvještava o aktualnim događajima, slijedi ga Jutarnji list sa 50,3 %, potom Dnevni avaz sa 39,5 % i Oslobođenje sa 32,5 %. Uz 32,5 % aktualnih događaja, Oslobođenje je izvještavalo i o događajima koji su nastali prije više od tjedan dana pa sve do više od 6 mjeseci u 39,4 % napisa. Ovakav rezultat bh. medija se može objasniti blokiranjem nastave i kasnijim prosvjedima roditelja i djece iz Konjević-Polja u Sarajevu koji su trajali skoro cijelu školsku godinu. Obje novine, Oslobođenje nešto intenzivnije od Dnevnog avaza, su razvitak događaja pratile kroz cijeli period- od njegovog nastanka do kraja što se onda odrazilo i na ukupan rezultat u analizi ove istraživane varijable.

Događaji nastali prije više od 6 mjeseci u Večernjem listu su praćeni samo u 3,7 % slučajeva, u Jutarnjem listu 6,1 % dok iz gore navedenih razloga BiH novine pokazuju nešto bolje rezultate od 10,1 % (Dnevni avaz) i 12,8 % (Oslobođenje).

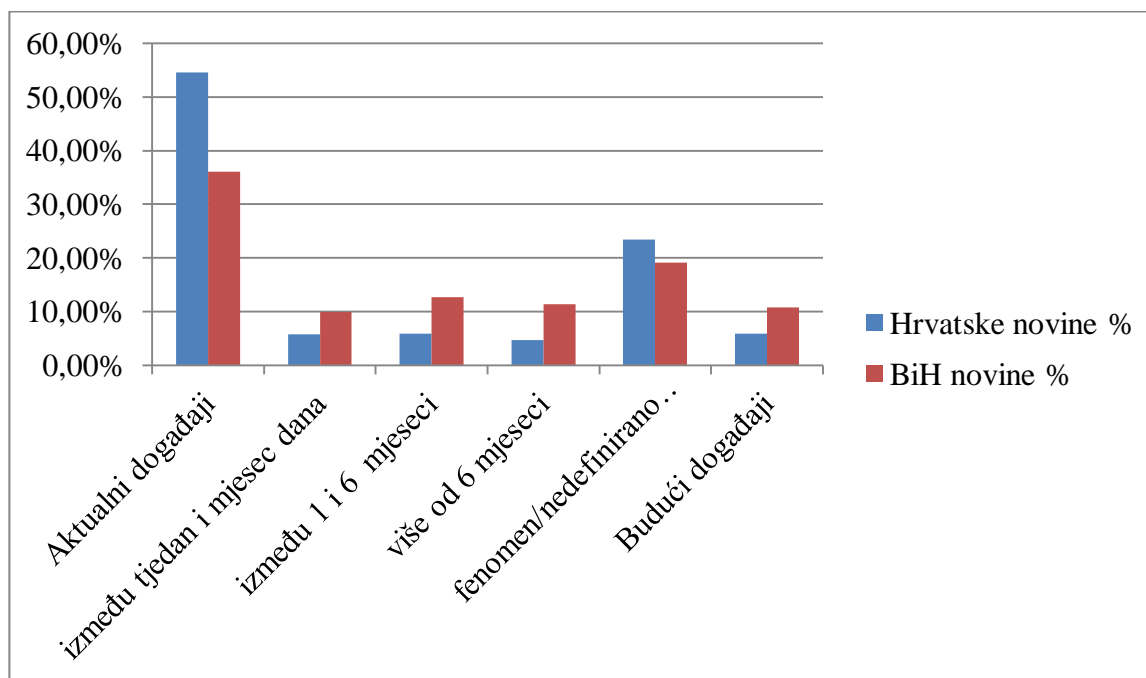
U Dnevnom avazu identificirane su i dvije nekonzistentnosti koje su jasan pokazatelj da se u toj tiskovini napisi neselektivno preuzimaju sa stranih portala s ciljem popunjavanja prostora ali i izazivanja pozornosti i šokiranja javnosti. Naime, u izdanju od 14./15. listopada 2013. objavljen je napis pod naslovom „Baka maljem pretukla unuku i grlo joj prerezala nožem“ u kojem se prenosi događaj iz SAD-a koji se, prema prvoj rečenici u napisu, desio „prošli tjedan“. Međutim, na samom kraju napisa rečeno je da će se suđenje nastaviti 28. kolovoza što nam ukazuje da događaj ne može biti od „prošlog tjedna“ jer je u Dnevnom avazu objavljen u listopadu. Ostaje nejasno kada se događaj ustvari desio ali i još nejasnije zašto je uopće relevantan za bosanskohercegovačku javnost. Drugi sličan propust Dnevnog avaza može se pronaći u izdanju tog lista od 25. prosinca 2013. u kojem je objavljen napis „Rodila u 60. godini“. Uvidom u tekst saznaje se da se porod u pitanju desio 2010. godine. Ponovno se nameće pitanje zašto je uopće taj događaj relevantan za bh. javnost kao i kakav je cilj takvih napisa osim potrebe da se popuni prostor i šokantnim naslovom privuče pozornost čitatelja.

Rezultati hrvatskih medija su u skladu sa rezultatima istraživanja Ciboci i sur. (2011) koje je pokazalo da hrvatske dnevne novine u 66,1 % članaka o djeci izvještavaju o aktualnim događajima. Time se zanemaruje apel Pravobraniteljice za djecu (2006) da je potrebno izvještavati o pojavi koja ugrožava dijete, a ne o događaju kojeg je dijete dio. Da bi hrvatski i bosanskohercegovački mediji odgovorili na taj apel komercijalni interes bi trebali podčiniti istraživačkom novinarstvu što se, u trenutnom društvenom kontekstu, ne čini mogućim.

Tablica 5. 1. Usporedba događaja s obzirom na vremensko porijeklo između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Vremensko porijeklo događaja	HR novine		BiH novine	
	f	%	f	%
Aktualni događaji	609	54,6	543	36,1
između tjedan i mjesec dana	63	5,7	149	9,9
između 1 i 6 mjeseci	65	5,8	191	12,7
više od 6 mjeseci	52	4,7	172	11,4
fenomen/ nedefinirano porijeklo	261	23,4	287	19,1
Budući događaji	65	5,8	163	10,8
Ukupno	N=1115	100	N=1505	100

Grafikon 5. Usporedba događaja s obzirom na vremensko porijeklo između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

(Legenda: ■ Hrvatske novine, ■ BiH novine)

Kada se podatci o vremenskom slijedu događaja usporede na razini zemalja uviđa se da hrvatske novine objavljuju aktualne događaje u 54,6 % slučajeva za razliku od 36,1 % slučajeva u BiH novinama. O događajima nastalim u razdoblju između tjedan dana i 6 mjeseci hrvatski mediji izvještavali su u 11,5 % napisa, a BiH mediji u 22,6 %. Duplo više napisa objavljeno je u BiH medijima i o budućim događajima (10,8 %), za razliku od 5,8 % u hrvatskim. *Može se zaključiti da se napisi o djeci objavljeni u hrvatskim novinama učestalije bave aktualnim događajima od onih u bosanskohercegovačkim novinama.*

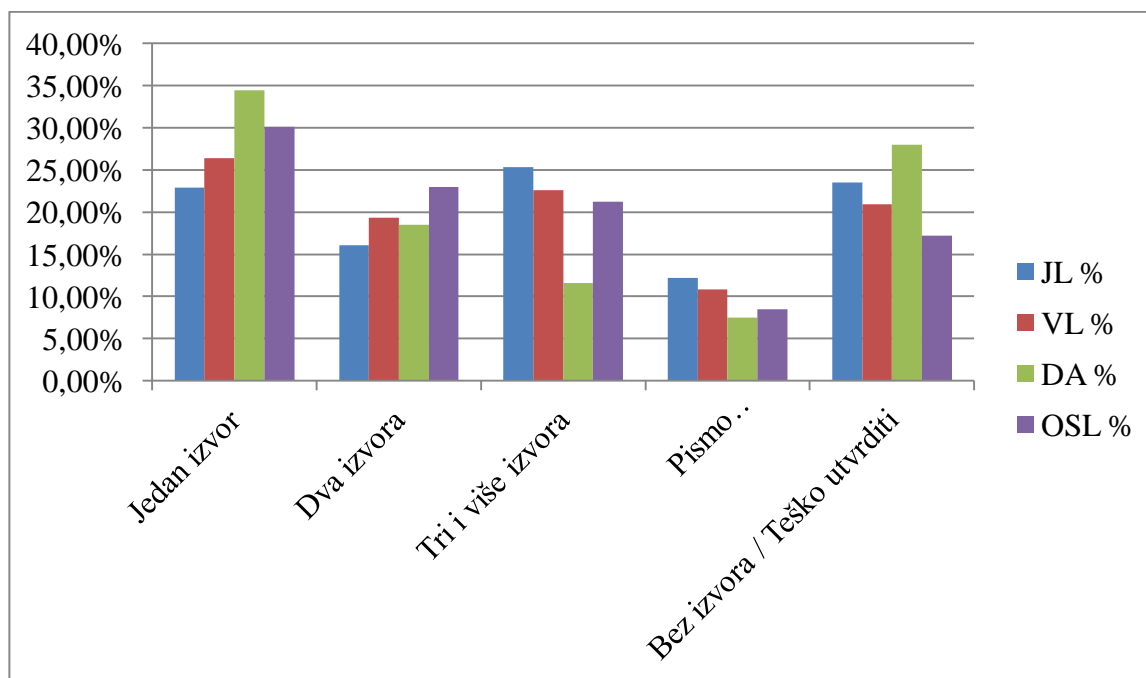
7. 1. 1. Izvori informacija

Jedan od glavnih kriterija vjerodostojnosti medijskih objava su karakteristike izvora od kojih su novinari dobili informacije. Kako bi se izbjegla subjektivnost novinarske interpretacije sve informacije i tvrdnje bi trebale biti pripisane nekom izvoru. Poželjno je imati više od jednog izvora kako bi se čitateljima omogućilo da sagledaju sve strane zastupljene u priči. Tako se poštuju novinarska načela i omogućuje čitatelju da sam donese informirani stav o nekom događaju umjesto da se njegov stav konstruira selekcijom izvora. Izvori bi trebali biti imenovani, a iako se novinari mogu koristiti i neimenovanim izvorima to se ne preporučuje (Žlof, 2007; Ciboci i sur., 2011).

Tablica 6. Broj izvora informacija u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Broj izvora informacija	Jutarnji list		Večernji list		Dnevni avaz		Oslobođenje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Jedan izvor	105	22,9	173	26,4	262	34,4	224	30,1
Dva izvora	74	16,1	127	19,3	141	18,5	171	23
Tri i više izvora	116	25,3	148	22,6	88	11,6	158	21,2
Pismo čitatelja/komentar/ kolumna/intervju	56	12,2	71	10,8	57	7,5	63	8,5
Bez izvora / Teško utvrditi	108	23,5	137	20,9	213	28	128	17,2
Ukupno	N=459	100	N=656	100	N=761	100	N=744	100

Grafikon 6. Broj izvora informacija u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: ■ Jutarnji list, ■ Večernji list, ■ Dnevni avaz, ■ Oslobođenje)

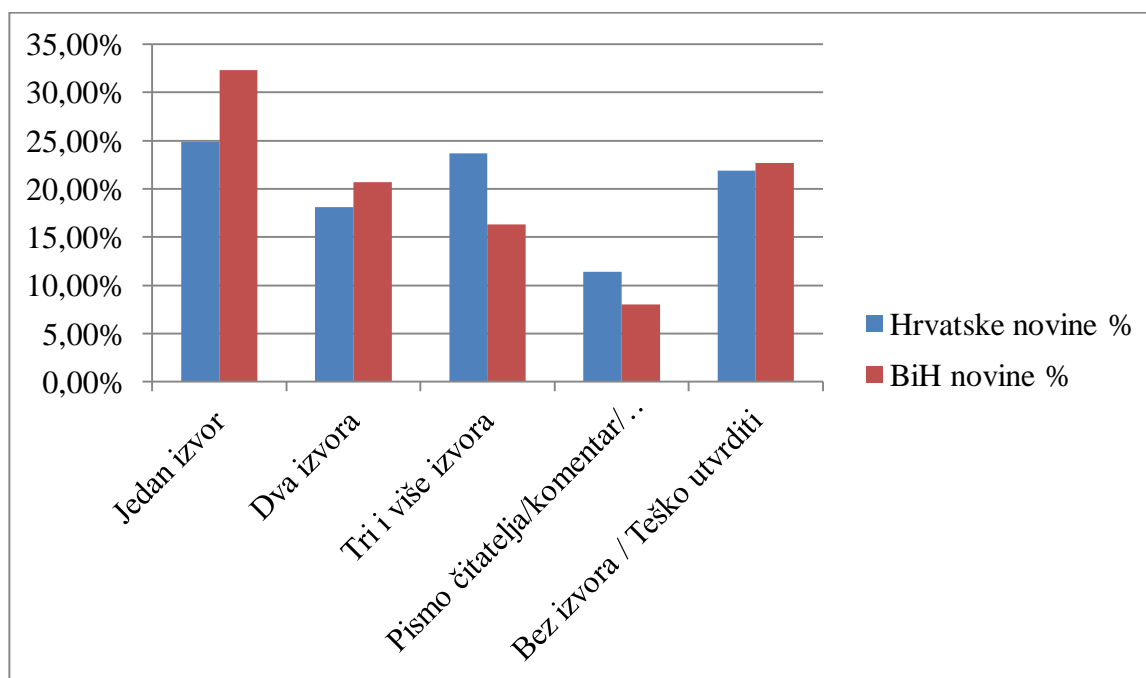
Iz analize istraživanog uzorka vidljivo je da u bosanskohercegovačkim novinama i Večernjem listu prevladavaju napisi samo s jednim izvorom. Najviši postotak takvih napisa je u Dnevnom avazu (34,4 %), zatim u Oslobođenju (30,1 %) te 26,4 % u Večernjem listu. Dominantna prisutnost samo jednog izvora znak je niske kvalitete izvještavanja i nepoštivanja osnovnih kriterija novinarske profesije koji obvezuju novinare da se u svakoj vijesti pozovu na najmanje dva nezavisna izvora. Pozivanje na samo jedan izvor znači da se podatci ne provjeravaju „na drugoj strani“ što vijesti čini pristranim (Malović, 2007).

Jutarnji list ima najviši postotak napisa sa tri ili više izvora (25,3 %) što je pozitivan pokazatelj sagledavanja tema iz više perspektiva. Takvi napisi se u Večernjem listu pojavljuju u 22,6 % slučajeva, Oslobođenju 21,2 %, te tek u 11,6 % slučajeva u Dnevnom avazu. Unatoč prividno dobrim podacima Jutarnjeg lista što se tiče broja izvora, te dnevne novine imaju zabrinjavajuće visok postotak napisa o djeci bez izvora ili onih u kojima je izvore teško utvrditi (23,5 %). U toj kategoriji prednjači Dnevni avaz čijih čak 28 % napisa nema izvor ili je isti teško utvrditi, a nakon Jutarnjeg lista slijedi Večernji list sa 20,9 % te Oslobođenje 17,2 %. Nenavođenje izvora informacija je posebno problematičan pokazatelj rigoroznog kršenja novinarskih načela koje je očito sustavno prisutno i u hrvatskim i u bh. medijima. Problematičan primjer se može pronaći u napisu „Umrla dok se spremala za doček Nove godine“ (Dnevni avaz, 2. 1. 2014.) u kojem se vijest o tragičnoj smrti 13-godišnje djevojčice potpuno temelji na izjavama neimenovanih „komšija“ i „stanara“. Ništa manje problematičan je napis iz Jutarnjeg lista od 27. 9. 2013. pod naslovom „Sudski rat se nastavlja – Milan je plakao dok je grlio sina, Severina i dalje vodi bitku za malog Acu“ u kojem se čak na pet stranica raspravlja o bitci za skrbništvo poznate pjevačice sa mnoštvom intimnih detalja ali bez ijednog imenovanog izvora. Ovi podaci su u skladu sa prethodnim istraživanjima hrvatskih i bosanskohercegovačkih tiskanih medija (Malović, 2007; Ciboci i sur., 2011; Vlanić, 2012).

Tablica 6. 1. Usporedba broja izvora u napisima o djeci među zemljama

Broj izvora informacija	HR novine		BiH novine	
	f	%	f	%
Jedan izvor	278	24,9	486	32,3
Dva izvora	202	18,1	312	20,7
Tri i više izvora	264	23,7	245	16,3
Pismo čitatelja/komentar/ kolumna/intervju	127	11,4	120	8
Bez izvora / Teško utvrditi	244	21,9	342	22,7
Ukupno	N=1115	100	N= 1505	100

Grafikon 7. Usporedba broja izvora u napisima o djeci među zemljama

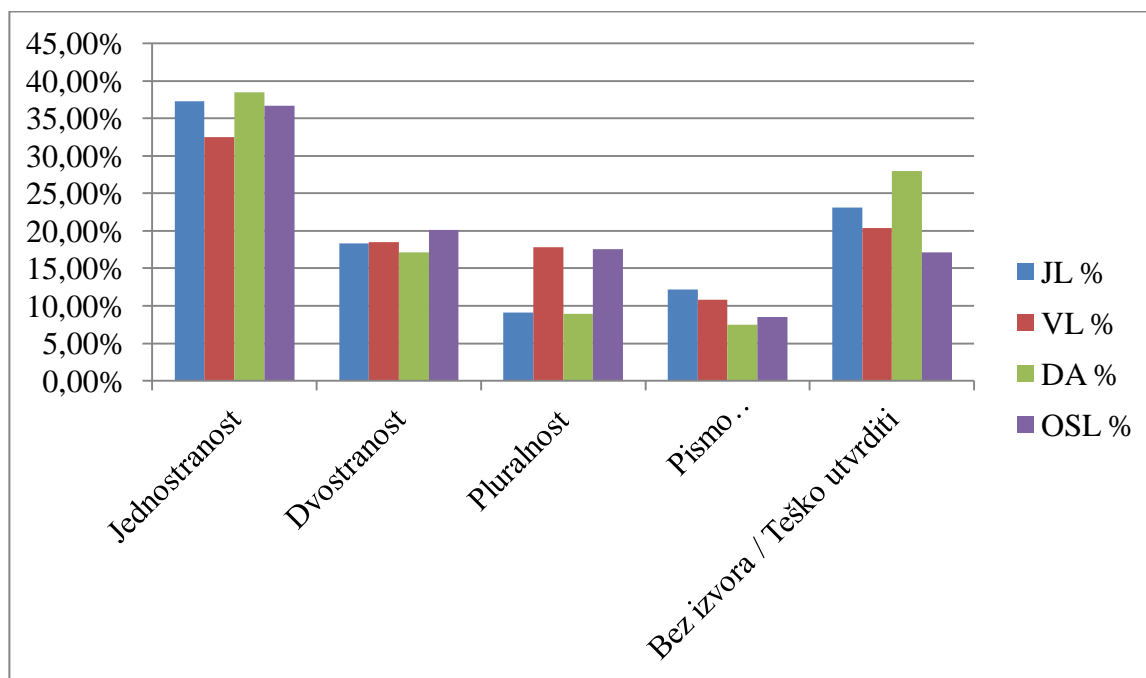
(Legenda: ■ Hrvatske novine, ■ BiH novine)

Kada se podatci usporede na razini zemlje vidljivo je da napisi o djeci u hrvatskim novinama imaju više izvora informacija od onih u bh. dnevnim novinama. Naime, 24,9 % napisa u hrvatskim novinama navodi samo jedan izvor, u usporedbi sa 32,3 % u bh. novinama. Također, hrvatske novine tri ili više izvora navode u 23,7 % napisa za razliku od 16,3 % napisa u bh. uzorku. Podatci za napise bez izvora su, nažalost, podjednako loši. Može se zaključiti da, iako dnevne novine iz obje zemlje pokazuju loše karakteristike kada je u pitanju broj izvora informacija u napisima o djeci, *bosanskohercegovačke novine imaju manje izvora u napisima o djeci od hrvatskih dnevnih novina.*

Tablica 7. Karakteristike izvora informacija u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Karakteristike izvora informacija	Jutarnji list		Večernji list		Dnevni avaz		Oslobodenje	
	F	%	f	%	f	%	f	%
Jednostranost	171	37,3	213	32,5	293	38,5	273	36,7
Dvostranost	84	18,3	121	18,5	130	17,1	150	20,1
Pluralnost	42	9,1	117	17,8	68	8,9	131	17,6
Pismo čitatelja/komentar/kolumna/intervju	56	12,2	71	10,8	57	7,5	63	8,5
Bez izvora / Teško utvrditi	106	23,1	134	20,4	213	28	127	17,1
Ukupno	N=459	100	N=656	100	N=761	100	N=744	100

Grafikon 8. Karakteristike izvora informacija u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.

(Legenda: ■ Jutarnji list, ■ Večernji list, ■ Dnevni avaz, ■ Oslobođenje)

Dva ili više izvora informacija u tekstu nisu i garancija da ti izvori predstavljaju više strana u tematici koja se obrađuje. Naime, svi navedeni izvori mogu biti jednostrani. Zbog toga je, uz broj izvora, nužno analizirati i karakteristike izvora informacija u tekstu. Iz rezultata analize vidljivo je da nisu samo tekstovi sa jednim izvorom ti koji donose samo jednu stranu priče. Naime, kada se usporede rezultati iz tablice 6. sa rezultatima u tablici 7. vidljivo je da je u svim analiziranim dnevnim novinama udio jednostranih tekstova veći od udjela tekstova samo s jednim izvorom. To navodi na zaključak da i tekstovi sa više izvora donose samo jednu stranu priče. Također, udio tekstova koji donose pluralnost perspektiva je manji u svim dnevnim novinama od udjela tekstova sa tri ili više izvora. Kako je već navedeno, više izvora informacija ne garantira i više strana priče. Posebno je zanimljiv podatak koji je ranije naveden kao pozitivan za Jutarnji list: 25,3 % napisa sa tri ili više izvora, međutim uvidom u karakteristike tih izvora vidljivo je da tek 9,1 % napisa donosi pluralnost perspektiva.

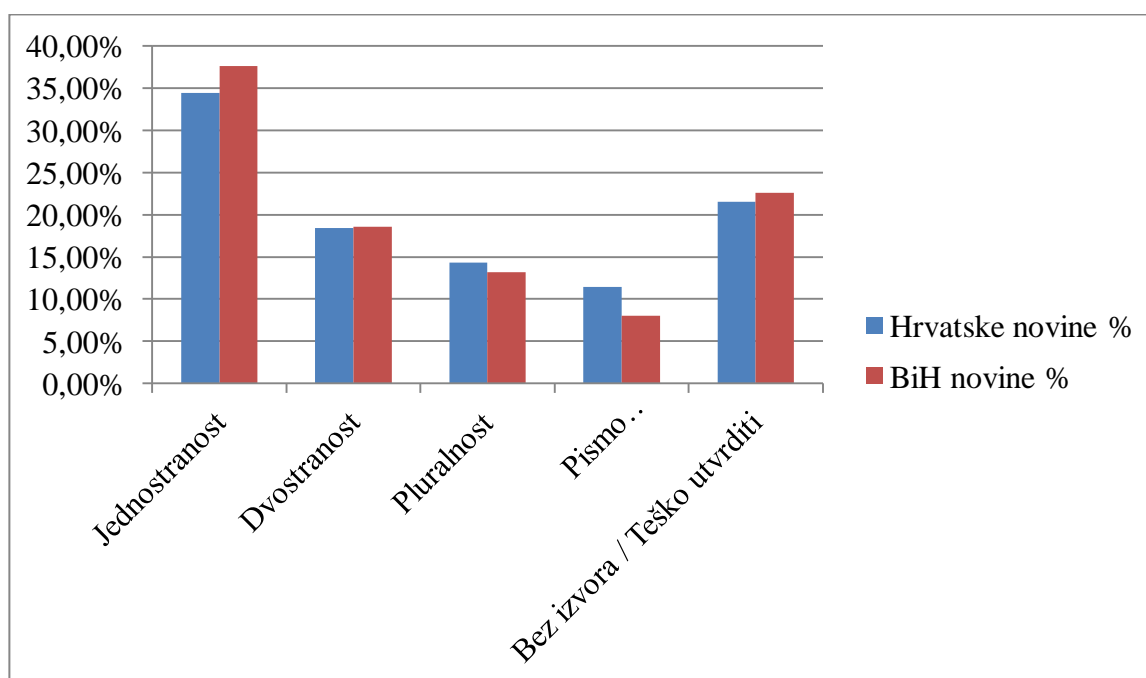
U svim istraživanim dnevnim listovima izvori informacija u napisima o djeci su dominantno jednostrani. Jednostranost je jedan od glavnih pokazatelja pristranosti jer se privilegira jedno gledište dok se druga strana zanemaruje što je znak niske kvalitete, nekritičnosti i neetičnosti. Tek do 20 % napisa u svim dnevnim novinama informacije

pokazuje dvostrano, a pluralnost je najmanje prisutna u Dnevnom avazu sa tek 8,9 % napisa sa minimalno tri izvora koji predstavljaju više različitih pristupa temi.

Tablica 7. 1. Usporedba karakteristika izvora informacija u napisima o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Karakteristike izvora informacija	HR novine		BiH novine	
	f	%	f	%
Jednostranost	384	34,4	566	37,6
Dvostranost	205	18,4	280	18,6
Pluralnost	159	14,3	199	13,2
Pismo čitatelja/komentar/kolumna/intervju	127	11,4	120	8
Bez izvora / Teško utvrditi	240	21,5	340	22,6
Ukupno	N=1115	100	N=1505	100

Grafikon 9. Usporedba karakteristika izvora informacija u napisima o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

(Legenda: ■ Hrvatske novine, ■ BiH novine)

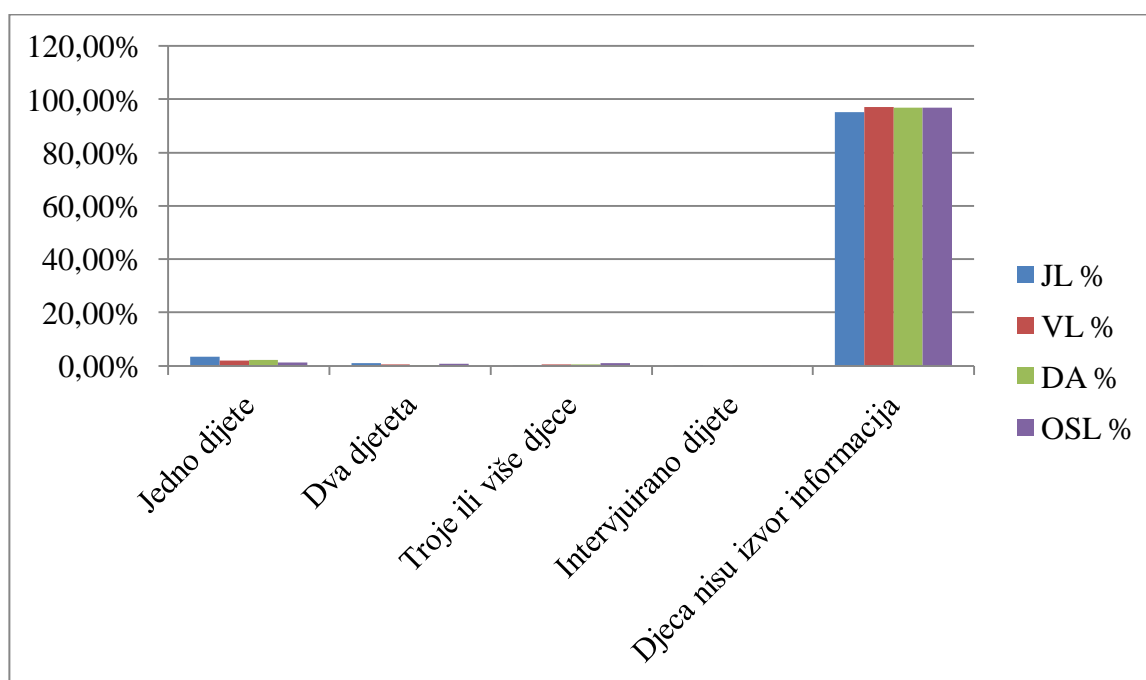
Usporedba podataka između hrvatskih i bosanskohercegovačkih dnevnih novina nam pokazuje ujednačenost rezultata. Naime, najčitaniji tiskani mediji u obje zemlje objavljuju tekstove o djeci koji su dominantno jednostrani- u Bosni i Hercegovini radi se o 37,6 % napisa, a u Hrvatskoj tek 3,2 % manje. Dvostrani su izvori u 18,4 % napisa u hrvatskim, a 18,6 % napisa u bh. medijima. Pluralnost perspektiva je prisutna u 14,3 % slučajeva u Hrvatskoj, a 13,2 % u Bosni i Hercegovini. U obje zemlje objavljuje se zabrinjavajući udio napisa o djeci u kojima se ne navode izvori ili ih je teško utvrditi: 21,5% odnosno 22,6 %. *Iz svega navedenog*

se može zaključiti da ne postoji značajna razlika u karakteristikama izvora informacija između hrvatskih i bh. tiskanih medija.

Tablica 8. Prisutnost djece kao izvora informacija u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Djeca kao izvori informacija	Jutarnji list		Večernji list		Dnevni avaz		Oslobođenje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Jedno dijete	15	3,3	13	2	17	2,2	10	1,3
Dva djeteta	5	1,1	3	0,4	2	0,3	6	0,8
Troje ili više djece	1	0,2	4	0,6	4	0,5	7	1
Intervjuirano dijete	1	0,2	0	-	1	0,1	1	0,1
Djeca nisu izvor informacija	437	95,2	636	97	737	96,9	720	96,8
Ukupno	N=459	100	N=656	100	N=761	100	N=744	100

Grafikon 10. Prisutnost djece kao izvora informacija u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: ■ Jutarnji list, ■ Večernji list, ■ Dnevni avaz, ■ Oslobođenje)

Ovaj grafički prikaz zorno prikazuje koliko rijetko se djeca navode kao izvori informacija u člancima koji pišu o njima ili se bave temama koje se tiču njihovih života. Djeca nisu izvor informacija u više od 95 % napisa u svim istraživanim dnevnim novinama. Navode se kao izvori u 4,8 % napisa u Jutarnjem listu, 3,2 % napisa u Oslobođenju, 3,1% u Dnevnom avazu, te 3 % u Večernjem listu. Ovi podatci odgovaraju na istraživačko potpitanje: *Koliko često se djeca navode kao izvori informacija u napisima o djeci?* Vidljivo je da većina napisa ne navodi djecu kao izvore informacija.

Često se djeca ne navode kao izvor čak i kada se iz naslova i ilustracije čini da će glavni akter napisati biti dijete. Pa tako u članku od 9. 9. 2013. iz Jutarnjeg lista naveden je naslov „Ja sam Karla. Imam 7 godina i pjevam Brateca Martina na kineskom!“. Napis je popraćen i velikom fotografijom Karle nad svojim bilježnicama. No, uvidom u tekst otkriva se da Karla ne izgovara ni jednu rečenicu o svom učenju kineskog nego o svemu govori njen otac. Iz teksta je također jasno da informaciju o „Bratecu Martinu“ daje otac iz čega se može zaključiti da Karla nije izjavila ni rečenice u naslovu. Njena fotografija i navodna izjava su samo poslužile kako bi se privukla pozornost na temu dječjeg učenja stranih jezika o kojoj razgovaraju odrasli. Zanimljiv je i primjer napisa iz Oslobođenja od 13. 10. 2013. „Posjeta učenika iz Tuzle“ u kojem se citira kolektivna izjava svih učenika koji izražavaju svoje oduševljenje posjetom rodnoj kući Ive Andrića. Imaju li baš svi učenici homogeno mišljenje i tko se zaista krije iza navedenog citata očito je manje važno.

Ovakvi rezultati su u skladu sa ranije navedenim međunarodnim istraživanjima, iako je udio djece kao izvora informacija u tim analizama bio značajno veći. Pa se tako u istraživanju Shreshta (2003) u Južnoj Africi djeca kao izvori navode u 13 % vijesti, a u SAD-u u 17 % (Children now, 2001). Istraživanje sedam hrvatskih dnevnih novina iz 2011. (Ciboci i sur.) pokazalo je nešto bolji rezultat od 7,3 % istraživanih priloga, a tek Korać i Vranješević (2001) dolaze do slično poraznog podataka od 3 % udjela djece kao izvora informacija u srpskim medijima.

Ovo je još jedna karakteristika vijesti o djeci koja daje doprinos fizičkoj stigmatizaciji djece stvarajući konstrukciju „siromašnog djeteta“ koje nije sposobno govoriti za sebe niti ima što reći pa odrasli trebaju preuzeti tu ulogu. No, problem nastaje i u velikom broju zakona i smjernica koje štite djecu u medijima koje zasigurno sprječavaju novinare da češće uključe dječje glasove u raspravu. Na primjer, UNICEF preporučuje novinarima da se potrudite dobiti dopuštenje od djeteta i staratelja za sve izjave, videosnimke i fotografije, kada je to moguće i u pismenom obliku, što novinare, koji su pod pritiskom stalne produkcije novih vijesti, zasigurno vremenski ograničava. Rješenje, naravno, nije u ukidanju zaštite djece nego u kvalitetnijem obrazovanju i profesionalnom usavršavanju novinara koji trebaju naučiti pristupiti djeci i razgovarati s njima kako njihove izjave ne bi poslužile samo kao dekoracija tekstu već zaista dale uvid u dječje perspektive o pitanjima koja ih se tiču.

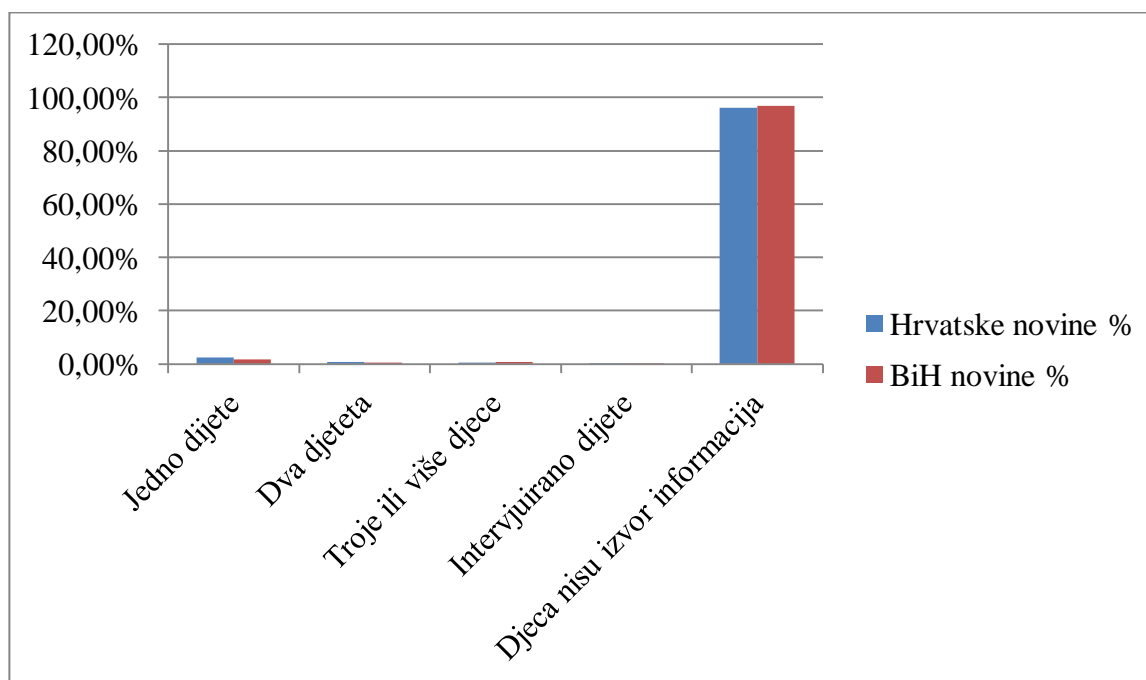
Iz rezultata je vidljivo da je dječja participacija u medijima koja bi bila u skladu s Konvencijom o pravima djeteta, i u hrvatskim i bosanskohercegovačkim medijima praktički nepostojeća. Djeca su i u ovom istraživanju potvrđena kao „najtiša populacija u društvu“ (Hammarberg, 1997) kojoj se ograničava mogućnost predstavljanja i korištenja svojih prava

na participaciju (Shreshta, 2003). No, naše dominantne predodžbe o djeci mogu biti diskutirane tek kada im se da mogućnost korištenja prava na participaciju i predstavljanja u svjetlu u kojem oni sami sebe percipiraju.

Tablica 8. 1. Usporedba prisutnosti djece kao izvora informacija u napisima o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Djeca kao izvori informacija	HR novine		BiH novine	
	f	%	f	%
Jedno dijete	28	2,5	27	1,8
Dva djeteta	8	0,7	8	0,5
Troje ili više djece	5	0,5	12	0,8
Intervjuirano dijete	1	0,1	1	0,1
Djeca nisu izvor informacija	1073	96,2	1457	96,8
Ukupno	N=1115	100	N=1505	100

Grafikon 11. Usporedba prisutnosti djece kao izvora informacija u napisima o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

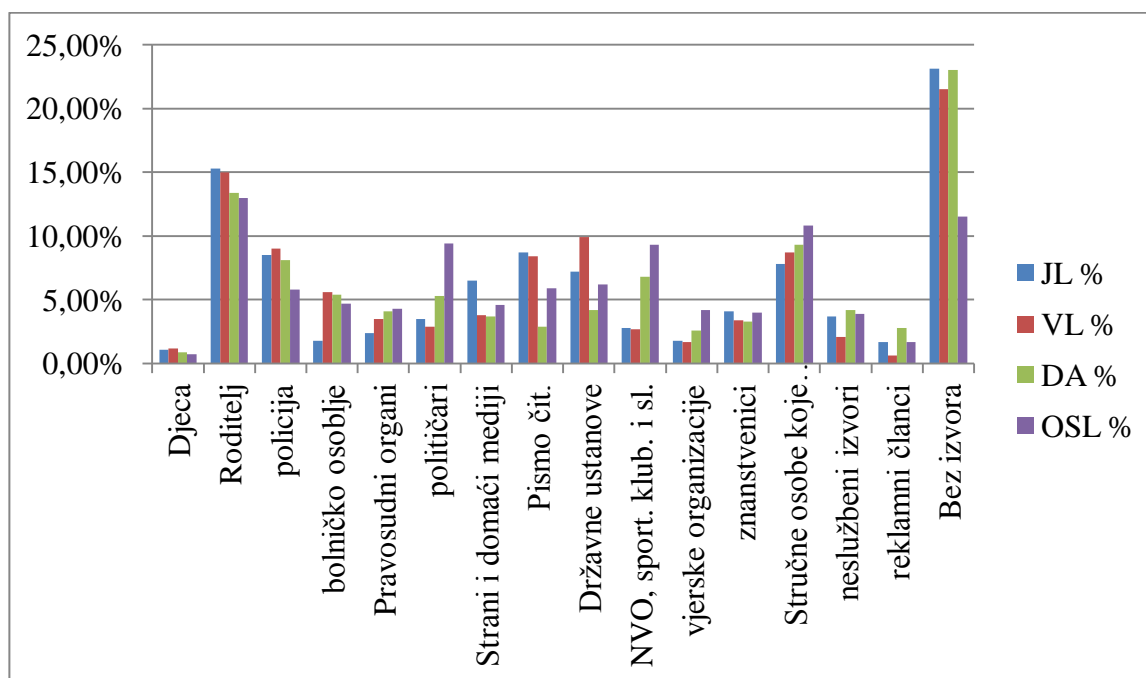
(Legenda: ■ Hrvatske novine, ■ BiH novine)

S obzirom na gore prikazane jednolične podatke podijeljene po istraživanim dnevnim novinama, usporedba između dvije zemlje ne donosi nikakva iznenađenja. Djeca nisu izvor informacija u 96,2 % napisa o djeci u hrvatskim novinama i 96,8 % napisa u bh. novinama. Dakle, djeca se navode kao izvori u 3,8 % odnosno 3,2 % analiziranih napisa. *Iz navedenog se može zaključiti da ne postoji značajna razlika prilikom korištenja djece kao izvora informacija između hrvatskih i bh. dnevnih novina.*

Tablica 9. Glavni izvori informacija u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Glavni izvori informacija	Jutarnji list		Večernji list		Dnevni avaz		Oslobođenje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
djeca	5	1,1	8	1,2	7	0,9	5	0,7
roditelji / skrbnici	70	15,3	98	15	102	13,4	97	13
policija	39	8,5	59	9	62	8,1	43	5,8
bolničko osoblje	8	1,8	37	5,6	41	5,4	35	4,7
pravosudni organi	11	2,4	23	3,5	31	4,1	32	4,3
političari	16	3,5	19	2,9	40	5,3	70	9,4
strani i drugi domaći mediji	30	6,5	25	3,8	28	3,7	34	4,6
Pismo čit./koment./kolumna	40	8,7	55	8,4	22	2,9	44	5,9
državne ustanove	33	7,2	65	9,9	32	4,2	46	6,2
NVO, sportski klubovi i sl,	13	2,8	18	2,7	52	6,8	69	9,3
vjerske organizacije	8	1,8	11	1,7	20	2,6	31	4,2
znanstvenici	19	4,1	22	3,4	25	3,3	30	4
stručne osobe koje rade s dj.	36	7,8	57	8,7	71	9,3	80	10,8
neslužbeni izvori	17	3,7	14	2,1	32	4,2	29	3,9
reklamni članci	8	1,7	4	0,6	21	2,8	13	1,7
bez izvora/teško utvrditi	106	23,1	141	21,5	175	23	86	11,5
Ukupno	N=459	100	N=656	100	N=761	100	N=744	100

Grafikon 12. Glavni izvori informacija u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: ■ Jutarnji list, ■ Večernji list, ■ Dnevni avaz, ■ Oslobođenje)

Budući da djeca rijetko sudjeluju kao izvori informacija u napisima o djeci zanimljivo je sagledati podatke o tome tko su glavni izvori informacija u tim napisima, ali i provjeriti jesu li djeca, kada su navedeni kao izvori, korišteni kao glavni izvori informacija.

U hrvatskim dnevnim novinama i Dnevnom avazu najviše napisa je bez izvora ili je izvore u njima teško utvrditi što se moglo pretpostaviti iz analiza prethodnih varijabli. U Oslobođenju su se, pak, kao najučestaliji glavni izvor informacija o djeci našli roditelji ili skrbnici djeteta (13%) što u drugim dnevnim novinama također predstavlja najučestaliji glavni izvor kada izvor u tekstu postoji. Nakon roditelja ili skrbnika u Jutarnjem listu glavni izvor informacija o djeci su pisma čitatelja, komentari i kolumne što pokazuje značajan interes za pitanja djece u hrvatskoj javnosti. U Večernjem listu treći najučestaliji glavni izvor su državne ustanove poput ministarstava, centara za socijalnu skrb itd., dok u bosanskohercegovačkim novinama treće mjesto zauzimaju stručne osobe koje rade s djecom (pedagozi, psiholozi, nastavnici itd.). U Jutarnjem i Večernjem listu kao i Dnevnom avazu četvrti najučestaliji glavni izvor informacija je policija što mnogo govori o tome u kakvom kontekstu se o djeci govori u dnevnim novinama i koje teme privlače pozornost.

Dnevni avaz 10. 5. 2014. donosi vijest pod naslovom „Slučaj obavijen velom šutnje“ u kojem se govori o navodnom silovanju dječaka u Brčkom. „Navodnom“ zato što ne postoji nijedan službeni izvor informacija u tekstu, a izvori na koje se novinar poziva su: „više izvora upućenih u slučaj“ i „neslužbeno saznajemo“. Novinar se je obratio policiji i Tužiteljstvu Brčko distrikta koji nisu htjeli službeno komentirati slučaj, uz opasku da ne potvrđuju niti demantiraju događaj, a iz Centra za socijalnu skrb je rečeno da nisu upoznati sa slučajem. Budući da su slučajevi seksualnog zlostavljanja među maloljetnicima (počinitelj je navodno također maloljetnik) posebno osjetljivi, sve ustanove znaju da takve događaje ne mogu i ne smiju komentirati javnosti što bi trebao znati i novinar. Međutim, njegov komentar je da je „javnost uskraćena za informacije“ iz čega je kreiran i naslov napisa o „slučaju obavijenom velom šutnje“ kao da je važnije da novine dobiju (po mogućnosti pretjerano detaljne) informacije o (navodnom) slučaju koje bi mogle senzacionalizirati nego interes djece uključene u slučaj.

U Oslobođenju su na četvrtom mjestu političari koji u bh. kontekstu često koriste djecu u političke svrhe i za samo-promociju. Zanimljiv primjer takvog ponašanja je članak objavljen 3. 5. 2014. u Dnevnom avazu pod naslovom „Ovo je moj prijatelj Radžu“ u kojem se prenosi fotografija s Facebook profila jednog političara na kojoj je on s romskim djetetom i putem koje, tobože, ukazuje na problem prošenja među romskom djecom. Koliko je ta fotografija pomogla djetetu na njoj ili podigla svijest o problematici prošenja djece na

ulicama, nije poznato, ali tim za odnose s javnošću navedenog političara sigurno je bio zadovoljan. Kao peti najučestaliji glavni izvor u hrvatskim dnevnim novinama navode se stručne osobe koje rade s djecom, a u bh. tiskovinama nevladine organizacije, sportski klubovi itd. Može se zaključiti da su izvori koji se najučestalije koriste u svim analiziranim dnevnim novinama: roditelji ili skrbnici djeteta, stručne osobe koje rade s djecom, policija, a u Bosni i Hercegovini su to i nevladine organizacije.

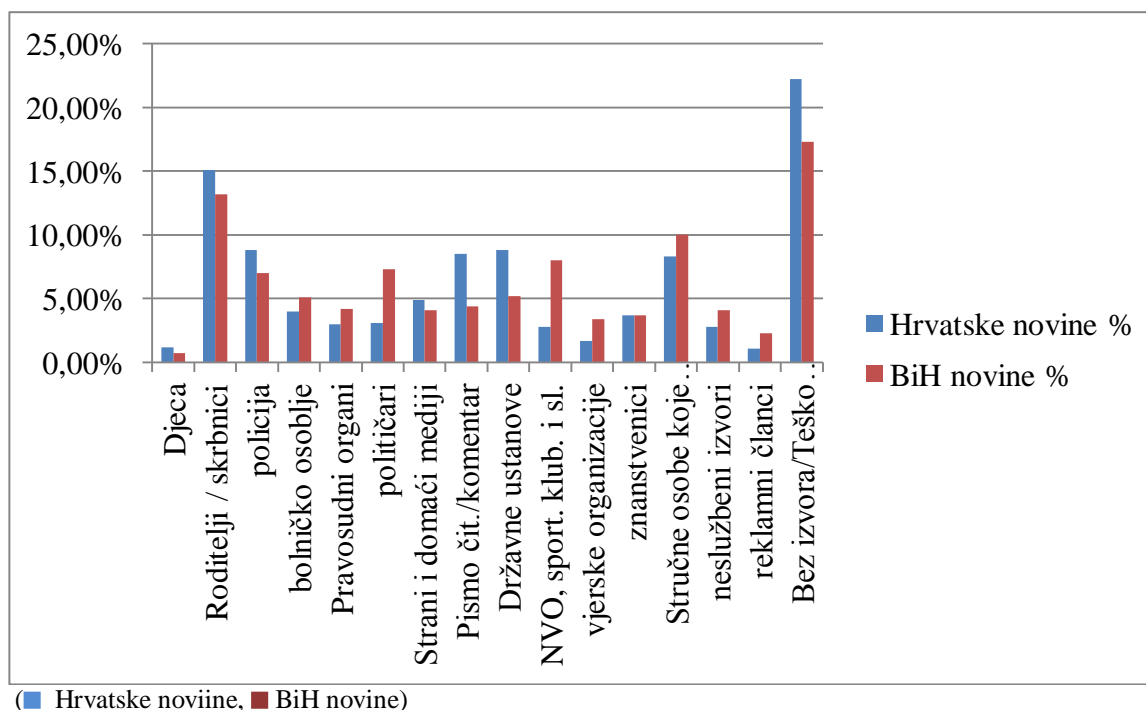
Kada se sagledaju podatci o djeci kao izvorima informacija vidljivo je da su djeca glavni izvori tek u oko 1 % napisa o djeci u svim analiziranim tiskovinama. Usporedba tih podataka sa onima u tablici 8. pokazuje da čak i kada se djeca navode kao izvori rijetko su glavni izvori informacija što je značajan pokazatelj da izjave djece u dnevnim novinama služe samo kao dekoracija tekstu, a ne kao relevantan izvor i perspektiva.

Ovi podatci su u skladu s prethodnim istraživanjima hrvatskih dnevnih novina u kojima su se roditelji također pokazali kao najučestaliji glavni izvor informacija, a potom slijede policija, političari, bolničko osoblje itd. (Ciboci i sur., 2011; Vlanić, 2012). Korištenje roditelja kao glavnih izvora informacija je, većim dijelom, pozitivna praksa u analiziranom uzorku. Njihova uloga zakonskih skrbnika i zastupnika pretpostavlja da će, barem u većini slučajeva, djelovati u najboljem interesu djeteta (Ciboci i su., 2011). Međutim, zabrinjavajući primjeri roditeljskog djelovanja mogu se pronaći u bosanskohercegovačkim tiskovinama gdje se objavljuje velik broj apela za pomoć siromašnim obiteljima (npr. „Nizaheti i djeci trebaju hrana i odjeća“; „Djeca željna hljeba i vatre“ (Oslobođenje, 27. srpnja i 25. prosinca), „Roditelji duguju 50,000 maraka“; „Devetero Brajkovića živi od 300 maraka“ (Dnevni avaz, 5. prosinca i 5. siječnja)). To je, s jedne strane, razumljivo s obzirom na tešku ekonomsku situaciju u kojoj se zemlja nalazi, no s druge strane, uvidom u takve napise vidljivo je da se djeca često koriste kako bi izazvala sažaljenje i ukazala na tešku situaciju roditelja. Iako su glavni izvori informacija u ovakvim napisima većinom roditelji ponekad su prisutne i izjave djece, a učestalije njihove fotografije. U ovakvim situacijama bi novinari trebali biti ti koji preuzimaju odgovornost za najbolji interes djece umjesto da koriste očaj i siromaštvo roditelja kako bi dobili pristanak za objavljivanje fotografija i napisa o djeci u kojima ona gube svoju individualnost i portretiraju se kao bespomoćna i nesposobna za djelovanje.

Tablica 9. 1. Usporedba glavnih izvora informacija u napisima o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Glavni izvori informacija	HR novine		BiH novine	
	f	%	f	%
djeca	13	1,2	11	0,7
roditelji / skrbnici	168	15,1	199	13,2
policija	98	8,8	105	7
bolničko osoblje	45	4	77	5,1
pravosudni organi	33	3	63	4,2
političari	35	3,1	110	7,3
strani i drugi domaći mediji	55	4,9	62	4,1
Pismo čit./komentar/kolumna	95	8,5	66	4,4
državne ustanove (ministarstva, centar za soc. skrb itd.)	98	8,8	78	5,2
NVO, sportski klubovi i sl,	31	2,8	120	8
vjerske organizacije	19	1,7	51	3,4
znanstvenici	41	3,7	56	3,7
stručne osobe koje rade s djecom (pedagozi, psiholozi, itd.)	93	8,3	150	10
neslužbeni izvori	31	2,8	62	4,1
reklamni članci	12	1,1	35	2,3
bez izvora/teško utvrditi	248	22,2	260	17,3
Ukupno	N=1115	100	N=1505	100

Grafikon 13. Usporedba glavnih izvora informacija u napisima o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Usporedba podataka između dvije zemlje pokazuje da su, nakon velikog broja napisa bez izvora koji prevladavaju u dnevnim listovima u obje zemlje, najučestaliji izvor informacija roditelji. Nakon roditelja, u hrvatskim tiskovinama najučestaliji izvori su policija i državne ustanove dok su u bh. uzorku to stručne osobe koje rade s djecom. Četvrto mjesto u Hrvatskoj zauzimaju komentari i kolumne, a u Bosni i Hercegovini nevladine organizacije što nije iznenađujuće uzimajući u obzir veliki broj nevladinih organizacija u BiH koje često preuzimaju funkcije državnih ustanova i tako „krapaju rupe“ tamo gdje rascjepkano ustrojstvo Bosne i Hercegovine ne funkcionira. Na petom mjestu u Hrvatskoj nalaze se stručne osobe koje rade s djecom, a u BiH političari. Uzimajući u obzir sve navedeno može se zaključiti da, unatoč manjim distinkcijama, *ne postoji značajna razlika među glavnim izvorima informacija u napisima o djeci između hrvatskih i bosanskohercegovačkih dnevnih novina.*

7. 1. 2. Zaštita privatnosti djece u tekstu

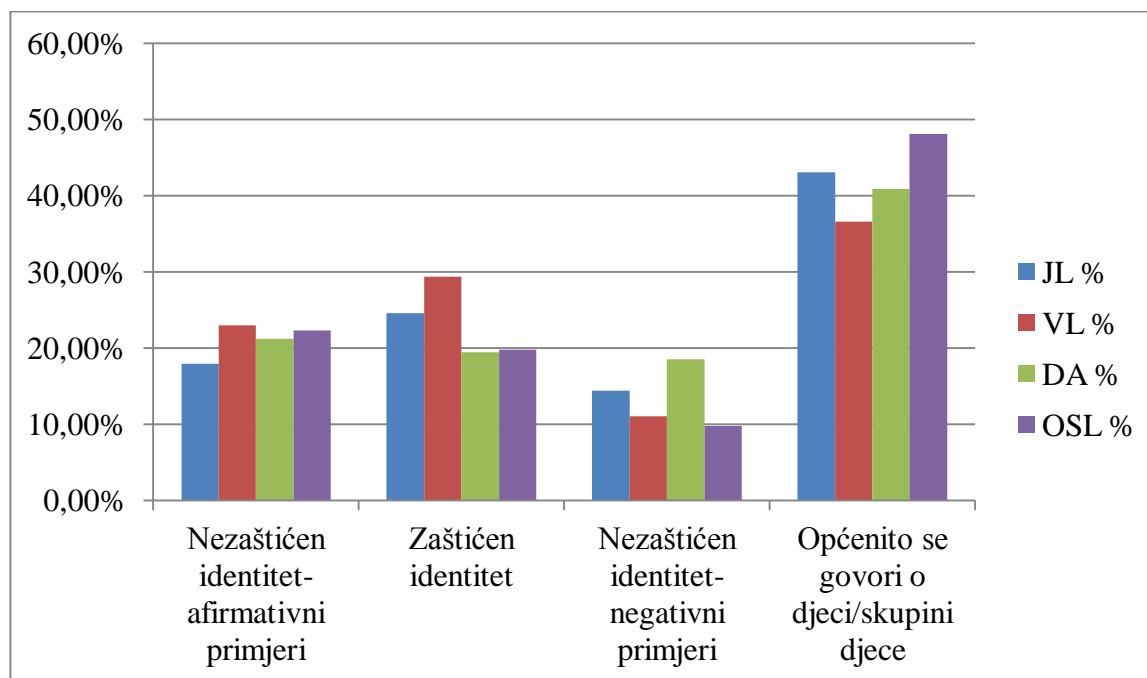
Kodeks časti hrvatskih novinara propisuje da novinari trebaju štiti čovjekovu intimu od neopravdanog ili senzacionalističkog otkrivanja u javnosti, a posebna se pozornost i odgovornost zahtijeva kada se izvještava o djeci. Pravobraniteljica za djecu (2006) naglašava da je slobodu izražavanja nužno povezati sa drugim temeljnim pravima poput prava na zaštitu privatnosti. Potrebno je osigurati maksimalnu zaštitu identiteta djece u medijima kao i njihovih obiteljskih prilika ili okolnosti iz kojih bi se posredno mogao otkriti identitet.

Međutim, unatoč propisima i zakonima koji štite privatnost i dostojanstvo djece u obje zemlje, novinarska i urednička odgovornost se često izbjegava te se podatci o djeci otkrivaju kako bi se vijest učinila zanimljivijom i šokantnijom. Neopravdano objavljivanje privatnosti djece može ugroziti njihovu sigurnost, izložiti ih neželjenoj pozornosti ili sekundarno viktimizirati. No, mediji su ponekad spremni na takav rizik u svrhu povećanja čitanosti.

Tablica 10. Zaštita identiteta djece u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Zaštita identiteta djece	Jutarnji list		Večernji list		Dnevni avaz		Oslobodjenje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Nezaštićen identitet-afirmativni primjeri	82	17,9	151	23	161	21,2	166	22,3
Zaštićen identitet	113	24,6	193	29,4	148	19,4	147	19,8
Nezaštićen identitet- negativni primjeri	66	14,4	72	11	141	18,5	73	9,8
Općenito se govori o djeci/skupini djece	198	43,1	240	36,6	311	40,9	358	48,1
Ukupno	N=459	100	N=656	100	N=761	100	N=744	100

Grafikon 14. Zaštita identiteta djece u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: ■ Jutarnji list, ■ Večernji list, ■ Dnevni avaz, ■ Oslobođenje)

U istraživanom uzorku dnevnih novina najčešće se govori općenito o djeci ili skupini djece. Takvo izvještavanje o djeci ne ugrožava njihov identitet, ali nam mnogo govori o predodžbi o djeci u našem društvu. Oni su bezlična masa koja dijeli iste karakteristike te zaslužuje isti tretman. Individualnost je rijetkost, teško je razlikovati jedno dijete od drugog djeteta istih godina. Takav tretman djece odraz je kulturalnog adultizma, ali i plemenske stigmatizacije koja prožima naše društvo.

Kada se govori o pojedinačnoj djeci hrvatske dnevne novine najučestalije štite njihov identitet i to u 29,4 % slučajeva u Večernjem listu i 24,6 % u Jutarnjem listu. S druge strane, bosanskohercegovački mediji češće govore o pojedinačnoj djeci u afirmativnim kontekstima u kojima je njihov identitet nezaštićen. Oslobođenje donosi identitet djece u pozitivnom kontekstu u 22,3 % slučajeva, a Dnevni avaz u 21,2 %. U svim tiskovinama negativni primjeri nezaštićenog identiteta djece su najrjeđi, ali je njihov udio i dalje prevelik. Pa tako Dnevni avaz otkriva identitet djeteta u čak 18,5 % slučajeva kada je njegov identitet trebao biti zaštićen. Jutarnji list objavljuje 14,4 % negativnih primjera nezaštićenog identiteta, Večernji list 11 %, a Oslobođenje 9,8 %.

Jutarnji list 16. 7. 2013. donosi zanimljivu priču o posljedicama koje se mogu dogoditi kada se u medijima ne štiti identitet djece počinitelja zločina. Pod naslovom „Dječaka-ubojicu će pustiti na slobodu s novim identitetom“ govori se o sada već punoljetnoj osobi koja je

1993., kada je bio desetogodišnjak, zajedno sa još jednim dječakom oteo i ubio trogodišnjaka. Tako brutalan zločin je, naravno, privukao horde medija koje su senzacionalistički pratile cijelo suđenje na kraju kojeg im je sudac dopustio da se objave imena dječaka i fotografije s uhićenja zbog čega i danas britanske vlasti imaju problem kako ih zaštititi od napada. Mediji su čak pokrenuli i peticiju o produljenju kazne dječacima te time potaknuli atmosferu linča koju su sami i potpalili. Danas, britanski mediji imaju zabranu izvještavanja o počiniteljima, a britanska vlada je potrošila tisuće funti kako bi isto učinili i strani mediji. Za počinjeni zločin svatko treba odgovarati, ali iskoristiti sudbine dvaju dječaka kako bi se postigao komercijalni uspjeh prelazi sve granice etičnosti. Pitanje je bi li danas mediji analizirani u ovom istraživanju u istoj situaciji postupili drugačije od britanskih medija.

Oslobođenje i Dnevni avaz 5. 11. 2013. donose priču o nasilju među učenicama koje se desilo u srednjoj školi u Tuzli. Dnevni avaz posebno senzacionalistički izvještava o događaju navodeći imena, inicijal prezimena i dob maloljetnih počiniteljica nasilja. Identitet žrtve se naizgled štiti inicijalima, ali se nekoliko redaka ispod navodi ime i prezime njenih roditelja i njihova fotografija. Spominje se snimka navedenog događaja koja je i dalje dostupna na internetu i na kojoj se može vidjeti identitet svih sudionika kao i Facebook grupa u kojoj se poziva na oštru kaznu počiniteljica, a Dnevni avaz svojim stilom izvještavanja potpiruje atmosferu linča.

Predodžba o „nasilnom djetetu“ se učestalije vezuje uz tinejdžere koji su češće prikazivani kao počinitelji nasilja i prijetnje zajednici nego kao žrtve, što je jedna od rijetkih aktivnih (iako negativnih) uloga koju djeca imaju u medijima (Kunkel i Smith, 1999; Shreshta, 2003; Andersson i Lundstrom, 2007; Clark i sur., 2008). No, takvi napisi najčešće, što je i ovdje slučaj, ističu više senzacionalističke aspekte priče nego kontekst. Tendencija je prikazati uzak pogled na nasilje među djecom i usredotočiti se na površnost umjesto na dublju analizu same pojave što nerijetko izaziva opći strah od nasilne mladeži (Ponte, 2007; Krisberg, 2009). Kako je ranije spomenuto, Pravobraniteljica za djecu RH upozorava na prikazivanje djece kao opasne i okrutne te često diskutiranje prava djece počinitelja nasilja od strane novinara (Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu, 2009). Davanje pretjeranog publiciteta pojedinačnim događajima poput ovoga (a ne samoj pojavi) može imati negativne posljedice poput prestrašenosti i odbojnosti prema određenim skupinama djece, a može biti i poticaj na nasilno ponašanje kod dijela djece pogotovo kada i najmanji incident može završiti u medijima i akterima donijeti „slavu“ (Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu, 2009; Miliša, Tolić, Vertovšek, 2009; Flego, 2011).

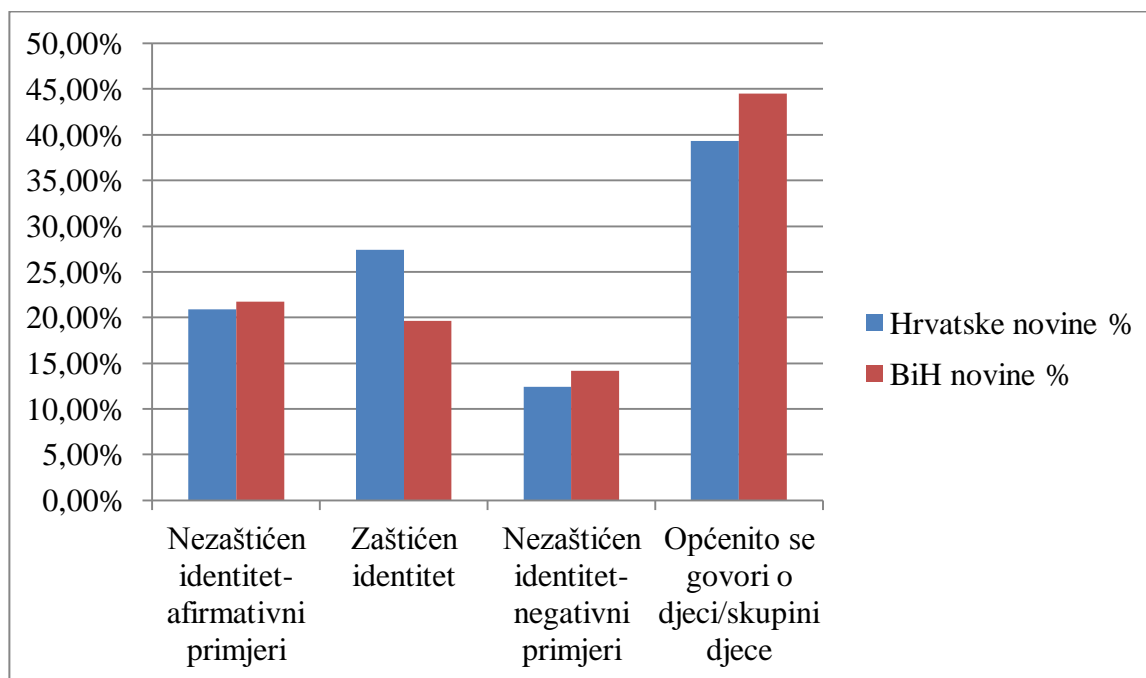
Još jedan primjer iz Dnevnog avaza koji se posebno istaknuo u analizi ove varijable je napis objavljen 29. 4. 2014. pod naslovom „I trojica maloljetnih silovatelja iza rešetaka“ u kojem se, na pretjerano detaljan i senzacionalistički način, govori o silovanju maloljetnice od strane skupine muškaraca od kojih su trojica maloljetna. Jedan navodni silovatelj je punoljetan te se navodi njegovo puno ime i prezime, a potom se otkriva da je jedan od maloljetnih silovatelja njegov mlađi brat. Da li se zaista identitet tog djeteta tako zaštitio? Također se kompromitira i identitet žrtve jer je objavljena fotografija poslovnog prostora u kojem se silovanje navodno dogodilo. Detaljan opis događaja i živopisan jezik koji se koristi očito imaju namjeru šokirati čitatelje i privući njihovu pozornost jer se time inače ne prenose nikakve vrijedne informacije. Pri tome se djeca u pitanju dodatno stigmatiziraju nepoštovanjem njihove privatnosti i integriteta. No, sekundarna viktimizacija i stigmatizacija žrtve, ali i počinitelja je cijena koju je Dnevni avaz očito spreman platiti za komercijalni uspjeh.

Društvena pitanja poput zlostavljanja, trebaju dobivati medijski prostor, ali je nedopustivo otkrivati identitete maloljetnih žrtava i počinitelja i ignorirati dječja prava na dostojanstvo i privatnost. Obveza medija je oprez i osjetljivost kada se izvještava o djeci, posebno ako su počinitelji ili žrtve kriminalnih aktivnosti. Izvješća o zlostavljanju djece postala bi vrijednija kada se ne bi bavila samo pojavom zlostavljanja nego analizom fenomena i konteksta zlostavljanja (Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu, 2007; 2009).

Tablica 10. 1. Usporedba zaštite identiteta djece u napisima o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Zaštita identiteta djece	HR novine		BiH novine	
	f	%	f	%
Nezaštićen identitet- afirmativni primjeri	233	20,9	326	21,7
Zaštićen identitet	306	27,4	295	19,6
Nezaštićen identitet- negativni primjeri	138	12,4	214	14,2
Općenito se govori o djeci/skupini djece	438	39,3	670	44,5
Ukupno	N=1115	100	N=1505	100

Grafikon 15. Usporedba zaštite identiteta djece u napisima o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

(Legenda: ■ Hrvatske novine, ■ BiH novine)

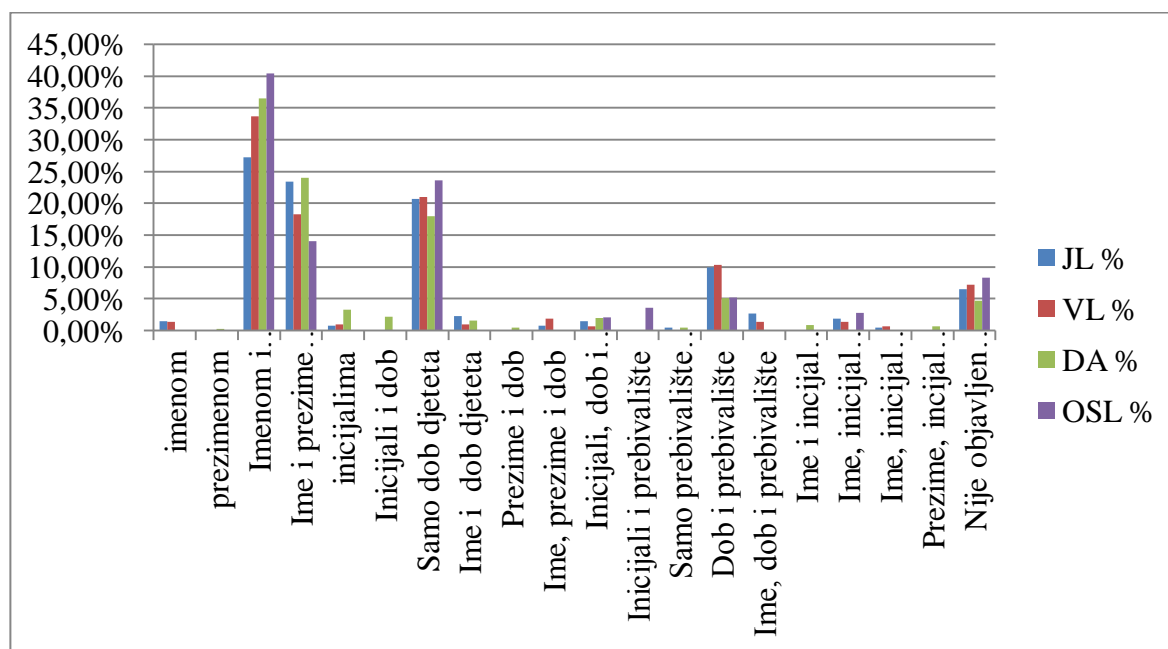
Usporedba podataka na nacionalnoj razini donosi da se u obje zemlje u napisima o djeci najčešće općenito govori o djeci odnosno skupini djece. Na drugom mjestu po učestalosti u bh. medijima su afirmativni primjeri nezaštićenog identiteta kada su djeca prikazana u pozitivnim kontekstima u kojima se ne ugrožava njihovo dostojanstvo, dok su u hrvatskim medijima na drugom mjestu primjeri u kojima je identitet djece zaštićen i to u 27,4 % slučajeva. U bh. novinama primjera zaštićenog identiteta je 19,6 %. Najrjeđi su negativni primjeri nezaštićenog identiteta koji su u bh. tiskovinama prisutni s udjelom od 14,2 %, a u hrvatskim sa 12,4 %. Kako je već navedeno, iako su takvi primjeri najrjeđi i dalje se identitet djece prečesto otkriva kada bi trebao biti zaštićen.

Zanimljivo je sagledati primjer događaja kojeg su objavila i pratila sva četiri dnevna lista jer se ticao djece u obje zemlje. Radi se o Facebook stranici na kojoj su se (neovlašteno) objavljujvale, mahom obnažene i provokativne fotografije djevojaka sa prostora Hrvatske i Bosne i Hercegovine, ali i drugih zemalja u susjedstvu. Grupa se je zvala „Najveće drolje osnovnih i srednjih škola“, a uz fotografije su objavljivani komentari koji su djevojčice vrijeđali i ponižavali. Jutarnji list 21. 4. 2014. objavljuje veliki napis kojim dominiraju fotografije s navedenog Facebook profila na kojima su obnažene djevojčice u provokativnim pozama. Fotografije doduše imaju zamagljena lica, ali u tekstu se navodi naziv Facebook grupe u kojoj se fotografije mogu vidjeti u cijelosti i to sa imenima i prezimenima djevojaka.

Isto su napravile i ostale tiskovine. Zgražanje novinara nad navedenom grupom se pokazalo licemjernim jer su djevojke još jedan put izložili osudi javnosti objavljujući njihove fotografije u velikom formatu u najčitanijim dnevnim novinama.

Licemjerje se nastavilo kroz sljedeće dane jer je 22. 4. objavljena informacija o dječaku, također maloljetniku, koji je pokrenuo navedenu grupu. Objavljena je njegova fotografija (sa zamagljenim očima), njegovo ime, inicijal prezimena, godine i mjesto prebivališta. Cijeli tekst je poziv na linč djeteta, dok istovremeno Jutarnji list, uz taj tekst, objavljuje još jednu fotografiju obnažene djevojke iz grupe. Sličan tretman maloljetnik je doživio i u drugim analiziranim tiskovinama, no Jutarnji list i dan kasnije nastavlja priču istražujući i detaljno prenoseći obiteljski kontekst dječaka bez ikakvih službenih izvora (izvor su neimenovani susjedi) te navodi ime dječakova oca. Ponovno je tekstu dodana provokativna fotografija djevojčice iz grupe. Na temelju analize ovog slučaja može se zaključiti da svi navedeni dnevni listovi beskrupulozno koriste djecu i (posredno ili neposredno) objavljuju njihov identitet kada misle da će to doprinijeti njihovom komercijalnom interesu. Prema tome, *nema značajne razlike u zaštiti identiteta djece između hrvatskih i bh. dnevnih novina.*

Grafikon 16. Načini predstavljanja djece u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: ■ Jutarnji list, ■ Večernji list, ■ Dnevni avaz, ■ Oslobođenje)

Tablica 11. Načini predstavljanja djece u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Način predstavljanja djece	Jutarnji list		Večernji list		Dnevni avaz		Oslobođenje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
imenom	4	1,5	6	1,4	0	-	0	-
prezimenom	0	-	0	-	1	0,2	0	-
imenom i prezimenom	71	27,2	140	33,7	164	36,5	156	40,4
ime i prezime roditelja	61	23,4	76	18,3	108	24	54	14
inicijalima	2	0,8	4	1	15	3,3	0	-
inicijali i dob	0	-	0	-	10	2,2	0	-
samo dob djeteta	54	20,7	87	21	81	18	91	23,6
ime i dob djeteta	6	2,3	4	1	7	1,6	0	-
prezime i dob	0	-	0	-	2	0,4	0	-
ime, prezime i dob	2	0,8	8	1,9	0	-	0	-
inicijali, dob i prebivalište	4	1,5	3	0,7	9	2	8	2,1
inicijali i prebivalište	0	-	0	-	0	-	14	3,6
samo prebivalište djeteta	1	0,4	0	-	2	0,4	0	-
dob i prebivalište	26	9,9	43	10,3	23	5,1	20	5,2
ime, dob i prebivalište	7	2,7	6	1,4	0	-	0	-
ime i inicijal prezimena	0	-	0	-	4	0,9	0	-
ime, inicijal prezimena, dob i prebivalište	5	1,9	6	1,4	0	-	11	2,8
ime, inicijal prezimena i dob	1	0,4	3	0,7	0	-	0	-
prezime, inicijal imena, dob i prebivalište	0	-	0	-	3	0,7	0	-
nije objavljen identitet	17	6,5	30	7,2	21	4,7	32	8,3
Ukupno	N=261	100	N=416	100	N=450	100	N=386	100

U analizu varijable „predstavljenost djece u tekstu“ uključeni su samo oni napisi u kojima se o djeci pisalo pojedinačno, a ne općenito ili o skupini djece. Rezultati pokazuju da sve analizirane dnevne novine, uz manje varijacije u redoslijedu kategorija, djecu najučestalije u tekstu predstavljaju: imenom i prezimenom, imenom i prezimenom roditelja, samo dobi djeteta, dobi i prebivalištem i uopće ne objavljuju identitet djeteta. U sve četiri tiskovine najučestalija je kategorija „ime i prezime“ djeteta koja je prisutna u čak 40,4 % slučajeva u Oslobođenju, 36,5 % u Dnevnom avazu, 33,7 % u Večernjem listu te 27,2 % u Jutarnjem listu. Ako se ovi podatci usporede sa onima u tablici 10. vidljivo je da sve dnevne novine učestalije navode ime i prezime djeteta nego što imaju afirmativnih primjera nezaštićenog identiteta. Naime, Oslobođenje navodi ime i prezime djeteta u 18,1 % slučajeva više nego što ima afirmativnih primjera nezaštićenog identiteta, Dnevni avaz u 15,3 % slučajeva, Večernji list 10,7 % , a Jutarnji list 9,3 % . To navodi na zaključak da sve dnevne novine imaju praksu izravno otkriti identitet djeteta i to njegovo ime i prezime čak i u onim

situacijama u kojima će to ugroziti njegovo dostojanstvo. Posebno problematičan primjer može se pronaći u Jutarnjem listu od 21. 3. 2014. pod naslovom „Branitelj Miljević: Za carski rez je bilo prekasno!“ u kojem se prenosi suđenje dvojici liječnika zbog nestručno provedenog poroda gdje se, uz ime i prezime majke, navodi i ime i prezime sedmogodišnjeg djeteta, te se objašnjava da je on danas, između ostalog, „teško retardiran“. Novinar bi svakako trebao paziti na terminologiju kada tako otvoreno govori o djetetu s intelektualnim teškoćama. Kako je ranije spomenuto, bosanskohercegovačke novine često objavljuju apele za pomoć siromašnim obiteljima u kojima su djeca korištena kako bi izazvala emocije i sažaljenje. No, dok se očaj roditelja u takvoj situaciji može i opravdati, nema opravdanja za novinare koji iznose puni identitet djeteta kada to apsolutno nije potrebno. Na primjer, u napisu od 15. travnja 2014. „Iz Holandije 1.700 eura za porodice Zelihić i Agić“ spominje se ime majke iz obitelji Zelihić, no „predstavnik“ obitelji Agić je šestogodišnji dječak kojega se, uz puno ime i prezime, opisuje kao „željnog udobnog dječijeg kreveta u neuvjetnoj kući za stanovanje“. I ovaj primjer osnažuje predodžbu o bespomoćnom i pasuvnom djetetu koje u potrebi za pomoći i zaštitom od strane odraslih.

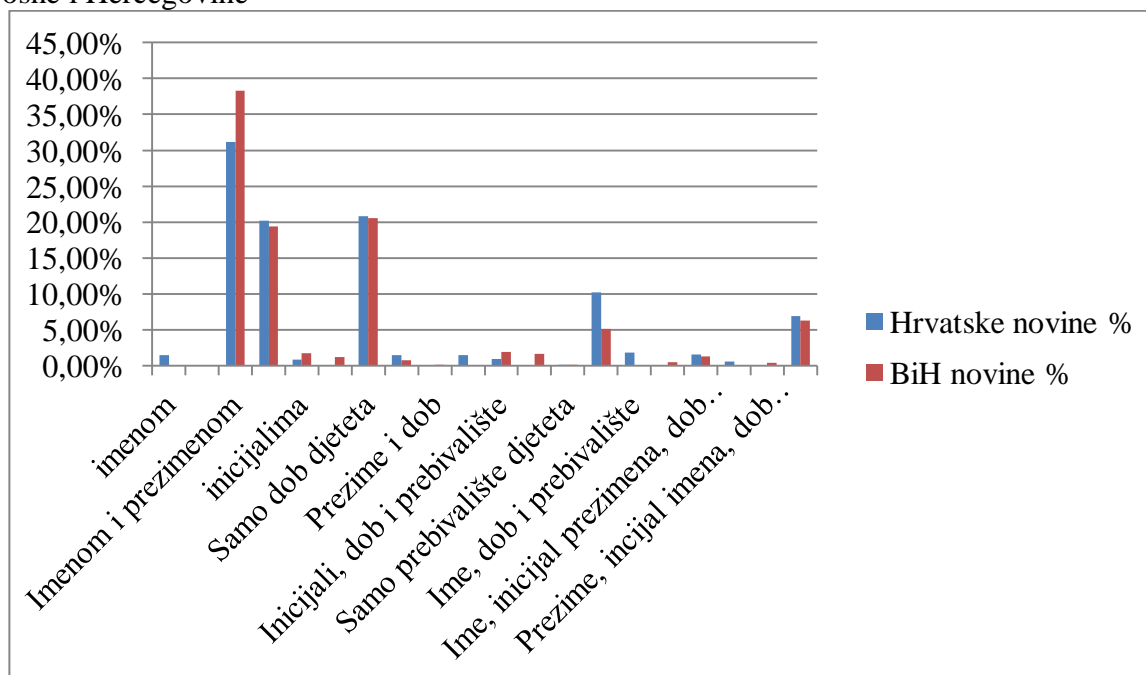
Druga učestala kategorija „ime i prezime roditelja“ otkriva da se, čak i u situacijama kada se identitet djeteta naizgled štiti, on ustvari otkriva posrednim informacijama. Novinari i urednici su naravno svjesni da se otkrivanjem identiteta roditelja otkriva i identitet djeteta kojeg su tobože zaštitili ali je to očito način da se zadovolji forma i izbjegne kritika, a bez prave želje da se zaštiti najbolji interes djeteta. Neki od primjera takvog otkrivanja identiteta djeteta mogu se pronaći u Jutarnjem listu 3. 7. 2013. u članku „Napad na učitelja kažnjavati kao napad na policajca“ navodi se ime, prezime i obiteljske informacije roditelja koji je fizički napao nastavnicu zbog ocjena svoje kćeri, a u napisu od 8. 8. 2013. „Srušena je kuća zla u Clevelandu“ navodi se ime i prezime majke, žrtve zlostavljanja, koja ima 6-godišnje dijete sa svojim zlostavljačem. U Oslobođenju 12. 8. 2013. u članku „Golfom prešao u suprotnu traku?“ se navodi ime i prezime oba roditelja koji su zajedno sa svojom djecom ozlijeđeni u prometnoj nesreći.

Sljedeće dva najučestalija načina predstavljanja djece u tekstu su „samo dob djeteta“ i „dob i prebivalište“ koje bi, ukoliko u tekstu nije izneseno previše detalja događaja, trebali biti pozitivan primjer kako se štiti identitet djeteta. Peta najučestalija kategorija je „nije objavljen identitet“ što najčešće znači da se dijete u tekstu referira kao „dijete“ ili „maloljetnik“.

Tablica 11. 1. Usporedba načina predstavljanja djece u napisima o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Način predstavljanja djece	HR novine		BiH novine	
	f	%	f	%
imenom	10	1,5	0	-
prezimenom	0	-	1	0,1
imenom i prezimenom	211	31,2	320	38,3
ime i prezime roditelja	137	20,2	162	19,4
inicijalima	6	0,9	15	1,8
inicijali i dob	0	-	10	1,2
samo dob djeteta	141	20,8	172	20,6
ime i dob djeteta	10	1,5	7	0,8
prezime i dob	0	-	2	0,2
ime, prezime i dob	10	1,5	0	-
inicijali, dob i prebivalište	7	1	17	2
inicijali i prebivalište	0	-	14	1,7
samo prebivalište djeteta	1	0,2	2	0,2
dob i prebivalište	69	10,2	43	5,2
ime, dob i prebivalište	13	1,9	0	-
ime i inicijal prezimena	0	-	4	0,5
ime, inicijal prezimena, dob i prebivalište	11	1,6	11	1,3
ime, inicijal prezimena i dob	4	0,6	0	-
prezime, inicijal imena, dob i prebivalište	0	-	3	0,4
nije objavljen identitet	47	6,9	53	6,3
Ukupno	N=677	100	N=836	100

Grafikon 17. Usporedba načina predstavljanja djece u napisima o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

(Legenda: ■ Hrvatske novine, ■ BiH novine)

Kada se podatci usporede na nacionalnoj razini vidljivo je da se u obje zemlje djeca u tekstu najučestalije predstavljaju: 1) imenom i prezimenom; 2) samo dobi djeteta; 3) imenom i prezimenom roditelja. Četvrta i peta najučestalija kategorija su „dob i prebivalište“ (hrvatske novine 10,2 %, bh. novine 5,2 %) i „nije objavljen identitet djeteta“ (hrvatske novine 6,9 %, bh. novine 6,3 %). Ovi podatci su u skladu sa istraživanjem Vlanić (2012) u kojem se navodi da hrvatske dnevne novine najučestalije djecu predstavljaju tako da navode ime, prezime i dob (u 13 % slučajeva), te samo ime i prezime (10 % slučajeva). *Može se zaključiti da nema značajne razlike u predstavljenosti djece u tekstu između hrvatskih i bosanskohercegovačkih novina.*

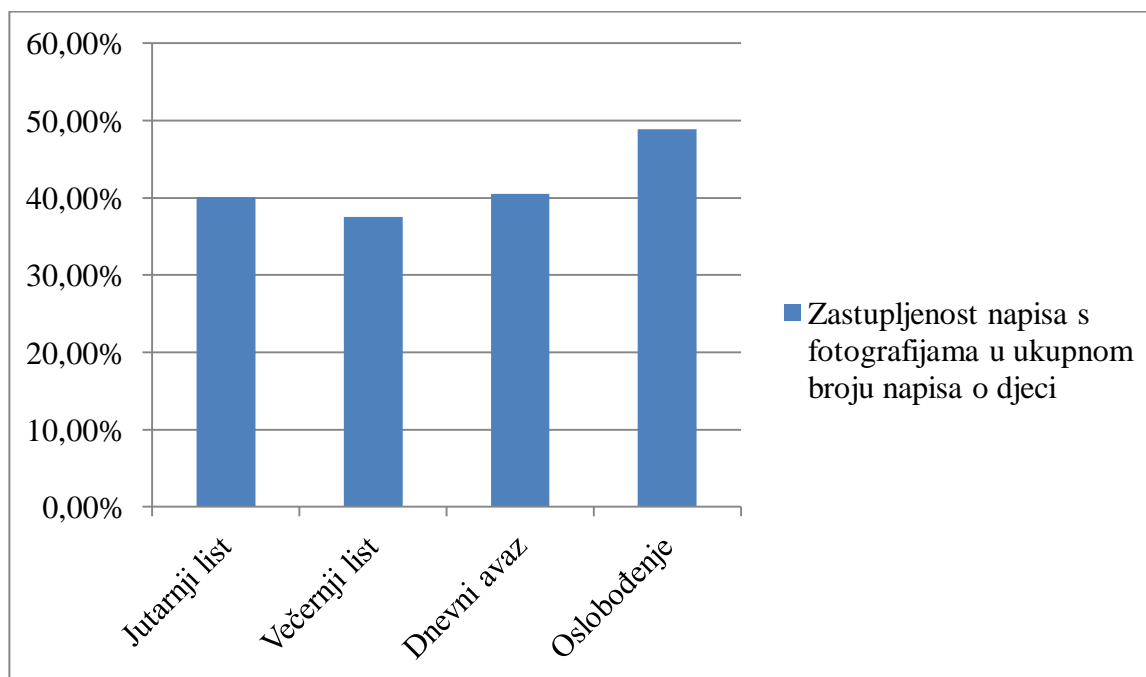
7. 1. 3. Zaštita privatnosti djece na fotografijama

Djeca se, češće od ostalih društvenih skupina, u tiskanim medijima pojavljuju na fotografijama koje su snažan element izvještavanja i privlačenja pozornosti čitatelja. Fotografije djece najčešće ojačavaju medijski konstrukt „siromašnog djeteta“ i „djeteta žrtve“ jer predstavljaju nevinost i ranjivost te izazivaju emocije. Snažna simbolička poruka dječjih fotografija ih čini podložnima zlouporabama zbog čega se njihovo korištenje pokušava kontrolirati raznim zakonima i smjernicama. Već spomenuti Zakon o zaštiti osobnih podataka u RH fotografiju smatra osobnim podatkom zbog čega je potrebno tražiti suglasnost prije njenog objavljivanja, a slično se navodi i u Kaznenom zakonu BiH. U UNICEF-ovim Načelima za etičko izvješćivanje o djeci naglašava se da se djetetova fotografija uvijek mora staviti u točan kontekst, kao i da se izbjegava objavljivanje fotografije (pa čak i one na kojoj je zaštićen identitet djeteta) ukoliko bi ona mogla dovesti dijete u opasnost. U određenim slučajevima objavljivanje djetetove fotografije je u njegovom najboljem interesu, ali i tada je potrebno učiniti sve da se dijete zaštiti od patnje. U skladu s tim, Pravobraniteljica za djecu RH (2006) naglašava da je potrebno pribaviti suglasnost djeteta i skrbnika za fotografiranje i prikazivanje u konkretnom kontekstu pri čemu dijete treba biti upoznato s tim gdje će sadržaji biti prikazani i tko će ih vjerojatno čitati ili gledati. Kodeks časti hrvatskih novinara kao i Kodeks za štampu i *online* medije BiH također propisuje da novinar ne smije fotografirati dijete bez prisutnosti i odobrenja roditelja ili druge odrasle osobe odgovorne za dijete.

Tablica 12. Zastupljenost napisa s fotografijama u ukupnom broju napisa o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Dnevne novine	Jutarnji list	Večernji list	Dnevni avaz	Oslobođenje
f	184	246	308	364
%	40,1	37,5	40,5	48,9

Grafikon 18. Zastupljenost napisa s fotografijama u ukupnom broju napisa o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

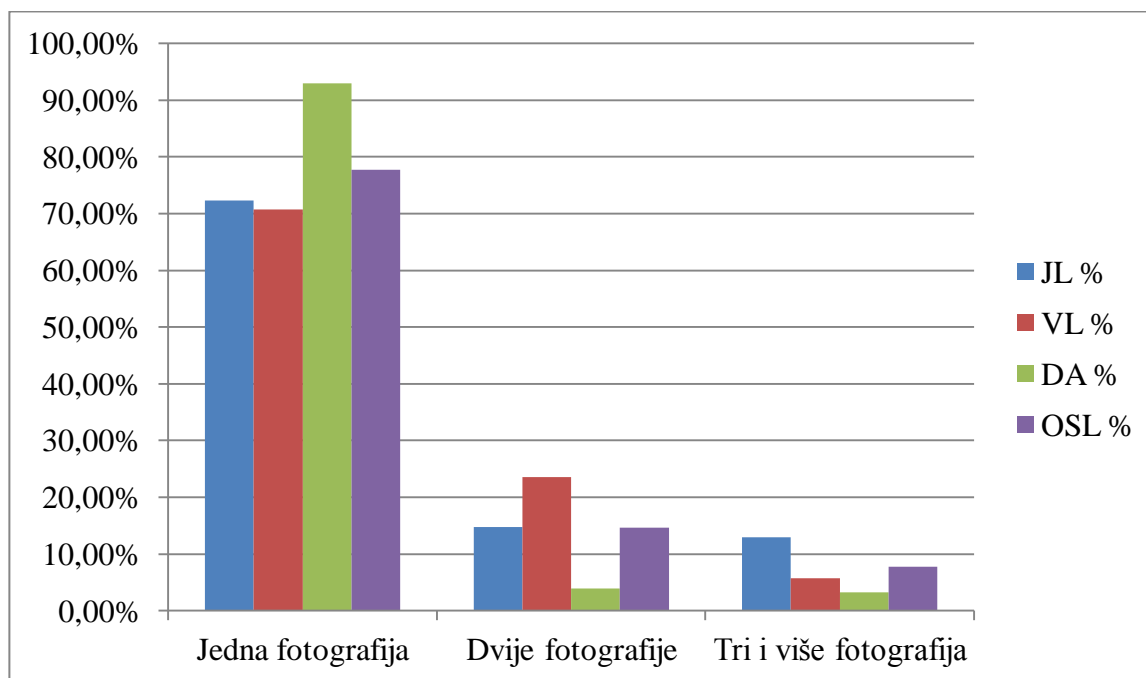
(Legenda: ■ Zastupljenost napisa s fotografijama u ukupnom broju napisa o djeci)

U najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i BiH fotografije su zastupljene u nešto manje od pola napisa o djeci. Po zastupljenosti napisa sa fotografijama prednjači Oslobođenje sa 48,9 %, slijede ga Dnevni avaz sa 40,5 % i Jutarnji list sa 40,1 %. Najmanje napisa o djeci opremljenih fotografijama ima Večernji list (37,5 %).

Tablica 12. 1. Broj fotografija po napisu o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Broj fotografija po napisu	Jutarnji list		Večernji list		Dnevni avaz		Oslobođenje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Jedna fotografija	133	72,3	174	70,7	286	92,9	283	77,7
Dvije fotografije	27	14,7	58	23,6	12	3,9	53	14,6
Tri i više fotografija	24	13	14	5,7	10	3,2	28	7,7
Ukupno	N=184	100	N=246	100	N=308	100	N=364	100

Grafikon 19. Broj fotografija po napisu o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: ■ Jutarnji list, ■ Večernji list, ■ Dnevni avaz, ■ Oslobođenje)

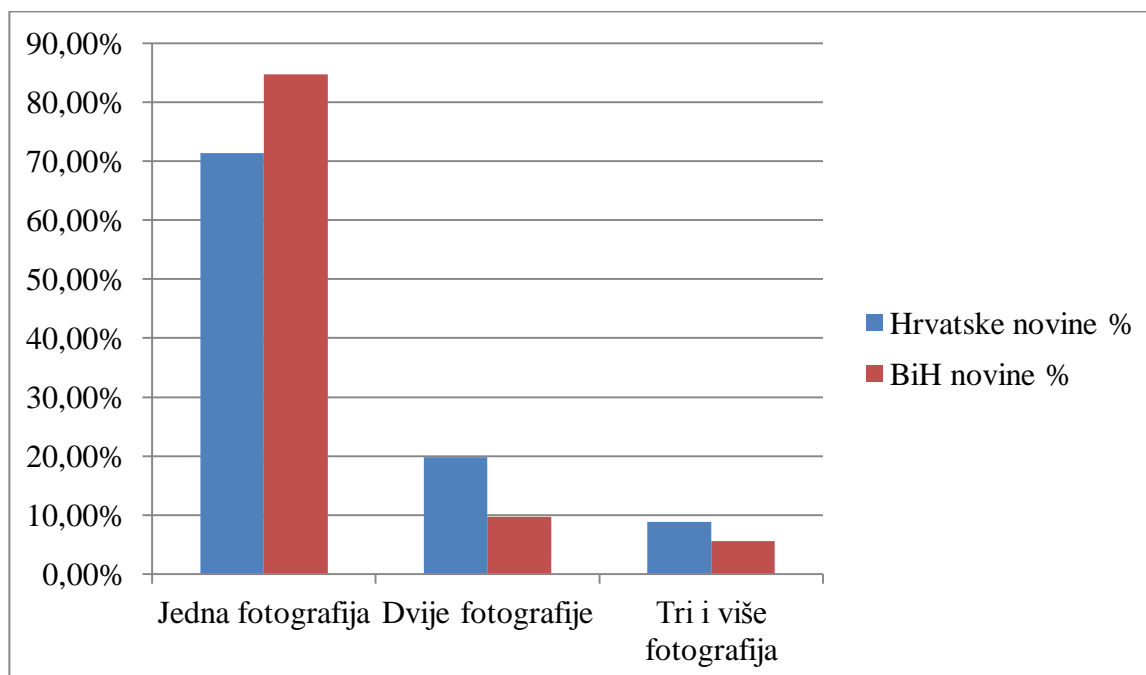
Budući da su neki od napisa o djeci opremljeni sa više od jedne fotografije smatralo se važnim identificirati prisutnost takvih napisa, kao i broj fotografija čija su se obilježja kasnije analizirala zasebno, po fotografiji, a ne po napisu.

Najviše napisa je opremljeno s jednom fotografijom i to čak 92,9 % napisa u Dnevnom avazu, 77,7 % u Oslobođenju, 72,3 % u Jutarnjem listu te 70,7 % u Večernjem listu. Najviše napisa sa dvije fotografije imao je Večernji list (23,6 %), a sa tri i više fotografija Jutarnji list (13 %).

Tablica 12. 2. Usporedba broja fotografija po napisu o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Broj fotografija po napisu	HR novine		BiH novine	
	f	%	f	%
Jedna fotografija	307	71,4	569	84,7
Dvije fotografije	85	19,8	65	9,7
Tri i više fotografija	38	8,8	38	5,6
Ukupno	N=430	100	N=672	100

Grafikon 20. Usporedba broja fotografija po napisu o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

(Legenda: ■ Hrvatske novine, ■ BiH novine)

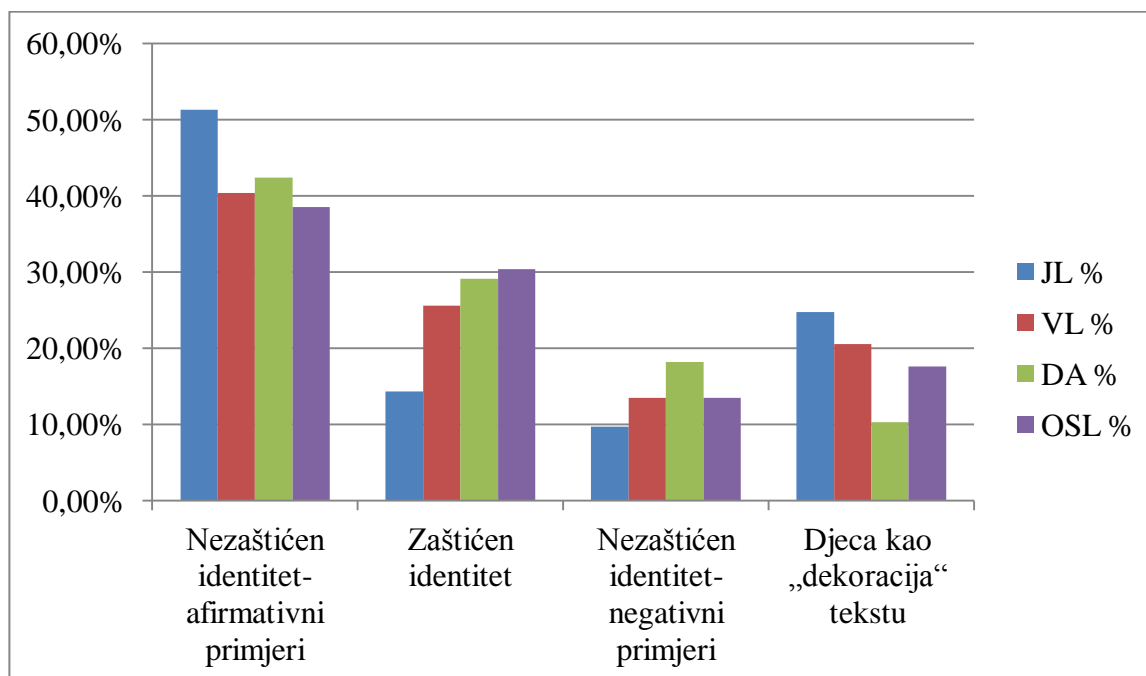
Usporedba između dvije zemlje pokazuje da su napisi o djeci u BiH novinama učestalije opremljeni samo jednom fotografijom (84,7 % napisa u usporedbi sa 71,4 % u hrvatskim novinama), dok hrvatske novine mnogo učestalije opremaju napise o djeci sa dvije ili više fotografija (28,6 % napisa u usporedbi sa 15,3 % napisa opremljenih fotografijama u BiH novinama).

Ovi podatci su u skladu sa podacima o veličini napisa o djeci prema kojima bh. novine objavljuju nešto manje članke o djeci od hrvatskih dnevnih novina. Budući da je jedinica analize napis s naslovnom cjelinom i ilustracijama prilikom istraživanja veličine napisa uzimale su se u obzir i ilustracije (što su najčešće fotografije). Budući da hrvatske tiskovine odvajaju više prostora za napise o djeci na svojim stranicama logičan je zaključak da se na tom prostoru pronađe i veći broj fotografija.

Tablica 13. Zaštita identiteta djece na fotografijama u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Zaštita identiteta djece na fotografijama	Jutarnji list		Večernji list		Dnevni avaz		Oslobođenje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Nezaštićen identitet-afirmativni primjeri	133	51,3	134	40,4	144	42,4	182	38,5
Zaštićen identitet	37	14,3	85	25,6	99	29,1	144	30,4
Nezaštićen identitet- negativni primjeri	25	9,7	45	13,5	62	18,2	64	13,5
Djeca kao „dekoracija“ tekstu	64	24,7	68	20,5	35	10,3	83	17,6
Ukupno	N=259	100	N=332	100	N=340	100	N=473	100

Grafikon 21. Zaštita identiteta djece na fotografijama u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: ■ Jutarnji list, ■ Večernji list, ■ Dnevni avaz, ■ Oslobođenje)

Pri objavljivanju fotografija važno je paziti da se njima ne povrijedi djetetovo dostojanstvo i pravo na privatnost, posebno u slučajevima kada je identitet djeteta nužno zaštititi. Analizom fotografija pronađenih uz napise o djeci došlo se do podataka da najviše fotografija djecu prikazuje u afirmativnom kontekstu i tom prilikom se ne štiti njihov identitet. Za pretpostaviti je da se za objavljivanje dijela tih fotografija tražila suglasnost djeteta, roditelja ili druge odgovorne odrasle osobe te da ih se upoznalo sa kontekstom u kojem će se fotografija objaviti. Međutim, na temelju podataka do kojih se došlo o zaštiti identiteta djece u tekstu realno je za pretpostaviti da je dio fotografija objavljen bez suglasnosti i ne poštujući etičke smjernice i preporuke jer se pretpostavljalo da nikome neće

smetati fotografija djeteta u afirmativnom kontekstu. Objavljivanje fotografije djeteta u najčitanijim dnevnim novinama nikako nije odluka koju bi trebali donositi sami novinari i urednici, a posebno uzimajući u obzir da se ista fotografija može koristiti više puta, u različitim kontekstima ili svaki put kada se obrađuje ista tema te time objavljivanje lika djeteta izlazi van njegove kontrole.

Druga najučestalija kategorija fotografija u bosanskohercegovačkim tiskovinama i u Večernjem listu su one na kojima je identitet djeteta zaštićen u čemu prednjači Oslobođenje sa 30,4 % takvih fotografija, zatim Dnevni avaz sa 29,1 % te Večernji list sa 25,6 %. U Jutarnjem listu pronašlo se samo 14,3 % fotografija na kojima je identitet djece zaštićen te je to, u tim novinama, tek treća kategorija po učestalosti. Druga najučestalija kategorija fotografija u Jutarnjem listu je ona na kojoj su djeca prikazana kao „dekoracija“ tekstu. Ova kategorija se odnosi na one fotografije koje su najčešće preuzete iz stranih medija ili s interneta (iako nije uvijek naveden izvor fotografije), a na kojima su prikazana djeca modeli (u često stereotipnim pozama) odnosno djeca koja nemaju nikakve veze sa tekстом već služe samo kao „ilustracija“ odnosno „dekoracija“ tekstu koja bi trebala privući pozornost čitatelja. Takvih je fotografija u Jutarnjem listu 24,7 %, Večernjem listu 20,5 %, Oslobođenju 17,6 % te najmanje u Dnevnom avazu- 10,3 %. S ovim podacima se odgovara na istraživačko potpitanje: *Koriste li se fotografije djece uglavnom kao „dekoracija“ tekstu gdje su neidentificirana djeca stavljena u poziciju i kontekst koji doprinosi stereotipnim obilježjima djece?* Iz podataka je vidljivo da to nije slučaj.

Umjesto takvih fotografija u Dnevnom avazu su učestalije one na kojima nije zaštićen identitet djeteta, a trebao bi biti. Negativnih primjera nezaštićenog identiteta je u Dnevnom avazu 18,2 %, Večernji list i Oslobođenje su izjednačeni sa 13,5 % te je najmanje takvih fotografija u Jutarnjem listu- 9,7 %. Iako su ovakve fotografije najrjeđe u svim tiskovinama osim u Dnevnom avazu njihov broj je i dalje prevelik te se njima povrjeđuje djetetovo pravo na privatnost i zaštitu identiteta.

Na primjer, u Jutarnjem listu od 9. 3. 2014. pod naslovom „Dječak (11) se igrao u sobi, pao i slučajno se zadavio konopom“ je objavljena osmrtnica dječaka na kojoj je njegova fotografija, ime i prezime te svi detalji o obitelji. Ovakva nesreća sa tragičnim posljedicama bi trebala biti tematika pri obradi koje su novinari dodatno oprezniji jer njihov Etički kodeks zahtijeva posebnu pozornost kada se izvještava o nesrećama i obiteljskim tragedijama, a posebno onima u koje su uključena djeca. Koliko je o etičkom kodeksu i osjećajima nesretne obitelji razmišljao novinar objavljujući tekst u kojem detaljno analizira nesreću, špekulira o samoubojstvu dječaka, objavljuje fotografiju kuće te potom i osmrtnicu dječaka, možemo

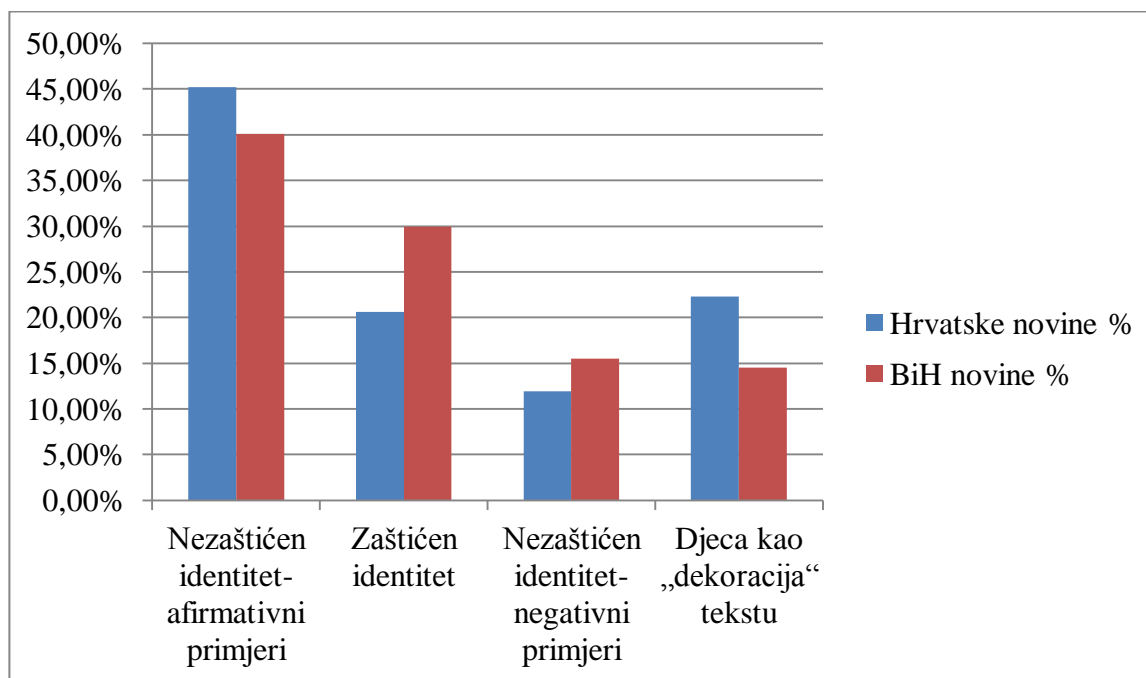
samo pretpostaviti. U Večernjem listu od 23. 12. 2013. objavljen je napis „Đaci za stradale kolegice skupljajući boce prikupili 2500 kn“ koji uključuje fotografiju stradale djevojčice koja je u nesreći ostala bez noge. Identitet djevojčice je nezaštićen, a fotografija je tako snimljena da je njen invaliditet u prvom planu. Slično tome, u Dnevnom Avazu se 29. 4. 2014. uz tekst pod nazivom „Svjedočit će teško povrijeđeni dječak“ objavljuje fotografija dječaka teško stradalog u prometnoj nesreći koji je u invalidskim kolicima i sa vidljivim teškim ozljedama. Ispod fotografije piše „Haris Tvrtković: Nije u stanju samostalno se kretati“. Koliko je djetetu koje je nastradalo u teškoj nesreći, a potom izloženo dodatnom stresu zbog svjedočenja protiv vozača koji ga je udario, u najboljem interesu da njegova fotografija i identitet budu na ovaj način izloženi javnosti je pitanje koje moramo češće i glasnije ponavljati u svim sličnim slučajevima.

Uz djecu s invaliditetom i djeca štíćenici u različitim domovima spadaju u posebno osjetljive skupine djece koje su, uz stigmatizaciju i diskriminaciju na osnovu dobi, često podvrgnute i drugim oblicima stigme te zbog toga medijsko izvještavanje o njima mora biti još svjesnije moguće štete koju im otkrivanje identiteta može nanijeti. No, iz gore navedenih primjera vidimo kako se novine odnose prema djeci s invaliditetom, dok je jednako neosjetljiv i odnos prema djeci štíćenicima domova. Pa tako Oslobođenje u izdanju od 3. listopada 2013. u napisu „Štíćenici doma Bjelave odali počast ubijenoj djeci“ izvještava o posjeti štíćenika iz doma za djecu bez roditeljske skrbi spomeniku poginuloj djeci Sarajeva. U tekstu se navodi ime i prezime jednog od štíćenika te njegova izjava, a na fotografiji se također nalazi dijete (nije jasno jeli to isto dijete koje je imenovano u tekstu ili drugo dijete) čiji identitet nije zaštićen. Iz ovoga je vidljivo da je o zaštiti identiteta djece u medijima nužno osvještavati ne samo novinare, nego i sve stručnjake koji rade s djecom jer su, u ovom slučaju, odgajatelji koji su bili u pratnji djece trebali odigrati značajniju ulogu u njihovoj zaštiti.

Tablica 13. 1. Usporedba zaštite identiteta djece na fotografijama između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Zaštita identiteta djece na fotografijama	HR novine		BiH novine	
	f	%	f	%
Nezaštićen identitet- afirmativni primjeri	267	45,2	326	40,1
Zaštićen identitet	122	20,6	243	29,9
Nezaštićen identitet- negativni primjeri	70	11,9	126	15,5
Djeca kao „dekoracija“ tekstu	132	22,3	118	14,5
ukupno	N=591	100	N=813	100

Grafikon 22. Usporedba zaštite identiteta djece na fotografijama između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

(Legenda: ■ Hrvatske novine, ■ BiH novine)

Na nacionalnoj razini postoje određene distinkcije. Najučestalija kategorija fotografija u obje zemlje je ona na kojoj je identitet djece nezaštićen, ali u afirmativnom kontekstu. Koliko je to, s jedne strane, pozitivno toliko je, s druge, potrebno biti oprezan da se fotografije u ovom smislu ne bi iskorištavale kao i poraditi na podizanju svijesti i novinara o odgovornosti, ali i šire javnosti o tome da se fotografije djece ne smiju objavljivati bez dopuštenja- u bilo kojem kontekstu.

U bh. tiskovinama je druga najučestalija kategorija ona u kojoj je identitet djece zaštićen, dok su u hrvatskim novinama to fotografije djece postavljene kao „dekoracija“ tekstu. Zanimljivo je da je i Vlanić u svom istraživanju hrvatskih dnevnih novina (2012) naišla na 11 % napisa koji se, sadržajno, ne odnose na djecu, ali su opremljeni fotografijama djece. U ovom istraživanju nisu se analizirali napisi koji se ne odnose na djecu čak i ako su se uz njih nalazile fotografije djece, ali ovaj podatak se može povezati sa 22,3 % primjera fotografija (nepoznate) djece koje služe kao dekoracija u hrvatskim novinama. Takve fotografije, budući da obično simboliziraju stereotipne karakteristike djece, doprinose konstruktumu „siromašnog djeteta“, a samim time i fizičkoj stigmatizaciji djece.

Negativni primjeri nezaštićenog identiteta prisutni su na 15,5 % fotografija u bh. novinama i 11,9 % u hrvatskim novinama. Takav rezultat je nešto bolji od onoga Ciboci i sur.

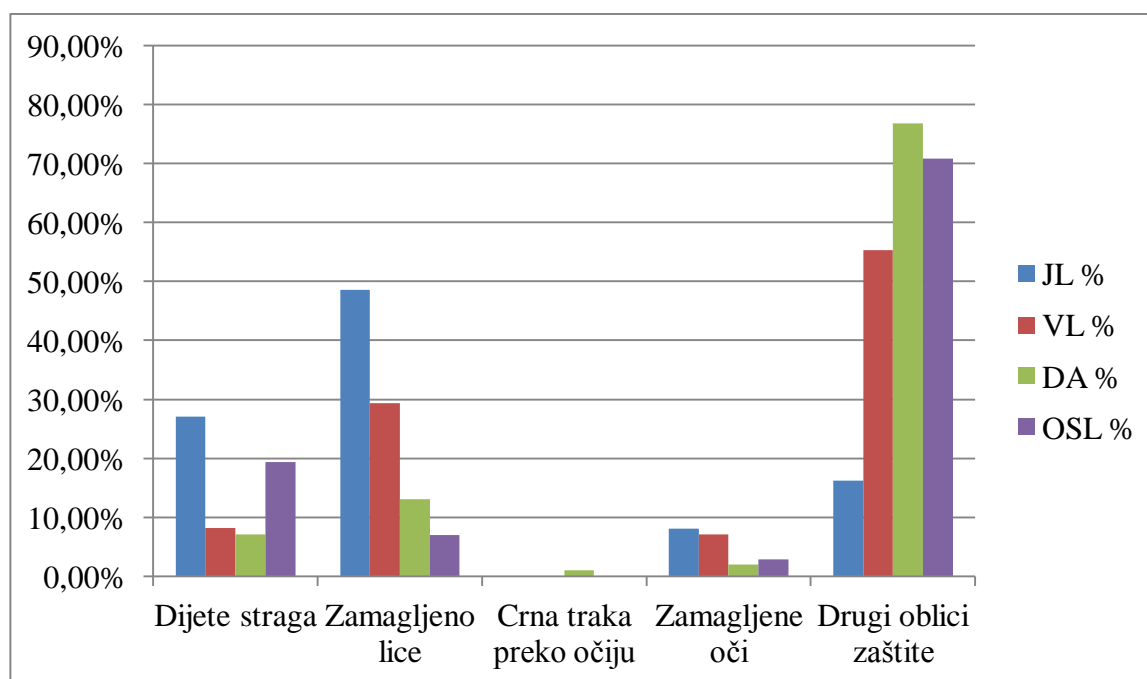
(2011) koji su u hrvatskim novinama pronašli 18 % fotografija na kojima je identitet djece bio otkriven iako je trebao biti zaštićen.

Dakle, hrvatske tiskovine mnogo češće koriste fotografije djece kao „dekoraciju“ tekstu (22,3 % u usporedbi sa 14,5 % u bh. novinama) dok bh. tiskovine češće prikazuju fotografije na kojima je identitet djece zaštićen (29,9 % u usporedbi sa 20,6 % u hrvatskim novinama). Iz toga se može zaključiti, da *postoje razlike u zaštiti identiteta djece na fotografijama između hrvatskih i bosanskohercegovačkih dnevnih novina.*

Tablica 14. Način zaštite identiteta djece na fotografijama u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Način zaštite identiteta djece	Jutarnji list		Večernji list		Dnevni avaz		Oslobođenje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Dijete straga	10	27,1	7	8,2	7	7,1	28	19,4
Zamagljeno lice	18	48,6	25	29,4	13	13,1	10	7
Crna traka preko očiju	0	-	0	-	1	1	0	-
Zamagljene oči	3	8,1	6	7,1	2	2	4	2,8
Drugi oblici zaštite (naočale, fotografija s udaljenosti, pogled prema dolje)	6	16,2	47	55,3	76	76,8	102	70,8
Ukupno	N=37	100	N=85	100	N=99	100	N=144	100

Grafikon 23. Način zaštite identiteta na fotografijama u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: ■ Jutarnji list, ■ Večernji list, ■ Dnevni avaz, ■ Oslobođenje)

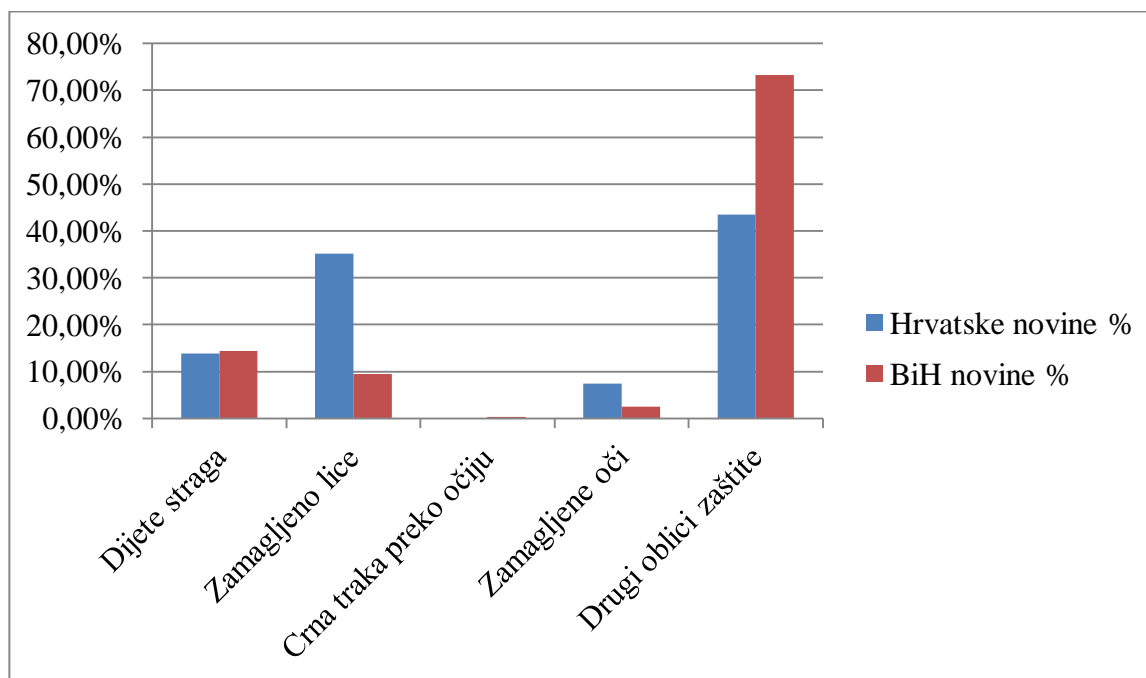
Fotografije na kojima je identitet djece zaštićen analizirale su se i s obzirom na način zaštite identiteta te se došlo do podataka da u bosanskohercegovačkim dnevnim novinama i u Večernjem listu dominiraju „drugi oblici zaštite“ koji uključuju male fotografije skupine djece na kojima je teško identificirati lice djeteta, fotografije sa udaljenosti, fotografije na kojima djeca imaju spušten pogled prema dolje i sl. Takav način zaštite identiteta djece je posebno dominantan u bosanskohercegovačkim medijima (76,8 % fotografija u Dnevnom avazu i 70,8 % u Oslobođenju). Uvidom u analizirane fotografije u bh. medijima vidljivo je da se ističu fotografije malog formata na kojima se prikazuje veća skupina djece čiji identitet je zbog toga teško identificirati. S obzirom na ranije ukazanu veličinu napisa o djeci u bh. tiskovinama (73,1 % ih zauzima do ¼ stranice) logično je da su i fotografije koje prate tekst manjega formata. No, postavlja se pitanje da li je takav način zaštite identiteta djece prisutan iz praktičnih razloga i nezanimljivosti tema o djeci koje samim time zauzimaju malo prostora na stranicama ili se svjesno želi zaštititi dječji identitet.

S druge strane, u Jutarnjem listu dominira zamagljivanje djetetovog cijelog lica kao najčešći način zaštite identiteta (48,6 %) što je i drugi najučestaliji način u Večernjem listu (29,4 %) i Dnevnom avazu (13,1 %). U Oslobođenju se, uz „druge oblike zaštite“ najčešće koriste fotografije djeteta straga (19,4 %) što je značajno prisutno i u Jutarnjem listu (27,1 %). Ovakvi rezultati se donekle razlikuju od analize Ciboci i sur. (2011) koji su utvrdili da je u hrvatskim dnevnim novinama najčešći oblik zaštite fotografije djeteta straga te zamagljeno čitavo lice. Najmanje se koriste zamagljene oči, a crna traka preko očiju je prisutna samo u jednom primjeru u Dnevnom avazu gdje je fotografija djece preuzeta iz stranog tiska. Očiti nestanak takvih načina zaštite je pozitivan budući da se često znalo desiti da se tako identitet djeteta više otkriva nego štiti.

Tablica 14. 1. Usporedba načina zaštite identiteta djece na fotografijama između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Način zaštite identiteta djece	HR novine		BiH novine	
	f	%	f	%
Dijete straga	17	13,9	35	14,4
Zamagljeno lice	43	35,2	23	9,5
Crna traka preko očiju	0	-	1	0,4
Zamagljene oči	9	7,4	6	2,5
Drugi oblici zaštite (naočale, fotografija s udaljenosti, pogled prema dolje)	53	43,5	178	73,2
Ukupno	N=122	100	N=243	100

Grafikon 24. Usporedba načina zaštite identiteta djece na fotografijama između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

(Legenda: ■ Hrvatske novine, ■ BiH novine)

Kada se podaci usporede na nacionalnoj razini jasno je da u obje zemlje dominiraju „drugi oblici zaštite“ iako je značajno više fotografija s takvim načinom zaštite identiteta prisutno u bh. medijima (73,2 % u usporedbi sa 43,5 % u hrvatskim medijima). U hrvatskim medijima je druga najučestalija kategorija „zamagljeno lice“ sa 35,2 % dok je ta kategorija u bh. medijima prisutna sa samo 9,5 %. Sličan rezultat je u kategoriji „dijete straga“, a u tiskovinama u obje zemlje se rijetko koriste „zamagljene oči“ kao način zaštite identiteta. Unatoč sličnostima, jasno je da hrvatski mediji značajnije manje koriste „druge oblike zaštite“ od bh. medija dok je „zamagljeno lice“ za čak 25,7 % prisutnije u hrvatskim od bh. medija. Iz toga se može zaključiti da *postoji razlika u načinu zaštite identiteta djece na fotografijama između hrvatskih i bosanskohercegovačkih medija.*

7. 1. 4. Tematske karakteristike napisa

Mediji se, iz sociokonstruktivističke perspektive, promatraju kao kreatori određene konstrukcije svijeta, a u procesu te kreacije značajnu ulogu ima selekcija tema kao preduvjeta za održavanje komunikacije između medija i društva. Uspjeh medija ovisi o prihvaćenosti tema o kojima se govori, a pri tome se mediji često odlučuju i za neetične prakse koje su identificirane i u ovom istraživanju, poput nedovoljne zastupljenosti pojedinih društvenih skupina, površnog obrađivanja tema, jednostranosti izvora informacija, nepoštivanja prava na privatnost i dostojanstvo osobe. Takve prakse često dovode do toga da mediji sami sebe diskreditiraju i demantiraju, no to ne utječe na njihov društveni značaj i ulogu što navodi na zaključak da pojedinačne informacije nisu važne, važno je pronaći teme o kojima će javnost raspravljati (Luhmann, 2000).

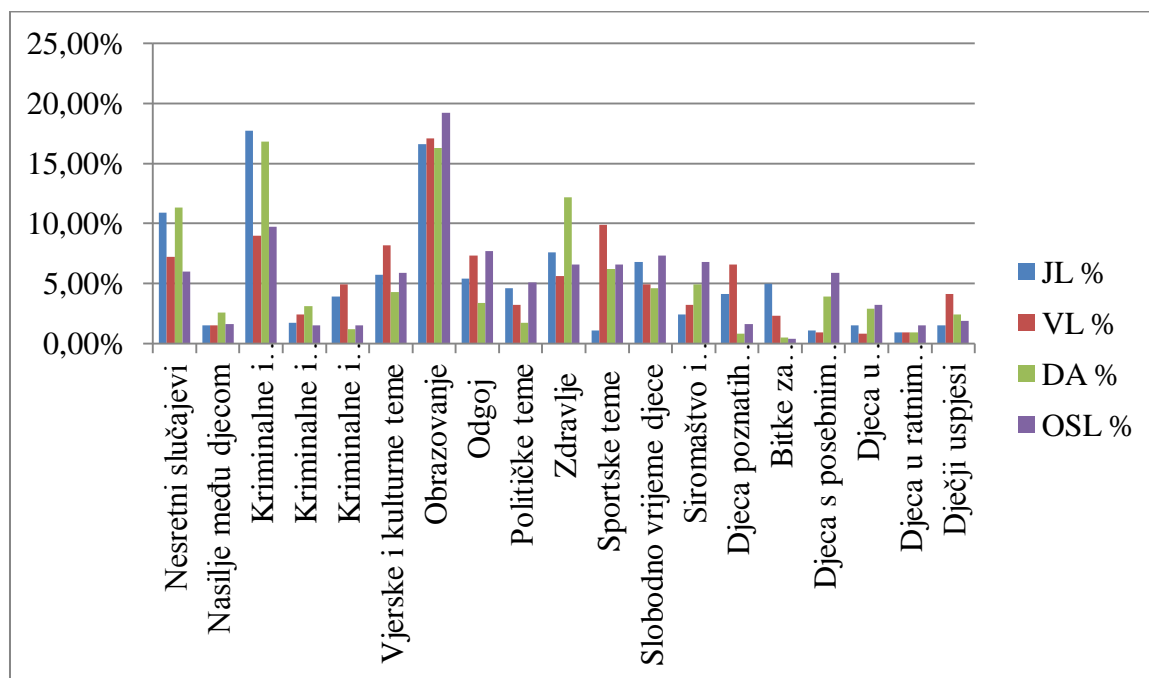
Pri ispitivanju ove varijable primarno je kreirano dvadeset kategorija koje su se tijekom analize adaptirale i mijenjale u skladu sa ispitivanim uzorkom. Na kraju se došlo do 19 tema u koje su se mogli svrstati svi obrađeni napisi o djeci. Prvih pet tema odnosi se na vijesti iz rubrike Crne kronika koje su se podijelile na: *Nesretne slučajeve* u kojima su djeca najčešće predstavljena kao žrtve; *Nasilje među djecom* u kojima su djeca i žrtve i počinitelji nasilja; *Kriminalne i prekršajne aktivnosti nad djecom*- članci koji govore o fizičkom i seksualnom zlostavljanju, zanemarivanju djece itd.; *Kriminalne i prekršajne aktivnosti djece* u kojima su djeca počinitelji različitih kaznenih djela i zakonskih prekršaja; kategorija *Kriminalne i prekršajne aktivnosti u koje su neizravno uključena djeca* se kreirala tijekom analize uvidom u napise u kojima su djeca bila svjedoci kriminalnih i prekršajnih aktivnosti ili su ih počinili njihovi roditelji ili druge bliske osobe pa se djeca spominju u navedenom kontekstu itd. Nakon napisa iz Crne kronike slijede *Vjerske i kulturne teme* u kojima se govori o predstavama za djecu, muzejima koje posjećuju djeca, glazbenim događajima, ali i o raznim blagdanima, religijskom odgoju kao i o obraćanju vjerskih vođa; *Obrazovanje* je tema u koju su uključeni svi napisi o infrastrukturi odgojno-obrazovnih ustanova, protokolarnim aktivnostima koje se odvijaju u njima, ali i o rezultatima međunarodnih istraživanja obrazovanja i reformama o kojima se mnogo govorilo u Hrvatskoj u istraživanom razdoblju; *Odgaj* je tema u koju su uključeni različiti napisi u kojima se daju savjeti roditeljima o odgoju djece ili se analiziraju novi trendovi u odgoju; *Političke teme* koje pokrivaju mjere poput poticanja nataliteta, donošenja novih zakona koji imaju utjecaj na djecu ali i međunacionalnih rasprava u Bosni i Hercegovini; u temu *Zdravlje* spadaju napisi o prehrani djece, važnosti fizičke aktivnosti, o bolesnoj djeci, ali i rizičnim ponašanjima djece; *Sportske teme*- različita

sportska natjecanja na kojima sudjeluju djeca, ali i maloljetni profesionalni sportaši; *Slobodno vrijeme djece*- reklamiranje i izvještavanje o različitim opcijama strukturiranog slobodnog vremena djece (posebno u velikim gradovima), ali i napisi o slobodnoj igri, obiteljskim izletima i sl.; tema *Siromaštvo i egzistencijalni problemi djece* uključuje razne humanitarne akcije i apele za pomoć siromašnoj djeci; *Djeca poznatih roditelja* – napisi koji najčešće spadaju u žuto novinarstvo; *Bitke za skrbništvo/dijete u razvodu* – primjeri razvoda brakova i borbi za skrbništvo koji su detaljno praćeni kroz duži vremenski period posebno u hrvatskim medijima, ali i rasprave o Obiteljskom zakonu u Hrvatskoj; *Djeca s posebnim potrebama* i *Djeca u izvanobiteljskoj skrbi* su teme koje su kreirane odmah na početku analize s namjerom da se istraži koliko se često mediji bave ovim posebno marginaliziranim skupinama djece; *Djeca u ratnim sukobima* je tema kreirana zbog prisutnosti određenog broja napisa o djeci u Siriji i *Dječji uspjesi*- uspjesi djece na domaćim i međunarodnim natjecanjima, školski i sportski uspjesi itd.

Tablica 15. Dominantne teme u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Dominantne teme	Jutarnji list		Večernji list		Dnevni avaz		Oslobodenje	
	f	%	f	%	f	%	f	%
Nesretni slučajevi	50	10,9	47	7,2	86	11,3	45	6
Nasilje među djecom	7	1,5	10	1,5	20	2,6	12	1,6
Kriminalne i prekršajne aktivnosti nad djecom	81	17,7	59	9	128	16,8	72	9,7
Kriminalne i prekršajne aktivnosti djece	8	1,7	16	2,4	23	3,1	11	1,5
Kriminalne i prekršajne aktivnosti u koje su neizravno uključena djeca	18	3,9	32	4,9	9	1,2	11	1,5
Vjerske i kulturne teme	26	5,7	54	8,2	33	4,3	44	5,9
Obrazovanje	76	16,6	112	17,1	124	16,3	143	19,2
Odgoj	25	5,4	48	7,3	26	3,4	57	7,7
Političke teme	21	4,6	21	3,2	13	1,7	38	5,1
Zdravlje	35	7,6	37	5,6	93	12,2	49	6,6
Sportske teme	5	1,1	65	9,9	47	6,2	49	6,6
Slobodno vrijeme djece	31	6,8	32	4,9	35	4,6	54	7,3
Siromaštvo i egzistencijalni problemi djece	11	2,4	21	3,2	37	4,9	51	6,8
Djeca poznatih roditelja	19	4,1	43	6,6	6	0,8	12	1,6
Bitke za skrbništvo/dijete u razvodu	23	5	15	2,3	4	0,5	3	0,4
Djeca s posebnim potrebama	5	1,1	6	0,9	30	3,9	44	5,9
Djeca u izvanobitelj. skrbi	7	1,5	5	0,8	22	2,9	24	3,2
Djeca u ratnim sukobima	4	0,9	6	0,9	7	0,9	11	1,5
Dječji uspjesi	7	1,5	27	4,1	18	2,4	14	1,9
Ukupno	N=459	100	N=656	100	N=761	100	N=744	100

Grafikon 25. Dominantne teme u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: ■ Jutarnji list, ■ Večernji list, ■ Dnevni avaz, ■ Oslobođenje)

Kako je vidljivo iz grafičkog prikaza i iz tablice među najdominantnijim temama u sva četiri istraživana dnevna lista nalaze se *Kriminalne i prekršajne aktivnosti nad djecom* i *Obrazovanje*. *Kriminalne i prekršajne aktivnosti nad djecom* je tema koja je najprisutnija u Jutarnjem listu sa 17,7 %, slijedi ga Dnevni avaz 16,8 %, Oslobođenje sa 9,7 % i Večernji list koji se tom temom bavio najmanje- u 9 % napisa o djeci. Obrazovne teme su najprisutnije u Oslobođenju 19,2 %, Večernjem listu 17,1 %, te u sličnim postotcima u Jutarnjem listu (16,6 %) i Dnevnom avazu (16,3 %). Uz ove dvije teme, među najučestalije se mogu svrstati i *Nesretni slučajevi* (najprisutniji u Dnevnom avazu sa 11,3 %), *Zdravlje* (također prednjači Dnevni avaz sa 12,2 %), *Slobodno vrijeme djece* (Oslobođenje 7,3 %), *Sportske teme* (Večernji list sa 9,9 %), *Vjerske i kulturne teme* (također Večernji list 8,2 %), *Odgoj* (Oslobođenje 7,7 %) te *Siromaštvo i egzistencijalni problemi djece* koji su u Oslobođenju prisutni sa 6,8 %.

Kada se pogledaju rezultati za prvih pet tema iz rubrike Crna kronika vidljivo je da takve teme imaju udio u napisima o djeci od 35,7 % u Jutarnjem listu, 35 % u Dnevnom avazu, 25 % u Večernjem listu te 20,3 % u Oslobođenju. Kako je već napomenuto, najučestalija je tema *Kriminalne i prekršajne aktivnosti nad djecom*, a slijede je *Nesretni slučajevi*. Ovi podatci odgovaraju na istraživačko potpitanje: *Koje su najprisutnije teme u napisima o djeci?* te je iz njih jasno da dominacija ovih tema, a njima još možemo pribrojiti i

teme o *Zdravlju i Siromaštvu i egzistencijalnim problemima djece*, pridonosi kreiranju predodžbe o „djetetu u potrebi“ odnosno „djetetu žrtvi“ koje je u opasnosti i potrebi za zaštitom čime se izaziva sažaljenje ili šok što rezultira uvjerenjem da je stroga kontrola dječjih života nužna.

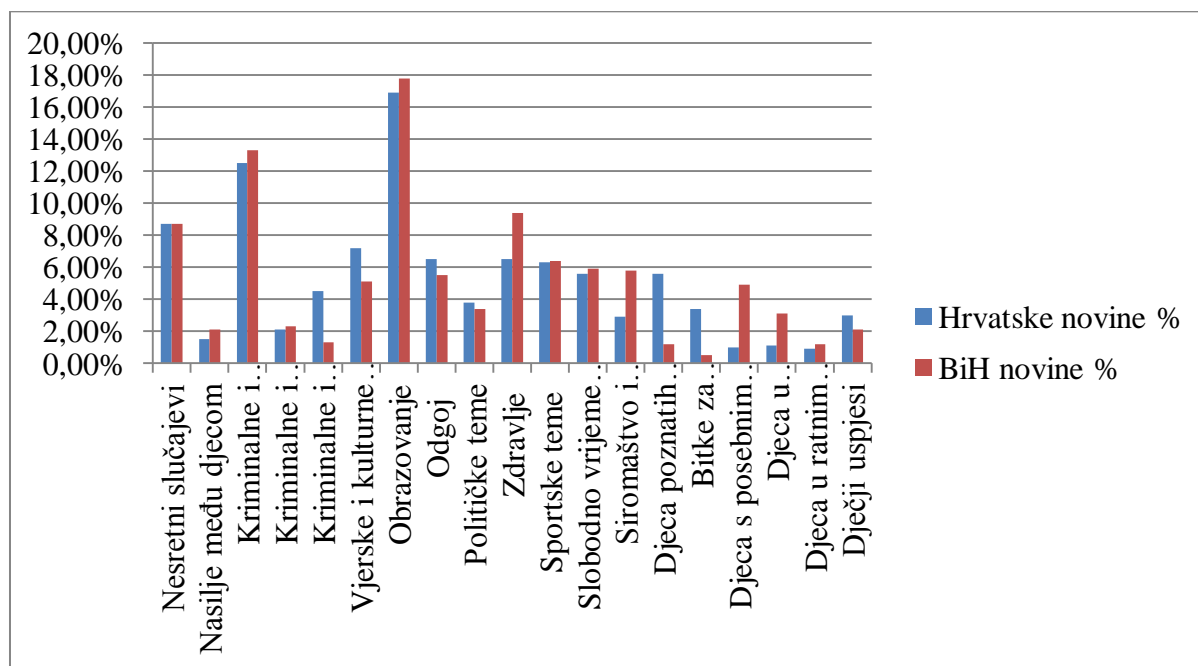
Učestala prisutnost teme *Obrazovanja* u svim istraživanim tiskovinama mogla bi se promatrati kao pozitivan rezultat. Međutim, uvidom u napise s ovom tematikom vidljivo je da u njima dominiraju organizacijska pitanja, infrastrukturni projekti i protokolarne aktivnosti. U Hrvatskoj je bila prisutna i rasprava o (lošim) rezultatima hrvatskih učenika u PISA međunarodnom programu za procjenu znanja i vještina kao i o građanskom i zdravstvenom odgoju dok su se u BiH novine dominantno bavile pitanjima prava na obrazovanje na materinskom jeziku ponukani prosvjedima roditelja i djece iz Konjević-Polja i drugih mjesta u Republici Srpskoj. No, kao i u ranije navedenim istraživanjima ti napisi rijetko uključuju perspektivu djece, a često je prisutna i plemenska stigma prema kojoj se djeca prikazuju kao nezainteresirana i nepismena (posebno u osvrtima na rezultate PISA testiranja). Prikazivanje djece kao aktera u svom obrazovanju gotovo potpuno izostaje (Ponte, 2007).

Zanimljivo se osvrnuti i na temu *Bitke za skrbništvo/dijete u razvodu* radi posebno neetičnog tretiranja djece. Ova tema je bila značajno prisutnija u hrvatskim dnevnim novinama (5 % u Jutarnjem listu i 2,3 % u Večernjem listu) nego u bh. tiskovinama (0,5 % Dnevni avaz i 0,4 % Oslobođenje). Razlog ovakvoj prisutnosti te teme u hrvatskim dnevnim novinama se može pronaći u borbi za skrbništvo poznate hrvatske pjevačice, ali s obzirom da su hrvatski dnevni listovi redovito i detaljno pratili još nekoliko sličnih priča čini se da je ova tema identificirana kao jedna od onih o kojima se može dugo izvještavati (uz malo truda) i zadržati interes javnosti. Pratilo se ukupno pet priča o razvodu i skrbništvu, a medijski je najprisutniji bila „bitka za skrbništvo“ poznate hrvatske pjevačice. Napisi o tom slučaju počeli su se objavljivati u kolovozu 2013., a praćenje slučaja je trajalo do ožujka 2014. Dječak o kojem se vodila tužba za skrbništvo redovito je referiran kao „mali Aco“ a nekoliko puta je objavljena i njegova fotografija sa zamagljenim licem kao da će to umanjiti štetu koja se djetetu napravila senzacionalističkim i tabloidiziranim izvještavanjem o borbi za skrbništvo njegovih roditelja. Izdvojiti će se samo primjer od 27. 9. 2013. kada je u dodatku Jutarnjeg lista čak pet stranica bilo posvećenoj ovoj temi. U tekstu je prisutan i opis susreta dječaka i njegovog oca nakon dugo vremena: „...Maleni crnokosi nasmijani dječak, koji trčkara u pelenama i na radost svojih najbližih sklapa prve rečenice, o svemu tome ništa ne zna. Kada je u utorak nakon više od dva mjeseca ugledao tatu, istrgnuo se iz bakina naručja i pohitao mu u susret. Njegovu ocu potekle su suze koje je krišom brisao ne želeći da ih Aleksandar vidi...“

U UNICEF-ovim Načelima za etičko izvješćivanje o djeci naglašava se da se dostojanstvo i prava svakoga djeteta moraju poštivati u svim okolnostima. Pri izvješćivanju o djeci potrebno je posvetiti posebnu pažnju pravu svakoga djeteta na privatnost i povjerljivost te na zaštitu od stvarne i moguće patnje. Zaštita najboljih interesa svakoga djeteta prethodi svim drugim obzirima, a posebnim komercijalnim interesima dnevnih novina.

Slično se izvještavalo i o drugim slučajevima tužbi za skrbništvo samo sa nešto manjim intenzitetom jer roditelji nisu bili javne osobe. Neki od primjera iz Jutarnjeg lista su: **1.** 17. 10. 2013. „Rea ostaje kod majke, selidba ocu je trauma“- priča praćena nekoliko mjeseci, otkriveno ime i prezime djeteta te datum rođenja; **2.** 22. 11. 2013. „Dalibor: Sina ne dam, majka se o njemu ne brine, a u sigurnoj ga kući maltretiraju“- razvoj priče objavljan četiri puta, navedeno ime djeteta, inicijal prezimena, dob, prebivalište, ime oca i svih članova njegove obitelji s kojima dječak živi, a 12. 12. 2013. objavljena i fotografija uplakanog djeteta u zagrljaju oca na kojoj nije zaštićen identitet; **3.** 20. 3. 2014. „Tripit sam nedužan bio u hrvatskom zatvoru, a samo želim vidjeti sina“. Objavljena su dva napisa o ovom slučaju. Dijete se kroz tekst spominje samo kao četverogodišnjak, a objavljena je fotografija dokumenta na kojem se jasno vidi njegovo ime i prezime i datum rođenja; **4.** 12. 5. 2014. u napisu „Sutkinja je zaboravila reći tko dobiva dijete pa sada sam sebi plaćam alimentaciju“ je detaljno opisan odnos između oca i majke i obiteljska situacija.

Grafikon 26. Usporedba dominantnih tema u napisima o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

(Legenda: ■ Hrvatske novine, ■ BiH novine)

Tablica 15. 1. Usporedba dominantnih tema u napisima o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Dominante teme	HR novine		BiH novine	
	f	%	f	%
Nesretni slučajevi	97	8,7	131	8,7
Nasilje među djecom	17	1,5	32	2,1
Kriminalne i prekršajne aktivnosti nad djecom	139	12,5	200	13,3
Kriminalne i prekršajne aktivnosti djece	23	2,1	35	2,3
Kriminalne i prekršajne aktivnosti u koje su neizravno uključena djeca	50	4,5	19	1,3
Vjerske i kulturne teme	80	7,2	77	5,1
Obrazovanje	189	16,9	268	17,8
Odgaj	73	6,5	83	5,5
Političke teme	42	3,8	51	3,4
Zdravlje	73	6,5	141	9,4
Sportske teme	70	6,3	96	6,4
Slobodno vrijeme djece	63	5,6	89	5,9
Siromaštvo i egzistencijalni problemi djece	32	2,9	87	5,8
Djeca poznatih roditelja	63	5,6	18	1,2
Bitke za skrbništvo/dijete u razvodu	38	3,4	7	0,5
Djeca s posebnim potrebama	11	1	74	4,9
Djeca u izvanobiteljskoj skrbi	12	1,1	47	3,1
Djeca u ratnim sukobima	10	0,9	18	1,2
Dječji uspjesi	33	3	32	2,1
Ukupno	N=1115	100	N=1505	100

Usporedba podataka među zemljama pokazuje da *ne postoje značajne razlike između tema koje su prisutne u napisima o djeci*. Naime, u obje zemlje najprisutnija tema je *Obrazovanje* (16,9 % u Hrvatskoj i 17,8 % u Bosni i Hercegovini). Druga najprisutnija tema je *Kriminalne i prekršajne aktivnosti nad djecom* sa 12,5 % napisa u hrvatskim novinama i 13,3 % u bosanskohercegovačkim. Treća tema po prisutnosti u hrvatskim tiskovinama je *Nesretni slučajevi* sa 8,7 %, a u istom postotku je tema prisutna i u bh. medijima, samo što je tamo na četvrtom mjestu, iza *Zdravlja* sa 9,4 %. U hrvatskim medijima četvrta najprisutnija tema je *Vjerska i kulturna* (7,2 %), a teme *Zdravlje* i *Odgaj* dijele peto mjesto sa 6,5 % napisa. Kada se zbroji prvih pet kategorija u tablici koje uključuju teme povezane s nasiljem vidljivo je da su te teme u napisima o djeci u hrvatskim dnevnim novinama prisutne u 29,3 % slučajeva, a u bh. novinama u 27,7 % slučajeva. Dakle, više od ¼ napisa u obje zemlje je tematski povezano s nasiljem.

Iako je važno izvještavati o negativnim stvarima koje se dešavaju djeci još je važnije djecu predstaviti i u drugim, pozitivnim ulogama. Raspon tema o djeci bi se trebao povećati

ako želimo u medije uključiti i više uloga koje djeca imaju u društvu. Neka od širih pitanja dječjih prava koja su već ranije spomenuta, poput prava na igru i rekreaciju ili prava da budu slobodni od diskriminacije, se u medijima ne tretiraju kao vrijedna pozornosti. Tek pomicanjem fokusa sa konstrukta siromašnog djeteta žrtve na konstrukt kompetentnog djeteta moći će se prikazati stvarna obilježja djece u društvu (Children now, 2001).

7. 1. 5. Tipske kategorije stigme

U ovom dijelu rada kategorije analize definirale su se na temelju Goffmanovih tipskih kategorija stigme koje su se dovele u vezu s ranije spomenutim dominantnim društvenim predodžbama o djeci.

Prva kategorija je *fizička stigma* koja, prema Goffmanu (1974), obuhvaća razne fizičke attribute koji osobi otežavaju funkcioniranje u društvu, a ti atributi mogu biti i kulturno uvjetovani i promjenjivi. Fizička stigma kod djece se odnosi na njihovu mladolikost i fizičku nemoć koja je u korijenu predodžbe „siromašnog djeteta“ ili „nevinog djeteta“, odnosno ekstremnih oblika tih predodžbi „djeteta u potrebi“ ili „djeteta žrtve“. Ove predodžbe su detaljno analizirane u teorijskoj osnovi rada, a ovdje će se spomenuti samo nekoliko najznačajnijih karakteristika. „Siromašno dijete“ se percipira kao nesposobno i pasivno te u podređenom položaju u odnosu na odrasle. Odrasli oblikuju dječja iskustva, kontroliraju njihove aktivnosti, isključuju ih iz odlučivanja i očekuju poslušnost. U ovoj predodžbi su glasovi i perspektive djece rijetko uključeni, a u njihovo ime govore odrasli (Hendricks, 1997; Woodrow, 1999; Cannella, 2002; Bisht, 2008). Nešto ekstremniji oblik ove predodžbe je „dijete kao žrtva“ (Sorin, 2005) ili „dijete u potrebi“ (Moss i sur., 2000) u kojem je dijete predstavljeno kao žrtva teških obiteljskih i socijalnih okolnosti koje živi u ratu, gladi ili siromaštvu. Fotografije „djeteta u potrebi“ su često izložene očima javnosti kako bi izazvale sažaljenje i krivnju. Ovakva predodžba predstavlja dijete kao pasivnog primatelja utjecaja iz svog okruženja.

Druga kategorija analize je *karakterna stigma* koja, prema Goffmanu (1974), obuhvaća osobine poput nasilnosti, lijenosti, lažljivosti, ali i druge osobine ličnosti na osnovu kojih se osoba može etiketirati i stereotipizirati. Ova kategorija se dovela u vezu sa dvije suprotstavljene predodžbe o djeci koja čine dvije potkategorije: a) predodžba „plemenitog djeteta“ ili „djeteta spasitelja“ koji se odnosi na dobru djecu koja u ekstremnim situacijama preuzimaju odgovornosti odraslih poput vođenja kućanstva ili brige o mlađoj braći i sestrama i b) predodžba „razmaženog djeteta“ ili „djeteta izvan kontrole“ koji se odnosi na djecu koja

kontroliraju svoje odnose s odraslima kroz izljeve bijesa zahtijevajući pažnju i materijalne nagrade kao i na nasilnu i autodestruktivnu djecu koja se često etiketiraju kao „problematična“ ili „delinkventna“.

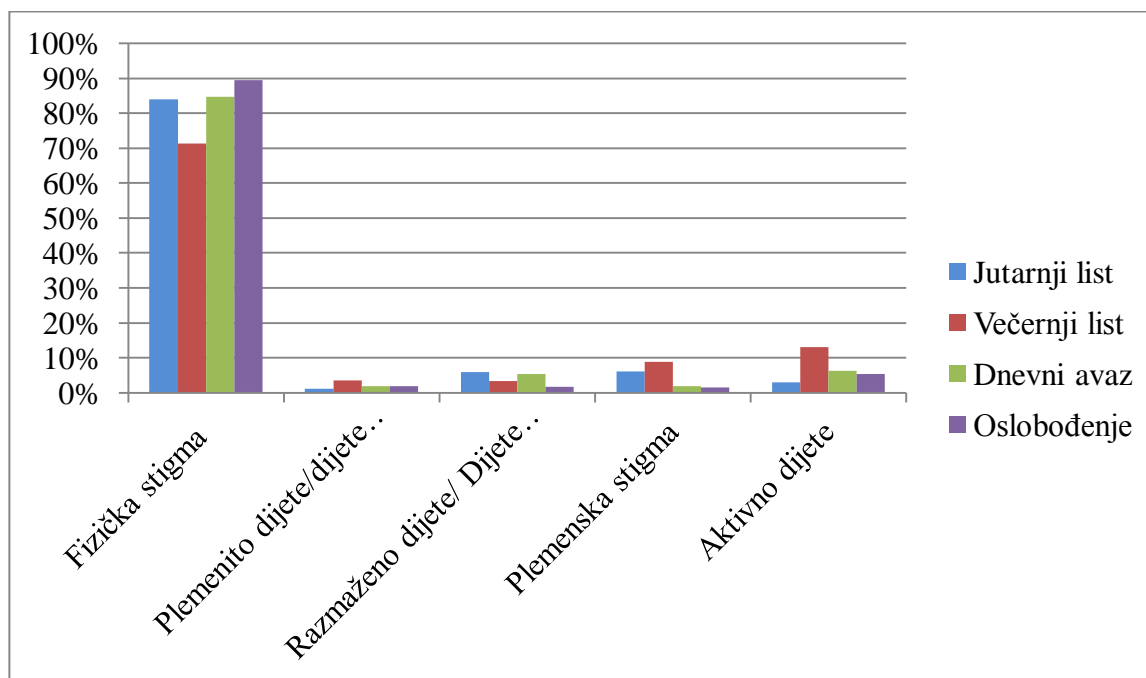
Treća Goffmanova kategorija stigme je *plemenska stigma* koja se povezuje sa pripadnošću određenoj rasi, nacionalnosti, vjeroispovijedi ili, u slučaju djece, dobnoj kohorti, a obilježja pojedinih pripadnika te kohorte se pripisuju svim njenim članovima. Ova se kategorija može povezati sa stereotipom o „današnjoj djeci“ koji izražava nostalgiju odraslih prema prošlosti, a najčešće se odnosi na problematičnu djecu (Sankey, 2000), ali i sa generacijskom diskriminacijom koja se odražava u sintagmama poput „djecu treba vidjeti, ali ne i čuti“ ili „šuti dok odrasli pričaju“.

Uz ove tri Goffmanove kategorije dodana je i četvrta: „aktivno dijete“. Ova kategorija je prvo formirana u skladu s predodžbom o „kompetentnom djetetu“ ili „bogatom djetetu“ koje je društveni akter sa specifičnim glasom koji se ne promatra samo u usporedbi sa odraslom osobom nego kao važan sam po sebi (Corsaro, 1997; Mitchell, 2007). Međutim, uvidom u analizirani uzorak postalo je jasno da je takva predodžba o djetetu u hrvatskim i bh. dnevnim novinama praktički nepostojeća, pa se kategorija preformulirala u skladu s predodžbom „aktivnog djeteta“ kako ga definiraju Korać i Vranješević (2001). Ta se predodžba odnosi na dijete koje je aktivni sudionik u raznim područjima života poput obitelji, škole, lokalne ili šire zajednice. Rijetko je takvo dijete autonomni akter koji preuzima odgovornost i donosi odluke, ali, u našim uvjetima, to je najpozitivniji način predstavljanja djece u tiskanim medijima.

Tablica 16. Prisutnost tipskih kategorija stigme u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Tipske kategorije stigme		Jutarnji list		Večernji list		Dnevni avaz		Oslobodenje	
		f	%	f	%	f	%	f	%
Fizička stigma		386	84	468	71,3	645	84,8	666	89,5
Karakterna stigma	Plemenito dijete/dijete spasitelj	5	1,1	23	3,5	15	1,9	14	1,9
	Razmaženo dijete/ Dijete izvan kontrole	27	5,9	22	3,3	40	5,3	13	1,7
Plemenska stigma		28	6,1	58	8,9	14	1,8	11	1,5
Aktivno dijete		13	2,9	85	13	47	6,2	40	5,4
Ukupno		N=459	100	N=656	100	N=761	100	N=744	100

Grafikon 27. Prisutnost tipskih kategorija stigme u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: ■ Jutarnji list, ■ Večernji list, ■ Dnevni avaz, ■ Oslobođenje)

Iz analize uzorka jasno je da su i u hrvatskim i u bosanskohercegovačkim tiskanima medijima premoćno najprisutniji napisi koji fizički stigmatiziraju djecu odnosno prikazuju ih kroz predodžbe „siromašnog djeteta“ ili „djeteta u potrebi“. Najviše napisa iz ove kategorije pronađeno je u Oslobođenju (89,5 %), izjednačeni su Dnevni avaz i Jutarnji list (84,8 % i 84 %), a najmanje ovih predodžbi objavio je Večernji list (71,3 %). Ovi podatci odgovaraju na istraživačko potpitanje: *Koja kategorija stigme dominira u napisima o djeci?* te je vidljivo da su u većini napisa djeca prikazana kroz fizičku stigmom (fizička nemoć, nesposobnost, nezrelost i pasivnost).

Sve ostale kategorije su rijetko zastupljene, ali među njima se ističe kategorija „aktivnog djeteta“ koja se u Večernjem listu pojavila u 13 % napisa, Dnevnom avazu 6,2 % te Oslobođenju u 5,4 % napisa te tako zauzela mjesto druge najučestalije kategorije u ovim dnevnim listovima. U Jutarnjem listu pak, na drugom mjestu je „plemenska stigma“ sa 6,1 %, a slijedi je kategorija „razmaženo dijete/dijete izvan kontrole“ s 5,9 %. Najrjeđe prisutna kategorija u Jutarnjem listu je „plemenito dijete/dijete spasitelj“ (1,1 %), u Večernjem listu „razmaženo dijete/dijete izvan kontrole“ (3,3 %), a u Dnevnom avazu i Oslobođenju to je „plemenska stigma“. Ovi podatci pozitivno odgovaraju na istraživačko potpitanje: *Može li se većina napisa kategorizirati u jednu od tri tipske kategorije stigme (fizička, karakterna ili plemenska stigma)?*

Ovakav rezultat je u skladu s rezultatima prethodnih istraživanja u kojima se djeca također dominantno prikazuju kroz predodžbu „pasivnosti“, „potrebe“ i „nevinosti“ (Korać, Vranješević, 2001; Children now, 2001; Shreshta, 2003), a nije iznenađujući ni s obzirom na druge analizirane varijable u ovom istraživanju. S obzirom da napisi o djeci zauzimaju malo prostora u najčitanijim dnevnim novinama, da su djeca rijetko izvori, a još rjeđe glavni izvori informacija i da dominiraju teme povezane s nasiljem i nesretnim slučajevima u kojima su djeca prikazana kao žrtve i „u potrebi“ bilo bi nerealno očekivati da ih se prikazuje na bilo koji drugi način osim kroz fizičku stigmatu nemoći i nepotpunosti.

Najočitiji primjer fizičke stigmatizacije djece prisutan je u bh. dnevnim novinama koje redovito objavljuju apele za pomoć siromašnim obiteljima u kojima se otkrivaju imena i dob djece i koji su uglavnom popraćeni fotografijama. Iako se namjera pomaganja obiteljima u potrebi čini plemenitom, djeca bi se u ovakvim situacijama trebala tretirati s povećanim oprezom i osjetljivošću kako bi se zaštitilo njihovo dostojanstvo što se ne može primijetiti u bh. dnevnim novinama. Na primjer, Oslobođenje 27. 7. 2013. donosi članak pod naslovom „Nizaheti i djeci trebaju hrana i odjeća“ u kojem je objavljena fotografija majke sa četvoro djece od kojih je jedno dijete sa posebnim potrebama koje se u članku naziva „mentalno retardiranim“. Uz to, navodi se i adresa na kojoj obitelj živi što se čini nepotrebnim s obzirom da je dan broj telefona majke za osobe koje žele pomoći. 4. 8. 2013. Oslobođenje objavljuje priču o obitelji Mezbur kojima je jedna organizacija dostavila pomoć budući da žive u teškim uvjetima. Uz sve osobne i obiteljske detalje navedene u napisu objavljena je i fotografija dvojice dječaka sa članovima navedene organizacije. Zašto je u ovom kontekstu bilo nužno objaviti fotografiju ove djece osim da bi se djelovalo na emocije čitatelja? Uz to, naslov napisa: „Za ljetovanje novca nema“ naglašava stereotipnu simboliku idiličnog djetinjstva koje ovim dječacima nije dostupno. 25. 12. 2013. objavljena je priča o obitelji Januzi koja započinje sljedećim rečenicama: „Kašlje kao bolesni starac, ne priča mnogo, ali na pitanje u koju školu ide, sa osmijehom i sjajem u očima kao iz topa odgovara OŠ “Osman Nakaš“. Sedmogodišnji dječak, koji sa majkom, ocem i troje braće i sestara živi po haustorima sarajevskih zgrada, jer je tamo najtoplije, jede što nađe odloženo pored kontejnera i bačeno kroz prozor. Oblači što mu neko da i zadovoljan je što je našao topal šal i kapu, koji nekome i nisu bili dobri...“ Naravno, tekst je popraćen fotografijom dječaka. Pitanje koje se nameće je jeli bilo moguće tražiti pomoć za ovu obitelj i bez ovakvog izlaganja i stigmatiziranja sedmogodišnjeg dječaka? Sličan stil izvještavanja o siromaštvu i egzistencijalnim problemima djece prisutan je i u Dnevnom avazu (5. 1. 2014. „Devetero Brajkovića živi od 300 maraka“; 29. 1. 2014. „Ne znam kako djecu prehraniti“; 8. 2. 2014 „Pomoć stiže sa svih strana“ itd.).

Pravobraniteljica za djecu RH (2006) naglašava da djecu koja žive u siromaštvu ili bolesnu djecu ne treba prikazivati tako da se izaziva sažaljenje što je preporuka koju novinari iz bh. dnevnih listova očito nisu čuli. Stječe se dojam da, kao i u prethodnim istraživanjima, djeca koja žive u siromaštvu gube svoju individualnost i prikazani su isključivo kao bespomoćna i nesposobna za djelovanje i govorenje za sebe što pridonosi predodžbi „siromašnog djeteta“ odnosno „djeteta u potrebi“.

Potkategorija „plemenito dijete/dijete spasitelj“ je najprisutnija u napisima o humanitarnim akcijama koje organiziraju djeca, a posebno kada se organiziraju kako bi pomogli svojim vršnjacima (JL 31. 10. 2013. „Gimnazijalci pomažu svom Lovri Mediću; VL 23. 12. 2013. „Đaci za stradale kolegice skupljajući boce prikupili 2500 kuna“; OSL 13. 12. 2013. „Svi treba da znaju šta drugarstvo znači“). Dnevni avaz je 24. 12. 2013. ponovno aktivirao priču koja je bila aktualna prije istraživanog razdoblja, o dječaku Gojku koji se sam brine o bolesnom ocu, a isti dnevni list 3. 5. 2014. donosi i napis s naslovom „Armin je dao život da spasi druga Halila“ u kojoj se, izrazito senzacionalistički, izvještava o nesreći u kojoj su se dva dječaka utopila u rijeci. U članku se ne poštuju pravila novinarske struke, neetično se iskorištava tuga i bol pogođenih obitelji, a dječak Armin je stereotipiziran i konstruiran kao „dijete spasitelj“.

Druga potkategorija karakterne stigme „razmaženo dijete/dijete izvan kontrole“ je najčešće prisutna u crnoj kronici. Možda najočitiji primjer donosi Jutarnji list 13. i 14. 11. 2013. u napisima o grupnom silovanju maloljetne djevojke u kojem je dio počinitelja također maloljetan. Priči se pristupa senzacionalistički, a počinitelji se demoniziraju. U oba napisa ponavlja se ista „analiza“ počinitelja: „...Nemaju djevojke, a glavna preokupacija im je turiranje autima i motorima. Stalno su u nekoj dokolici i iživljavanju, a nitko ništa ne može poduzeti...Njihovi roditelji ne znaju što bi rekli, ali im očito ne mogu stati na kraj...“ Dnevni avaz 10. 5. 2014. objavljuje napis „Dječak objesio komšijinog psa“ u kojem se dijete demonizira, donose neprovjereni podatci, a objavljuje i slika obješenog psa kojoj nije naveden izvor. Dijete je konstruirano kao van kontrole, navodi se da je priznao što je napravio, a „na pitanje zašto je to učinio, samo je slijegao ramenima“. Odakle novinaru ta informacija iz teksta nije jasno.

Plemenska stigma je u hrvatskim dnevnim novinama izrazito prisutna kroz analizu loših rezultata srednjoškolaca na međunarodnoj procjeni PISA. Kroz novinske napise stječe se dojam da sva odgovornost leži na učenicima koji ne čitaju, ne znaju slijediti upute, imaju nisku razinu opće kulture, ne znaju rješavati probleme itd. Napisi su konstruirani na način da se ističu „alarmantni“ podatci o tome što hrvatski učenici sve ne znaju, ne mogu i ne žele i

koliko su lošiji u odnosu na učenike u drugim zemljama, tako opravdavajući obrazovni sustav kao nesavršen, ali i dobar s obzirom „kakvi su nam mladi“. Neki od napisa s plemenskom stigmom su sljedeći: JL 3. 12. 2013. „Polovica učenika uvjerena da je građanin osoba koja živi u gradu“ (u tekstu se nalazi podnaslov- „generacija bez stava“); 4. 12. 2013. „Čak 30 posto hrvatskih učenika matematički je potpuno nepismeno“; 4. 12. 2013. „Beskrajne muke hrvatskih školaraca“ („našim je učenicima čitanje knjiga gubitak vremena“); 6. 12. 2013. „Ne znaju pronaći knjige u knjižnici ni s uputstvom“. U Večernjem listu 13. 1. 2014. „Trećina učenika misli da ljudska prava vjernika određuje Biblija“; 2. 4. 2014. „Hrvatskoj djeci veliki problem riješiti problem“.

Iz svih istraživanih dnevnih novina se može iščitati da postoje određene, općeprihvaćene generacijske karakteristike koje se uglavnom odnose na adolescente, ali ne isključuju ni mlađu djecu. Uz gore spomenute karakteristike djeca su i: problematična, teško uspostavljaju komunikaciju s odraslima (VL 10. 11. 2013. „Kako osvijestiti zapetljane emocije puberteta“), provode vrijeme na internetu (VL 4. 10. 2013. „Djeca na internetu provedu više od 3 sata na dan“), opsjednuti su tehnologijom i ne vole fizičku aktivnost te su zbog toga pretili (JL 21. 11. 2013. „Zbog iPoda i laptopa današnja su djeca čak 15 posto slabiji trkači od svojih roditelja“), svi žele odlične ocjene, upisati gimnaziju i fakultet, nitko ne želi raditi (JL 17. 6. 2014. „Nakon srednje škole ne izlaze na tržište rada, svi žele studirati“), skloni su rizičnim ponašanjima (JL 22. 2. 2014. „Tinejdžerice poludjele za pedofilom Dutrouxom“).

Možda se najslikovitiji primjeri plemenske stigme mogu pronaći u citatima iz bh. novina. Dnevni avaz 10. 6. 2014. u reportaži sa svjetskog nogometnog prvenstva u Brazilu „Hoćemo li lopte“ donosi sljedeći tekst: „Lopte se igra sve manje, a subote i nedjelje pretvoriše se u informatičko „blagostanje“ u kojem su trčanje po livadi zamijenile konzole s igrama. Djeca su jedva čekala novi trening umjesto da, kao danas, jedva čekaju da iz džepa svojih roditelja izbiju još koju marku za novu igricu u kojoj će jednostavno i bez ikakvog napora, biti Ronaldo ili Mesi.“ A Oslobođenje 14. 12. 2013 u osvrtu koji se bavi obrazovanjem „Crno-sivi svijet“ donosi: „I na kraju (draga) djeca, na socijalnoj skali od izgladnjelih, odgojno zapuštenih, potpuno zanemarenih, koji su sa jednom ili dvije noge zakoračili u kriminalni milje, do onih nad kojim bdiju paranoični i histerični strahovi i zahtjevi roditelja za uspjehom, ocjenom, te onih perverzno razmaženih i bogatih pred kojima stoji sjajna budućnost - no matter what... Nakupljeni stres, nedostatak vremena za igru i bezbrižnost i općenito nedostatak vremena, napetost, krutost, okovanost, frustracija, histerija...“

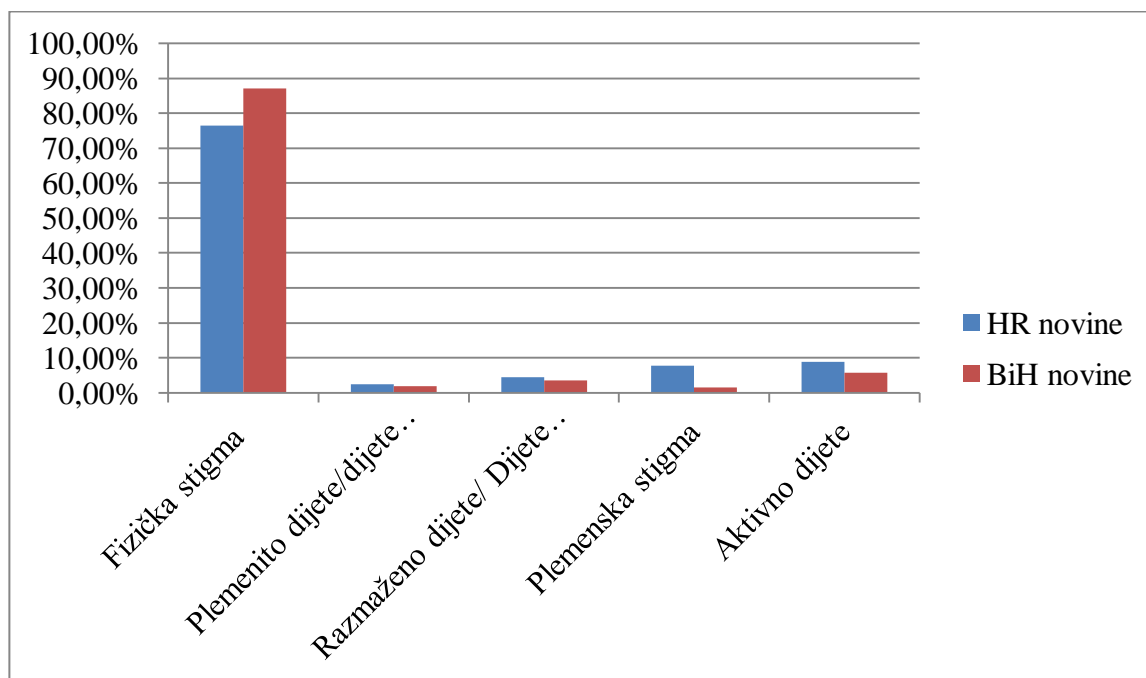
Iz ovih napisa se može zaključiti da naše društvo ima tendenciju teret krivice za brojne društvene probleme svaljivati na djecu i adolescente i zgražati se nad njihovim osobinama koje su često potpuno stereotipne i kreirane od strane odraslih. Odgovornost se u posttranzicijskim zemljama očito izbjegava u tolikoj mjeri da smo je prije spremni prebaciti na nove generacije nego je sami preuzeti. Važno je ne zaboraviti i veliku većinu djece koja se ne uklapaju u ovakvo stereotipno prikazivanje, a koji medijima nisu zanimljivi pa, što se tiče njih, i ne postoje.

Posljednja kategorija u ovoj varijabli je „aktivno dijete“ koja je najprisutnija u napisima o uspješnoj djeci, prvenstveno djeci profesionalnim sportašima, ali i glazbenicima (DA 29. 6. 2014. „Naomi Druškić: Idem u Holivud“), izvrsnim učenicima (DA 3. 5. 2014. „Osigurao školi donacije od 50,000 km“), i djeci poduzetnicima (DA 9. 2. 2014. „Zdravstvena inspekcija prijeti joj obustavom rada“). Posebno zanimljiv primjer ove predodžbe koji bi se čak mogao svrstati i u predodžbu „kompetentnog djeteta“ donosi Jutarnji list 17. 2. 2014. pod naslovom „Ovo je za djecu prava inicijacija u čudo kazališta“. U članku kazališni kritičar piše o predstavi za djecu iz svoje perspektive, a potom njegov sin daje svoj osvrt na predstavu iz njegove perspektive. Ovaj primjer dokazuje da se djeca i u našim medijima mogu tretirati kao kompetentni akteri sa mišljenjima i glasom kojem treba dati prostor da se izrazi.

Tablica 16. 1. Usporedba prisutnosti tipskih kategorija stigme u napisima o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Tipske kategorije stigme		HR novine		BiH novine	
		f	%	f	%
Fizička stigma		853	76,5	1311	87,1
Karakterna stigma	Plemenito dijete/dijete spasitelj	28	2,5	29	1,9
	Razmaženo dijete/ Dijete izvan kontrole	49	4,4	54	3,6
Plemenska stigma		86	7,7	24	1,6
Aktivno dijete		99	8,9	87	5,8
Ukupno		N=1115	100	N=1505	100

Grafikon 28. Usporedba prisutnosti tipskih kategorija stigme u napisima o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

(Legenda: ■ Hrvatske novine, ■ BiH novine)

Usporedba na nacionalnoj razini ne donosi iznenađenja s obzirom na jednoličnost rezultata. Bh. novine nešto češće fizički stigmatiziraju djecu od hrvatskih novina (87,1 % u odnosu na 76,5 %). U obje zemlje je druga najdominantnija kategorija ona „aktivnog djeteta“ i to sa 8,9 % u hrvatskim tiskovinama, a 5,8 % u bosanskohercegovačkim. Najrjeđe zastupljena kategorija u hrvatskim medijima je „plemenito dijete/dijete spasitelj“ (2,5 %), a u bh. medijima „plemenska stigma“ (1,6 %). Može se zaključiti da *ne postoji značajna razlika u stigmatiziranju djece između hrvatskih i bh. dnevnih novina.*

Na osnovu teorijske analize kao i dobivenih rezultata možemo zaključiti da ovako premoćna dominacija fizičke stigme ne daje realan prikaz stvarnih karakteristika djece i njihovih života u hrvatskom i bosanskohercegovačkom društvu, a i ostavlja malo medijskog prostora za druge važne teme vezane za djecu. Ograničavanje djece na bespomoćnu i pasivnu ulogu zasigurno djelomično reflektira njihov položaj i općeniti doživljaj djece u društvu, ali ga i dodatno potiče i daje mu legitimitet. Fizička stigmatizacija djece je često popraćena i idealiziranom slikom odraslih osoba kao skrbnika i brižnih spasitelja (Shreshta, 2003; Izvješće o radu pravobraniteljice za djecu, 2009) čija je jedina namjera i briga kako zaštititi „najslabije članove društva“ što djecu stavlja u centar ranije spomenutog “diskursa straha” (Altheide, 2002). Apsolutna kontrola dječjih života i njihova fizička stigmatizacija konačno

moгу rezultirati i samo-stigmom tj. internalizacijom ovakve predodžbe od strane djece pa samim time i potvrđivanjem očekivanja koje društvo ima od njih (Major i O'Brien, 2005).

7. 1. 6. Kvalitativna analiza napisa

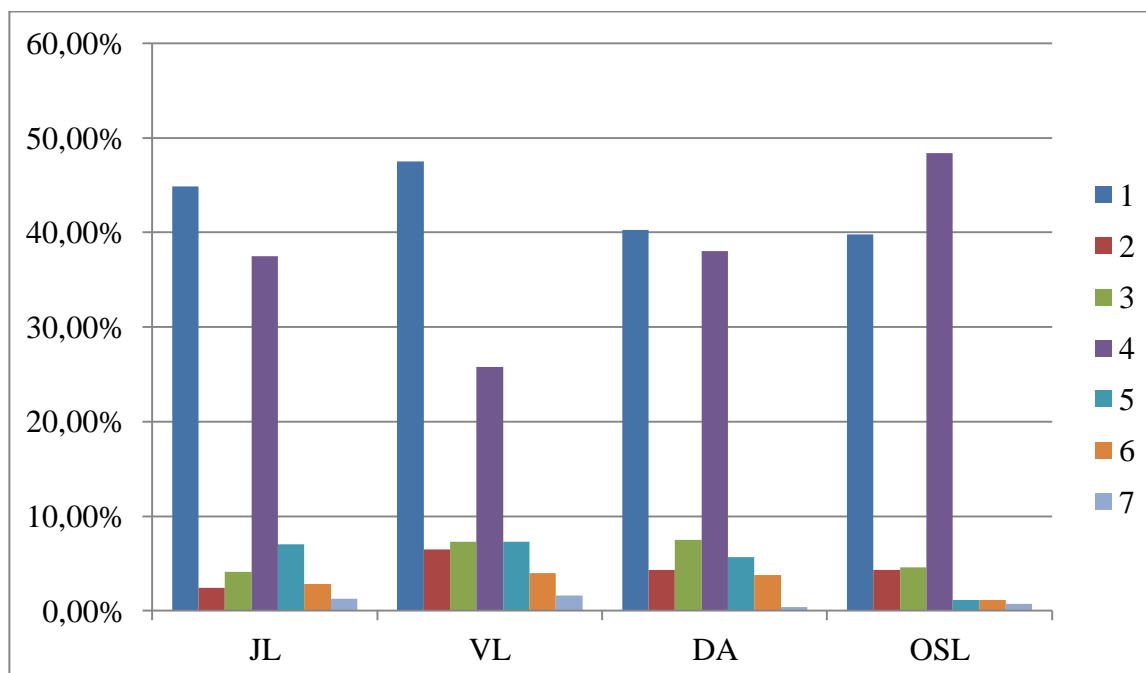
Za kvalitativnu analizu napisa korištena je UNIDU metoda analize sadržaja medijskih objava (Obradović, 2011) pomoću koje je analiziran intenzitet napisa o djeci, kontekst u kojem se napisi objavljuju, stil izvještavanja i pristup u odnosu na osnovna načela novinarske struke.

Intenzitet se određuje prilagođenom Likertovom skalom od 1 do 7 prema kojoj je 1 bez intenziteta (informativna poruka izrazom ili fotografijom); 2 vrlo slab intenzitet (blago odstupanje od novinarskih pravila); 3 slab intenzitet (odstupanje od novinarskih pravila koje još uvijek zadržava poštovanje prema djeci); 4 umjeren intenzitet (djeca se stavljaju u položaj koji na prvi pogled ne predstavlja nepoštovanje, ali umjesto individualnih osobina promiču se općeprihvaćeni stereotipi); 5 pojačan intenzitet (podrugljivo i/ili omalovažavajuće prikazivanje djece); 6 snažan intenzitet (uvredljivo prikazivanje djece) i 7 žestok intenzitet (otvorena stigmatizacija i diskriminacija djece, kada se predrasude ili karakteristike s pojedinog djeteta prenose na cijelu populaciju).

Tablica 17. Intenzitet napisa o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Intenzitet napisa		1 bez intenziteta	2 vrlo slab intenzitet	3 slab intenzitet	4 umjeren intenzitet	5 pojačan intenzitet	6 snažan intenzitet	7 žestok intenzitet	Ukupno
JL	%	44,9	2,4	4,1	37,5	7	2,8	1,3	100
	f	206	11	19	172	32	13	6	N=459
VL	%	47,5	6,5	7,3	25,8	7,3	4	1,6	100
	f	311	43	48	169	48	26	11	N=656
DA	%	40,3	4,3	7,5	38	5,7	3,8	0,4	100
	f	307	33	57	289	43	29	3	N=761
OSL	%	39,8	4,3	4,6	48,4	1,1	1,1	0,7	100
	f	296	32	35	360	8	8	5	N=744

Grafikon 29. Intenzitet napisa o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: 1 bez intenziteta, 2 vrlo slab intenzitet, 3 slab intenzitet, 4 umjeren intenzitet, 5 pojačan intenzitet, 6 snažan intenzitet, 7 žestok intenzitet)

Analiza intenziteta napisa o djeci pokazuje da u hrvatskim novinama i u Dnevnom avazu dominiraju napisi bez intenziteta odnosno da se izrazom i/ili fotografijom uglavnom prenose informativne poruke. U Večernjem listu je prisutno najviše (47,5 %) takvih napisa, slijedi ga Jutarnji list sa 44,9 %, potom Dnevni avaz sa 40,3 % te Oslobođenje s 39,8 %. U Oslobođenju su napisi bez intenziteta tek druga kategorija po učestalosti, a na prvom mjestu nalaze se napisi s umjerenim intenzitetom kojih je u tom dnevnom listu 48,4 %. U takvim napisima djeca se stavljaju u položaj koji na prvi pogled ne predstavlja nepoštovanje, ali umjesto individualnih osobina promiču se općeprihvaćeni stereotipi. Ostale analizirane dnevne novine također imaju značajan broj napisa o djeci sa umjerenim intenzitetom i to 38 % u Dnevnom avazu, 37,5 % u Jutarnjem listu i 25,8 % u Večernjem listu. Značajno je još spomenuti da su napisi s pojačanim intenzitetom (u kojima se djeca prikazuju podrugljivo i/ili omalovažavajuće) nešto prisutniji u hrvatskim dnevnim novinama nego u bh. novinama, a najmanje su prisutni u Oslobođenju (1,1 %). Snažan intenzitet (uvredljivo prikazivanje djece) je prisutniji u Večernjem listu i Dnevnom avazu nego u drugim dvjema novinama. S obzirom na zanemarive postotke u ostalim kategorijama može se zaključiti da hrvatske i bh. dnevne novine najčešće o djeci izvještavaju informativno, a u nešto manjem udjelu imaju tendenciju koristiti se općeprihvaćenim stereotipima o djeci umjesto izvještavati o njihovim individualnim osobinama.

Primjer napisa umjerenog intenziteta objavljen je 12. 9. 2013. u Jutarnjem listu pod naslovom „Škole rade, kruh je postao luksuz, a do posla se putuje preko opasnih predgrađa u kojima se svaki dan gine“ u kojem se izvještava o ratu u Siriju, a među ostalim se spominje i sudbina dječaka Mustafe koji je prikazan stereotipno: „Što je i kome skrivio 13-godišnji Mustafa kojega je usred Damaska, u četvrti Tijara, prošli tjedan granata raznijela dok je oko 19 sati šetao do najbližeg dućana kupiti čokoladicu?...Prije samo tri godine zajedno su se igrali na Playstationu.“ Dječak je prikazan kao stereotipno nevino dijete sa tipičnim dječjim interesima koje se našlo u ratnom sukobu. Primjer napisa pojačanog intenziteta je objavljen 31. 1. 2014. u Dnevnom avazu pod naslovom „Izrezale se zbog Bibera“ u kojem je opisan pokušaj samoubojstva dviju djevojčica u Crnoj Gori zbog uhićenja poznate tinejdžerske zvijezde Justina Biebera. Intenzitet napisa je podrugljiv, a to je posebno zabrinjavajuće jer je 8. 3. 2014. u istim novinama objavljen napis pojačanog intenziteta o dvjema djevojčicama iz Srbije koje su pokušale samoubojstvo jer su se bojale reakcije roditelja nakon roditeljskog sastanka. Podrugljivo prikazivanje vijesti o pokušajima samoubojstava djece je zabrinjavajući primjer neetične novinarske prakse. Zanimljiv primjer napisa snažnog intenziteta odnosno uvredljivog prikazivanja djece može se također pronaći u Dnevnom avazu od 21. 11. 2013. gdje se u tekstu pod naslovom „Fatima ima 8 godina i već je razvedena“ navedena djevojčica koja je bila prisiljena na dogovoreni brak sa četiri godine naziva „raspuštenicom“. Žestok intenzitet je prisutan u napisu od 27. 8. 2013. u Jutarnjem listu pod naslovom „Ne dam dijete u školu za montažu. Tamo su problematični učenici!“, a u tekstu se citira (neimenovani) roditelj koji kaže: „Nisam sretan prijedlogom da moje dijete ide u školu za montažu. Tamo su djeca problematichnijeg ponašanja, prošle su godine ti učenici pretukli vozača busa. Ja svoju curicu tamo neću olako pustiti.“ Ovakvim naslovom i objavljenom izjavom otvoreno se stigmatiziraju djeca iz navedene škole.

Tablica 17. 1. Prosječan intenzitet napisa o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Dnevne novine	Prosječan intenzitet
Jutarnji list	2,7
Večernji list	2,4
Dnevni avaz	2,8
Oslobođenje	2,7

Kako je vidljivo iz tablice, nema značajne razlike u prosječnom intenzitetu napisa između analiziranih dnevnih novina. Prosječan intenzitet napisa o djeci u svim istraživanim dnevnim novinama je između blagog intenziteta čija je karakteristika blago odstupanje od

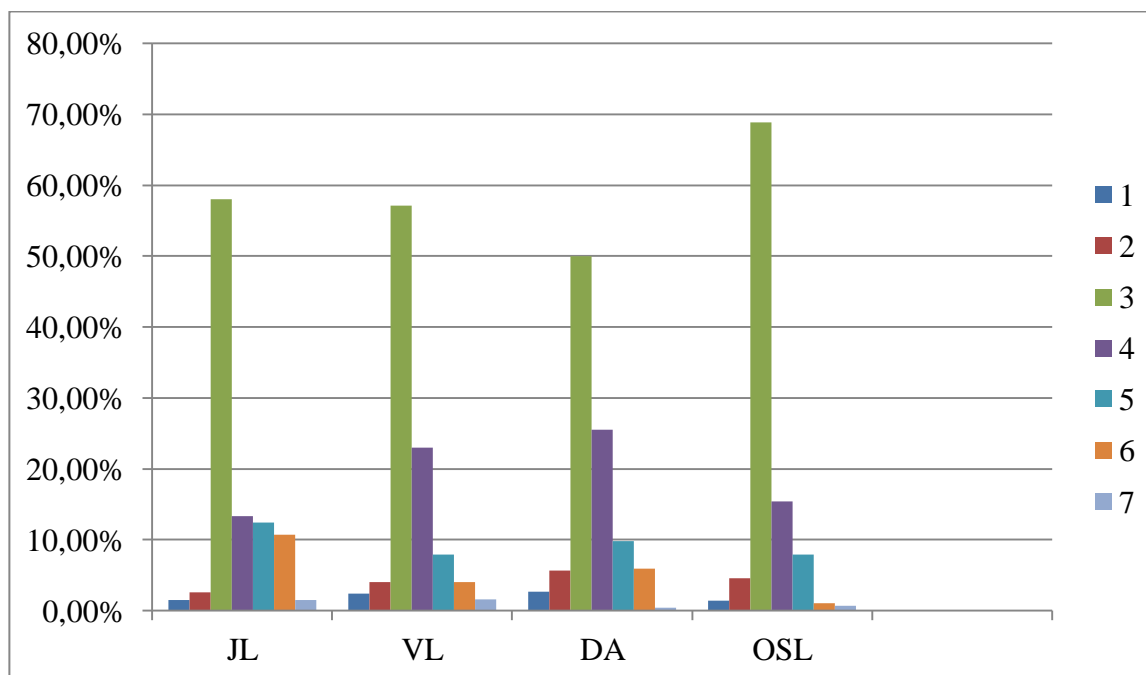
novinarskih pravila i slabog intenziteta koji se odnosi na odstupanje od novinarskih pravila koje još uvijek zadržava poštovanje prema djeci. Dnevni avaz ima najveći prosječan intenzitet, a Večernji list najmanji. Oslobođenje i Jutarnji list su izjednačeni sa prosječnim intenzitetom napisa o djeci od 2,7. Iz svih gore navedenih podataka se može zaključiti da *ne postoji značajna razlika u intenzitetu napisa o djeci između hrvatskih i bh. dnevnih listova.*

Napisi su kvalitativno analizirani i u odnosu na *kontekst* također skalom od 1 do 7 gdje je 1 vrlo afirmativan pristup (ističu se pozitivne osobine točno određenog djeteta zbog kojih dobiva medijsku pozornost i zbog kojih može služiti kao uzor); 2 afirmativan pristup (ističu se pozitivne osobine točno određenog djeteta zbog kojih dobiva medijsku pozornost); 3 informativan (neutralan) pristup (iznose se činjenice važne za javnost o osobi o kojoj se izvještuje, bez komentiranja ili iznošenja stavova novinara); 4 djelomično informativan pristup (nedostaje još neki podatak važan za razumijevanje ili su činjenice nejasno navedene pa ih je teško shvatiti bez proučavanja konteksta ili dodatnih podataka); 5 neinformativan pristup (iz konteksta se može razumjeti da se radi o uvriježenim stereotipima a ne stvarnim osobinama djeteta o kojem se izvještuje); 6 negativan pristup (uvredljiv kontekst) i 7 vrlo negativan pristup (kontekst diskriminira svu djecu, a ne samo dijete o kojem se izvještava) (Obradović, 2011).

Tablica 18. Kontekst u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Kontekst		1 vrlo af. pristup	2 af. pristup	3 infor. pristup	4 dj. infor. pristup	5 neinfor. pristup	6 negat. pristup	7 vr. negat. pristup	Ukupno
JL	%	1,5	2,6	58	13,3	12,4	10,7	1,5	100
	f	7	12	266	61	57	49	7	N=459
VL	%	2,4	4	57,1	23	7,9	4	1,6	100
	f	16	26	375	151	52	26	10	N=656
DA	%	2,7	5,7	50	25,5	9,8	5,9	0,4	100
	f	21	43	380	194	75	45	3	N=761
OSL	%	1,4	4,6	68,9	15,4	7,9	1,1	0,7	100
	f	10	34	513	115	59	8	5	N=744

Grafikon 30. Kontekst u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: ■ 1 vrlo afirmativan pristup, ■ 2 afirmativan pristup, ■ 3 informativan pristup, ■ 4 djelomično informativan pristup, ■ 5 neinformativan pristup, ■ 6 negativan pristup, ■ 7 vrlo negativan pristup)

Iz analize konteksta vidljivo je da u svim dnevnim novinama prevladava informativan (neutralan) pristup u napisima o djeci. Novinari iznose činjenice važne za javnost o osobi o kojoj se izvješćuje, bez komentiranja ili iznošenja svojih stavova u 68,9 % napisa u Oslobođenju, 58 % u Jutarnjem listu, 57,1 % u Večernjem listu i 50 % u Dnevnom avazu. Na drugom mjestu su napisi sa djelomično informativnim pristupom u kojima nedostaju podatci i činjenice važni za razumijevanje ili su isti nejasno navedeni pa ih je teško shvatiti bez proučavanja dodatnih podataka. Takvi su napisi najprisutniji u Dnevnom avazu sa 25,5 %, zatim u Večernjem listu sa 23 %, slijedi Oslobođenje sa 15,4 %, a najmanje takvih napisa je u Jutarnjem listu (13,3 %). S druge strane, neinformativan pristup i negativan pristup su najprisutniji u Jutarnjem listu, a vrlo negativan pristup je najmanje zastupljen u svim dnevnim novinama i to s 1,6 % u Večernjem listu, 1,5 % u Jutarnjem listu, 0,7 % u Oslobođenju te 0,4 % u Dnevnom avazu. Iz svega navedenog se može zaključiti da *ne postoji značajna razlika između bh. i hrvatskih dnevnih novina.*

Primjer afirmativnog pristupa u kojem se ističu pozitivne osobine točno određenog djeteta zbog kojih dobiva medijsku pozornost može se pronaći u Dnevnom avazu od 29. 12. 2013. pod naslovom „Osvojio najviši vrh“ u kojem se piše o devetogodišnjem dječaku koji se popeo na planinski vrh u Argentini. U istim novinama može se pronaći i primjer negativnog

pristupa, odnosno uvredljivog konteksta i to u dva napisa u istom danu. Naime, 25. 1. 2014. Dnevni avaz objavljuje napis „Po treći put spriječena udaja maloljetnice za 18 godina starijeg muškarca“ u kojem se izrazito negativno izvještava o slučaju maloljetnice koja je već nekoliko puta bježala od kuće. Djevojčica je prikazana uvredljivo, sami naslov ne odgovara tekstu jer se djevojčica nije ni pokušala udati, a uz to se objavljuju njene godine, koji razred i školu pohađa, ime i prezime njenog oca kao i njegova fotografija. Istoga dana u Dnevnom avazu je objavljen i napis „Maloljetnica tokom seksa udavila momka“ u kojem se senzacionalistički i uvredljivo prenosi vijest iz stranih medija o nesretnom slučaju, a objavljena je i fotografija maloljetnice za koju nije naveden izvor, a koja pridonosi uvredljivom kontekstu. Negativan pristup je prisutan i u napisima o slučaju problematičnog dječaka iz zagrebačke osnovne škole koje objavljuje Jutarnji list 1. i 2. 9. 2013. pod naslovima „Dramatična sudbina dječaka (10) kojem je zabranjeno ići u školu“ i „Problematicni dječak ne smije se školovati kod kuće jer je zdrav!“. O dječakovoj situaciji i cijelom slučaju se piše detaljno uz mnogo špekulacija i neosnovanih zaključaka, kontekst je uvredljiv i ne pridonosi rješavanju problema već podiže tenziju i pritisak koji se očito već stvorio oko slučaja. Mnogo bi korisnije bilo da su se novinari bavili općenitom problematikom učenika sa poremećajima u ponašanju u školama nego ovim individualnim slučajem. Pozitivno je što je u ovom slučaju dječji identitet bio potpuno zaštićen.

Kvalitativna analiza sadržaja uključuje i *stil izvještavanja* za koji su određene kategorije: 1 za novinarski stil, 2 za administrativni, 3 za razgovorni, 4 za književno-umjetnički i 5 za znanstveni i popularno znanstveni.

Novinarski stil je najsloženiji stil standardnoga jezika koji koristi i neutralna, stilski nemarkirana i ekspresivna, stilski markirana sredstva. U novinarskom je tekstu smisao uporabe ekspresivnih sredstava u tekstu, za razliku od književnoumjetničkoga stila gdje se smisao nalazi u kontekstu. Novinarske procjene moraju biti otvorene i u njima se mora vidjeti izravan odnos prema činjenicama. Neutralna jezična sredstva trebaju imati prevlast u informativnim, a ekspresivna u interpretativnim novinarskim žanrovima. Novinarski stil voli intencionalizme, ali trebao bi odgovarati normama standardnog jezika i biti jezično uzoran (Silić, 2006).

Administrativni stil je učestaliji od drugih stilova u standardnom jeziku pa se zbog toga standardni jezik najviše i povezuje sa ovim stilom. To je nominalni stil (za razliku od verbalnih stilova) jer u njemu prevladavaju imenice nad glagolima, odnosno važniji su predmeti i pojmovi nego procesi. Njegove su značajke eksplicitnost, jasnoća, točnost,

potpunost, ujednačenost, analitičnost, konkretnost, objektivnost, terminologičnost, neemocionalnost, kratkoća, klišeiziranost i pragmatičnost. Administrativni stil ne voli nikakvu stilsku obilježnost (Silić, 2006).

Razgovorni stil se često poistovjećuje sa supstandardom, dakle s jezikom koji je suprotan standardnom jeziku. Takav stil podsjeća na žargone, dakle specijalne jezike pojedinih socijalnih skupina ljudi. Ti jezici nisu razumljivi osobama koje ne pripadaju toj skupini i one ih smatraju dvosmislenima i zamršenima. Žargon može biti i jezik nekih profesionalnih skupina. Razgovornom stilu je svojstven konkretan način mišljenja. Sadrži više ekspresivnih i emocionalno obojenih izraza nego drugi stilovi (Silić, 2006).

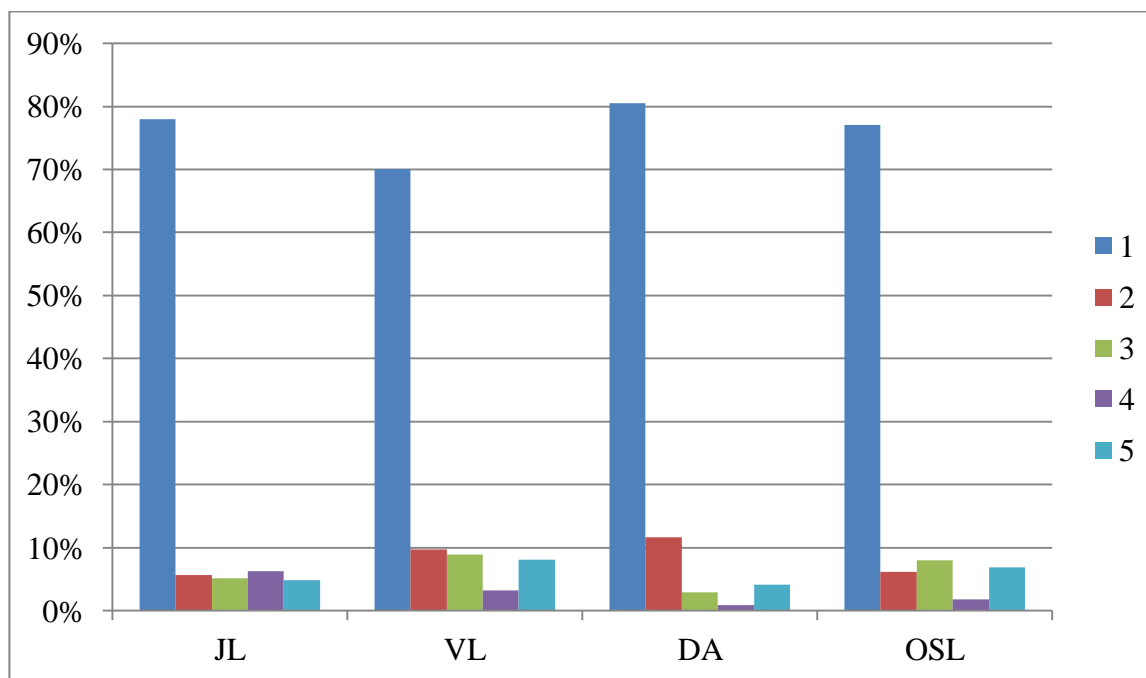
Književnoumjetnički stil je najindividualniji stil standardnoga jezika i u njemu je sloboda najveća. Tekstovi umjetničke književnosti ne podliježu normiranju u onome smislu u kojem podliježu drugi tekstovi. Razlikuje se od ostalih stilova po tome što je neshematiziran i ne bira između postojećih, stvarnih, nego između mogućih i izmišljenih inačica.

Znanstveni stil teži objektivnosti i izbjegava subjektivnost. Znanstveni sadržaj treba biti iznesen u logičkome slijedu, kao cjelina s isticanjem bitnih elemenata, a poruka mora biti prilagođena mogućnostima primatelja. Subjektivna se sredstva smiju koristiti samo radi popularizacije znanstvene poruke. Kategorija vremena nije bitna za znanstveni tekst, ali je zato bitna kategorija prostora. Vrijeme se izriče najneutralnijim oblikom, a rečenica ima potpunu strukturu, u njoj nema podrazumijevanoga i neizrečenoga. U znanstvenom stilu nema mjesta emocionalnim izrazima (Silić, 2006).

Tablica 19. Stil izvještavanja u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Stil izvještavanja		1 novinarski	2 administrativni	3 razgovorni	4 knjiž.- umjetn.	5 znanstveni	Ukupno
JL	%	78	5,7	5,2	6,3	4,8	100
	f	358	26	24	29	22	N=459
VL	%	70,1	9,7	8,9	3,2	8,1	100
	f	460	64	58	21	53	N=656
DA	%	80,5	11,6	2,9	0,9	4,1	100
	f	613	88	22	7	31	N=761
OSL	%	77,1	6,2	8	1,8	6,9	100
	f	574	46	60	13	51	N=744

Grafikon 31. Stil izvještavanja u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: ■ 1 novinarski, ■ 2 administrativni, ■ 3 razgovorni, ■ 4 književno-umjetnički, ■ 5 znanstveni)

Prema dobivenim podacima, napisi o djeci u svim istraživanim dnevnim novinama dominantno su pisani novinarskim stilom. Najviše takvih napisa bilo je prisutno u Dnevnom avazu (80 %), slijedi Jutarnji list sa 78 %, Oslobođenje sa 77,1 % i Večernji list sa 70,1 %. Drugi najdominantniji stil izvještavanja u napisima o djeci bio je administrativni u Dnevnom avazu (11,6 %) i Večernjem listu (9,7 %), razgovorni u Oslobođenju (8 %), te književno-umjetnički u Jutarnjem listu (6,3 %). Može se zaključiti da *ne postoji značajna razlika u stilu izvještavanja između hrvatskih i bh. dnevnih novina.*

Načela novinarske struke su se analizirala kroz sedam kategorija prema kojima su napisi: 1 neutralni, 2 djelomice pristrani, 3 tabloidizirani, 4 spadaju u žuto novinarstvo, 5 predstavljaju *infotainment*, 6 senzacionalizam i 7 govor mržnje (Obradović, 2011).

Tabloidizaciju karakterizira sažimanje priloga samo na ono što privlači pogled čitateljstva, pa se napisi opremaju velikim fotografijama koje prikazuju izgled, odjeću, obnaženost ili neprimjereno ponašanje tako da informativna vrijednost pada u drugi plan. U tabloidnim novinama ili stilu pisanja nema mjesta složenim novinarskim rodovima, prevladavaju foto-vijesti, foto-komentari i foto-reportaže, u kojima često nedostaju odgovori na jedno ili više nužnih pitanja: tko, što, gdje, kada, zašto i kako.

Žuto novinarstvo karakterizira izbor tema koje nisu od velike važnosti poput opisa i izjava osoba koje nemaju stvarnu društvenu važnost nego mediji od njih stvaraju javne osobe zbog skandala u kojima sudjeluju. Stil pisanja se ne pridržava pravila novinarske struke pa se često umjesto stvarnih izvora objavljuju glasine nepoznatog podrijetla, piše se razgovornim jezikom, ne pazi se na točnost i istinitost nego se informacije koriste selektivno samo da bi zabavile korisnike medija (Obradović i sur., 2013).

Infotainment (*information + entertainment = informacija + zabava*) se odnosi na prikazivanje informativnog sadržaja na zabavan način. To je, dakle, medijski sadržaj zasnovan na informacijama koji uključuje i zabavne sadržaje nastojeći tako povećati popularnost među čitateljima (Demers, 2005).

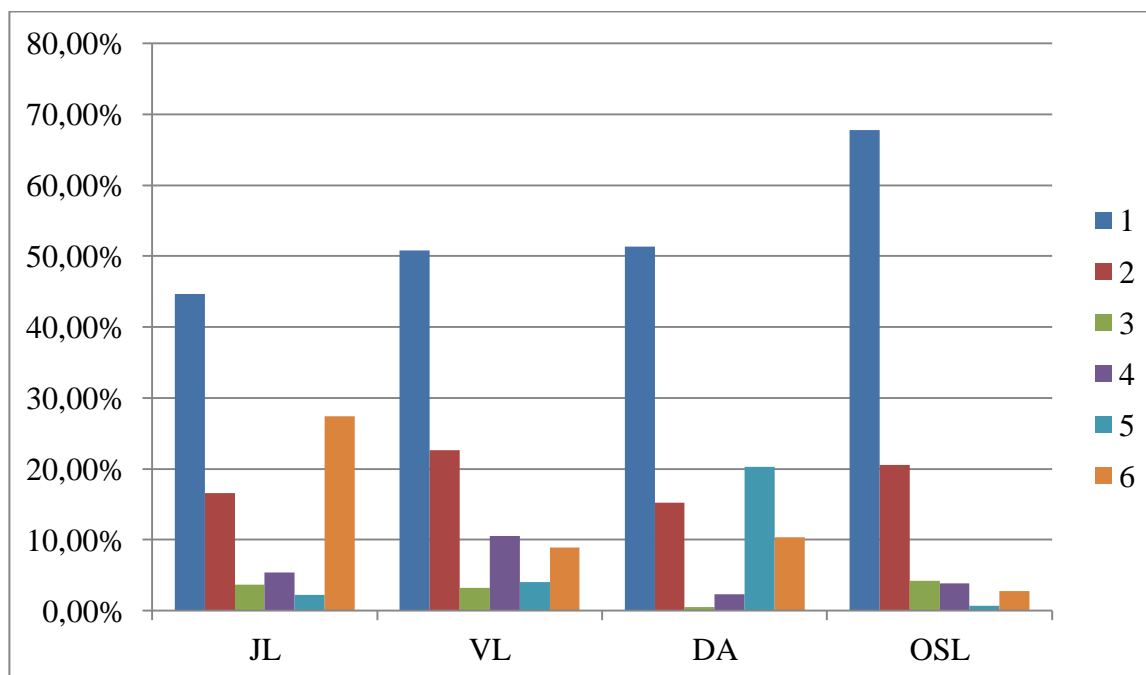
Senzacionalizam podrazumijeva preuveličavanje pojedinih informacija kako bi se privukla pozornost publike iako senzacija nema pokrića u stvarnom životu, već se stvara na umjetan način. Radi se selekcija podataka koji se preuveličavaju, a oni koji bi mogli umanjiti senzaciju se prešućuju (Obradović i sur., 2013).

Kategorija *govor mržnje* je isključena iz daljnje analize budući da nije pronađen nijedan napis o djeci koji je uključivao takva obilježja.

Tablica 20. Analiza načela novinarske struke u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

Načela novin. struke		1 neutralni	2 dj. pristrani	3 tabloidiz.	4 žuto nov.	5 infotainm.	6 senzac.	Ukupno
JL	%	44,7	16,6	3,7	5,4	2,2	27,4	100
	f	205	76	17	25	10	126	N=459
VL	%	50,8	22,6	3,2	10,5	4	8,9	100
	f	333	148	21	69	26	59	N=656
DA	%	51,3	15,2	0,5	2,3	20,3	10,4	100
	f	390	116	4	18	154	79	N=761
OSL	%	67,8	20,6	4,2	3,9	0,7	2,8	100
	f	505	153	31	29	5	21	N=744

Grafikon 32. Analiza načela novinarske struke u napisima o djeci u najčitanijim dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini

(Legenda: 1 neutralni, 2 djelomično pristrani, 3 tabloidizirani, 4 žuto novinarstvo, 5 infotainment, 6 senzacionalizam)

Podatci pokazuju da u svim istraživanim dnevnim novinama napise o djeci uglavnom karakterizira neutralnost. Neutralnih je priloga najviše u Oslobođenju (67,8 %), potom u Dnevnom avazu (51,3 %), slijedi Večernji list sa 50,8 % i Jutarnji list sa 44,7 %. U Jutarnjem listu je u značajnom postotku prisutno i senzacionalističko izvještavanje (27,4 %) dok je takvih napisa o djeci najmanje u Oslobođenju (2,8 %). U Oslobođenju i Večernjem listu drugo mjesto zauzimaju djelomično pristrani napisi (22,6 % i 20,6 %) dok su u Dnevnom avazu, nakon neutralnih, najprisutniji napisi o djeci koje obilježava *infotainment*. Dnevni avaz je karakterističan po tome što prenosi veliki broj vijesti iz stranih medija, a te vijesti se svode na bizarne priče poput: „Izgorjelo petoro djece i njihov očuh“ (17.9.2013), „Otac vampir jeo kćerku“ (12. 10. 2013.), „Prodali kćerku za iPhone“ (19 10. 2013.) itd.

Zanimljiv primjer tabloidizacije može se pronaći u Večernjem listu od 3. 7. 2013. pod naslovom „Alexis: žele me svi grčki fakulteti, ali odlazim u Njemačku“ u kojem se piše o grčkom „čudu od djeteta“, izvrsnoj učenici koja je postigla rekordne rezultate na nacionalnom ispitu. No, u tekstu se nekoliko puta na nju referira kao na „zgodnu“, a tekst je opremljen i trima fotografijama djevojke. Očito se smatra da će njen izgled privući mnogo više pozornosti od njenog uspjeha.

Najočitiji primjer žutog novinarstva u hrvatskim novinama je bilo već spomenuto praćenje borbe za skrbništvo poznate hrvatske pjevačice i njenog bivšeg partnera u kojem su

često korištene glasine nepoznatog podrijetla kao i razgovorni jezik. Dnevni avaz 13. 12. donosi ništa manje „žutu“ priču pod naslovom „Azra ga zbog drugog ostavila sa 4 djece, a on joj oprašta i moli da se vrati“ u kojoj je glavni „akter“ suprug spomenute Azre koji iznosi detalje njihovog odnosa, ali i neprovjerene informacije o njenom odlasku stavljajući u centar svega djecu čija su imena i dob objavljena zajedno s dvije fotografije. 9. 1. 2014. objavljen je i Azrin odgovor pod naslovom „Mogu ti se vratiti, ali samo mrtva“ u kojem se, ponovno, objavljuju mučni detalji njihovog odnosa ovaj put samo iz druge perspektive, navode se izjave sa društvenih mreža kao izvori, a dječji identitet je ponovno otkriven navodeći imena, dob i još jednu, novu, fotografiju. Objavljivanje ovakvih priča se ne može opravdati ničim drugim osim komercijalnim interesom. Nije u interesu javnosti otkrivanje intimnih informacija o nečijem odnosu, to nije ni u interesu supružnika u ovoj priči, a najmanje je u interesu djece kojima se ovakvim napisima o njihovoj obitelji nanijela neprocjenjiva šteta.

Senzacionalistički napisi o djeci su najprisutniji u Jutarnjem listu i Dnevnom avazu (10,4 %) a zanimljivi primjeri takve vrste napisa su objavljeni 14. i 15. 12. 2013. u Dnevnom avazu. 14. 12. je na cijeloj stranici objavljena priča pod naslovom „Otac poginuo, trogodišnjak spašen u zadnji tren“, a 15. 12. nastavak priče „Kemal Balićevac prije smrti pokušao spasiti sina“. Radi se o požaru koji je izbio u obiteljskoj kući a u tekstu je prisutno mnogo neprovjerenih informacija o tome što se dogodilo kao i mučnih detalja, a napis je opremljen i velikim fotografijama uplakane obitelji. Ljudska tragedija je očito postala senzacija na kojoj je dopušteno graditi komercijalni uspjeh.

Tablica 20. 1. Usporedba analize načela novinarske struke u napisima o djeci između Hrvatske i Bosne i Hercegovine

Načela nov. struke		1 neutralni	2 dj. pristrani	3 tabloidiz.	4 žuto nov.	5 infotainm.	6 senzac.	Ukupno
HR novine	%	48,4	20,1	3,4	8,4	3,2	16,5	100
	f	540	224	38	93	36	184	N=1115
BiH novine	%	59,4	17,9	2,3	3,1	10,6	6,7	100
	f	894	269	35	47	159	101	N=1505

Podatci na nacionalnoj razini pokazuju da su u obje zemlje najučestaliji neutralni i djelomice pristrani napisi o djeci. Neutralno je 59,4 % napisa u bh. novinama, a 48,4 % u hrvatskim, dok je djelomice pristranih 20,1 % u hrvatskom tisku, a 17,9 % u bosanskohercegovačkom. Treća najučestalija kategorija u hrvatskim novinama su senzacionalistički napisi, a u bh. napisi sa *infotainment* obilježjima. Sve ostale kategorije su

zastupljene sa manje od 10 % napisa. Iako se ovi rezultati generalno čine zadovoljavajućima, zabrinjava čak 16,5 % senzacionalističkih i 8,4 % napisa sa karakteristikama žutog novinarstva u hrvatskim medijima kao i 10,6 % *infotainment* sadržaja i 6,7 % senzacionalističkih napisa o djeci u bh. medijima. Iz toga je vidljivo da je UNICEF-ovo načelo da se dostojanstvo i prava svakog djeteta moraju poštivati u svim okolnostima podređeno komercijalnom uspjehu tiskanih medija. Sve u svemu, i ovdje se može zaključiti da nema značajne razlike između hrvatskih i bh. dnevnih novina.

8. ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

Dobivenim rezultatima analize najčitanijih dnevnih novina u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini odgovara se na postavljena istraživačka pitanja i na temelju odgovora donose zaključci.

Odgovor na **Istraživačko pitanje 1:** *Pridonosi li način prikazivanja djece u dnevnim novinama stigmatizaciji djece u društvu?* donosi se uz pomoć odgovora na sljedeća potpitanja:

Potpitanje 1. 1: *Koriste li se fotografije djece uglavnom kao „dekoracija“ tekstu gdje su neidentificirana djeca stavljena u poziciju i kontekst koji doprinosi stereotipnim obilježjima djece?*

Odgovor na ovo pitanje je negativan. Ova istraživana varijabla odnosila se na one fotografije na kojima su prikazana djeca modeli odnosno ona djeca koja nemaju veze s tekstom već služe samo kao „ilustracija“ i „dekoracija“ koja bi trebala privući pozornost čitatelja. Ovakve fotografije su najčešće preuzete iz stranih medija ili s različitih internet stranica, iako se izvor fotografije često ne navodi. Takvih je fotografija najviše u Jutarnjem listu gdje je to druga najučestalija kategorija (24,7 %), potom slijede Večernji list (20,5 %) i Oslobođenje (17,6 %) gdje je to treća najučestalija kategorija te Dnevni avaz (10,3 %) u kojem su takve fotografije na posljednjem, četvrtom mjestu po učestalosti.

Najviše fotografija u svim istraživanim dnevnim listovima prikazuje djecu u afirmativnom kontekstu u kojem se ne štiti njihov identitet. Možemo pretpostaviti da je za većinu tih fotografija tražena suglasnost roditelja ili skrbnika te da ih se upoznao s kontekstom u kojem će se fotografija objaviti, kako je i propisano Zakonom o zaštiti osobnih podataka. No, s obzirom na podatke dobivene pri analizi zaštite identiteta djece u tekstu realno je očekivati i da je dio ovih fotografija objavljen bez suglasnosti i poštivanja etičkih smjernica jer se pretpostavljalo da nitko neće smatrati problematičnom fotografiju djeteta u afirmativnom kontekstu. Uz to, fotografije djece su snažan element izvještavanja koje često privlači veću pozornost čitatelja nego pisana riječ pa ih novinari i urednici često i rado koriste čak i kada nemaju nužnu suglasnost. No, neovisno radi li se o afirmativnom ili negativnom kontekstu, objavljivanje fotografije djeteta nipošto nije odluka koju trebaju donijeti novinari, a posebno ako se uzme u obzir da se ista fotografija može koristiti više puta ako se o određenoj temi piše kroz duži vremenski period, ali i uz druge teme koje ne moraju biti povezane s djetetom na fotografiji. Takvim postupanjem djeca i roditelji gube kontrolu nad

načinom na koji je dijete prikazano u medijima. Takvih je fotografija u Jutarnjem listu bilo 51,3 %, Dnevnom avazu 42,4 %, Večernjem listu 40,4 %, i najmanje u Oslobođenju s 38,5 %.

Druga najučestalija kategorija u svim dnevnim novinama, osim u Jutarnjem listu, su fotografije na kojima je identitet djeteta zaštićen (OSL 30,4 %, DA 29,1 %, VL 25,6 %, JL 14,3 %). Najčešći način zaštite identiteta u većini istraživanih tiskovina su „drugi oblici zaštite“ koji uključuju fotografije s udaljenosti, fotografije na kojima djeca imaju pogled usmjeren prema dolje, fotografije malog formata na kojima se nalazi skupina djece te je zbog toga teško razaznati identitet djeteta i sl. S obzirom na to da su napisi o djeci uglavnom malog formata (većina napisa o djeci zauzima tek do 1/8 ili do ¼ stranice) postavlja se pitanje jeli namjera malih fotografija zaštita identiteta djeteta ili je to samo odraz nezainteresiranosti za teme o djeci.

Negativni primjeri fotografija na kojima je identitet djece nezaštićen su najrjeđi u svim istraživanim dnevnim novinama osim u Dnevnom avazu gdje je to predzadnja kategorija po učestalosti. No, unatoč tome, postotak prisutnosti takvih fotografija je i dalje zabrinjavajući (Jutarnji list- 9,7 %, Večernji list i Oslobođenje sa- 13,5 %, te Dnevni avaz 18,2 %) jer se otkrivanjem identiteta djece u negativnim kontekstima izravno povrjeđuju djetetovo pravo na privatnost i zaštitu identiteta. Uz sve postojeće zakone i etičke kodekse novinari i urednici i dalje imaju tendenciju otkrivanja dječjeg identiteta kako bi vijesti učinili šokantnijima i zanimljivijima što se smatra najboljim receptom za povećanje naklade i zarade.

Potpitanje 1. 2.: *Koje su najprisutnije teme u napisima o djeci?*

Zbrajanjem udjela u kategorijama *Nasilje među djecom*, *Kriminalne i prekršajne aktivnosti nad djecom*, *Kriminalne i prekršajne aktivnosti djece*, *Kriminalne i prekršajne aktivnosti u koje su neizravno uključena djeca* i *Nesretni slučajevi* (koja je uključena jer se uglavnom radi o nenamjernim činovima nasilja) došlo se do podatka da teme povezane s nasiljem imaju udio u napisima o djeci od 35,7 % u Jutarnjem listu, 35 % u Dnevnom avazu, 25 % u Večernjem listu te 20,3 % u Oslobođenju. Kada se isto napravi na nacionalnoj razini vidljivo je da su te teme u hrvatskim dnevnim novinama prisutne u 29,3 % slučajeva, a u bh. novinama u 27,7 % slučajeva. Dakle, više od ¼ napisa u obje zemlje je tematski povezano s nasiljem, a takvi rezultati su u skladu s rezultatima nekih od ranije spomenutih istraživanja (Children Now, 2001; Goonasekera, 2001; Shreshta, 2003; Monitoring printanih medija u Bosni i Hercegovini, 2006; Šaćić, 2007; Ebbeck i Warriier, 2008; Ciboci i sur., 2011; Jakopović, 2011; Vlainić, 2012).

Pojedinačno gledajući najučestalija tema u Jutarnjem listu i Dnevnom avazu je *Kriminalne i prekršajne aktivnosti nad djecom* (JL 17,7 %, DA 16,8) a ista tema zauzima

drugo mjesto po učestalosti u Oslobođenju (9,7 %) i treće mjesto u Večernjem listu (9 %). U tim dvjema novinama najučestalija tema je *Obrazovanje* (OSL 19,2 %, VL 17,1 %), a ta tema zauzima i drugo mjesto u Jutarnjem listu (16,6 %) i Dnevnom avazu (16,3 %). Ovakvi rezultati su u skladu s prethodnim analizama hrvatskih i bh. tiskanih medija (Monitoring printanih medija u Bosni i Hercegovini, 2006; Ciboci i sur., 2011; Vlanić, 2012), a iako se čini pozitivnim da se tiskani mediji učestalo bave pitanjima obrazovanja, uvidom u analizirani uzorak vidljivo je da se u takvim napisima uglavnom radi o infrastrukturi odgojno-obrazovnih ustanova i organizacijskim pitanjima dok dječja obrazovna postignuća, njihova iskustva i stavovi o obrazovanju gotovo potpuno izostaju. Među učestale teme mogu se uključiti i *Nesretni slučajevi* (DA 11,3 %, JL 10,9 %, VL 7,2 %, OSL 6 %), *Zdravlje* (DA 12,2 %, JL 7,6 %, OSL 6,6 %, VL 5,6 %) i *Siromaštvo i egzistencijalni problemi djece* (OSL 6,8 %, DA 4,9 %, VL 3,2 %, JL 2,4 %) koje također potvrđuju da izborom tema mediji pridonose stigmatizaciji djece u društvu. Stvara se predodžba o djeci u neposrednoj opasnosti i u potrebi za zaštitom kako od opasne okoline tako i od sebe samih što daje opravdanje za strogu regulaciju i kontrolu njihovih života. Osim toga, dominacija ovih tema ne ostavlja prostor za bavljenje drugim važnim problemima vezanim za djecu i ne daje realan prikaz stvarnih obilježja djece u društvu (Children Now, 2001; FrameWorks Institute 2003). I ovo istraživanje potvrđuje Luhmannovu (2000) tezu da se pri selekciji tema mediji vode kriterijima prema kojima se preferiraju konflikti, ponašanja koja krše norme i standarde kao i događaji koji odstupaju od svakodnevnice i izazivaju moralnu prosudbu.

Važno je naglasiti da mediji trebaju nastaviti izvještavati o lošim stvarima koje se dešavaju djeci, ali je nužno uključiti i pozitivan diskurs i predstaviti djecu i u nekim drugim ulogama. Pozitivan diskurs se može postići samo proširivanjem raspona tematike vijesti u kojima se pojavljuju djeca čime bi se povećao i raspon njihovih uloga u vijestima. Tek kada se fokus pomakne s dječje potrebe da budu zaštićena, na činjenicu da su jednakopravni članovi društva, moći će im se osigurati iskustva koja grade odnose, razvijaju intelekt i stimuliraju znatiželju (Carter i Curtis, 2003).

Potpitanje 1. 3: *Može li se većina napisa kategorizirati u jednu od tri tipske kategorije stigme (fizička, karakterna ili plemenska stigma)?*

Odgovor na ovo pitanje je potvrđan. Name, jedina kategorija koja nije obuhvaćena kategorijama stigme je ona „aktivnog djeteta“ koja se u Večernjem listu pojavila u 13 % napisa, Dnevnom avazu 6,2 % te Oslobođenju u 5,4 % napisa te tako zauzela mjesto druge najučestalije kategorije u ovim dnevnim listovima, iako s malim udjelom. U Jutarnjem listu je ova kategorija bila prisutna u samo 2,9 % napisa.

Kategorija „aktivnog djeteta“ je dodana u istraživačku matricu tek nakon uvida u analizirani uzorak. Naime, prvotno postavljena kategorija je bila nazvana „kompetentno dijete“ i formirana u skladu s predodžbom o kompetentnom tj. „bogatom“ djetetu koje je specifični društveni akter sa svojim vlastitim glasom i stavom te koji se ne promatra samo u usporedbi s odraslim osobama već kao relevantan sam po sebi (Corsaro, 1997; Mitchell, 2007). Međutim, nakon uvida u uzorak postalo je jasno da su napisi koji bi se mogli svrstati u ovu kategoriju praktički nepostojeći te je potom preformulirana u kategoriju „aktivnog djeteta“ kako ga definiraju Korać i Vranješević (2001). „Aktivno dijete“ je sudionik u različitim područjima života poput obitelji, škole i zajednice, ali je rijetko samostalni akter koji donosi odluke i preuzima odgovornost. Takva djeca su najčešće prikazana kao djeca koja se bezbrižno zabavljaju i igraju ali nemaju nikakvu inicijativu i nisu autonomni akteri. U analiziranom uzorku ovo je najpozitivniji način predstavljanja djece, a najprisutniji je u napisima o uspješnoj djeci, primarno djeci sportašima, ali i izvrsnim učenicima, glazbenicima i mladim poduzetnicima. Ali, čak i kada se piše o izuzetnoj djeci, ne predstavlja ih se kao samostalne osobe s pravima. Nažalost, rijetki su primjeri u kojima su djeca prikazana kao kompetentne osobe s vlastitim mišljenjima o pitanjima i situacijama koje ih se tiču i utječu na njih, a koja su potencijalno zanimljiva široj javnosti. Takvi rezultati su u skladu i s drugim istraživanjima (Korać i Vranješević, 2001; Ebbeck i Warriier, 2008; Spinu, 2012).

Ovakav način prikazivanja djece koji, kada djecu i prikazuje pozitivno, ponovno naglašava njihovu pasivnost i nekompetentnost daje daljnji doprinos stigmatizaciji djece u društvu.

Potpitanje 1. 4: *Koja kategorija stigme dominira u napisima o djeci?*

Uvidom u rezultate dolazi se do podataka da je i u hrvatskim i bosanskohercegovačkim tiskanim medijima fizička stigma, odnosno predodžbe o „siromašnom djetetu“ ili „djetetu u potrebi“, premoćno najprisutnija. Najviše napisa iz ove kategorije pronađeno je u Oslobođenju (89,5 %), izjednačeni su Dnevni avaz i Jutarnji list (84,8 % i 84 %), a najmanje napisa s ovim tipom stigmatizacije objavio je Večernji list (71,3 %).

Fizička stigma kod Goffmana (1974) obuhvaća fizičke attribute koji osobi otežavaju funkcioniranje u društvu, a koji mogu biti i kulturno uvjetovani i promjenjivi. Stoga se kod djece ova stigma dovodi u vezu s predodžbom o „siromašnom“ i „nevinom“ djetetu, odnosno njenim ekstremnim oblicima „potrebitog djeteta“ i „djeteta žrtve“ kod kojih su djeca stigmatizirana zbog svoje fizičke nemoći i mladolikosti. „Siromašno dijete“ je pasivno, podređeno i nesposobno. Njegovo iskustvo, aktivnosti i odluke su potpuno kontrolirane i

oblikovane od strane odraslih, od djece se očekuje samo poslušnost. Dominacija ove stigme je bila očekivana s obzirom i na rezultate koji su pokazali apsolutni nedostatak dječjih glasova i perspektiva u napisima o djeci. U njihovo ime govore odrasli što je u skladu i s rezultatima prethodnih istraživanja (Hendricks, 1997; Woodrow, 1999; Cannella, 2002; Bisht, 2008). Ekstremniji oblici ove predodžbe „dijete kao žrtva“ (Sorin, 2005) ili „dijete u potrebi“ (Moss i sur., 2000) predstavljaju dijete kao žrtvu teških okolnosti koje živi u siromaštvu, gladi, nasilju itd. Ovakvo dijete je često prisutno u istraživanom uzorku kako bi izazvalo sažaljenje i krivnju, ali i privuklo pozornost i povećalo tiražu što se čini kao motivacija koja se može identificirati kod većine objavljenih napisa.

Druga najučestalija tipska kategorija stigme u hrvatskim dnevnim novinama je plemenska stigma (VL 8,9 %, JL 6,1 %) dok je ista kategorija najrijeđe zastupljena u bh. uzorku (DA 1,8 %, OSL 1,5 %). Plemenska stigma se povezuje s pripadnošću određenoj društvenoj skupini koja dijeli zajednička obilježja poput rase, nacionalnosti ili vjeroispovijedi. Kod djece se ova stigma odnosi na pripadnost dobnoj kohorti gdje se obilježja pojedinih pripadnika skupine neselektivno pripisuju svim njenim članovima. Ova se stigma povezuje sa stereotipom o „današnjoj djeci“ i generacijskom diskriminacijom putem koje se izražava nostalgija prema prošlosti, djeca dovode u vezu s problematičnim ponašanjem, a sve se to koristi kao osnova za opravdavanje i održavanje uvjerenja poput „djecu treba vidjeti, ali ne i čuti“ ili „šuti dok odrasli pričaju“.

U bh. dnevnim novinama druga najučestalija kategorija je karakterna stigma i to potkategorija *Razmaženo dijete/dijete izvan kontrole* u Dnevnom avazu (5,3 %) i potkategorija *Plemenito dijete/dijete spasitelj* u Oslobođenju (1,9 %). Karakterna stigma se kod Goffmana (1974) odnosi na negativne osobine poput lijenosti ili lažljivosti, ali i druge osobine na temelju kojih se osoba može etiketirati i stereotipizirati. Kod djece se ova stigma povezuje s dvijema suprotstavljenim predodžbama koje ističu stereotipne dječje osobine. Prva je predodžba o „plemenitom djetetu“ ili „djetetu spasitelju“, a druga o „razmaženom djetetu“ ili „djetetu izvan kontrole“. „Plemenito dijete“ ili „dijete spasitelj“ je dijete koje u ekstremnoj situaciji poput siromaštva, rata ili elementarne nepogode preuzima odgovornosti odraslih poput vođenja kućanstva ili skrbi za mlađu braću i sestre. Suprotno tome, „razmaženo dijete“ ili „dijete izvan kontrole“ je dijete koje ima izljeve bijesa, nasilno je i autodestruktivno, zahtijeva pažnju. Takva djeca se često etiketiraju kao „problematična“ ili „delinkventa“.

Iz svega navedenog jasno je da, iako se većina napisa može kategorizirati u jednu od tri tipske kategorije stigme i sve kategorije stigme su prisutne u analiziranom uzorku, izrazito

dominira fizička stigma koja djecu obilježava kao jednu od najbesspomoćnijih društvenih skupina.

Odgovori na istraživačka potpitanja donose sljedeće značajne podatke: fotografije djece se uglavnom ne koriste kao „dekoracija“ već većina fotografija prikazuje djecu u afirmativnom kontekstu u kojem se ne štiti njihov identitet, a pretpostavlja se da je dio tih fotografija objavljen bez suglasnosti roditelja i bez poštivanja etičkih smjernica; više od ¼ napisa o djeci u hrvatskim i bosanskohercegovačkim dnevnim novinama tematski je povezano s nasiljem; većina napisa o djeci se može kategorizirati u jednu od tri tipske kategorije stigme (fizička, karakterna ili plemenska stigma) (VL- 87 %, DA- 93,8 %, OSL- 94,6 %, JL- 97,1 %), a dominira fizička stigma koja dijete prikazuje kao nesposobno i pasivno te u podređenom položaju u odnosu na odrasle. Ovakvi odgovori na istraživačka potpitanja navode na potvrđan odgovor na Istraživačko pitanje 1: *Pridonosi li način prikazivanja djece u dnevnim novinama stigmatizaciji djece u društvu?* Naime, djeca su u dnevnim novinama uglavnom prikazana kao nemoćna, nesposobna, potrebna brige i zaštite odraslih, a kada nisu fizički stigmatizirana onda su nositelji karakterne stigme (češće su razmažena djeca/ djeca izvan kontrole nego plemenita djeca/djeca spasitelji) ili plemenske stigme, odnosno više su prikazani kao karikature stereotipnih obilježja nego stvarne osobe s mislima, osjećajima i glasom. Dominatna fizička stigmatizacija je neizbježna kada se uzme u obzir da se djeca uglavnom prikazuju u kontekstima povezanim s nasiljem. Sve to navodi na zaključak da način prikazivanja djece u dnevnim novinama pridonosi stigmatizaciji djece u društvu.

Odgovor na **Istraživačko pitanje 2:** *Jesu li djeca u dnevnim novinama diskriminirana na osnovu dobi?* temelji se na odgovorima na sljedeća istraživačka potpitanja:

Potpitanje 2. 1: *Koja je najučestalija veličina napisa o djeci?*

Analiza je pokazala da u svim istraživanim dnevnim novinama većina napisa o djeci zauzima tek do ¼ stranice. Najviše napisa u veličini do 1/8 stranice objavio je Večernji list (51,7 %), a slijedi ga Dnevni avaz (45,3 %). Dnevni avaz je objavio i najviše napisa do ¼ stranice (33,8 %) što znači da je čak 79,1 % napisa o djeci koje je objavio Dnevni avaz zauzimalo tek do ¼ stranice. U Večernjem listu napisa do te veličine je 68,5 %, u Oslobođenju 66,9 % te u Jutarnjem listu 53,2 %. Uz najmanji broj napisa do ¼ stranice, Jutarnji list je imao i najviše napisa od jedne do dvije stranice (11,1 %), dok ih je najmanje imao Dnevni avaz, tek 0,1 %. Napisi o djeci na više od dvije stranice u hrvatskim dnevnim novinama i Oslobođenju pojavili su se u manje od 1 % slučajeva dok u Dnevnom avazu nije zabilježen nijedan takav napis.

Ovakvi rezultati nisu iznenađujući s obzirom na prethodna istraživanja (Korać, Vranješević, 2001; Ciboci i sur., 2011; Vlainić, 2012), a jasan su pokazatelj da su teme o djeci nezanimljive i neatraktivne, a prostor koji zauzimaju odraz je i vremena i truda uloženog u analizu problema i konteksta i informirani komentar događaja. Mala zastupljenost dječjih tema u novinskom prostoru zasigurno rezultira i stvaranjem površnih i stereotipnih predodžbi u očima šire javnosti koja nema svakodnevnog doticaja s djecom. Djeca nemaju dovoljno moći i utjecaja da bi kontrolirala predodžbu koja se o njima stvara, tematiku koja se obrađuje, niti prostor koji napisi zauzimaju što je značajan pokazatelj njihovog niskog statusa u društvu i dobne diskriminacije.

Potpitanje 2. 2: *Koliko često se djeca navode kao izvori informacija u napisima o djeci?*

Djeca nisu izvor informacija u više od 95 % napisa u svim istraživanim dnevnim novinama i to u 95,2 % u Jutarnjem listu, 97 % u Večernjem listu, 96,9 % u Dnevnom avazu i 96,8 % u Oslobođenju.

Ovakvi rezultati su u skladu s ranije navedenim međunarodnim istraživanjima (Korać i Vranješević, 2001; Children Now, 2001; Shreshta, 2003) a nisu iznenađujući ni s obzirom na ostale dobivene podatke u ovom istraživanju. Naime, dijete je i kroz druge varijable prikazano kao pasivno i u potrebi za brigom, zaštitom i „glasom“ pa nije iznenađujuće da je prisutan i stav da djeca nemaju što reći niti trebaju biti uključena u razgovor o pitanjima koja ih se tiču. Ovakvo dominantno zanemarivanje djece kao izvora informacija u napisima koji se tiču upravo njih jasan je pokazatelj njihovog ograničavanja, kršenja njihovih prava i dobne diskriminacije. Osobito bi im se trebala pružiti prilika za izražavanje mišljenja kada se radi o događajima s negativnim kontekstom koji daju osnovu za fizičku stigmatizaciju djece, posebno ako nije uključen njihov glas.

No, posebno je zabrinjavajuće da se, uvidom u napise u kojima su djeca izvori informacija, došlo do zaključka da dječje izjave tada uglavnom služe kao „dekoracija“. Naime, način postavljanja pitanja, njihov sadržaj i kontekst pokazuju da se djeci pristupa omalovažavajuće i patronizirajuće te im se često riječi „stavljaju u usta“ kako bi se potvrdilo već izrečeno mišljenje odraslih. Dakle, i u ovom istraživanju djeca su se pokazala kao „najtiša populacija u društvu“ (Hammarberg, 1997) kojoj se ograničava mogućnost predstavljanja i korištenja prava na participaciju te su samim time podvrgnuta (dobnoj) diskriminaciji.

Odgovori na istraživačka potpitanja donose sljedeće značajne podatke: napisi o djeci većinom zauzimaju jako mali udio u dnevnim novinama tj. većina napisa zauzima tek do ¼ stranice što je značajan pokazatelj njihovog niskog statusa u društvu i dobne diskriminacije;

djeca nisu izvor informacija u više od 95 % napisa u svim istraživanim dnevnim novinama, a kada i jesu njihove izjave uglavnom služe kao „dekoracija“. Dakle, djeca su populacija kojoj se ograničava mogućnost predstavljanja i korištenja prava na participaciju te su samim time podvrgnuta (dobnoj) diskriminaciji. Ovakvi odgovori na istraživačka potpitanja navode na potvrđan odgovor na Istraživačko pitanje 2: *Jesu li djeca u dnevnim novinama diskriminirana na osnovu dobi?* Naime, djeca su u dnevnim novinama neprisutna, a kada su prisutna teme o njima i za njih su obrađene površno, bez dublje analize i komentara i bez uključivanja njihovih glasova što je jasan pokazatelj da ih se zbog njihove dobi koja nosi malo moći i utjecaja u društvu, smatra nezanimljivima, a njihove probleme nevažnima i prolaznima.

Odgovor na **Istraživačko pitanje 3:** *Postoji li razlika u stigmatiziranju djece u dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini?* temelji se na dobivenim podacima za sedamnaest istraživanih varijabli koje su se uspoređivale na nacionalnoj razini. Razlika između hrvatskih i bh. medija pronađena je u rezultatima analize sljedećih varijabli:

- Napisi o djeci objavljeni u bh. dnevnim novinama manji su o napisa o djeci koji su objavljeni u hrvatskim novinama.

- Napisi o djeci u hrvatskim novinama se učestalije bave aktualnim događajima, a bh. mediji češće pišu o događajima starijim od tjedan dana, kao i o budućim događajima što navodi na zaključak da hrvatske dnevne novine učestalije površinski obrađuju teme od bh. dnevnih novina.

- Bosanskohercegovačke dnevne novine imaju manje izvora u napisima o djeci od hrvatskih dnevnih novina.

- Napisi o djeci u bh. novinama su učestalije opremljeni samo jednom fotografijom dok hrvatske novine učestalije opremaju napise o djeci sa dvije ili više fotografija.

- Hrvatske tiskovine učestalije koriste fotografije djece kao „dekoraciju“ tekstu dok bh. tiskovine učestalije prikazuju fotografije na kojima je identitet djece zaštićen. Djeca kao „dekoracija“ tekstu su najmanje zastupljena kategorija u bh. novinama (14,5 %) čak i rjeđa od negativnih primjera nezaštićenog identiteta što je najmanje zastupljena kategorija u hrvatskim novinama (11,9 %).

- Unatoč sličnostima u načinu zaštite identiteta na fotografijama, hrvatski mediji značajnije manje koriste „druge oblike zaštite“ (naočale, fotografija s udaljenosti, pogled prema dolje) od bh. medija (73,2 % u usporedbi sa 43,5 % u hrvatskim medijima) dok je „zamagljeno lice“ prisutnije u hrvatskim (35,2 %) nego u bh. novinama (9,5 %).

Razlika između najčitanijih hrvatskih i bosanskohercegovačkih tiskanih medija nije pronađena u: karakteristikama izvora informacija; prisutnosti djece kao izvora informacija; glavnim izvorima informacija; u zaštiti identiteta djece u tekstu; u predstavljenosti djece u tekstu; u tematskim karakteristikama napisa; u zastupljenosti tipskih kategorija stigme u napisima o djeci; u intenzitetu, kontekstu, stilu izvještavanja i načelima novinarske struke.

Od sedamnaest analiziranih varijabli, razlika između hrvatskih i bosanskohercegovačkih tiskanih medija pronađena je u šest varijabli te se time na Istraživačko pitanje 3: *Postoji li razlika u stigmatiziranju djece u dnevnim novinama u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini?* odgovara negativno.

Kako je već ranije utvrđeno mediji nisu zrcalna predodžba stvarnosti već oni našu stvarnost konstruiraju i to selekcijom sadržaja i kreacijom određenih pretpostavki koje se, ako imaju dodirne točke s konvencionalnim mudrostima i iskustvenim znanjem čitatelja, prihvaćaju i koriste kao temelj za stvaranje predodžbi o određenoj tematici. Uz pomoć predodžbi se dalje kreiraju konstrukcije, u ovom konkretnom slučaju konstrukcije djece, čije nam identificiranje daje uvid u način na koji su djeca percipirana u društvu i njihov položaj u hijerarhiji moći.

Na temelju analize napisa o djeci u najčitanijim tiskanim medijima u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini moglo bi se zaključiti da su djeca u ove dvije zemlje marginalizirana i diskriminirana skupina koja nije pretjerano zanimljiva javnosti, posebno se čini da je nezanimljivo (i nevažno) govoriti o pravima te skupine, a događaje u kojima pripadnici skupine sudjeluju ili su za nju važni čini se dovoljnim obraditi površno i to samo kada se tek pojave jer nisu vrijedni dugotrajnijeg i dubljeg praćenja. Djeca su dominantno fizički stigmatizirana, a taj tip stigme je doveden u vezu s predodžbama o „siromašnom djetetu“ ili „nevinom djetetu“, odnosno ekstremnim oblicima tih predodžbi - „dijete u potrebi“ ili „dijete žrtva“. Ova predodžba očituje se u nevidljivosti djece u hrvatskim i bh. tiskanim medijima, neuključivanju njihovih glasova i perspektiva u članke u kojima su upravo oni glavna ili jedna od glavnih tema odnosno koji se bave pitanjima i temama koje ih se tiču. U njihovo ime govore odrasli jer predodžba djece kao „siromašne“ ili „nevine“ opravdava nadzor i kontrolu djece od strane odraslih osoba. Značajna je i prisutnost predodžbe o „djetetu u potrebi“ ili „djetetu žrtvi“ koja se posebno očituje u identificiranim dominantnim temama o nasilju, zdravlju djece, siromaštvu i njihovim egzistencijalnim potrebama. Takva djeca su žrtve loših obiteljskih i socijalnih situacija, žive u gladi, siromaštvu i bolesti, a njihove fotografije se

izlažu kao „zaštitna lica“ koja imaju funkciju izazivanja sažaljenja, nježnosti, šoka ili krivnje, ali i želje da kupimo novine i saznamo više.

Ovakva predodžba o djeci, prema Gerbnerovoj kultivacijskoj teoriji, ima posredan i neposredan učinak na djecu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini. *Neposredno* na njih djeluje kroz procese identifikacije i poistovjećivanja s određenim karakteristikama koje se pripisuju njihovoj dobnoj skupini. Budući da je identificirana predodžba djece uglavnom stereotipizirana to može narušiti njihovu sliku o sebi, a i usmjeriti njihovo ponašanje prema onome koje se, medijskom konstrukcijom, prikazuje kao dominantno i očekivano. *Posredan učinak* se odnosi na utjecaj ove medijske predodžbe na roditelje, odgajatelje i ostale osobe koje rade s djecom, ali i na one koji nemaju izravan doticaj s njima, ali itekako mogu utjecati na njihove živote, poput osoba smještenih visoko na hijerarhijskoj ljestvici (političari, državni službenici itd.). Budući da dnevne novine uglavnom čitaju odrasli rezultati ovog istraživanja se sagledavaju s obzirom na posredan učinak koji imaju na djecu.

Ono što pedagogiju mora zabrinjavati je da je ovakva predodžba antipod „novoj“ pedagogijskoj slici djeteta i „novim“ paradigmama djetinjstva (koje više nisu nove u pedagogijskoj teoriji), a zasigurno ima snažniji utjecaj na „narodne pedagogije“ i „personalne teorije“ nastavnika, a samim time i na odgojnu praksu. Službena pedagogijska slika djeteta koja je prisutna u nacionalnom okvirnom kurikulumu i kojoj se teži s novim reformama obrazovnog sustava će ostati „mrtvo slovo na papiru“ ukoliko pedagogija ne nađe put kako je prenijeti u praksu. Svaka inovacija u odgoju i obrazovanju mora započeti s osvještavanjem i preispitivanjem dominantnih personalnih teorija osoba koje rade s djecom, a predodžba „kompetentnog djeteta“ se može snažnije afirmirati i implementacijom u medijski diskurs.

Prema tome, dvije su ciljane skupine na koje se potrebno usmjeriti: odgojno-obrazovni praktičari i medijski djelatnici.

Nastavnici i odgojitelji su ti o kojima ovisi uspjeh obrazovnih reformi. Neprivlačnost nastavničke profesije za one najizvršnije, nizak status nastavnika, loša financijska primanja, inicijalno obrazovanje koje im ne daje temeljne kompetencije za suočavanje s praktičnim problemima i profesionalno usavršavanje koje ih ne osnažuje rezultira rutiniziranjem i kopiranjem onih praksi koje su doživjeli dok su i sami bili učenici i smatrali ih uspješnima. Takva realnost stanja struke i u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini rezultira opstankom, pa čak i gorljivim održavanjem, socijalističkih pedagogija i personalnih teorija nastavnika za koje su dječja prava smiješna „izmišljotina“ novog doba, a dječji glas podređen idealu razreda u kojem se „ne čuje ni bubica“. U atmosferi u kojoj se ni sami nastavnici ne osjećaju „bogatima“ potencijalom, su-konstruktorima svog okruženja i aktivnim sudionicima

obrazovnog sustava u kojem je njihov glas vrijedan slušanja nemoguće je očekivati da će prevladavati konstrukt u kojem se dijete tako doživljava.

Nekoliko je mogućih koraka u kojima pedagogija može odigrati ključnu ulogu:

- inicijalno obrazovanje nastavnika u kojem pedagozi sudjeluju kroz programe stjecanja nastavničkih kompetencija tijekom redovitog studija se može reformirati malim koracima: odmicanjem od frontalne nastave i praktičnim predstavljanjem studentima, budućim nastavnicima, alternativnih metoda i oblika rada koji osnažuju konstrukciju kompetentnog djeteta i uvođenjem više sati prakse u odgojno-obrazovnim ustanovama promatrajući rad kvalitetnih praktičara koji se neće svesti samo na promatranje već i na refleksiju i osvještavanje onoga što se vidjelo;

- reformiranje profesionalnog usavršavanja nastavnika praktičara koje često izgleda kao i frontalna nastava na fakultetima tijekom koje nastavnici čuju samo teoriju bez rješenja za njihove praktične probleme i pitanja. Uloga pedagoga je, kao i kod studenata, predstavljanje novih mogućnosti i metoda, ali i osvještavanje njihovih personalnih teorija i njihovo, postupno i na praksi utemeljeno, mijenjanje. Oduzeti nastavnicima njihove personalne teorije koje su dugo građene kroz osobno iskustvo, konvencionalne mudrosti i medije, a ne pružiti im alternativne mogućnosti i alate za praktične promjene u njihovoj nastavi, ne postiže ništa.

- stvoriti mogućnosti za refleksivnu praksu kreiranjem prostora nastavnicima (ne samo studentima i pripravnicima) za promatranje rada drugih nastavnika, kao i da drugi nastavnici promatraju njih, ne u svrhu „inspekcija“ i kontrole nečijeg rada, već u svrhu uzajamne potpore, refleksije, napredovanja i rješavanja problema koje samo drugi praktičari mogu razumjeti. Naše učionice trebaju prestati biti zatvoreni svjetovi, mala carstva nastavnika koji se ne moraju nikome opravdavati sve dok je dnevnik ispunjen, a trebaju postati istinski prostori učenja za učenike, ali i za nastavnike.

Tek promjenom obrazovanja i izobrazbe nastavnika moći će se utjecati i na promjenu njihovih personalnih teorija i usvajanje konstrukta kompetentnog djeteta jer tek oni, oblikujući svoju praksu kroz taj konstrukt, mogu napraviti promjenu u načinu na koji djeca doživljavaju sebe i ono što društvo očekuje od njih.

Druga ciljana skupina su medijski djelatnici ili konkretnije urednici i novinari. Iz provedenog istraživanja je vidljivo da unatoč postojanju etičkog kodeksa, etičkih smjernica i preporuka posebno kreiranih kako bi se novinare uputilo u pravila i preporuke o izvještavanju o djeci novinari ih se rijetko pridržavaju. Rješenje je možda, kao i kod nastavnika, u obrazovanju i profesionalnom usavršavanju novinara. Kolegiji koji se bave dječjim pravima

na studijima novinarstva čine se kao nužnost, ali samo upoznavanje budućih novinara sa Konvencijom o pravima djeteta neće puno napraviti ukoliko im se ne daju praktična rješenja odnosno načini kako pristupiti djetetu, kako ga predstaviti, u koji kontekst ga staviti i što izbjegavati. Isto vrijedi i za novinare praktičare, no ono što je možda još i učinkovitije su stroge sankcije i pozivanje na odgovornost onih koji se ogluše o kodeks svoje vlastite struke i zanemare sve smjernice i preporuke s kojima su možda i bili upoznati ali su ih odlučili „staviti sa strane“ zbog pritiska konstantnog objavljivanja novih vijesti i komercijalnih interesa svojih poslodavaca. Medijska realnost našeg društva je nešto što trebamo priznati, ali s njom se ne moramo i pomiriti.

Na kraju pedagogija može napraviti promjenu i na teorijskoj razini, provodeći više istraživanja „s djecom“ nego „na djeci“ i tako uključiti njihove glasove u sami postupak kreiranja teorije i omogućiti im da budu aktivni sudionici pitanja koja ih se tiču. Za početak, dječja iskustva diskriminacije na osnovu dobi u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini su se, u ovom radu, pokazala kao praktički neistraženo područje. Identificirati i prozivati adultističke prakse koje su duboko ukorijenjene u društvo trebao bi biti zadatak moderne i proaktivne pedagogijske znanosti koja bi time, s obzirom na odgoj kao predmet njenog istraživanja, zauzela mjesto koje joj pripada u rušenju *statusa quo* i mijenjanju stigmatizirajućeg i diskriminirajućeg položaja djece u društvu. Identificiranje i razumijevanje stigmatiziranosti djece u tiskanim medijima sa stajališta pedagogijske znanosti je doprinos ovog rada za daljnji razvoj pedagogijske znanosti u smjeru osvještavanja i diskutiranja dominantnih društvenih predodžbi o djeci. Promjena pedagogijske teorije bi otvorila prostor pedagoškoj praksi da, kroz odgojno i obrazovno djelovanje, napravi radikalnu promjenu položaja djece u društvu te time promijeni svijet za generacije koje dolaze. Promjena načina na koji promatramo djecu kao društvenu skupinu i načina na koji se ponašamo prema njima u odgojno-obrazovnim ustanovama, ali i izvan njih, praktično može iz korijena promijeniti društvo. Rezultati ovog istraživanja daju jasnu teorijsku osnovu snažnijem afirmiranju i implementiranju alternativnih, pedagogijski osjetljivih predodžbi kako u medijski diskurs tako i u pedagogijsku teoriju i pedagošku praksu.

Popis literature

- Abood, M. (2009). *Beyond adult-centrism - Advancing children's rights and well-being through participatory urban planning: A case study of Southeast Los Angeles*. Urban and Environmental Policy Senior Comprehensive Project, Occidental College.
- Ahuvia, A. (2000). *Traditional, interpretive, and reception based content analyses: improving the ability of content analysis to address issues of pragmatic and theoretical concern*. *Social Indicators Research* 54, 139–172.
- Ainlay, S. C. i Crosby, F. (1986). *Stigma, justice and dilemma of difference*. U: Ainlay, S. C., Becker, G. i Lerita, M. (ur.) *The dilemma of difference: A multidisciplinary view of stigma*. New York: Plenum Press, 17-38.
- Ajduković, M. (2008). *Socijalni problemi, socijalni rizici i suvremeni socijalni rad*. *Revija za socijalnu politiku* 15 (3), 395-414.
- Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice*. Reading, MA: Addison-Wesley.
- Altheide, D. (2002). *Creating fear: News and the construction of crisis*. Hawthorne, NY: Aldine de Gruyter.
- Andersson, G. i Lundstrom, T. (2007). *Teenagers as victims in the press*. *Children & Society*, 21 (3), 175-188.
- Ansell, N. (2005). *Children, youth and development*. London and New York: Routledge.
- Aries, P. (1962). *Centuries of childhood- a social history of family life*. New York: Alfred A. Knopf.
- Aronson, E., Wilson, T. D. i Akert, R. M. (2005). *Socijalna psihologija*. Zagreb: Mate.
- Aruldoss, V. (2011). *Construction of early childhood and ECCD service provisioning in India*. U: Sigamani, P. i Khan, N. U. (ur.) *Reinventing public management and development in emerging economie*. New Delhi: Macmillan, 298-319.
- Babbie, E. i Mouton, J. (2004). *The Practice of Social Research*. Cape Town: OUP.
- Bales, S. (2001). *Reframing youth issues for public consideration and support*. Washington, DC: Framework Institute and Center for Communications and Community, UCLA.
- Bales, S. N. i Gilliam, F. (2003). *A new dominant frame: "The imperiled child"*. DC: FrameWorks Institute.
- Bašić, S. (2011). *(Nova) slika djeteta u pedagogiji djetinjstva*. U: Maleš, D. (ur.) *Nove paradigme ranoga odgoja*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju, 19-37.

- Bauwens, J., Lobe, B., Segers, K. i Tsaliki, L. (2009). *A shared responsibility: Similarities and differences in the factors that shape online risk assessment for children in Europe*. *Journal of Children and Media* 3 (4), 316-330.
- Bechmann, G. i Stehr, N. (2011). *Niklas Luhmann's theory of the mass media*. *Society* 48 (2), 142-147.
- Bell, J. (1995). *Understanding adultism: A major obstacle to developing positive youth-adult relationships*. Somerville, MA: YouthBuild USA.
- Berger, A. A. (2000). *Media and communication research: an introduction to qualitative and quantitative approach*. London: SAGE.
- Berger, P. L. i Luckmann T. (1992). *Socijalna konstrukcija zbilje*. Zagreb: Naprijed.
- Bernburg, J. G. (2009). *Labeling theory*. U: Krohn, M. D., Lizotte, A. i Hall, G. P. (ur.) *Handbook on crime and deviance*. New York, NY: Springer Science and Business Media, 187-207.
- Best, A. L. (2008). *Teen driving as public drama: statistics, risk, and the social construction of youth as a public problem*. *Journal of Youth Studies* 11 (6), 651-669.
- Birren J. E. i Cunningham W. (1985). *Research on the psychology of aging: Principles, concepts and theory*. U: Birren J. E. i Schaie K. W. (ur.) *Handbook of the psychology of aging*. New York: Van Nostrand Reinhold, 3 – 34.
- Bisht, R. (2008). *Who is a child?: The adults' perspective within adult-child relationship in India*. *Interpersona* 2 (2), 151-172.
- Blumer, H. (1970). *Social problems as collective behavior*. *Social Problems* 18 (3), 298–306.
- Bolzan, N. (2003). *"Kids are like that!" Community attitudes to young people*. Canberra: National Youth Affairs Research Scheme, Department of Family and Community Services.
- Bonnicksen, S. (2011). *Three types of youth liberation: Youth equality, youth power, youth culture*. Washington, DC: National Youth Rights Association.
- Bos, A. E. R., Pryor, J. B., Reeder, G. D. i Stutterheim, S. E. (2013). *Stigma: Advances in theory and research*. *Basic and Applied Social Psychology* 35 (1), 1-9.
- Bostrom, M. (2000). *Teenhood: Understanding attitudes toward those transitioning from childhood to adulthood*. Washington, DC: Frameworks Institute.
- Bostrom, M. (2000). *The 21st century teen: Public perspectives and teen reality*. U: *Reframing youth issues: Working papers of the FrameWorks Institute and the Center for Communications and Community*. UCLA, Washington, DC: FrameWorks Institute.
- Bourdieu, P. (1991). *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.

- Bourdillon, M. (2006). *Children and work: A review of current literature and debates*. Development and Change 37 (6), 1201-1226.
- Bourdillon, M., White, B. i Myers, W. E. (2009). *Re-assessing minimum-age standards for children's work*. International Journal of Sociology and Social Policy 29 (3/4), 106 – 117.
- Boyden, J. (1985). *Children in development: Policy and programming for especially disadvantaged children in peru*. Oxford: UNICEF and Oxfam.
- Boyden, J. (1990). *Childhood and the policymakers: A comparative perspective on the globalisation of childhood*. U: James, A. i Prout, A. (ur.) *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood*. London: Falmer Press, 190–216.
- Braithwaite, J. (2002). *Setting standards for restorative justice*. British Journal of Criminology 42 (3), 563-577.
- Branscombe, N. A., Castle, K., Dorsey, A. G., Surbeck, E. i Taylor, J. B. (2000). *Early childhood education – A constructivist approach*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Bruner, J. S. (2000). *Kultura obrazovanja*. Zagreb: Educa.
- Bubić, A. (2013). *Osnove statistike u društvenim i obrazovnim znanostima*. Split: Filozofski fakultet, Sveučilište u Splitu.
- Buckingham, D. (2009). *The impact of the commercial world on children's wellbeing: Report of an independent assessment*. Department for Children, Schools and Families and the Department for Culture, Media and Sport.
- Buckingham, D. (2012). *Rethinking the child consumer: New practices, new paradigms*. Comunicacao, midia e consumo 9 (25), 43-69.
- Burman, E. (1994). *Innocents abroad: Projecting western fantasies of childhood onto the iconography of emergencies*. Disasters: Journal of Disaster Studies and Management 18 (3), 238-253.
- Burman, E. (1996). *Continuities and discontinuities in interpretive and textual approaches to developmental psychology*. Human Development 39, 330-349.
- Burman, E. (2008). *Deconstructing developmental psychology*. London and New York: Routledge.
- Burr, V. (2001). *Uvod u socijalni konstrukcionizam*. Beograd: Zepter Book World.
- Butler, R. N. (1975). *Why survive? Being old in America*. NY: Harper & Row.
- Campbell, C. i Deacon, H. (2006). *Unravelling the contexts of stigma: From internalisation to resistance to change*. Journal of Community & Applied Social Psychology 16 (6), 411-417.

- Cannella, G. S. (1997). *Deconstructing early childhood education. Social justice and revolution*. New York: Peter Lang.
- Cannella, G. S. (2002). *Global perspectives, cultural studies, and the construction of a postmodern childhood studies*. U: Cannella G. S. i Kincheloe J. L. (ur.) *Kidworld childhood studies, global perspectives, and education*. New York: Peter Lang Publishing, 3–18.
- Carter, M. i Curtis, D. (2003). *Through the eyes of a child*. *Every Childhood* 9 (3), 4–6.
- Chekaway, B. (1998). *Involving young people in neighborhood development*. *Children and Youth Services Review* 20, 765 – 795.
- Chermak, S. (1997). *The presentation of drugs in the news media: The news sources involved in the construction of social problems*. *Justice Quarterly* 14 (4), 687-718.
- Children's Rights Alliance for England (2007). *We are all equal and that's the truth! Children and young people talk aboutage discrimination and equality*.
- Children's Rights Alliance for England (2008). *Children's rights impact assessment of The children's plan one year on: A progress report*.
- Children's Rights Alliance for England (2009). *Another Perspective: How journalists can promote children's human rights and equality*.
- Children's Express (1999). *'Kids These Days...'* A seminar researched and presented by young journalists from Children's Express. U: von Feilitzen, C. i Carlsson, U. (ur.) *Children and media: Image, education, participation*. Goteborg: The UNESCO International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen, 121-131.
- Ciboci, L., Jakopović, H., Opačak, S., Raguž, A. i Skelin, P. (2011). *Djeca u dnevnim novinama: Analiza izvještavanja o djeci u 2010*. U: Ciboci, L, Kanižaj, I. i Labaš, D. (ur.) *Djeca medija: od marginalizacije do senzacije*. Zagreb: Matica hrvatska, 103-167.
- Clark, C., Ghosh, A., Green, E. i Shariff, N. (2008). *Media portrayal of young people – Impact and influences*. London: Young Researchers Network.
- Clarke, J. (2004). *Histories of childhood*. U: Wyse, D. (ur.) *Childhood studies: An introduction*. Malden, MA; Oxford, UK: Blackwell Pub.
- Cobb, C. L., Danby, S. i Farrell, A. (2005). *Governance of children's everyday spaces*. *Australian Journal of Early Childhood* 30 (1), 14-20.
- Cohen, S. (1980). *Folk devils and moral panics: The creation of the mods and rockers*. Oxford: Martin Robertson.
- Combs, A. W. (1981). *Some observations on self-concept research and theory*. U: Lynch, M. D., Norem Hebeisen, A. A. i Gergen, K. J. (ur.) *Self - concept: Advances in theory and research*. Cambridge: Ballinger Publishing Company, 5 – 16.

- Cook, D. T. (2004). *The commodification of childhood: The children's clothing industry and the rise of the child consumer*. Durham, NC: Duke University Press.
- Corsaro, W. A. (1997). *The sociology of childhood*. Thousand Oaks, CA: Pine Forge.
- Creswell, J. W. (2009). *Research design*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Crocker, J. i Major, B. (1989). *Social stigma and self-esteem: The self-protective properties of stigma*. *Psychological Review* 96 (4), 608 – 630.
- Crocker, J. i Major, B. (1994). *Reactions to stigma: The moderating role of justifications*. U: Zanna, M. P. i Olson, J. M. (ur.) *The psychology of prejudice: The Ontario symposium, Hillsdale*. N.J.: Lawrence Erlbaum Associates, 289 –314
- Crocker, J., Major, B. i Steele, C. (1998). *Social stigma*. U: Gilbert, D. T., Fiske, S. T. i Lindzey, G. (ur.) *The handbook of social psychology*. Boston, MA: McGraw-Hill, 504 - 553.
- Cuddy, A. J. i Fiske, S. T. (2002). *Doddering but dear: Process, content, and function instereotyping of older persons*. U: Nelson, T. D. (ur.) *Stereotyping and prejudice against older persons*. Cambridge, MA: MIT Press, 3 – 26.
- Cuddy, A. J., Fiske, S. T. i Glick, P. (2007). *The BIAS map: Behaviours from intergroup affect and stereotypes*. *Journal of Personality and Social Psychology* 92, 631–648.
- Cuddy, A. J., Norton, M. I. i Fiske, S. T. (2005). *This old stereotype: The pervasiveness and persistence of the elderly stereotype*. *Journal of Social Issues* 61, 267–285.
- Cunningham, H. (1995). *Children and childhood in western society since 1500*. Harlow: Longman.
- Dahlberg, G., Moss, P. i Pence, A. (1999). *Beyond quality in early childhood education and care. Postmodern perspectives*. London: Falmer Press.
- Dahlberg, G., Moss, P. i Pence, A. (2007). *Beyond quality in early childhood education and care: Languages of evaluation*. London: Falmer Press.
- Danby, S. i Farrell, A. (2004). *Accounting for young children's competence in educational research: New perspectives on research ethics*. *The Australian Educational Researcher* 31 (3), 35 – 49.
- Davis, N. J. (1972). *Labelling theory in deviance research: A critique and reconsideration*. *Sociological Quarterly* 13, 447 - 474.
- de Beer, A. S. (2011). *Looking back towards the future: Journalism theory and Niklas Luhmann's concept of the Reality' of the mass media*. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 51 (4), 613-630.
- De Mause, L. (1976). *The evolution of childhood*. U: De Mause, L. (ur.) *The history of childhood*. London: Souvenir Press.

- Delgado, M. i Staples, L. (2008). *Youth-led community organizing: Theory and action 1st edition*. New York: Oxford University Press.
- Devlin, M. (2006). *Inequality and the stereotyping of young People*. Dublin: The Equality Authority.
- *Direktiva Vijeća 2000/43/EZ*. Službeni list europskih zajednica.
- *Direktiva Vijeća 2000/78/EC*. Službeni list europskih zajednica.
- *Djeca i zaštita dječjih prava* (2010). Banja Luka: Institucija ombudsmana za ljudska prava Bosne i Hercegovine, Save the Children Norway.
- Doherty, T. (1988). *Teenagers and teenpics: The juvenilization of American movies in the 1950s*. Boston, MA: Unwin Hyman.
- Donk, A. (2011). *All quiet on the constructivism front – Or is there a substantial contribution of non-dualistic approaches for communication science?* Constructivist Foundations 7 (1), 27-29.
- Dovidio, J. F., Major, B. i Crocker, J. (2000). *Stigma: Introduction and overview*. U: Heatherton, T. F., Kleck, R. E., Hebl, M. R. i Hull, J. G. (ur.) *The social psychology of stigma*. New York, NY: Guilford Press, 1- 28.
- Dozois, E. (2006). *Ageism: A review of the literature prepared for: Calgary Health Region, Healthy Aging Committee*. Calgary: Word on the Street Consulting Ltd.
- Driskell J. E. i Mullen B. (1990). *Status, expectations, and behavior: A meta-analytic review and test of the theory*. Personality and Social Psychology Bulletin 16, 541– 553.
- Durkheim, E. (1999). *Pravila sociološke metode*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk – Hrvatsko sociološko društvo.
- Ebbeck, M. i Warriier, S. (2008). *Image of the Singapore child*. Early Childhood Education Journal 36 (83), 247–251.
- Eisner, E. W. (2004). *What can education learn from the arts about the practice of education?* International Journal of Education & the Arts 5 (4), 1 – 13.
- Elliott, G. C, Ziegler, H. L., Altman, B. M. i Scott, D. R. (1982). *Understanding stigma: Dimensions of deviance and coping*. Deviant Behavior 3, 275-300.
- Ericson, R. V. (1977). *Social distance and reaction to criminality*. British Journal of Criminology 17, 16 - 29.
- Erikson, E. (2008). *Identitet i životni ciklus*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- *Etičke smjernice - načela za etičko izvješćivanje o djeci*. UNICEF.
- Evans, K., Houghton-Brown, M. i Rees, G. (2007). *Stepping up: The future of runaways services*. London: The Children's Society.

- Falk, G. (2001). *Stigma: How we treat outsiders*. New York: Prometheus Books.
- Feagin, J. R. i McKinney, K. D. (2003). *The many costs of racism*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.
- Felder, R. M. i Brent, R. (2007). *Cooperative learning*. U: Mabrouk, P. A. (ur.) *Active learning: Models from the analytical science*. Washington, DC: American Chemical Society, 34-53.
- Finch, L. (1999). *On the streets: working-class youth culture in 19th-century Sydney*. U: White, R. (ur.) *Australian youth subcultures: On the margins and in the mainstream*. Hobart: ACYS Publishing, 9-75.
- Finlay, W. M. L. (1999). *Stigma and self-concept: A social-psychological analysis of representations of self in people with learning difficulties*. University of Surrey (doktorska disertacija).
- Fiske, S. T. (1993). *Controlling other people: The impact of power on stereotyping*. *American Psychologist* 48, 621 - 628.
- Fiske, S. T. (1998). *Stereotyping, prejudice, and discrimination*. U: Gilbert, D. T., Fiske, S. T. i Lindzey, G. (ur.) *Handbook of social psychology*. Boston: McGraw-Hill, 357–411.
- Fiske, S. T., Cuddy, A. J. C., Glick, P. i Xu, J. (2002). *A model of (often mixed) stereotype content: Competence and warmth respectively follow from perceived status and competition*. *Journal of Personality and Social Psychology* 82 (6), 878–902.
- Flasher, J. (1978). *Adulthood*. *Adolescence*, 13 (51), 517-523.
- Flego, M. (2011). *Zaštita prava djece u medijima: Iz prakse Ureda pravobraniteljice za djecu*. U: Ciboci, L, Kanižaj, I. i Labaš, D. (ur.) *Djeca medija: Od marginalizacije do senzacije*. Zagreb: Matica hrvatska, 65-82.
- Foucault, M. (1977). *Discipline and punish*. NY: Vintage Books.
- Foucault, M. (1976). *The history of sexuality*. New York: Pantheon Books.
- Foucault, M. (1979). *Discipline and punish: The birth of the prison*. New York: Vintage Books.
- Fowler, R. (1991). *Language in the news: Discourse and ideology in the press*. London: Routledge.
- Frable, D. E. S. (1993). *Dimensions of marginality: Distinctions among those who are different*. *Personal and Social Psychology Bulletin* 19 (4), 370 - 380.
- Fredman, S. (2003). *The age of equality*. U: Fredman, S. i Spencer, S. (ur.) *Age as an equality issue*. Oxford: Hart, 21 - 69.
- Freedman, S. (2002). *Discrimination law*. Oxford: Oxford University Press.

- Gaertner, S. L. i Dovidio, J. F. (2000). *Reducing intergroup bias: The common ingroup identity model*. Philadelphia, PA: Psychology Press.
- Gamson, W. A., Croteau, D., Hoynes W. i Sasson, T. (1992). *Media images and the social construction of reality*. *Annual Review of Sociology* 18, 373-393.
- Garcia, T. (2013). *Labels and its effects on deviance*. Paper presented at the annual meeting of the Pacific Sociological Association Annual Meeting, Nugget Casino, Reno/Sparks, Nevada.
- Gardner, H. (2005). *Disciplinarni um*. Zagreb: Educa.
- Garnelas, C. (2007). *Children and young people talk about age discrimination and equality*. London: Children's Rights Alliance for England.
- Genov, B., Živković, Lj. i Đaković, T. (2011). *Diskriminacija na radnom mjestu*. Mali Lošinj: Centar za zdravo odrastanje IDEM i ja.
- Gerbner, G. (1999). *The image of children in prime-time television: Casting and fate*. U: von Feilitzen, C. i Carlson, U. (ur.) *Children and media: Image, education, participation*. Goteborg: The UNESCO International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen, 77-78.
- Gerbner, G., Gross, L., Morgan, M., Signorielli, N. i Shanahan, J. (2002). *Growing up with television: Cultivation processes*. U: Bryant, J. i Zillmann, D. (ur.) *Media effects: Advances in theory and research*. Mahwah, NJ: Erlbaum, 43-67.
- Gerbner, G., Morgan, M. i Signorielli, N. (1999). *Profiling television violence*. U: Nordenstreng, K. i Griffin, M. (ur.) *International media monitoring*. Creskill, NJ: Hampton Press, 335-365.
- Gergen, K. J. (2001). *Social construction in context*. London: Sage.
- Gibbons, F. X. (1986). *Social comparison and depression: Company's effect on misery*. *Journal of Personality and Social Psychology* 5 (1), 140-148.
- Giele, J. Z. i Elder, G. H. (1998). *Methods of life course research: Qualitative and quantitative approaches*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Giles, H., Fox, S., Harwood, J. i Williams, A. (1994). *Talking age and aging talk: Communicating through the life span*. U: Hummert, M., Wiemann, J. i Nussbaum J. (ur.) *Interpersonal communication in older adulthood: Interdisciplinary theory and research*. New York, NY: Sage, 130–161.
- Gilliam, F. D., Jr. i Iyengar, S. (2005). *Super-predators or victims of societal neglect? Framing effects in juvenile crime coverage*. U: Callaghan, K. i Schnell, F. (ur.) *Framing of American politics*. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 148–166.

- Goffman, E. (1974). *Stigma. Notes on the management of spoiled identity*. New York: Jason Aronson, Inc.
- Goonasekera, A. (2001). *Children in the news: Reporting of children's issues in television and the press in Asia*. Singapore: Asian Media Communication and Information Centre.
- Gorin, S. (2004). *Understanding what children say: Children's experiences of domestic violence, parental substance misuse and parental health problems*. London: National Children's Bureau for the Joseph Rowntree Foundation.
- Graham, P. (2004). *The end of adolescence*. New York: Oxford University Press.
- Gross, E. F. i Hardin, C. D. (2007). *Implicit and explicit stereotyping of adolescents*. *Social Justice Research* 20 (2), 140 – 160.
- Guzman, L., Lippman, L., Moore, K. A. i O'Hare, W. (2003). *How children are doing: The mismatch between public perception and statistical reality*. Washington, DC: Child Trends.
- Hacking, I. (1999). *The social construction of what?* Cambridge, London: Harvard University Press.
- Hagestad, G. O. i Uhlenberg, P. (2005). *The social separation of old and young: A root of ageism*. *Journal of Social Issues* 61 (2), 343 - 360.
- Hale, N. M. (1998). *Effects of age and interpersonal contact on stereotyping of the elderly*. *Current Psychology* 17, 28–38.
- Hall, S. (1997). *Representation: Cultural representations and signifying practices*. London: Sage/Open University Press.
- Hall, S. (1921). *Adolescence*. New York, London: D. Appleton & Co.
- Hall, S. (1922). *Adolescence; its psychology and its relations to physiology, anthropology, sociology, sex, crime, religion and education*. New York: D. Appleton and Company.
- Hall, S. (1982). *The rediscovery of "ideology": Return of the repressed in media studies*. U: Gurevitch, M., Bennett, T., Curran J. i Woollacott, J. (ur.) *Culture, society and the media*. London: Methuen, 56-90.
- Hamlin, J. (1990). *Labelling theory (societal reaction theory)*. Department of Sociology and Anthropology UMD.
- Hammarberg, T. (1997). *Children, the UN convention and the media*. *The International Journal of Children's Rights* 5 (2), 243-261.
- Harris, N. (2006). *Reintegrative shaming, shame and criminal justice*. *Journal of Social Issues* 62 (2), 327-346.
- Heintz-Knowles, K. E. (2000). *Images of youth: A content analysis of adolescents in prime-time entertainment programming*. U: Bales, S. (ur.) *Reframing youth issues*. Washington, DC:

Working Papers, Frameworks Institute and Center for Communications and Community, UCLA.

- Heintz-Knowles, K. E. (2001). *Balancing acts: Work-family issues on prime-time TV*. U: Bryant, J. i Bryant, J. A. (ur.) *Television and the American family*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 177-206.
- Hendrick, H. (1992). *Children and childhood*. ReFresh 15, 1-4.
- Hendrick, H. (1997). *Constructions and reconstructions of British childhood: An interpretative survey, 1800 to the present*. U: James, A. i Prout A. (ur.) *Constructing and reconstructing childhood*. London: Falmer Press, 34-62.
- Herek, G. M. (2009). *Sexual prejudice*. U: T. Nelson (ur.) *Handbook of prejudice*. Mahwah, NJ: L. Erlbaum Associates.
- Heywood, C. (2001). *A history of childhood: Children and childhood in the west from medieval to modern times*. Malden, MA: Polity Press.
- Hilton, M. (1996). *Introduction: The children of this world*. U: Hilton, M. (ur.) *Potent fictions, children's literacy and the challenge of popular culture*. London: Routledge.
- Hirsch, D. (2007). *Chicken and egg: Child poverty and educational inequalities*. London: CPAG.
- Hobbes, S., Stack, N., McKenchnie, J. i Smyllie, L. (2007). *Talking about work: School students' views on their paid employment*. *Children and Society* 21, 123 - 135.
- Holloway, S. L. i Valentine, G. (2000). *Children's geographies: Playing, living, learning*. London: Routledge.
- Hollway, W. (1984). *Fitting work: Psychological assessment in organizations*. U: Henriques, J., Hollway, W. Urwin, C. Venn, C. i Walkerdine, V. (ur.) *Changing the subject: Psychology, social regulation and subjectivity*. London: Methuen.
- Holmbeck, G. N. i Hill, J. P. (1988). *Storm and stress beliefs about adolescence: Prevalence, self-reported antecedents, and effects of an undergraduate course*. *Journal of Youth and Adolescence* 17(4), 285 - 306.
- Horvat, A. (2008). *Novi standardi hrvatskoga i europskoga antidiskriminacijskog zakonodavstva*. *Zbornik PFZ* 58 (6), 1453-1498.
- Hromatko, I. i Matić, R. (2008). *Stigma – teatar kao mjesto prevladavanja stigmatizacije*. *Sociologija i prostor* 46 (1), 77 – 100.
- *Human rights and equal opportunity commission: Social justice report* (2000).
- Inderbitzen, M. (2003). *Boundaries: Readings in deviance, crime and criminal justice*. Boston, Mass.: Pearson Custom.

- Infurna, F., Gerstorff D., Ryan, L. i Smith, J. E. (2011). *Dynamic links between memory and functional limitations in old age: Longitudinal evidence for age-based structural dynamics from the AHEADsStudy*. *Psychology and Aging* 26 (3), 546-558.
- Ingleby, D. (1974). *The psychology of child psychology*. U: Richards, M. P. M. (ur.) *The integration of a child into a social world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Inicijativa i civilna akcija ICVA (2010). *Kako se zaštititi od diskriminacije? Primjena Zakona o zabrani diskriminacije u Bosni i Hercegovini*. Sarajevo: Fond otvoreno društvo BiH.
- Itzin, C. (1986). *Ageism awareness training: A model for group work*. U: Phillipson, C., Bernard, M. i Strang, P. (ur.) *Dependency and interdependency in old age: Theoretical perspectives and policy alternatives*. 114– 115.
- *Izješće o radu pravobranitelja za djecu* (2007). Zagreb: Republika Hrvatska, Pravobranitelj za djecu.
- *Izješće o radu pravobraniteljice za djecu* (2009). Zagreb: Republika Hrvatska, Pravobranitelj za djecu.
- *Izješće o radu Pučkog pravobranitelja* (2011).
- Jacobson, L. (2004). *Raising consumers: Children and the American mass market in the early twentieth century*. New York: Columbia University Press.
- Jakopović, H. (2011). *U okviru negativnosti i nasilja: Djeca u Novom Listu i Vjesniku tijekom 2010*. U: Ciboci, L, Kanižaj, I. i Labaš, D. (ur.) *Djeca medija: Od marginalizacije do senzacije*. Zagreb: Matica hrvatska, 169-188.
- James, A., Jenks, C. i Prout, A. (1998). *Theorizing childhood*. Cambridge, UK: Polity Press in association with Blackwell Publishers Ltd.
- James, A. i Prout, A. (1990). *Constructing and reconstructing childhood: New directions in the sociological study of childhood*. Oxford: Routledge.
- Jans, M. (2004). *Children as citizens: Towards a contemporary notion of child participation*. *Childhood* 11 (1), 27-44.
- Jempson, M., Barry, C. (2005). *The media and children's rights*. UNICEF.
- Jenks, C. (1982). *Introduction: constituting the child*. U: Jenks, C. (ur.) *The sociology of childhood: Essential readings*. London: Batsford, 9-24.
- Jenks, C. (1996). *Childhood*. London: Routledge.
- Jenni, R. W. i Mauriel, J. (2004). *Cooperation and collaboration: Reality or rhetoric?* *International Journal of Leadership in Education* 7 (2), 181–195
- Johnny, L. (2006). *Reconceptualising childhood: Children's rights and youth participation in schools*. *International Education Journal* 7 (1), 17-25.

- Joint Chief Inspectors (2005). *Safeguarding children: The second joint chief inspectors' report on arrangements to safeguard children.*
- Joint Chief Inspectors (2008). *Safeguarding children: The third joint chief inspectors' report on arrangements to safeguard children.*
- Jones, E. E., Farina, A., Hastorf, A. H., Markus, H., Miller, D. T. i Scott, R. A. (1984). *Social stigma: The psychology of marked relationships.* New York: Freeman.
- Jost, J. T. i Banaji, M. R. (1994). *The role of stereotyping in system justification and the production of false consciousness.* British Journal of Social Psychology 33, 1-27.
- Kahan, D. M. i Braman, D. (2008). *The self-defensive cognition of self-defence.* American Criminal Law Review 45 (1), 1-65.
- Kaiser Family Foundation (1998). *Myth or fact? The real deal on teen sexuality. Emerging issues in reproductive health: A briefing series for journalists.*
- Kanižaj, I. (2010). *Proizvodnja vijesti u hrvatskim dnevnicima (novinsko izvještavanje u kampanjama za parlamentarne izbore 2003. i 2007. godine).* Zagreb: Fakultet političkih znanosti, (doktorska disertacija).
- Katz, E. (1990). *Viewers' work: The Wilbur Schramm memorial lecture.* Urbana, IL: University of Illinois.
- Kellett, M. (2005). *Children as active researchers: A new research paradigm for the 21st century?* UK: ESRC.
- Kelly, R. G. (1983). *The social construction of reality: Implications for future directions in American studies.* U: Salzman, J. (ur.) *The annual of American cultural studies: Prospects.* Cambridge, MA: Cambridge University Press, 49-58.
- Key, E. (1909). *The century of the child.* New York, London: G. P. Putnam's Sons.
- King, M. (2007). *Concepts of childhood: What we know and where we might go.* Renaissance Quarterly 60 (2), 371-407.
- Kitlinger, J. (1997). *Who are you kidding? Children, power and the struggle against sexual abuse.* U: James, A. i Prout, A. (ur.) *Constructing and reconstructing childhood: Contemporary issues in the sociological study of childhood.* London: Falmer Press.
- Knežević Florić, O. i Ninković, S. (2012). *Horizonti istraživanja u obrazovanju.* Novi Sad: Filozofski fakultet, Odsek za pedagogiju.
- Knežević, M., Miljenović, A. i Branica, V. (2013). *Teorija socijalnog rada.* Zagreb: Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada.
- Knutsson, J. (1977). *Labeling theory.* Stockholm: Scientific Reference Group.
- *Kolektivni ugovor za državne službenike i namještenike.* Narodne Novine 3/2002.

- *Konvencija za zaštitu ljudskih prava i temeljnih sloboda*. Narodne novine – Međunarodni ugovori 6/99.
- Korać, N. i Vranješević, J. (2001). *Nevidljivo dete - Slika deteta u medijima*. Beograd: Jugoslovenski centar za prava deteta.
- Krisberg, B., Hartney, C., Wolf, A. i Silva, F. (2009). *Youth violence myths and realities: A tale of three cities*. Washington, DC: National Council on Crime and Delinquency.
- Kunkel, D. i Smith, S. L. (1999). *The news media's picture of children in the United States*. U: von Feilitzen, C. i Carlson, U. (ur.) *Children and media. Image, education, participation*. The UNESCO International Clearinghouse on Children and Violence on the Screen, 79 -86.
- Kurzban, R. i Leary, M. R. (2001). *Evolutionary origins of stigmatization: The functions of social exclusion*. *Psychological Bulletin* 127 (2), 187 – 208.
- Laal, M. i Laal, M. (2012). *Collaborative learning: what is it?* *Procedia - Social and Behavioral Sciences* 31, 491 – 495.
- Labaš, D. (2011). *Djeca u svijetu interneta: zatočnici virtualnog svijeta*. U: Ciboci, L, Kanižaj, I. i Labaš, D. (ur.) *Djeca medija: od marginalizacije do senzacije*. Zagreb: Matica hrvatska, 35 - 64.
- Langer, R. (1999). *Towards a constructivist communication theory?* *Nordicom Information* 1 (2), 75 - 86.
- Lansdown, G. (2001). *Children's welfare and children's rights*. U: Foley, P., Roche, J. i Tucker, S. (ur.) *Children in society: Contemporary theory, policy and practice*. London: Palgrave.
- Leary, M. R. i Schreindorfer, L. S. (1998). *The stigmatization of HIV and AIDS: Rubbing salt in the wound*. U: Derlega, V. J. i Barbee, A. P. (ur.) *HIV and social interaction*. Thousand Oaks, CA: Sage, 12 - 29.
- LeFrancois, B. (2013). *Adulthood*. U: Teo, T. (ur.) *Encyclopedia of critical psychology*. NY: Springer-Verlag.
- Lesko, N. (2001). *Act your age! A cultural construction of adolescence*. New York, London: Routledge Falmer.
- Liebel, M. (2003). *Working children as social subjects: The contribution of working children's organisations to social transformations*. *Childhood* 10 (3), 265- 285.
- Liebel, M. (2015). *Adulthood i dobna diskriminacija djece*. U: Kutsar, D. i Warming, H. (ur.) *Djeca i zabrana diskriminacije*. Tartu: University Press of Estonia, 113 – 137.
- Liebel, M., Luhamaa, K. i Nauts, K. (2015). *Uvod*. U: Kutsar, D. i Warming, H. (ur.) *Djeca i zabrana diskriminacije*. Tartu: University Press of Estonia, 11 - 27.

- Lindstrom, M. i Seybold, P. (2003). *Brandchild: Remarkable insights into the minds of today's global kids and their relationships with brands*. London: Kogan Page.
- Link, B. G. i Phelan, J. C. (2001). *Conceptualizing stigma*. *Annual Review of Sociology* 27, 363– 385.
- Lock, A. i Strong, T. (2010). *Social constructionism: Sources and stirrings in theory and practice*. New York: Cambridge University Press.
- Lowe, R. (2004). *Childhood through the ages*. U: Maynard, T. i Thomas, N. (ur.) *An introduction to early childhood studies*. London: Sage, 65-75.
- Ludbrook, R. (1995). *Youthism: Age discrimination and young people*. Sydney: National Children's and Youth Law Centre.
- Luhmann, N. (2000). *The reality of the mass media*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Macfarlane, A. (1986). *Marriage and love in England: Modes of reproduction, 1300-1840*. Oxford, New York: B. Blackwell.
- Macionis, J. J. i Plummer, K. (2005). *Sociology: A global introduction*. Harlow, Pearson: Prentice Hall.
- Macnicol, J. (2006). *Age discrimination: An historical and contemporary analysis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Majdak, M. i Kamenov, Ž. (2009). *Stigmatiziranost i slika o sebi maloljetnih počinitelja kaznenih djela*. *Kriminologija i socijalna integracija* 17 (1), 1 – 96.
- Major B., McCoy S. K., Kaiser C. R. i Quinton W.J. (2003). *Prejudice and self-esteem: A transactional model*. *European Review of Social Psychology* 14, 77–104.
- Major, B. i O'Brien, L. T. (2005). *The social psychology of stigma*. *Annual Review of Psychology* 56, 393–421.
- Makkonen, T. (2002). *Multiple, compound and intersectional discrimination: Bringing the experiences of the most marginalized to the fore*. Turku: Institute For Human Rights Abo Akademi University.
- Malaguzzi, L. (1993). *For an education based on relationships*. *Young Children* 49 (1), 9-12.
- Mallaguzzi, L. (1994). *Your image of the child: Where Teaching Begins*. *Child Care Information Exchange* 3, 52 - 56.
- Maleš, D. (2011). *Uvod*. U: Maleš, D. (ur.) *Nove paradigme ranoga odgoja*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju, 7-11.

- Maleš, D. (ur.) (2001). *Konvencija o pravima djeteta*. Zagreb: Državni zavod za zaštitu obitelji, materinstva i mladeži.
- Maleš, D. i Kušević, B. (2011). *Nova paradigma obiteljskog odgoja*. U: Maleš, D. (ur.) *Nove paradigme ranoga odgoja*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju, 41-66.
- Malović, S. (2007). *Vjerujemo li novinama?* U: Malović, S. (ur.) *Vjerodostojnost novina*. Zagreb: ICEJ, Sveučilišna knjižara, 9 - 19.
- Manić, Ž. T. (2014). *Primena i mogućnosti metoda analize sadržaja u sociologiji*. Filozofski fakultet Univerzitet u Beogradu (doktorska disertacija).
- Mansson, A. (2008). *The construction of "the competent child" and early childhood care: Values education among the youngest children in a nursery school*. Malmo: Lararutbildningen, Malmo Hogskola.
- Mayall, B. (1996). *Children, health and the social order*. Buckingham: Open University Press.
- Mayall, B. (2000). *The sociology of childhood in relation to children's rights*. The International Journal of Children's Rights 8 (3), 243–259.
- Mayall, B. (2002). *Towards sociology for childhood: Thinking from children's lives*. Buckingham: Open University Press.
- Mayall, B. (2003). *Sociologies of childhood and educational thinking*. London: Institute of Education.
- McGowan, T. G. (1996). *Ageism and discrimination*. U: Birren, J. E. (ur.) *Encyclopedia of gerontology. Age, aging, and the age*. San Diego: Academic Press.
- McKechnie, J. i Hobbs, S. (1999). *Child labour: The view from the north*. Childhood 6 (1), 89-100.
- Mead, M. (2001). *Coming of age in Samoa: A psychological study of primitive youth for western civilisation*. New York: William Morrow Paperbacks.
- Media Monitoring Project (2003). *Children's participation workshops: Interim report on workshop 1*. Auckland Park: Clacherty & Associates Education and Social Development.
- Mejovšek, M. (2013). *Metode znanstvenog istraživanja u društvenim i humanističkim naukama*. Zagreb: Naklada Slap.
- Merten, K., Schmidt, S. J. i Weischenberg, S. (1994). *Die Wirklichkeit der Medien. Eine Einführung in die Kommunikationswissenschaft*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Merttens, R. (1998). *What is to be done? (With apologies to Lenin!)*. U: Parker, I. (ur.) *Social constructionism, discourse and realism*. London: Sage, 59-73.

- Metropolitan Police Authority (2008). *Seen and heard: Young people, policing and crime*. An MPA report.
- Milas, G. (2009). *Istraživačke metode u psihologiji i drugim društvenim znanostima*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Miliša, Z. (1999). *Odgojne vrijednosti rada*. Split: Književni krug.
- Miliša, Z., Tolić, M. i Vertovšek, N. (2009). *Mediji i mladi- prevencija ovisnosti o medijskoj manipulaciji*. Zagreb: Sveučilišna knjižara.
- Miller, G. i Holstein, J. A. (1993). *Constructing social problems: Context and legacy*. U: Miller, G. i Holstein, J. A. (ur.) *Constructionist controversies: Issues in social problems theory*. New York: de Gruyter, 3-18.
- Mitchell, L. M. (2007). *A new debate about children and childhood: Could it make a difference to early childhood pedagogy and policy?* Victoria University of Wellington (doktorska disertacija).
- *Monitoring printanih medija u BiH: Status manjina / marginaliziranih grupa*. (2006). Sarajevo: Udruženje/Udruga BH novinari.
- Morrow, V. (2011). *Understanding children and childhood. Centre for children and young people background briefing series, no. 1*. Lismore: Centre for Children and Young People, Southern Cross University.
- Mortimer, J. T. (2003). *Work and growing up in America*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Moss, P., Dillon, J. i Statham, J. (2000). *The 'child in need' and 'the rich child': Discourses, constructions and practice*. *Critical Social Policy* 20 (2), 233–254.
- Moss, P. i Petrie, P. (1997). *Children's services: Time for a new approach*. London: Institute of Education, University of London.
- *Mother and Baby/Transport 2000*. (2006). Public Transport Survey 2006.
- Mullen B., Salas E. i Driskell J. E. (1989). *Saliency, motivation, and artifact as contributions to the relation between participation rate and leadership*. *Journal of Experimental Social Psychology* 25, 545– 559.
- National Association of Social Workers (2002). *Dismantling stereotypes about adolescents: The power of positive images*. *Adolescent Health NASW Practice Update* 2 (5).
- Nelson, T. D. (2002). *Ageism: Stereotyping and prejudice against older persons*. Cambridge, MA: MIT Press.

- Neuberg S. L., Smith D. M. i Asher T. (2000). *Why people stigmatize: Toward a biocultural framework*. U: Heatherton, T. F., Kleck, R. E., Hebl, M. R. i Hull J. G. (ur.) *The social psychology of stigma*. New York: Guilford Press, 31 - 61.
- Neuendorf, K. A. (2002). *The content analysis guidebook*. London: SAGE.
- North M. S. i Fiske S. T. (2012). *An inconvenienced youth? Ageism and its Potential intergenerational roots*. *Psychological Bulletin* 138 (5), 982–997.
- North, M. S. i Fiske, S. T. (2013). *Act your (old) age: Prescriptive, ageist biases oversuccession, consumption, and identity*. *Personality and Social Psychology Bulletin* 39,720–734.
- Nussbaum, J. F., Pitts, M. J., Huber, F. N., Krieger, J. L. R. i Ohs, J. E. (2005). *Ageism and ageistlanguage across the life span: Intimate relationships and non-intimate interactions*. *Journal of Social Issues* 61, 287–305.
- O’Grady, W., Parnaby, P. F. i Schikschneit, J. (2010). *Guns, gangs, and the underclass: A constructionist analysis of gun violence in a Toronto high school*. *Canadian Journal of Criminology and Criminal Justice* 52 (1), 55-77.
- Obradović, Đ. (2011). *Holistička metoda analize sadržaja, autorizirano predavanje iz kolegija Medijska analitika na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru*.
- Op de Beeck, H. (2014). *The power of perceptions. The relation between media images and children and youth’s self- esteem*. Non-KU Leuven Association publications.
- *Opća deklaracija o ljudskim pravima*. Narodne Novine 12/2009.
- Ozment, S. (2001). *Ancestors: The loving family in old Europe*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Papadongonas, P. (2012). *Children and international development - Understanding childhood*. University of Amsterdam.
- Park J. H., Faulkner J. i Schaller M. (2003). *Evolved disease avoidance processes and contemporaryanti-social behavior: Prejudicial attitudes and avoidance of people with physical disabilities*. *The Journal of Nonverbal Behavior* 27, 65–87.
- Parker, I. (1992). *Realism, relativism and critique in psychology*. U: Parker, I. (ur.) *Social constructionism, discourse and realism*. London: Sage, 1-11.
- Parker, M. A., Miller, P., Donegan, K. i Gilliam, F. D. (2001). *The local television news media’s picture of children*. Oakland, CA: Children now
- Parker, R. i Aggleton, P. (2003). *HIV and AIDS - related stigma and discrimination: A conceptual framework and implications for action*. *Social Science and Medicine* 57, 15 – 24.
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative research & evaluation methods*. London: Sage.

- Pearson, G. (1983). *Hooligan: A history of respectable fears*. Basingstoke: MacMillan.
- Pennington, D. C. (1997). *Osnove socijalne psihologije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Percy-Smith, B. (1999). *Multiple childhood geographies: Giving voice to young people's experience of place*. University of Leicester, (doktorska disertacija).
- Peterson, J. H. (1970). *Socio-economic characteristics of the Mississippi Choctaw Indians*. Washington, D.C.: ERIC Clearinghouse.
- Petković, B. i Kodovšek, N. (2011). *O diskriminaciji- priručnik za novinarke i novinare*. Sarajevo: Fondacija Media Centar.
- Petrović-Sočo, B. (2011). *Nova paradigma shvaćanja konteksta ustanova ranoga odgoja*. U: Maleš, D. (ur.) *Nove paradigme ranoga odgoja*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju, 237-264.
- Pettigrew, T. F. i Tropp, L. R. (2006). *A meta-analytic test of intergroupcontact theory*. *Journal of Personality and Social Psychology* 90, 751–783.
- Pettit, B. i Western, B. (2004). *Mass imprisonment and life course: Race and class inequality in U.S. incarceration*. *American Sociological Review* 69, 151-169.
- Phelan, J., Link, B. G. i Dovidio, J. F. (2008). *Stigma and prejudice: One animal or two?* *Social Science & Medicine* 67 (3), 358–367.
- Poindexter, P. M. i McCombs, M. E. (2000). *Research in mass communication, a practical guide*. Bedford: St. Martin's.
- Pollock, L. A. (1983). *Forgotten children: Parent-child relations from 1500-1900*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ponte, C. (2007). *Mapping news on children in the mainstream press*. *European Societies* 9 (5), 735 – 754.
- Postman, N. (2006). *Media ecology education*. *Explorations in Media Ecology* 5 (1), 5-14.
- Prout, A. (2000). *The body, childhood and society*. Basingstoke: Macmillan.
- Prout, A. (2011). *Taking a step away from modernity: Reconsidering the new sociology of childhood*. *Global Studies of Childhood* (1), 4–14.
- Prout, A. i James, A. (2006). *A new paradigm for the sociology of childhood? Provenance, promise and problems*. U: James, A. i Prout, A. (ur.) *Constructing and reconstructing childhood*. London: Routledge Falmer, 1 - 33.
- Pryor, J. B. i Reeder, G. D. (2011). *HIV-related stigma*. U: Hall, J. C., Hall B. J. i Cockerell, C. J. (ur.) *HIV/AIDS in the post-HAART era: Manifestations, treatment, and epidemiology*. Shelton, CT: PMPH-USA, 790-806.

- Pryor, J. B., Reeder, G. D. i Monroe, A. E. (2012). *The infection of bad company: Stigma by association*. Journal of Personality and Social Psychology 102, 224-241.
- Public Agenda (1999). *Kids these days: What Americans really think about the next generation*. New York: Public Agenda.
- Pugh, A. J. (2009). *Longing and belonging: Parents, children and consumer culture*. Berkley: University of California Press.
- Punch, K. (2000). *Developing effective research proposals*. London: Sage.
- Qvortrup, J. (1999). *Childhood and societal macrostructures: Childhood exclusion by default, Working paper 9*. Odense: Odense University, Department of Contemporary Cultural Studies.
- Roche, J. (1999). *Children: Rights, participation and citizenship*. Childhood: A global journal of child research 6(4), 475-493.
- Rodham, K. (2001). *Ageism, young academics and the Buffalo stance*. U: Glover, I. i Branine, M. (ur.) *Ageism work and employment*. Aldershot, 175-184.
- Rose W. i Barnes J. (2008). *Improving safeguarding practice: Study of serious case reviews 2001-2003*. Department for Children Schools and Families, Open University.
- Rousseau, J. J. (1889). *Emile; or concerning education*. Boston: D. C. Heath and Company.
- Ružić, N. (2011). *Senzacionalizam – trend i problem crnogorskih medija*. Kultura 132, 142-156.
- Salopek, J. J. (2003). *Going native: Cross the generation gap by learning to speak game*. Training and Development 57 (6), 17–19.
- Sankey, M. E. (2000). *Stereotypic beliefs about young people: Nature, sources, and consequences*. University of New South Wales, (doktorska disertacija).
- Santrock, J. (1993). *Adolescents*. Dubuque, IA: Wm. C. Brown & Benchmark.
- Sasson, T. (1995). *Crime talk: How citizens construct a social problem*. New York: Walter de Gruyter, Inc.
- Sayce L. (1998). *Stigma, discrimination and social exclusion: what's in a word*. Journal of Mental Health 7, 331– 343.
- Schmidt, S. J. (1997). *New definitions of reality*. Culturelink 21, 129-134.
- Schroots J. F. i Birren J. E. (1988). *The nature of time: Implications for research on aging*. Contemporary Gerontology 2, 1 - 29.
- Schulz W. (1976). *Die Konstruktion von Realität in den Nachrichtenmedien: Analyse der aktuellen Berichterstattung*. Freiburg/München: Karl Alber.

- Schutz, A. (1962). *Collected papers I: The problem of social reality*. The Hague: Martinus Nijhoff.
- Scott, J. i Marshall, G. (2005). *Oxford dictionary of sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- Scottish Executive (2001). *For Scotland's children: Better integrated services*.
- Sekol, I. i Maurović, I. (2017). *Miješanje kvantitativnog i kvalitativnog istraživačkog pristupa u društvenim znanostima – miješanje metoda ili metodologija?* Ljetopis socijalnog rada 24 (1), 7-32.
- Settersten, R. A. i Mayer, K. U. (1997). *The measurement of age, age structuring, and the life course*. Annual Review of Sociology 23, 233 - 261.
- Shahrar, S. (1992). *Childhood in the Middle Ages*. New York: Routledge.
- Sharma, C. (2014). *Children's construction of national identity: "New" social studies of childhood paradigm*. International Journal of Humanities and Social Science Invention 3 (5), 10-14.
- Shier, H. (2012). *What does 'equality' mean for children in relation to adults?* CESESMA, Global Thematic Consultation.
- Shorter, E. (1976). *The making of the modern family*. London: Fontana.
- Shreshta, S. K. (2003). *Print media coverage on children's issues*. Kuponol, Lalitpur: Hatemalo Sanchar.
- Soler, M. (2001). *Building blocks for youth: Public opinion on youth, crime and race - A guide for advocates*. Washington, DC: Youth Law Center.
- Sorin, R. (2003). *Research with children: A rich glimpse into the world of childhood*. Australian Journal of Early Childhood, 28 (1), 31 – 35.
- Sorin, R. (2005). *Changing images of childhood – Reconceptualising early childhood practice*. International Journal of Transitions in Childhood 1 (1), 12-21.
- Spector, M. i Kitsuse, J. I. (1977). *Constructing social problems*. Mento Park: Cummings Pub. Co.
- Spinu, A. (2012). *Images of children in Romanian newspapers*. University of Oslo, (magistarski rad).
- Stafford, M. i Scott, R. (1986). *Stigma, deviance, and social control: Some conceptual issues*. U: Ainlay, S. C., Becker, G. i Coleman, L. M. (ur.) *The dilemma of difference: A multidisciplinary view of stigma*. New York: Plenum, 77-91.

- Stafseng, O. (1993). *A sociology of childhood and youth: the need of both?* U: Qvortrup, J. (ur.) *Childhood as a social phenomenon: Lessons from an international project*. Vienna: European Centre, 70-81.
- Stearns, P. (2005). *Growing up: The history of childhood in a global context*. Waco, TX: Baylor University Press.
- Stein, R., Blanchard-Fields, F. i Hertzog, C. (2002). *The effects of age stereotype priming on the memory performance of older adults*. *Experimental Aging Research* 28, 169 – 181.
- Stone, L. (1977). *The Family, sex and marriage in England 1500–1800*. London: Weidenfeld.
- Šačić, N. (2007). *Izvan politike*. Sarajevo: Fakultet političkih nauka.
- Šiber, I. (1998). *Osnove političke psihologije*. Zagreb: Politička kultura.
- Šimonović Einwalter, T. i Selanec G. (2015). *Alignment of the Law on prohibition of discrimination with the EU acquis. Expert analysis on alignment*. Sarajevo: Sarajevo Open Centre.
- Talib, M. (2003). *Modes of learning-labour relations: Educational strategies and child labour*. U: Kabeer, N., Nambissan, G. B. i Subrahmanian, R. (ur.) *Child labour and the right to education in South Asia*. New Delhi: Sage, 143- 163.
- The Anti-Ageism Taskforce at The International Longevity Center (2006). *Ageism in America*. Open Society.
- Tisdall, E. K. M. i Punch, S. (2012). *Not so 'new'?: Looking critically at childhood studies*. *Children's Geographies* 10 (3), 249-264.
- *Ustav Bosne i Hercegovine*. Sarajevo: OHR, Office of the High Representative.
- *Ustav republike Hrvatske (pročišćeni tekst)*. Narodne Novine 85/2010.
- Vasiljević, S. (2011). *Slično i različito- Diskriminacija u Europskoj uniji i Republici Hrvatskoj*. Zagreb: TIM press.
- Verčić, A., Ćorić, D. i Vokić, N. (2010). *Priručnik za metodologiju istraživačkog rada*. Zagreb: M. E. P.
- Vlainić, M. (2012). *Kako hrvatske dnevne novine izvještavaju o djeci: Analiza sadržaja Jutarnjeg i Večernjeg lista*. *Medijska istraživanja* 18 (1), 33-59.
- Vujičić, L. (2011). *Novi pristup istraživanju kulture vrtića*. U: Maleš, D. (ur.) *Nove paradigme ranoga odgoja*. Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zavod za pedagogiju, 209-236.
- Wagland, R. (2004). *Age, equality, and cultural oppression: An argument against ageism*. Brunel University, (doktorska disertacija).

- Waldron, F. i Pike, S. (2006). *What does it mean to be Irish? Children's construction of national identity*. Irish Educational Studies 25 (2), 231-251.
- Ward, S. (1974). *Consumer socialization*. Journal of Consumer Research 1 (2), 1-14.
- Warming, H. (2015). *Izazovi i smjerovi za budućnost u području prava djece na zabranu diskriminacije*. U: Kutsar, D. i Warming, H. (ur.) *Djeca i zabrana diskriminacije*. Tartu: University Press of Estonia, 243 – 245.
- Watson, J. L. (2013). *McDonald's in Hong Kong: Consumerism, dietary change, and the rise of a children's culture*. U: Newman, D. M. i O'Brien, J. (ur.) *Sociology: Exploring the architecture of everyday life*. London: Sage, 91-98.
- Watts, R. J. i Flanagan, C. (2007). *Pushing the envelope on youth civic engagement: A developmental and liberation psychology perspective*. Journal of Community Psychology 35 (6), 779-792.
- Whiting, B. B. i Edwards, C. P. (1988). *Children of different worlds: The formation of social behavior*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Willems, J. C. M. (2012). *Principles and promises in the Convention on the rights of the child and the Convention on the rights of persons with disabilities*. U: Waddington L., Quinn, G. i Flynn, E. (ur.) *European yearbook of disability law*. Cambridge: Intersentia, 59-100.
- Willow, C., Barnes, A. i Dimmock, S. (2009). *Another perspective: How journalists can promote children's human rights and equality*. London: Children's Rights Alliance for England.
- Wintersberger, H. (1994). *Costs and benefits: The economics of childhood*. U: Qvortrup, J. Bardy, M., Sgritta, G. i Wintersberger, H. (ur.) *Childhood matters: Social theory, practice and politics*. Aldershot: Avebury Press, 213 – 248.
- Woodhead, M. (1999). *Reconstructing developmental psychology: Some first steps*. Children & Society 13 (1), 3–19.
- Woodhead, M. (2005). *Early childhood development: A question of rights*. International Journal of Early Childhood 37 (3), 79–98.
- Woodhead, M. (2006). *Changing perspectives on early childhood: Theory, research and policy; Background paper prepared for the Education for All Global Monitoring Report 2007, Strong foundations: early childhood care and education*. Paris: UNESCO.
- Woodhead, M. (2009). *Childhood studies: Past, present and future*. U: Kehily, M. (ur.) *An introduction to childhood studies*. London: Open University Press, 17–34.
- Woodrow, C. (1999). *Revisiting images of the child in early childhood education: Reflections and considerations*. Australian Journal of Early Childhood 24 (4), 7–12.

- Wyer, R. S. i Srull, T. K. (1989). *Memory and cognition in its social context*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Wyness, M. (2011). *Childhood and society*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Yelland, N. i Kilderry, A. (2005). *Postmodernism, passion and potential for future childhoods*. U: Yelland, N. (ur.) *Critical issues in early childhood education*. New York: Open University Press.
- *Zakon o zabrani diskriminacije*. Službeni glasnik BiH, br. 59/09; Službeni glasnik BiH, br. 66/16.
- *Zakon o zaštiti osobnih podataka*. Narodne Novine 106/2012.
- *Zakon o suzbijanju diskriminacije RH*. Narodne Novine 85/2008.
- Zekić Eberhard, N. (2014). *Dobna diskriminacija na hrvatskom tržištu rada u kontekstu socijalne osviještenosti i europskog zakonodavnog okvira*. Pravni vjesnik: časopis za pravne i društvene znanosti Pravnog fakulteta Sveučilišta J.J. Strossmayera u Osijeku 30 (2), 329 – 349.
- Zelenika, R. (2000). *Metodologija i tehnologija izrade znanstvenog i stručnog djela*. Rijeka: Ekonomski fakultet u Rijeci.

Mrežni izvori:

- <http://www.estately.com/blog/2013/08/14-best-u-s-cities-for-childfree-living/> (1.4.2017.)
- https://www.reddit.com/r/childfree/comments/3az443/do_you_think_its_realistic_to_hope_for_childfree/?st=j14r96x8&sh=fd558d11 (1.4. 2017.)
- <http://www.travelweekly.com.au/article/Travellers-want-child-free-zones-on-planes/>
- <http://www.bbc.com/news/uk-wales-17260959> (1.4. 2017.)
- <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/australiaandthepacific/australia/10464764/McDonalds-restaurant-turns-to-opera-to-drive-out-loitering-teenagers.html> (1.4.2017.)
- <http://www.newstatesman.com/politics/staggers/2016/06/how-did-different-demographic-groups-vote-eu-referendum> (1.4. 2017.)
- <http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/teenagers-banned-from-entering-kfc-alone-a6905071.html> (5.4.2017.)
- <http://www.eater.com/2015/4/28/8508115/pennsylvania-mcdonalds-bans-teens-kids-need-adult-chaperone> (5.4.2017.)
- http://www.yourlocalguardian.co.uk/news/2030531.boycott_town_centre_shops_says_wimbleton_head/ (5.4.2017.)
- [http://www.yourlocalguardian.co.uk/news/2286501.kids_banned_from_toy_shop/\(10.4.2017.\)](http://www.yourlocalguardian.co.uk/news/2286501.kids_banned_from_toy_shop/(10.4.2017.))

http://www.gazetteseries.co.uk/news/9403864.Father_s_anger_after_teenagers_are_banned_from_entering_supermarket/ (5.4.2017.)

<https://www.yahoo.com/news/teens-are-getting-banned-from-malls-107347372697.html>
(5.4.2017.)

<http://www.independent.co.uk/news/uk/home-news/london-cafe-condemned-by-parents-for-banning-babies-and-small-children-a6730321.html>(5.4.2017.)

PRILOG 1. Istraživačka matrica

OPĆE ZNAČAJKE NAPISA		
Istraživane varijable	Kategorije	Jedinica analize
Zastupljenost priloga o dječjim pravima	dječja prava	Napis
Mjesec objave napisa	mjesec	Naslovnica (datum izdavanja)
Veličina napisa	do 1/8 stranice	Napis s naslovnom cjelinom i ilustracijama
	do 1/4 stranice	
	do 1/2 stranice	
	od 1/2 do 1 stranice	
	jedna stranica	
	jedna do dvije stranice	
Vremenski slijed događaja	više od dvije stranice	Napis
	Aktualni događaji	
	između tjedan i mjesec dana	
	između 1 i 6 mjeseci	
	više od 6 mjeseci	
	fenomen/ nedefinirano porijeklo	
Budući događaji		
IZVORI INFORMACIJA		
Broj izvora informacija	Jedan izvor	Napis
	Dva izvora	
	Tri i više izvora	
	Pismo čitatelja/komentar/ kolumna/intervju	
	Bez izvora / Teško utvrditi	
Karakteristike izvora informacija	Jednostranost	Napis
	Dvostranost	
	Pluralnost	
	Pismo čitatelja/komentar/ kolumna/intervju	
	Bez izvora / Teško utvrditi	
Djeca kao izvori informacija	Jedno dijete	Napis
	Dva djeteta	
	Troje ili više djece	
	Intervjuirano dijete	
	Djeca nisu izvor informacija	

Glavni izvori informacija	Djeca	Napis
	Roditelji / skrbnici	
	policija	
	bolničko osoblje	
	Pravosudni organi	
	političari	
	Strani i domaći mediji	
	Pismo čit./komentar	
	Državne ustanove	
	NVO, sport. klub. i sl.	
	vjerske organizacije	
	znanstvenici	
	Stručne osobe koje rade s djecom	
	neslužbeni izvori	
reklamni članci		
Bez izvora/Teško utvrditi		
ZAŠTITA PRIVATNOSTI		
Zaštita identiteta djece u tekstu	Nezaštićen identitet-afirmativni primjeri	Napis
	Zaštićen identitet	
	Nezaštićen identitet-negativni primjeri	
	Općenito se govori o djeci/skupini djece	
Predstavljenost djece u tekstu	imenom	Napis
	prezimenom	
	Imenom i prezimenom	
	Ime i prezime roditelja	
	inicijalima	
	Inicijali i dob	
	Samo dob djeteta	
	Ime i dob djeteta	
	Prezime i dob	
	Ime, prezime i dob	
	Inicijali, dob i prebivalište	
	Inicijali i prebivalište	
	Samo prebivalište djeteta	
Dob i prebivalište		

	Ime, dob i prebivalište	
	Ime i inicijal prezimena	
	Ime, inicijal prezimena, dob i prebivalište	
	Ime, inicijal prezimena i dob	
	Prezime, inicijal imena, dob i prebivalište	
	Nije objavljen identitet	
Zastupljenost napisa s fotografijama u ukupnom broju napisa o djeci	Fotografija	Ilustracija
Broj fotografija po napisu	Jedna fotografija	Ilustracija
	Dvije fotografije	
	Tri i više fotografija	
Zaštita identiteta djece na fotografijama	Nezaštićen identitet-afirmativni primjeri	Ilustracija
	Zaštićen identitet	
	Nezaštićen identitet-negativni primjeri	
	Djeca kao „dekoracija“ tekstu	
Način zaštite identiteta na fotografijama	Dijete straga	Ilustracija
	Zamagljeno lice	
	Crna traka preko očiju	
	Zamagljene oči	
	Drugi oblici zaštite	
TEMATSKJE KARAKTERISTIKE		
Dominantne teme	Nesretni slučajevi	Napis
	Nasilje među djecom	
	Kriminalne i prekršajne aktivnosti nad djecom	
	Kriminalne i prekršajne aktivnosti djece	
	Kriminalne i prekršajne aktivnosti u koje su neizravno uključena djeca	
	Vjerske i kulturne teme	
	Obrazovanje	
	Odgoj	
	Političke teme	
	Zdravlje	
	Sportske teme	
	Slobodno vrijeme djece	

	Siromaštvo i egzistencijalni problemi djece		
	Djeca poznatih roditelja		
	Bitke za skrbništvo/dijete u razvodu		
	Djeca s posebnim potrebama		
	Djeca u izvanobiteljskoj skrbi		
	Djeca u ratnim sukobima		
	Dječji uspjesi		
TIPSKJE KATEGORIJE STIGME			
Tipske kategorije stigme	Fizička stigma		Napis
	Karakterna stigma	Plemenito dijete/dijete spasitelj	
		Razmaženo dijete/ Dijete izvan kontrole	
	Plemenska stigma		
	Aktivno dijete		
KVALITATIVNA ANALIZA			
Intenzitet	1 bez intenziteta	Napis s naslovnom cjelinom i ilustracijama	
	2 vrlo slab intenzitet		
	3 slab intenzitet		
	4 umjeren intenzitet		
	5 pojačan intenzitet		
	6 snažan intenzitet		
	7 žestok intenzitet		
Kontekst	1 vrlo afirmativan pristup	Napis s naslovnom cjelinom i ilustracijama	
	2 afirmativan pristup		
	3 informativan (neutralan) pristup		
	4 djelomično informativan pristup		
	5 neinformativan pristup		
	6 negativan pristup		
	7 vrlo negativan pristup		
Stil	1 za novinarski stil	Napis s naslovnom cjelinom i ilustracijama	
	2 za administrativni		
	3 za razgovorni		
	4 za književno-umjetnički		
	5 za znanstveni i popul. znan.		

Načela novinarske struke	1 neutralni	Napis s naslovnom cjelinom i ilustracijama
	2 djelomice pristrani,	
	3 tabloidizirani	
	4 žuto novinarstvo,	
	5 infotainment	
	6 senzacionalizam	
	7 govor mržnje	

Životopis autorice

Ines Perić rođena je 17. 06. 1985. u Makarskoj gdje je pohađala osnovnu školu i jezičnu gimnaziju u Srednjoj školi fra Andrije Kačića Miošića koju je završila 2003. godine. 2004. godine upisala je studij engleskog jezika i književnosti i pedagogije na Sveučilištu u Zadru te diplomirala 2009. na Odjelu za pedagogiju i stekla zvanje profesora pedagogije i engleskog jezika i književnosti. Iste godine upisala je Poslijediplomski sveučilišni doktorski studij pedagogije, smjer Kurikulum suvremenog odgoja i škole na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, a u rujnu 2018. se prebacila na Poslijediplomski sveučilišni studij Pedagogija i kultura suvremene škole na Filozofskom fakultetu u Osijeku. Od listopada 2009. do rujna 2018. bila je zaposlena kao asistentica na kolegijima Opća pedagogija i Didaktika na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru. Od studenog 2018. zaposlena je na Dublin College of Advanced Studies u Dublinu, Irska kao predavač engleskog kao drugog ili stranog jezika.

Sudjelovala je na osam znanstvenih i stručnih skupova u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i inozemstvu, na seminarima u organizaciji Međunarodnog instituta Obrazovanje za mir i EFP Instituta za Balkan (2010), na ljetnoj školi Pestalozzi programa Vijeća Europe „Pedagogy makes a difference“ Bad Wildbad, Njemačka (2015) te je bila stručni suradnik na europskom Modulu Pestalozzi programa Vijeća Europe za obuku nastavnika „Evaluation of transversal attitudes, skills and knowledge“ (2015 - 2016). Suradnica je Centra za djecu, mlade i obitelj SPES u Mostaru gdje je održala predavanje za roditelje - „Internet - izazov suvremenog roditeljstva“ (2013) te objavila brošuru za djecu „Život na društvenim mrežama“ (2016) u izdanju Centra. Održala je predavanje „Internetski oblici nasilja među djecom i mladima“ na stručnom skupu vjeroučitelja u Mostaru (2016). Bila je suradnica na projektima Studija Socijalnog rada na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Mostaru: „Pojavnost ovisnosti među studentima prve godine na Sveučilištu u Mostaru“ (2011 - 2012) i „Profesionalni status žena u znanosti“ (2014 - 2015).

Popis objavljenih radova

- Perić, I. (2010). *Meenakshi Gigi Durham, The Lolita Effect: The Media Sexualization of Young Girls and What We Can Do About It*, New York: The Overlook Press, 2008. Bjelovarski učitelj XV (3), 80-84. (prikaz knjige)
- Perić, I. (2011). *Medijski odgoj- prevencija kršenja dječjih prava u medijima*. U: Leutar, Z. (ur.) *Zbornik radova Međunarodne znanstvene konferencije „Socijalni rad i borba protiv siromaštva i socijalne isključenosti- profesionalna usmjerenost zaštiti i promicanju ljudskih prava“*. Zagreb: Zaklada Marija de Mattias, 673-681.
- Perić, I., Nižić, M. i Penava, T. (2013). *Stavovi zaposlenika Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Mostaru prema osobama s tjelesnim invaliditetom*. U: Komadina, A. (ur.) *Modeli rada s osobama s invaliditetom*. Mostar: Caritas biskupija Mostar-Duvno i Trebinje-Mrkan, 273-288.
- Perić, I. (2013). *Pedagogijsko-komparativna analiza časopisa za tinejdžere*. *Medijski dijalozi* 15 (6), 251-268.
- Nižić, M., Penava, T. i Perić, I. (2013). *Prevalence of substance use among first-year students at the University of Mostar, Bosnia and Herzegovina*. *Journal of Education Culture and Society* 4 (1), 83-94.
- Perić, I., (2013). *Anikó Imre, Identity Games – Globalization and the Transformation of Media Cultures in the New Europe*, Cambridge, London: The MIT Press, 2009. *Život i škola* 30 (2), 222-224. (prikaz knjige)
- Boban, L. i Perić, I. (2015). *Priručnik o stjecanju nastavničkih kompetencija tijekom redovitog studija*. Mostar: Filozofski fakultet Sveučilišta u Mostaru.
- Miliša, Z., Dević, J. i Perić, I. (2015). *Kriza vrijednosti kao kriza odgoja*. *Mostariensia* 19 (2), 7-20.
- Perić, I. (2016). *Dana Goldstein, The Teacher Wars: A History of America's Most Embattled Profession*, New York: Doubleday, 2014. *Acta Iadertina* 13 (2), 223-226. (prikaz knjige)